TOPLUMSAL
Tarih
179
KASİM
2008

İşçi Hareketi Tarihinden
Paşabahçe'de İlk Sendika (1947)
Can Şafak

1993 DYP Kongresine Giden Süreç
Demirel'in Veliahtı Neden Tansu Çiller Oldu?
Hüseyin Çavuşoğlu

Siyasi Halk Gazetesi ve Ratip Tahir Burak
Ahmet Mehmetefendioğlu
Yasin Kayış

I. Dünya Savaşı'nda Güney Cephesi
İngilizlerin Bağdat'a Girişi
İsmet Üzen

100. yılında Manastır Kongresi
14-22 Kasım 1908

Bülent Bilmez Can Arnavut Dil-Ulusçuluğu ve Alfabe Tartışmalarında İlk Zirve'yi yazdı. 24. Sayfada

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | Fiyatı: 6,00 YTL. (KDV Dahil) | ISSN: 1300-7025
ISSN 1300-7025-9-1

"Modern" bedenin doğuşu.

Bedenin Tarihi 1

Rönesans'tan Aydınlanma'ya

"Bedeni tarihsel açıdan ele almak, öncelikle maddi uygarlığın merkezinde olan şeyi, eylem ve hissetme biçimlerini, teknik yatırımları, doğal güçlere karşı verilen mücadeleyi; Lucien Febvre'in deyişiyle 'somut' insanı, 'yaşayan insanı, etten kemikten insan'ı yeniden kurgulamak demektir."

Bedenin Tarihi 1
Rönesans'tan Aydınlanma'ya

Bedeni bütün görünümleriyle incelemeyi amaçlayan **Bedenin Tarihi**, gezegenlerin, gizli güçlerin, muskaların, değerli nesnelerin etkisinden bağımsız olarak tasavvur edilmiş, Rönesans'ın ateşlediği kültürel çatışmanın içinde kendine has özellikleriyle sivrilen bir bedenin tarihini ve "modern" bedenin doğuşunu ele alıyor. Araştırmacılar ve tarihçiler bu ciltte, Ortaçağ boyunca kilise baskısı altında şekillenen bedenin Rönesans'la Aydınlanma arasındaki zaman diliminde uğradığı dönüşümleri inceliyor.

Hazırlayanlar: Jean-Jacques Courtine, Georges Vigarello, Alain Corbin
Çeviren: Saadet Özen
406 sayfa, 50 YTL (sert kapak)

Özel Hayatın Tarihi 1
Çeviren: Turhan Ilgaz
722 sayfa, 45 YTL

Özel Hayatın Tarihi 2
Çeviren: Roza Hakmen
671 sayfa, 45 YTL

Özel Hayatın Tarihi 3
Çeviren: Devrim Çetinkasap
704 sayfa, 45 YTL

Özel Hayatın Tarihi 4
Hazırlayanlar: Philippe Ariès, Georges Duby
Çeviren: Ali Berktay
701 sayfa, 45 YTL

Yapı Kredi Yayınları

YAPI KREDİ YAYINLARI KİTABEVLERİ • İSTANBUL: 212 252 47 00 / 502 • İZMİR 232 463 82 90 • ANKARA: 312 435 85 94 **E-POSTA** • ykykultur@ykykultur.com.tr **WEB SİTESİ** • www.ykykultur.com.tr **İNTERNET SATIŞ** • http://alisveris.yapikredi.com.tr **YAPI KREDİ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK TİC. VE SAN. A.Ş.** 212 293 08 24 252 47 00

YapıKredi Kültür Sanat Yayıncılık

KURUMSAL

Bazı işlerin manevi kazancı, maddi kazancından çok daha fazladır. Kurumsal Tarih Dostları küçük bir katkıyla büyük bir kazanç sağlıyor, Türkiye'nin geleceğinin oluşturulmasına destek oluyor.

Dışlayıcı olmayan, gerginlikler üretmeyen,
çağdaş-bilimsel bir tarih bilincinin yaygınlaşması için
yürüttüğümüz çalışmalarda, Tarih Vakfı'na destek veren
Kurumsal Tarih Dostlarımıza
ilgileri ve yüreklendirmeleri için sonsuz teşekkürlerimizle...

Tarih Vakfı *Kurumsal Tarih Dostu* kurum ve şirketlerden öncelikle ilgi ve yüreklendirme, ardından da aylık 500 YTL katkı bekliyor.

Kurumsal Tarih Dostları 1 yıl süreyle, *Toplumsal Tarih* dergisinde 1 sayfa ücretsiz reklam yayınlatabiliyor. *Toplumsal Tarih* dergisi için üçer abonelik ve Tarih Vakfı kitapları için ise %40 indirim hakkı kazanıyor. Ayrıca tüm Kurumsal Tarih Dostları, Tarih Vakfı web sitesinde logosuyla yer alıyor.

Aktif Dağıtım A.Ş.

Barut Hotels

Bekay Emlak İnş.ve Tic. A.Ş.

DIGICOM
Digicom Elektronik Pazarlama A.Ş.

Ekin Fuarcılık Ltd.

KONE Elevators Escalators
KONE Asansörleri

MUDO
MUDO

Royal Garden Hotel

trans teo
Transteo Turizm

TÜYAP A.Ş.

VİSİTUR
Visitur Seyahat Acentası

www.tarihvakfi.org.tr

15 YIL TARİH VAKFI

VAKIF MERKEZİ
Zindankapı Değirmen Sokak No 15 Eminonu 34134 İstanbul
T (0212) 522 02 02 **F** (0212) 513 54 00
E tarihdostu@tarihvakfi org tr

GÖNÜLLÜLÜK, PROJE VE FON GELİŞTİRME,
İLETİŞİM ÇALIŞMALARI MERKEZİ VE İSTANBUL MÜZESİ PROJESİ
Zindankapı Değirmen Sokak No 15 Eminonu 34134 İstanbul
T (0212) 522 02 02 **F** (0212) 513 54 00
E tarihdostu@tarihvakfi org tr

179. SAYIMIZLA MERHABA

Bu sayıda, kapağa Bülent Bilmez Can'ın Arnavut ulusçuluğunda önemli bir aşama olan 1908 Manastır Kongresi'ni ele alan makalesini taşıdık. Bülent Bilmez büyük ölçüde Arnavutça kaynaklara dayanan çalışmasında Arnavut uluslaşma sürecini irdeleyip, başka örneklerden çıkarılmış sonuçların da ışığında uluslaşma ve ulusçulukla ilgili bazı sonuçlara varıyor. Yazıda ortaya konduğu gibi, bir alfabe belirleme amacıyla toplanmış ve kendini Arnavut hisseden insanların bu konuyu karara bağlamış olmaları bence çok dikkate değer bir durum. Üç ayrı temel alfabeye (Arap, Yunan, Latin) yayılmış bir dil için böyle bir karar almanın kolay olmadığını kestirmek zor değil ama yazıdan, o dönemde Batı'nın -dolayısıyla Latincenin- yükseliyor olmasının işleri kolaylaştırdığı sonucunu da çıkarabiliyoruz. Son olarak alfabe seçimi gibi, bir halk için çok önemli sonuçları olan temel bir kararın çoğulcu bir kongrede gerçek tartışmalar neticesinde alınmış olmasının. Türkiye'de yaşayan bir okuryazar için ne derece imrendirici olduğunu söylemeden edemeyeceğim.

Kristal-İş sendikasından Can Şafak'ın, Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası'ndaki ilk sendikanın kuruluşunu ve Paşabahçe'deki işçi hareketini konu edinen yazısına da yer verdik. Can Şafak, Kristal-İş arşivinden belge ve fotoğraflarla desteklediği yazısında, Paşabahçe'de ilk sendikanın fabrika müdürüne milletvekillerinin talimatıyla nasıl kurdurulduğunu da anlatıyor. O yıllarda Türkiye Cumhuriyeti'ni yönetenler, bu ülkede sendika kurulacaksa, herhalde onu da kendilerinin kurması gerektiğini düşünüyorlardı. Son elli-altmış yılda başka şeylerin yanı sıra herhalde bu anlayış da değişmiş olmalı.

Son olarak Cengiz İlhan'ın yazısından, yazarın yaptığı bir Braudel alıntısına değinmek istiyorum. Braudel'in Türkçeye *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* adıyla çevrilen ünlü çalışmasında, Anadolu ve İran'ın yüksek yaylalarının Araplarca fethedilememesini büyük ölçüde sıcak Arabistan çöl koşullarına alışkın Hecin develerinin soğuğa ve engebeli araziye uyum sağlayamamasıyla açıklıyor. Bu meselenin böyle tek sebepli açıklanması tereddüt uyandırsa da, Braudel'in akıl yürütmesi ve dikkati çok etkileyici.

Aralıkta görüşmek üzere...

Ahmet Akşit

04 TOPKAPI SARAYI
Hazırlayan: Edhem Eldem

07 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
Hazırlayan: Emel Seyhan

10 METİN AND'IN ANISINA
METİN HOCA'NIN "ARKASINDAN" KONUŞMAK
Ayşe Selen

12 BİR SEMPOZYUMUN ARDINDAN
2008'DEN 1908'E BAKMAK
Deniz Dölek

14 MEHMET ALİ AYBAR'I ANMA SEMPOZYUMU
Berk Çakır

15 YAPI KREDİ VEDAT NEDİM TÖR MÜZESİ'NDE R.R.R. SMITH'İN KONUŞMASI
APHRODISIAS'TA YAPILAN ROMA PORTRELERİ HEYKELTIRAŞLIK

20 İLAN-I HÜRRİYET DOLAYISIYLA
1908 KARİKATÜRLERİ
Hazırlayan:
Erol Üyepazarcı
Mehmet Ö. Alkan

22 ARNAVUT DİL-ULUSÇULUĞU VE ALFABE TARTIŞMALARINDA İLK ZİRVE
100. YILINDA MANASTIR KONGRESİ (14-22 KASIM 1908)
Bülent Bilmez

32 İŞÇİ HAREKETİ TARİHİNDEN
PAŞABAHÇE'DE İLK SENDİKA (1947)
Can Şafak

42 *SİYASİ HALK GAZETESİ* VE
RATİP TAHİR BURAK
Ahmet Mehmetefendioğlu
Yasin Kayış

52 OSMANLI'NIN UYGULAYAMADIĞI BİR PROJE
KARAKİN PASTIRMACIYAN'IN ŞARKÎ DEMİRYOLU PROJESİ
Mehmet Okur

58 I. DÜNYA SAVAŞI'NDA GÜNEY CEPHESİ
İNGİLİZLERİN BAĞDAT'A GİRİŞİ
İsmet Üzen

66 1993 DYP KONGRESİNE GİDEN SÜREÇ
DEMİREL'İN VELİAHTI NEDEN TANSU ÇİLLER OLDU?
Hüseyin Çavuşoğlu

74 YABANCI BASINDA TÜRKİYE'DEKİ DEVRİM SÜRECİNİN GÖRÜNÜMÜ
KASIM 1908 AHMED RIZA BEY'İN DİPLOMASİ MEKİĞİ VE BALKAN KOMİTESİ'NİN YENİ TÜRKİYE'YE DESTEĞİ
Aykut Kansu

82 100 YIL ÖNCE AMERİKA
1908 BAŞKANLIK SEÇİMİ
Ali Bilgenoğlu

88 KARLOFÇA SONRASI OSMANLI SAVAŞ TARİHİNE BİR BAKIŞ
"1700-1870 OSMANLI SAVAŞLARI: KUŞATILMIŞ İMPARATORLUK"
Hüseyin Serdar Tabakoğlu

92 İZMİR TİCARETİNDE ÖNEMLİ BİR UNSUR
ASYA DEVESİ
Cengiz Ilhan

96 ANAKRONİK
Aydan Çelik

Düzeltme ve Özür:

178. sayımızda 32. sayfada Şefik Hüsnü'nün 1935 tekl 7. Kongrede Kontrol Komisyonu üyeliğine seçildiğine dair kimlik için yanlışlıkla KTUV'da öğretmenliğe başladığını gösteren kimlik şeklinde bilgi verilmiştir. Düzeltiriz. Erdem Akbulut

178. sayımızda 64. sayfada kullanılan karikatür 1878 yılında Bosna'nın Avusturya tarafından işgaliyle ilgilidir, 1908'deki işgal ile alakası yoktur. Düzeltiriz. Ahmet Akşit

52 **KARAKİN PASTIRMACIYAN'IN DEMİRYOLU PROJESİ**

Mehmet Okur, Karakin Pastırmacıyan'ın doğu vilayetlerini Karadeniz limanlarına bağlamak için hazırladığı demiryolu projesini ele alıyor.

74 **KASIM 1908**

Aykut Kansu, 100 yıl önce Türkiye'de II. Meşrutiyet sonrası İTC Başkanı Ahmed Rıza ile söyleşiler yapan İngiliz basınından çevirilerle, bunlar eşliğinde bir değerlendirme sunuyor.

82 **1908 BAŞKANLIK SEÇİMİ**

Ali Bilgenoğlu, 100 yıl önce kasım ayında yapılan ABD başkanlık seçiminde Cumhuriyetçi Taft ve Demokrat Bryan arasındaki başkanlık yarışını anlatıyor.

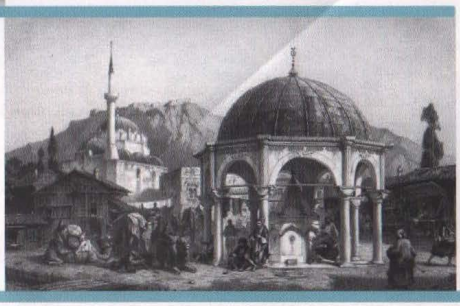

88 **"1700-1870 OSMANLI SAVAŞLARI: KUŞATILMIŞ İMPARATORLUK"**

Hüseyin Serdar Tabakoğlu, Virginia H. Aksan'ın Ottoman Wars 1700-1870: An Empire Besieged adıyla çıkan kitabını tanıtıyor.

92 **ASYA DEVESİ**

Cengiz İlhan, tarih boyunca Anadolu, Arabistan ve İran ticaretinde kritik bir rol oynayan develerin İzmir için önemini anlatıyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 179 Kasım 2008

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Halim Bulutoğlu

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen Sokak No: 15
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Aydan Çelik, Gökhan Çetinsaya, Esra Danacıoğlu, Edhem Eldem, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Ayşe Hür, Yavuz Selim Karakışla, Murat Koraltürk, Elçin Macar, Mutlu Öztürk, Mustafa H. Sayar, Oğuz Tekin, Taner Timur, Mete Tunçay, Nuran Yıldırım

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Rauf Kösemen

S. YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Ahmet Akşit

REDAKSİYON/DÜZELTİ
Belgin Sunal

KATKIDA BULUNANLAR
Ece Zerman

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK UYGULAMA
Harun Yılmaz (Myra)

SAYFA TASARIM/UYGULAMA
Aysel Kazıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35
(Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr

BASKI
Ege Basım
Esatpaşa Mah. Ziya Paşa Caddesi No: 8
Üst Göztepe/İstanbul
Tel: (0216) 472 84 01
www.egebasim.com.tr

BASKI TARİHİ
27.10.2008

DAĞITIM
YAYSAT
(0212) 622 2222
www.yaysat.com.tr

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 431 54 24

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
70,00 YTL.

19 HAZİRAN 1847

TOPKAPI SARAYI (I)

Adalbert de Beaumont'un yazısında saray görevlilerinin unvanlarıyla ilgili belirsizlikler, Boğaz'ın sularına atılan saray cariyeleri masalları gibi tarihi açıdan çok tartışmalı bilgiler yer alabilmektedir. Ancak buradaki amacımız tarihi gerçekleri ortaya çıkarmak ve yanlışları düzeltmekten çok, dönemin Fransız resimli basınında Osmanlı İmparatorluğu'na olan ilgiyi yansıtmak olduğundan, belli başlı ve en bariz hatalara işaret etmek dışında daha kapsamlı bir eleştiriye girmemeyi tercih ettik.

L'ILLUSTRATION,
JOURNAL UNIVERSEL.

L'Illustration dergisinin 19 Haziran 1847 tarihli kapağı.

L'Illustration dergisinin 19 Haziran 1847 tarihli ve 225 numaralı sayısında yer alan uzunca bir makale, "Saray" başlığı altında İstanbul'daki Topkapı Sarayı'na ayrılmıştı. Yedi adet gravür eşliğinde yayınlanan bu makalenin yazarı Adalbert de Beaumont, ressam ve sanat tarihçisi olarak muhtelif katkılarda bulunmuş tipik bir on dokuzuncu yüzyıl entelektüeliydi. Venedik ve İskandinavya üzerine resimli gezi notları, İslam mimarisi ve sanatı üzerine derlemeleri bulunduğu gibi, Fossati'lerin Ayasofya restorasyonu münasebetiyle çıkardıkları büyük albümün de tarihi metinlerini kaleme almıştı. Her açıdan yüzeysel olarak nitelenebilecek bu ilgi, yazarın burada verdiğimiz makalesinde de göze çarpmaktadır. Yarım yamalak alınmış bilgilere ve eskimiş bazı kaynaklara dayanan bu anlatımda Çinili Köşk Arap tarzında bir camiye dönüşebiliyor, saray görevlilerinin unvanlarında her türlü belirsizlik ortaya çıkabiliyor, çuvala tıkılıp Boğaz'ın sularına atılan saray cariyeleri masalları tekrar canlanabiliyor, kısacası tarihi açıdan çok tartışmalı bilgiler yer alıyordu. Ancak buradaki amacımız tarihi gerçekleri ortaya çıkarmak ve yanlışları düzeltmekten çok, dönemin Fransız resimli basınında Osmanlı İmparatorluğu'na olan ilgiyi yansıtmak olduğundan, belli başlı ve en bariz hatalara işaret etmek dışında daha kapsamlı bir eleştiriye girmemeyi tercih ettik.

Zaten bu yazıyı ilginç kılan, verdiği bilgilerden çok, tam olarak bir geçiş dönemine işaret etmesidir. 1847 yılında Dolmabahçe Sarayı'nın inşaatına henüz başlanmamış, dolayısıyla Topkapı Sarayı hâlâ kısmen kullanılmaktadır, ama yazarın ifadelerinden dönemin hızla değiştiğinin işaretleri alınmaktadır. Bazı binaların "tipik" Şark havasının kayboluşu, modern/Batılı tarzda köşklerin belirmesi, kafes geleneğinin yok olması gibi gelişmelerin yazarı açıkça üzdüğü, "Şark yok oluyor" hissine kapılmasına yol açtığı görülebiliyor. Bu anlamda Tanzimat sonrasında Topkapı Sarayı'nın son yıllarını yaşadığı, ileride bir tür egzotik müzeye dönüştürülmesine kadar uzayacak olan sürecin bir bakıma başladığı, satır aralarında okunabilinen ilginç bir mesaj olarak göze çarpıyor.

Son olarak da, unutmamak gerekir ki 1847 yılı, *Illustration* dergisinin kariyeri açısından henüz çok erken bir tarihtir. Henüz beşinci yılında olan bu dergi, daha sonraları çok daha belirgin bir şekilde ortaya çıkacak olan aktüalite ağırlıklı makalelerine henüz tam olarak yönelmemişti. Bundan dolayıdır ki aslında bir tür seyyah tasviri olan bu uzun makale, herhangi bir gündemden bağımsız olarak derginin dört sayfaya yakın bir kısmını işgal edebilmişti. Birçok örneğini daha önceki sayılarımızda gördüğümüz daha geç tarihteki makalelerin neredeyse gazete röportajını andıran üsluplarıyla oluşan bu fark, Avrupa resimli basınının gelişmesi açısından ilginç bir işarettir.

Babüsselam.

TOPKAPI SARAYI

Sarayın surları.

Birçok kişi İstanbul'da saray adıyla bilinen yerin bir ikametgâh, padişahın emrindeki kadınlarla ve haremağalarıyla dolup taşan yaldızlı bir saray olduğunu düşünür. Oysa aslında saray-ı hümayun veya bilinen diğer adıyla Saray Burnu, mazgallı surlarla çevrili ve Marmara Denizi'yle Haliç limanı arasında, Boğaz'ın karşısında bulunan geniş, üçgen şekilli bir alandır. Her türden ve mevkide kalabalık insan topluluğunu barındıran bu dev alanda bahçeler, teraslar, saraylar, köşkler, kışlalar ve her türlü müştemilatta padişahın özel hizmetine adanmış hizmetçiler, bekçiler, kadınlar ve içoğlanlar yaşamaktadır.

Böylece, her ne kadar bu isim Türkçede saray manasına gelse de, nasıl ki sadece bahsini duymuş olanların sandığı gibi Kremlin bir kale değilse, İstanbul'daki bu saray da bir saray değildir. Her ikisi de surlarla çevrilmiş ve adeta birer küçük şehir içeren geniş alanlardır. Bir tarafında darphane idaresiyle hazine-i hümayun, diğer bir tarafındaysa beylerin, paşaların ve bütün taburların ikamet ettiği kışla ve binalar. Yanı başında ilk işlevinden koparılan Aya İrini Kilisesi yer alıyor; başka bir avludaysa padişahın içoğlanlarının yaşadıkları yerler; daha ilerisinde bostancı adıyla bilinen bahçıvanların yerleri; darphaneye bağlı bir atölyeye dönüştürülmüş bir cami ve nihayet en ücra yerlerden birinde kadınların yaşadıkları harem. Padişahın şu anki sarayının bulunduğu yer ise deniz kenarında, Saray Burnu tepesinin eteğinde, büyüleyici bir manzaraya sahip gerçek bir köşktür. Fakat sarayın sur içi alanını, mümkünse eğer, kesin bir şekilde anlatmak üzere sırayla hareket edelim.

Bugünkü saray, ilk aşamada bugün artık Eski Saray adıyla bilinen ve Süleymaniye ile Bayezid camileri arasında bulunan bir saray inşa etirmiş olan II. Mehmed tarafından yaptırılmıştır.

Bu ilk sarayın mevkiinden doğan bazı sorunlar nedeniyle Konstantin'i yenmiş olan padişah, Boğaz ile Marmara'nın sularının yaladığı yüksek burnun üzerinde daha emin ve daha hoş bir ikametgâh inşa ettirmişti. Eski saray da dul veya gözden düşmüş kadınefendilerin ikametgâhı olmuştur; bugün ise orduların başında bulunan seraskerin sarayı olmuştur.

Yeni Saray başından beri bu yerin askeri konumu kadar mevkiinin güzelliğinin ve hoşluğunun farkına varmış olan padişahların ikametgâhı olmuştur.

Deniz ve liman tarafında saray, şehrin çevresini koruyan mazgallı ve burçlu surların devamıyla çevrilidir. Diğer yanlarında ise Ayasofya'ya kadar çıkan ve ardından denize kadar inen kendi suruyla çevrilidir. Bu sur-

Sarayın çeşmesi.

ların toplam uzunluğunun dört bin metreyi geçtiği tahmin edilmektedir. Eski Bizans kenti bu çizgiyi geçmiyordu, ancak genç Theodosius'un ve Heraklios'un saltanatları esnasındadır ki şehir İstanbul'un bugünkü sınırlarına kadar genişlemiştir.

Sarayın sekiz ana kapısı bulunmaktadır; bunların beşi deniz tarafında, üçü ise kent tarafındadır. Limanın girişinde bulunan ilk kapıdan doğrudan ve en kısa yoldan saray bahçelerinden geçerek Ayasofya'ya varılmaktadır. Bu ise, ya Türk oldukları ya da izin almış oldukları için buraya serbestçe girebilenlerin takip ettikleri yoldur. Buraya sarayın en zarif köşklerinden biri olan Yalı Köşkü'ndeki iskeleden ulaşılır.

Bütün bu kapılar, önlerinde vuku bulan üzücü sahnelerden dolayı meşhurdur. Osmanlı siyasetinin birçok kurbanı ve bunlara padişaha tahtını kaybettiren entrikaya karışmış olan III. Selim'in kadınları da dahil olmak üzere, bu kapıların altından geçirilerek Boğaz'a atılmışlardır. (Bu kadınlar, rıhtım boyunca görünen akıntıya sarayın teraslarından denizin üstüne kadar uzanan ahşap bir köprüden çuval içinde fırlatılmışlardır).

İstanbul tarafındaki ana giriş olan ve İmparatorluk Kapısı manasına gelen Bab-ı Hümayun, diğerlerinden de çok, Türk tarihinde sık rastlanan bu kanlı dramlara sahne olmuştur. Bu ihtişamlı kapının sağında ve solunda bulunan oyuklarda padişah tarafından idama mahkûm olan zavallıların kelleleri teşhir edilirdi. 1825'te (!) Sultan Mahmud yeniçeri ocağını mahv ettiğinde bu ocağa mensup kişilerin kelleleri bu oyuklarda tepeye kadar istiflenmişti.

Bu muhteşem kapı, tamamen mermer ve çiniden yapılmış olan güzelim çeşmenin süslediği Ayasofya meydanına açılmaktadır. Bab-ı Hümayun'u geçtikten sonra insan kendini her tarafı binalarla çevrili, ağaç ve çeşmelerle süslü geniş ve gayrı muntazam bir avluda bulur. Solda, ilkönce Büyük Konstantin tarafından inşa ettirilmiş olan Aya İrini Kilisesi yer alır. Diğer Hıristiyan mabetlerinin hemen hepsi gibi camiye çevrilmek yerine bu bina eski ve kıymetli silahların teşhir edildiği bir müzeye dönüştürülmüştür. Burada ayrıca Türkler tarafından fethedilmiş olan şehirlerin altın ve gümüş anahtarları görülebilir. Karşısında ise padişahın atlarının kalabalık seyisler tarafından tımar edildiği ahırlar, baltacıların, içoğlanların ve ak ağaların koğuşları yer alır.

Hiçbir ilginç tarafı bulunmayan Darphane, Aya İrini'nin yanındadır; karşısında ise hastane, hazineye bakan Defterdar Efendi'nin, Maliye Nezaretinin sandık emini olan Veznedar Efendi'nin ikametgâhları ve nihayet padişahın özel muhafızlarının koğuşu bulunur. Baş mimar olan Şehir Emini ile siyahi haremağalarının başı olan Darüssaade Ağası'nın kâtibi de bu avluda yaşarlar.

Takriben on iki metre kutru bulunan dev bir çınarın dibinde bir zamanlar idama mahkûm olan şeyhülislamların ezilerek öldürüldüğü ters dönmüş bir havan vardır. Bu idam şekli kanundan kaçmanın ilginç bir yoluydu, zira şeyhülislamın kutsal mevkii kılıçtan geçirilmesine izin vermemekteydi.

Taşkışla Vakası

1 KASIM 1908

TERCÜMAN-I HAKİKAT

Dünkü Vaka Hakkında Tafsilat

Kısm-ı mahsusumuzda esbâb ve ledünniyâtıyla (sebep ve iç yüzleri) teşhir edildiği üzere Taşkışla namıyla maruf olan Mecidiye Kışlası'nda bulunan taburlar efradından seksen altı kişi tezkere talebi bahanesiyle itâat-ı askeriyeden inhiraf etmişler ise de askerce muamele-i lâzıme ifâ kılınmıştır. Vaka şehir dahilinde pek heyecan-amiz surette intişar eylemiş, herkes beyhude havf (korku) ve telâşa düşmüş ise de nihayet bir eser-i fiilî-i iğtişâş (karışıklık) görülemediğinden sükûn avdet eylemiştir. Tafsil-i vaka hakkında izâm eylediğimiz muhbirlerin hülâsa-ı ifâdâtı ber-vech-i âtidir:

Taşkışla'da bulunup ahiren Cidde'ye izâmlarına Harbiye Nezareti'nce karar verilen Sekizinci Alay'ın Üçüncü ve Yedinci Alay'ın birinci taburları efradından ve üç yüz yirmi bir duhûllü yetmiş, seksen kişi üç dört gün evvel memur oldukları mahalle gitmemek ve tezkere talep etmek suretiyle serkeşlik izhar ederler, Harbiye Nazırı Paşa hazretleriyle Hassa Ordusu Kumandanı Mahmut Muhtar Paşa ve İkinci Fırka Kumandanı Şevket Paşa efrada nasâyih-i lâzımede bulunurlarsa da tesiri olamaz. Ellerinde silâhları ve ağırlıkları olduğu hâlde kışla meydanına çıkarak üç günden beri orada ihtiyâr-ı ikâmet ederler. Selanik'ten gelen Avcı Taburu'yla kışladaki taburlar dün sabah talime çıktığı sırada serkeş efrat talime iştirak etmedikleri gibi hâllerindeki heyecan büsbütün artmış ve edilen nasihat tesir-i maküs (aksi tesir) husule getirerek ellerindeki silahı istimâle kadar cür'et etmişlerdir.

Hadisenin şu suretle aldığı şekil üzerine Hassa Ordusu Kumandanı Mahmut Muhtar Paşa derhal mahal-i vakaya şitâb ettiği gibi silah atmaya cür'et eden asilerin reh-güzârları (geçit yolları) abluka edilmiş ve Maçka Kışlası'ndan bulunan Altıncı Alay'ın Dördüncü Taburu dahi Avcı Taburu'yla bu ablukaya bi'l-iştirak âsilere cây-i amân kalmamış ve istimâl ettikleri silaha silahla mukabele olunarak içlerinden üç kişi maktul, üç kişi mecrûh düşmüştür. İşin nereye vardığını anlayan efrad-ı âsiye derhal kanuna ve icâbât-ı askeriyeye teslim-i nefs etmişler ve kolları bağlanarak dörder dörder Kabataş İskelesi'ne indirilerek oradan Ahter. Rağbet istimbotlarıyla Sarayburnu'na çıkarılmış ve diğer Avcı taburlarının misafir bulunduğu mahalde tevkif edilmişlerdir. Bu bâbda bir divan-ı harp teşkil olunarak Kanun-ı Askeri mucibince cezaları tayin edileceği gibi içlerinden firar eden on neferin de gayet şiddetle taharrisine ibtidar edilmiştir. Firarilerin ellerinde silah yoktur.

İşte hakikat-i mesele bundan ibarettir. Görülüyor ki ruh-ı madde eski devirden mütebâki şımarıklıktan başka bir şey değildir. Bunların da cezası derhal verilmiş, evvela Selanik'ten gelen Avcı Taburu ateş ederek adem-i itâatin ne demek olduğunu göstermiştir. Dün Beşiktaş'ta, Beyoğlu'nda dükkanlar kapanmış ise de vakanın öyle izâm edilecek cihetî olmadığı anlaşılması üzerine tekrar açılmıştır.

Devr-i sabıkta bazı müstebidân-ı idarenin sû-i tedbiri olarak İkinci Fırka'ya müsavat-ı askeriye ile gayr-ı kabil-i tevfik muamelâtta bulunulması fikri beyne'l- halk vakanın izâmına sebep olmuş ise de Avcı Taburu verilen emre derhal itâatla Kanun-ı Esasi'nin ne demek olduğunu gösterdiği gibi mezkûr fırkaya mensup diğer taburlar da derhal âsilere karşı silah istimâl eylemiştir. Demek hiç kimse —âsilerden maada— inzibatsızlık eseri göstererememiştir. Mezkûr fırkaya evvelce ne fikir verilirse verilsin Osmanlı askerinin hasâis-i âliyesine hiçbir zaman halel gelmeyeceği bedihidir. Vazifeden kaçan asker, hem de Osmanlı askeri değildir. Vazifeden kaçanlara ise bütün silah arkadaşları böyle silahla müdafaa ederler.

Bu gün payitahtta muhafaza-i meşrutiyete yemin etmiş iki fırka askerimiz bulunduğu gibi ahiren gelen Avcı taburları efrad-ı seçtâsının (cesur askerlerinin) dest-i âhenin-i hürriyet perverânesi bu iki fırka kuvvetiyle birleşerek hürriyetimiz, saadetimiz, emniyetimiz için en büyük kefalet olmuştur. Bu kadar kişi içinde adem-i itâat gösteren kesrete nisbetle hiçtir. O daire mahsur kalır. Buna emin olmalıdır.

Yine tekrar ederiz. Beyhude heyecana, telaşa sû-i tefsîrâta mahal yoktur. Netice-i vaka da fiilen bu sözlerimizi isbat etmektedir. Böyle bir vaka dünyanın her tarafında olur. Ona karşı hükümetimiz gibi meşrût ve meşrû bir hükümet teennî (yavaş hareket etme) politikasını, idare-i maslahat sakametini (yanlışlığını) tatbik etmez, Harbiye Nezareti'nce yapıldığı gibi silahla tenkil olunur. Harbiye Nezareti'ni intizam-ı askerinin muhafazasından dolayı tebrik ettiğimiz sırada bütün askere karşı binâ-yı ümidimiz hiçbir vechile haleldar olmadığını kemâl-itmianla beyan eyleriz. Asker bu gün hürriyetimizin müdafiidir.

Dün akşam üzeri Harbiye Nezareti meydanında bermutat yoklama icra edildikten sonra Avcı taburları efradı hazır oldukları hâlde Hassa Ordusu Kumandanı Mahmut Muhtar Paşa tarafından ber-vech-i âti müessir bir nutuk irad edilmiştir.

Asker ! Bu sabah Taşkışla'da seksen kadar itaatsiz, hamiyetsiz askerin kanuna karşı hareketleri ve istibdâllerini talebleri (teskere istemeleri) askerlikçe ve umum milletçe mucib-i teessüftür :

"Asker ! Devletimiz, vatanımız, milletimiz, vazifemiz uğrunda canımızı vermeye yemin etmedik mi ? Cenab-ı Hakka karşı ahd eylemedik mi ? Bu elbiseye girdiğimiz günden itibaren ne ana ne baba bizim için yoktur. Yalnız askerlik, vazife, vatan uğrunda can vermek vardır. Kim ki Cenab-ı Hakka, vatana, millete karşı sadakat göstermez, o anda ölüme mahkumdur. Asker için yalnız bir itâat, bir vatan vardır, itâata karşı gelen askerlerin kanları döküldü. Yazık ki onlar uzun müddet terbiye görmemek, askerlik görmemek yüzünden buna uğradılar. Onun için sizin içinizde böyle hamiyetsiz, vicdansızını göremem ki böyle bir hâle cür'et etsin. Biz itâat etmediğimiz gün ölüme mahkumuz. O vazifeyi takdir

etmeliyiz. Düşmanlarımız kapının ucunda duruyorlar, silahlanıyorlar, hazırlanıyorlar. Böyle bir zamanda itaatsizlikte bulunanın nihayeti ne olacağı hamiyetsizliğinin nasıl ceza göreceği görüldü. İçinizde yakında istibdâl olmak hakkını kazandım zannında bulunanlar vardır. İyi biliniz ki bu vatan evlatları için her zaman askerlik vardır. Asker istibdâl olmaz. O her zaman askerdir. Ancak mezunen terhis edilmiş demektir."

Vakayı müteakip Avcı Taburuyla kışlada mevcut bilumum asker kışla havalisine toplanarak yâverân-ı hazret-i şehriyariden Ferik Halil Paşa ve İttihad ve Terakki Cemiyeti azasından Doktor Bahattin Bey tarafından vazâif-i askeriyelerini hüsn-i ifâ eylediklerinden dolayı beyan-ı memnuniyeti ve hizmet-i vâkıalarının şayan-ı takdir bulunduğunu mutazammın nutuklar irad edilmiştir.

İttihad ve Terakki Cemiyet-i muhteremesi tarafından tebliğ olunmuştur:

Taşkışla'da İkinci Fırka'ya mensup seksen altı nefer bu gün Kanun-ı Askeriye muhâlif bir harekette bulundular, adem-i itâat gösterdiler. Kanuna karşı edilen en küçük bir hareket-i isyaniyeyi, bir tecavüzü en büyük bir şiddet ve metanet ile karşılamak zapt u rapt-ı askeriyi temin için elzem olmağla, hayır-hâhâne ihtârâta ve nasâyihe karşı serkeşâne ve cür'etkârâne mukabelede bulunduktan başka bu gün Selanik'ten yeni gelen Avcı Taburu üzerine de istimâl-i silaha tasaddi ettiklerinden kendilerine karşı ateşle mukabeleye maatteessüf mecburiyet görülmüş ve içlerinden üçü telef ve diğer üçü cerh edilmek suretiyle vakaya nihayet verildiği gibi bakıyyesi de teslim-i nefs etmişlerdir. Mesele devr-i sabıkta şımarıklığa alışan birkaç neferin tedibinden ibarettir. Bundan başka memleketin ahval-i umumiyesinde ahaliyi heyecan ve telaşa düşürecek bir şey yoktur, çünkü ahalinin rahat ve hürriyeti ordularımızla ve yüz binlerce mücâhidin-i insaniyetin himmet-i hamiyetiyle taht-ı temine alınmıştır. Vatanımızı mesut, milletimizi kardeş görmek istemeyen ve elbette bir şerze-i kalileden (kudurmuş bir azınlıktan) ibaret olan birkaç hain ve bedhâhın işâât ve ifsâdât-ı müheyyicesine İslam ve Hıristiyan vatandaşlarımızın katiyen ehemmiyet vermeyeceklerini bilir ve kendilerine her zaman bitaraf bir hâdim ve nigehbân-ı sadık olan cemiyet namına tavsiye-i itidal eyleriz. Asayişe halel verecek ufak bir hadiseye karşı —müsebbiblerini tedib hususunda— hükümetin zerre kadar müsamaha göstermeyeceğinde şüphe edilmemek lazım gelir.

9 KASIM 1908
TANİN

Şehzadebaşı'ndaki tiyatro binalarının kârgir olarak inşasından sonra oyun oynanmasına müsaade edilmesi hakkında Dahiliye Nezareti'nden Şehremaneti'ne verilen emir üzerine ahşap tiyatrolarda lu'biyyât icrasına müsaade edilmemesi Birinci Daire'ye tebliğ olunmuştu. Dün Baba Cafer türbedarı olup tiyatrolar müstecirliği eden Dragon Mehmet'le Kel Hasan Şehremanetine müracaat ederek bu senelik icra-yı lubiyyâta müsaade edilmesini istida ve zaten tiyatrolarının nim kârgir olduğunu ve derünlarına terkos suyu aldıklarını ifade etmişler ise de, tiyatro binaları hâl-i hazırı itibariyle müsaade itâsı mahzûrdan sâlim görülmediğinden bahisle lu'biyyât icrasına müsaade edilemeyeceği cevabı verilmiştir.

12 KASIM 1908
TANİN

Fukara-yı ahaliye meccanen küşâd edilen gece mektepleri menfaatine medar olmak üzere Selâmet-i Umumiye Kulübü taht-ı himayesinde olarak teşekkül eden "Sahne-i Heves" amatörlerine bu kere musir ve Avrupa'dan avdet eden bazı gençlerimiz iltihâk ederek Jön Türk Tiyatrosu" nmı tahtında milli bir tiyatro teşkil etmişlerdir. Mezkûr cemiyet her hafta Cuma günü Beyoğlu'nda "Varyete" Tiyatrosu'nda tehzîb-i ahlak-ı milliyeye hâdim eserler vaz'-ı sahne-i temâşâ edeceklerdir.

İlk lu'biyyâtı Teşrinievvel'in 31 inci Cuma günü (13 Kasım 1908) saat yedi buçukta mezkûr Varyete Tiyatrosu'nda merhum Kemâl Bey'in Gülnihal nam eseri olup her türlü fedakârlık ihtiyarıyla vücuda getirilen sırf Avrupa-kâri sahne-nüvâz-ı milliye fevkalade bir surette icra edilecektir.

Boykotajın Tesiratı

21 KASIM 1908
SERVET-İ FÜNUN

Belgrat'tan 20 Teşrinisani tarihiyle Paris'e çekilen bir telgrafnamede memleketimizde Avusturya emtiasına karşı açılan harb-ı iktisadinin Macaristan'da fevkalade tesirat göstermeye başladığı bildiriliyor. Hatta bazı Macar gazeteleri bundan dolayı Bosna-Hersek'in ilan-ı ilhakı aleyhinde yazı yazmaya, şiddetli lisan kullanmaya başlamışlardır.

Bu hâl devam ederse netâyicinin vahim olacağını da söylüyorlar.

Dünkü Nümayiş

22 KASIM 1908
TANİN

Dün Rum vatandaşlarımız tarafından intihâbat münasebetiyle Beyoğlu'nda hükümete karşı bir nümayiş yapılmıştır.

Kendilerine sorarsanız nümayişin sebebi Rumlara karşı haksızlık gösterilmekte olmasıdır, Neologos işin mahiyetini pek güzel anlatıyor. "Bizimkiler Defediliyor" unvanıyla dün sabah yazdığı bir makalede "Türkler ile Ermeniler müttefikan intihâbatta devam ediyorlar, Rumlar ise hariçte bırakılıyor." diye şikayet ediyor.

İşte esas burada Rum gazetelerinin anâsır-ı saireye karşı gösterdikleri münasebetsiz muameleler üzerine muğber olan anâsır-ı Osmaniye Rumlara ehemmiyet vermeyerek intihâbata başladılar. Rum gazeteleri ekalliyette kalacaklarını anladılar. Derhal sokak yaygaralarını teşkil çaresine tevessül ettiler, İntihâbatın feshi yeniden icrası gibi kanun haricinde mutâlebâta kalktılar. Fakat hükümetin muhafaza-i vakar ve haysiyet ettiğini memnuniyetle gördük. Patrikhaneden izâm olunan kapı kethüdasına Dahiliye Nazırı: "Kanun haricinde intihâbat icra

ettirmem. Dükkanları kaparlarsa kapasınlar. Asayiş ihlâl edilirse asker sevk ederek temin ederim. Söyleyiniz dükkanları açsınlar, açmazlarsa mesuliyetleri kendilerine aittir," cevabını vermiştir.
Filhakika nümayişin esasını Beyoğlu'nda dükkanları kapamak teşkil etmiştir. Kiliselerde çanlar gürlemeye başlamış, taraf taraf müşevvikler ahaliyi nümayişe davet eylemiştir. Beyoğlu Rum Muhtarı tuhafiyeci Şişman Yanko'nun oğlu bu hususta gösterdiği faaliyet ile temeyyüz etmiştir!
Erbâb-ı teşvik, alış verişiyle meşgul olmak isteyen kimselerin de dükkanlarını cebren kapatmak teşebbüsâtında bulunmuşlar, tehdidâta kıyam etmişlerdir.
Her türlü ihtimale karşı bulunmak üzere Beyoğlu'na asker sevk edilmiş, Zaptiye Nazırı, Şehremini Beyoğlu'na azimet eylemişlerdir.
Harbiye Nezaretine telgrafla vuku bulan müracaat üzerine Beyoğlu'na miktar-ı kâfi asker dahi gönderilmiştir. Bu Osmanlı kahramanları önde mızıka olduğu hâlde akşam saat on bir de Beyoğlu sokaklarında bir meşiyyet-i askeriye (askeri yürüyüş) icra eylemiştir. Askerin manzarası kalplere ferah vermiş, hükümetin satvet ve kuvvetini irâe ederek hamiyetli kalpleri sevindirmiştir. Nümayişçiler de epeyce düşünmüşlerdir zannederiz.
Haksızlıktan şikayet eden Rumların yaptıkları muameleden ibret almalı! Bunlar esasen müntahiplerin rey pusulasını sandığa atarken Tezkere-i Osmaniye göstermeye mecbur olmalarına mu'teriz idiler (itiraz edıyorlardı). Fakat buna itiraz pek sarih bir haksızlık olduğu için çabuk vazgeçtiler. Şimdi güya sandığa rey atılırken Tezkere-i Osmaniye'nin tetkiki ve defâtir-i esasiyeye câize verilmesi vakit ziyâına sebep oluyormuş! Evet Tezkere-i Osmaniye'nin aranmamasını istiyorlar. Bunlara bakılmasın, rast gelen sandığa bir kağıt atsın Prosudosların keyfi gelsin! Görülmüştür işaretini Tezkere-i Osmaniye'den hak ederek bir daha rey versinler.
Sonra nümayişçiler Rum cemaati için unsur-ı İslam'ın nezaket eseri olarak Dersaadet mebusları arasından tefrik ettiği iki mebusu kâfi görmüyorlar, üç istiyorlar! Bu kadirşinaslığa karşı hayran kalmamak elden gelmez. Ya Rum mebus intihâbı hiç va'd edilmese idi ne yapabilirlerdi? Kanun herkesi istediğine rey vermeye serbest bırakmıştır. Bu gün Müslümanlar Rum namzetlerine rey vereceklerse Rumlar emin olsunlar ki bu ihtiraz (sakınma), korku gibi bir sebepten neşet etmiyor. Mahzâ anâsır-ı saireye karşı hiçbir mesuliyet beslemediğimizi göstermek için hatır-nüvâzlık kabilinden bir hareket olmak üzere yapılıyor. Binaenaleyh nezaket hududunu tecavüz etmemelidir...

İntihabat Bayramları

22 KASIM 1908
TANİN

Beyoğlu cihetı böyle çirkin bir nümayiş içinde heyecanlara düşerken İstanbul tarafı hakiki bir millet bayramı denecek derecede derin, hakiki, ulvi şenlikler yapıyordu. Mini mini masum yavrular saf saf dizilmişler. Yanlarında genç, ihtiyar bir çok halk. Ötede askeri mızıkası. Hep bir ağızdan vatan şarkıları söyleniyor, Osmanlı sancakları dalgalandırılıyor. Ötede bayraklarla, kurdelalarla donatılmış intihâb sandığı baş üzerinde. Vakurane, edibâne bir nümayiş ki milletteki bu feyz-i hürriyeti görüp de kemâl-i minnetle göz yaşı dökmemek kabil değil. Yaşasın hür Osmanlılar!
Her daire-i belediye dahilinde yapılan şenliklerin tafsilâtı uzun uzun varakalarla gazetemize bildiriliyor. Hepsini derc etmenin imkânı yok. Birini tercih etmeye hamiyet kail değil. Binaenaleyh arz-ı mazeret ederek bütün İstanbul'un hakiki bir bayram içinde bulunduğunu söylemekle iktifâ eyleriz.

Milli Tiyatromuz

22 KASIM 1908
TANİN

Evvelki akşam Tepebaşı Kışlık Tiyatrosu'nda Osmanlılar, milli sahnelerinin tesisi için çalışan o gayretli sanatkarları bir kere daha alkışladılar. Halit Ziya Bey beşuş bir simâ-yı nezaketle kendilerine has olan tarz-ı tahkiyeyi (anlatım tarzını) canlandırarak yarım saat kadar bir zaman içinde tarih ve hikmet-i temaşayı hülâsa ettiler.
Tarık Bin Ziyad parçasında da Abdülhak Hamit Bey'in birkaç sahifelik felsefe-i hükümeti huzarı o kadar teshir etti ki tiyatronun lüzumsuzluğunu iddia edenlerin orada bulunmalarını arzu ederdik. Her halde bu gün milli bir sahne vücuda getirmeye uğraşan bu gayretverler pek çok teşvike muhtaçtırlar.

İstanbul Planı

27 KASIM 1908
TANİN

Paris şehri sermimarı Mösyö Bovar'ın şehrimize calbedilerek kendisine İstanbul'un umumi bir planı yaptırılacağını ve dün için Dahiliye Nazırı Bey'le müzakere edileceğini yazmıştık. Dün Şehremaneti Muavini Tevfik Amir Bey'le Fransa Sefareti Baş Tercümanı Mösyö Ludo ve Mösyö Bovar Dahiliye Nezareti'ne giderek Nazır Hakkı Bey'le mülâkat etmişler ve emanetin kararını bildirmişlerdir. Hakkı Bey tarafından karar-ı vâki-i muvaffak görülerek Mösyö Bovar'ın hemen celbi iktiza edeceğini söylemesi üzerine Mösyö Bovar'ın mahdumu pederinin efrenci Kanunusani ibtidasında Paris Belediye Bütçesi'ni heyet-i umumiyeye takdim edeceğinden onun tasdikinden sonra gelebileceğini söylemiştir. Hakkı Bey tarafından pederinin vürududna kadar intihab edeceği üç mütehassıs mühendisi şehrimize göndermesini ve onlar tarafından proje tanzim edilip mesâha ve bazı nikat (noktalar) işaret edilerek ameliyatla meşgul olmaları münasip olacağı beyan olunmakla mahdumu tarafından muvafakat edilmiştir. Keyfiyeti pederine bildirmek ve alacağı cevabı iş'âr etmek üzere Mösyö Bovar şehrimizden azimet edecektir.

METİN AND'IN ANISINA

METİN HOCA'NIN "ARKASINDAN" KONUŞMAK

"50. kitabımı yazmadan ölmeyeceğim!" Metin And'ın ölüm haberini aldığımdan bu yana, onun bana sık sık söylediği bu sözler yankılanıp duruyor kulaklarımda. Hayatını kaybettiğinde yayınlanmış kitaplarının sayısı elliyi aşmıştı bile, ayrıca yayınlanmayı bekleyenler, taslak halinde olanlar da sırasını bekliyor. Malum, her ölüm erken ölüm.

AYŞE SELEN

Metin And, 17 Haziran 1927'de İstanbul'da doğar.

İngiltere Kraliçesi'nin biyolojik doğum tarihi başka olsa da resmi doğum günü törenlerinin 17 Haziran'da yapıldığını, dolayısıyla bir kraliçeyle aynı günde doğum günü kutlamanın sevincini duyduğunu söyleyip gülerdi. Aslında doğum gününü hiç kutlamaz, hatırlamazdı bile. 17 Haziranlarda aradığımızda, "A sahi, bu gün benim doğum günüm!" diye şaşırırdı.

Babası Reşit Çavdar, Ziraat Bankası'nın ikiz kuruluşu Emniyet Sandığı'nın müdürüdür. Annesi Seniha Çavdar ev kadınıdır. İki kardeşi olur. Ablası Nilüfer Çavdar 13 yaşında tifodan ölür; ailesi için büyük bir yıkım olan bu ölüm, Metin And'da büyük bir kız çocuğu sevgisine dönüşür; balerin Yüksel Çapanoğlu'yla evliliğinden doğan kızı Esra ve 2003 yılında doğan torunu Ece onu tarifsiz derecede mutlu bir baba ve dede yapar.

Doğum yapan birinin çocuğunun cinsiyetini heyecanla sorar, eğer dünyaya gelen kızsa, "Oh, yaşasın!" diye sevinirdi.

Kardeşi Tuncay Çavdar ileride mimar olacaktır. Çocukları olmayan büyük dayısıyla yengesi, Sevda-Cenap And, Metin Çavdar'ı manevi evlat edinmek isterler; Çavdar çifti bu isteği kırmaz, kendi deyimiyle "yalnızca bir soyadı değişikliği"nden ibaret olan bu işlem gerçekleşir. Metin And ilkokulun ilk üç sınıfını bir özel okulda okur; yazları Fransızca dersleri alarak hazırlık sınıfını okumadan Galatasaray İlkokulu'nun 4. sınıfına girer, ortaokulu ve liseyi de aynı okulda okur ve 1946 yılında mezun olur.

Yalnızlığa alışmasının, yalnızlığı sevmesinin Galatasaray'da yatılı okumasının sonucu olduğunu söylerdi. Gerçekten de tam anlamıyla yalnız yaşayan bir insandı; belki bu nedenle evinde televizyon her zaman açık olurdu, hem de avaz avaz denebilecek denli yüksek sesle, o kadar ki, bazen konuşurken birbirimizi duymakta güçlük çekerdik, ama çekinir, "Hocam, televizyonun sesini biraz kısabilir miyiz?" diyemezdik.

Galatasaray yıllarında İstanbul Belediye Konservatuvarı'na devam ederek Ferdi Statzer'den piyano, Cemal Reşit Rey'den müzik analizleri dersleri alır. 1946 yılında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne girer; 1950 yılında buradan mezun olur olmasına, ama avukatlık yapmaktan çoktan vazgeçmiştir. Yüksek lisans yapmak için Londra'ya gider, ama savaş sonrası Londra'sında hemen her gece izlediği opera, bale, tiyatro gösterimleri tezini bile yarım bırakarak hayatı boyunca yürüyeceği yola çıkmasına etki eder. Türkiye'ye dönünce bir süre Kavaklıdere Şarapları'nda yöneticilik yapar. Yazı yaşamına edebiyat, opera ve bale eleştirmenliğiyle başlar.

Mozart'ı özellikle çok severdi. Çocukken geçirdiği ateşli bir hastalık sırasında Mozart dinleyince ateşinin düştüğünü ve iyileştiğini anlatırdı. Olağanüstü zengin bir Mozart arşivi vardı, senfonileri, operaları, plak kayıtları, video kayıtları...

Ulus gazetesinde on beş yıl boyunca tiyatro ve bale eleştirileri yazar.

Ancak daha sonra tiyatroya adımını bile atmaz oldu; ama kimin nerede ne yaptığını bilir, takip ederdi; ama yapılanlar onu hiç mutlu etmez, gördüğü yanlışları kıyasıya eleştirirdi; çoğunlukla —"sevmiyorum" sözcüğünde ilk hecedeki e'yi açık boğumlayarak- "ben bu yapılan işleri hiç sevmiyorum" derdi.

1956 yılında Rockefeller Bursu'yla Amerika Birleşik Devletleri'ne gider. İlk kitabı 1958 yılında çıkar: *Gönlü Yüce Türk. Yüzyıllar Boyunca Bale Eserlerinde Türkler.*

Yazı hayatına bale eleştirmenliğiyle başlayan, ilk kitabı yine bale eserleri üzerine olan Metin Hoca çok güzel dans ederdi. 1982 yılının haziran ayında düzenlenen mezuniyet gecesinde, yan yana masalarda oturuyorduk; bir ara yerinden kalktı, bana yaklaştı, yine ne şaka yapacak acaba, burnumu mu sıkacak, yoksa laf mı atacak derken, beni dansa kaldırdı. Yarım akıllı bir öğrenci olarak bütün diğer yarım akıllı öğrencilerin gülüşmeleri arasında "Vay başıma gelenler!" diye kalktım dansa. Kalkmamla ayaklarımın yerden kesilmesi bir oldu. Metin Hoca öyle mükemmel bir kavalyeydi ki, yarım aklım da başımdan uçtu gitti.

Bu ilk kitaptan sonra 2006 yılına kadar 54 tane kitabı çıkar. Yanı sıra yaklaşık 1500 bilimsel inceleme, tanıtma-eleştiri yazısı ve ansiklopedi maddesi kaleme alır.

1958 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde kurulan Tiyatro Enstitüsü'nde, 1964 yılında aynı bünyede kurulan Tiyatro Kürsüsü'nde, 1981 yılında yapılan yeni düzenlemeyle adı değişen

Tiyatro Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışır.

Ben bölüme 1978 yılında girdim. Bir tiyatro tarihi dersi sırasında sınıf kapısının kilidine dışarıdan takılı anahtar, kapının önünden geçmekte olan Metin Hoca'nın gözüne takılınca, dersin hocası Prof. Dr. Sevinç Sokollu'yu ve dersteki 1. sınıf öğrencilerini sınıfa kilitleyip kaçmıştı. Metin And'ın şakalarına ilk "maruz" kalışım budur. Bunu yıllar içerisinde bir dizi başka şaka ve muziplik izledi. Yukarıda da değindiğim gibi burun sıkma, yolda giderken apartman zillerine basıp kaçma, "a, orada ne var öyle?" diye sorup insanı başka tarafa baktırıp tabağından yemek çalma bunlardan yalnızca birkaç tanesi ve en basitleriydi. Şaka yapma konusunda "örgütçüydü". Bir keresinde Prof. Dr. Sevda Şener'in odasında doktora dersindeydik, hepi topu 4-5 öğrenciydik. Kapı tıklatıldı. Kat görevlisi Mustafa elinde bir gazete kâğıdının üzerine yerleştirilmiş bir İngiliz anahtarı ve bir dekupaj aletiyle girdi, bunları Sevda Hoca'nın masasının üzerine bıraktı. En ciddi tavrıyla "Bunları Metin Hoca gönderdi," demişti.

Yeni aldığı fotoğraf makinesiyle durmaksızın herkesin ve her şeyin fotoğrafını çekmişti hir dönem. Zum yaparak, flaşlı, flaşsız, yakından, uzaktan, akla gelebilecek her koşulda, yerde ve durumda dünyanın fotoğrafını çekmiş, çekerken de çok, ama çok eğlenmişti.

Birçok insan şimdi onu şakalarıyla anıyor; bir araya geldiğimizde yaptığı şakaları konuşup gülüyoruz; onun "kulaklarını gülerek çınlatıyoruz", bu ne güzel bir şey!

"Tiyatroya Başlangıç", "Geleneksel Türk Tiyatrosu", "Tiyatro Yönetimi" "Asya Tiyatrosu", "Geleneksel Kaynaklar", "Mitoloji", beş yıl başkanlığını da yaptığı bölümde verdiği derslerden bazılarıdır.

Bölümde tiyatroya ve oyun kavramına farklı bir yaklaşımı, geleneksel olandan çağdaş olana giden yol bağlamında ayrı bir duruşu vardı. Bölümün farklı ve ayrı bir işlevi ve misyonu olması gerektiğine inanırdı. Örneğin Lorca'nın, Ibsen'in bir oyununu alıp bölümde sahnelesin istemezdi. Bölümün kendi üretimi olsun, yerli bir iş olsun, yazımından sahnelenmesine kadar, dekoruyla, kostümüyle, ışığıyla, her şeyiyle öğrenciler tarafından üretilmiş bir iş olsun isterdi. Beş yıl süren bölüm başkanlığı sırasında oynanan "Belgelerle Kurtuluş Savaşı", "Ölüm Doğum Evlenme", "Yaren Sohbet", "Yazıbağı'nda Şenlik Var", "Tartışmalı bir Tragedya", "Ankara Ankara" bu üretimlerin başlıcalarıydı.

Amerika, Almanya ve Japonya'da konuk öğretim üyesi olarak bulunur. Ayrıca Amerika, Sovyetler Birliği, Çin ve Ortadoğu ülkelerinde konferans turnelerine çıkar, radyo programları hazırlar, belgesel film senaryoları yazar.

Japonlarda sözcüklerin hep sesli harflerle bittiğini, bu nedenle Japonların kendi adını ve soyadını birleştirmek suretiyle Metinando olarak telaffuz ettiklerini anlatır, Japonca söylenen bir Metin And adı konusunda bizleri kahkahalarla güldürürdü.

1994 yılında üniversiteden emekli olur.

"Benim aslında iki doğum günüm var, biri biyolojik doğum günüm, biri de üniversiteden emekli olduğum gündür," derdi hep. Özellikle bölüm başkanlığı sırasında yürüttüğü "YÖK Savaşları" onu üniversiteden soğutmaya yetip artmıştı bile. YÖK Başkanlığı'na yazdığı zehir zemberek sayısız yazı, dönemin rektörüyle çekişmeler emekliliğini yeniden doğuş gibi görmesine yol açmıştı.

Emeklilikten sonra Boğaziçi ve Bilkent üniversitelerinde üçer yıl "Kültür Tarihi" dersleri verir.

Türk Dil Kurumu Bilim Ödülü (1970), Türkiye İş Bankası Bilimsel Araştırma Ödülü (1980), Sedat Simavi Sosyal Bilimler Ödülü (1983), Fransa hükümetinin "Officier de l'ordre des Arts et des Letres" nişanı (1985), İtalya Cumhurbaşkanı'nın "Şövalyelik" nişanı (1991). Türkiye Bilimler Akademisi Hizmet Ödülü (1998) gibi ödül ve nişanlar alır. 2007TÜYAP Kitap Fuarı Onur Konuğu olur.

"Ben ödül mödül almayı sevmem, ama birileri ödül verince de 'isterim, yan cebime koy' derim," der, güler geçerdi.

Emekli olduktan ve üniversitelerde konuk öğretim görevlisi olarak ders vermeyi bıraktıktan sonra kendini yalnızca kitap yazmaya adar.

1999 Marmara depreminin sabahında, Şairler Sofası parkında geçirdiğimiz gecenin ardından Beşiktaş'taki evimize dönüyorduk. Bir de baktık ki Akaretler Yokuşu'ndan aşağı Metin Hoca yürüyerek iniyor. Birlikte bizim eve gittik. Deprem olduğunda uyuyormuş, evde yalnızmış; tabii uyanmış ve kalkıp oturmuş. "Hiç korkmadım, tek bir şeye çok sinirlendim, elektrikler kesildiği için çalışamadım," demişti bize ve o korkunç depremin sabahında, kahveler eşliğinde onun son kitaplarından, projelerinden konuşmuştuk. Biri Ankara'daki, öteki İstanbul'daki evinde duran elektrikli daktilolarda çalışırdı. Sonuna kadar da bu daktilolardan vazgeçmedi; bilgisayarla arası hiç olmadı. Niyetlenip aldığı bilgisayar ambalajında kalakaldı.

Zaman içerisinde Ankara'daki ve İstanbul'daki evleri kitaplar, dosyalar, kâğıtlar, belgeler, dergiler, gazetelerle tepeleme, tıka basa dolar.

Son zamanlarında Ankara'daki evinde oturacak ve/veya çalışacak yer olarak yalnızca yatağının üzeri kalmıştı, "Ben de böyle kâğıt adam oldum çıktım işte," diye tanımlardı bu hali.

Çektiği nefes darlığı nedeniyle bir süre sonra Ankara'daki evine kapanır ve çalışmalarını orada sürdürür.

30 Eylül günü fenalaşarak kaldırıldığı Güven Hastanesi'nde hayatını kaybeder. And'ın cenazesi, 3 Ekim Cuma günü Teşvikiye Camii'nde öğle vaktı kılınan cenaze namazının ardından Eski Kızlu Mezarlığı'nda defnedilir.

Nasıl bilirdiniz...

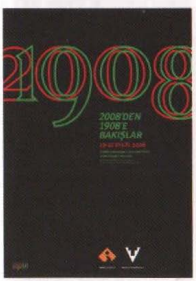
Yemek yemeyi, çok acı yemeyi severdi.
Saksıda küçük kırmızıbiberler yetiştirirdi.
Hindistan'da acı yeme yarışmasında dereceye girmişti.
Mutfağında muhabbet kuşları vardı.
İyi şaraptan iyi anlardı.
Marilyn Monroe gözdesiydi.
İllüzyona pek meraklıydı, illüzyonistti.
Üstüne başına hiç önem vermezdi.
Sohbeti, Kavuklu'nun rüya tekerlemesi gibiydi.
Muhavere, fasıl, ara muhavere derken uzayıp giderdi.
Oyun oynar gibi çalışır, ciddiyetle oyun oynardı.
Hiç palto giymezdi. Hep ceketle dolaşırdı.
Hiç hasta olmazdı.
Evinde otururken bile kravat takardı.
Koleksiyoncuydu.
Telefonda kısa konuşurdu.

"Bir daha dünyaya geldiğimde Rönesans dönemi araştırmacısı olacağım," derdi; "gelirsem" değil, "geldiğimde"! Kendisiyle ilgili olarak bundan önce yazdığım yazıyı okuyacağını biliyordum, o yazıyı o bilgiyle yazmaya çalışmıştım; ama bu yazıyı şimdilik okuyamayacak; ben de "şimdilik" Metin Hoca'nın "arkasından" konuşuyorum.

BİR SEMPOZYUMUN ARDINDAN

2008'DEN 1908'E BAKMAK

19-21 Eylül 2008'de İzmir Ekonomi Üniversitesi (İEÜ) ve Tarih Vakfı tarafından, İEÜ'de "2008'den 1908'e Bakışlar" başlıklı bir sempozyum düzenlendi. 19 Eylül 2008'de, İEÜ Rektörü Atilla Sezgin, İEÜ MH. Başkanı Ekrem Demirtaş, Tarih Vakfı Başkanı Murat Güvenç ve Tarih Vakfı Sempozyum Düzenleme Kurulu adına Zafer Toprak'ın yaptığı konuşmalarla açılan sempozyumda beş oturum yapıldı.

II. MEŞRUTİYETİN YÜZÜNCÜ YILI
1908

DENİZ DÖLEK

İlhan Tekeli başkanlığında yapılan "II. Meşrutiyet ve Toplumsal Yapı" başlıklı ilk oturum, Murat Güvenç ve Eda Yücesoy'un hazırladıkları "Tarihsel Veriyi Yeniden Okumak: Doğu Yıllıkları'nda İstanbul 1908" başlıklı bildiri ile başladı. Bu bildiride yeni bilgisayar teknolojileri ile elimizdeki verileri nasıl farklı ve detaylı okuyabileceğimiz gösterildi. Bu teknoloji sayesinde yeni veri tabanı kullanımı ile sokaklar analiz birimi kabul edilerek Doğu Yıllıkları üzerinden etnik köken, işyerleri ve meslekler istatistiksel şemalara dökülmektedir. Bu yolla bizlere, Osmanlı toplumunun gündelik ve sosyal hayatının örgütlendiği sokaklar hakkında sade ve anlaşılır bilgi aktarımı sağlanmaktadır. İkinci olarak, Doğan Çetinkaya tarafından "1908 Devrimi ve Toplumsal Seferberlik" başlıklı bildiri sunuldu. Çetinkaya, 1908 Devrimi üzerine sorularla ve genel yaklaşımlarla başladığı sunumuna, "toplumsal seferberlik" kavramının teorik açılımları ile devam etti. Çetinkaya'ya göre 1908'i 1908 yapan şey, başlangıçta sahipsiz olmasıydı; yani sokakta herkesin ve her sesin içerisinde yer aldığı toplumsal bir hareketlilik vardı. Çetinkaya devrimin ilk zamanlarında aşağıdan yukarıya yükselen toplumsal seferberlik halinin, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin (İTC) sisteme ağırlığını koyması ile kaybolmaya başladığını belirtti. İTC'nin bu kendiliğinden hareketi; miting, boykot gibi yöntemlerle bir iktidar aracı olarak kullanmaya başlaması çeşitli örneklerle anlatıldı. Fatmagül Berktay tarafından sunulan "Osmanlı-Türk Modernleşmesinin Özneleri, Simgeleri, Küskünleri: Kadınlar" başlıklı bildiride ise toplumun bir parçası, aynı zamanda "öteki"si, modernleşmenin sembolü olan "kadın" konusu, II. Meşrutiyet çerçevesinde ele alındı. Berktay Osmanlı kadın hareketini oryantalist şekilde değerlendiren Batılı bakış açısını da eleştirel olarak analiz etti. Çarpıcı alıntıların yapıldığı bu bildiride, II. Meşrutiyet ve savaşlarla birlikte kadının kamusal alanda daha görünür olduğu belirtildi. Berktay'a göre, bu süreçte kadın bir yandan modernleşmenin sembolü olarak ön plana çıkarılırken, öte yandan özneliği bastırılan bir figür haline geldi. Berktay, bu gelginin ve kadın özneliği üzerindeki baskıların, II. Meşrutiyet rejiminin kendi küskünlerini de yarattığını belirterek sunumunu sonlandırdı. Birinci oturumun son bildirisi, "Dr. Ziya Somar'ın II. Meşrutiyet Dönemi Tarihine Katkısı" başlığı altında Zeki Arıkan tarafından aktarıldı. Bu bildiride özellikle İzmir'in II. Meşrutiyet dönemi kültürel yapısına ışık tutan Ziya Somar'ın eserleri tanıtıldı.

"II. Meşrutiyet ve Milliyetçilik/Etnik Yapı" başlıklı ikinci oturum, Fikret Yılmaz tarafından yönetildi. Bu oturumda Türk, Kürt, Ermeni ve Arnavut halklarıyla ilgili bildiriler yer aldı. İlk olarak Mehmet Ö. Alkan, "II. Meşrutiyette Eğitim: Meşrutiyet, Militarizm ve Milliyetçilik" başlıklı tebliği sundu. Alkan, her rejimde olduğu gibi meşrutiyet rejiminde de resmi tarih tezinin ve ideolojinin devlet tarafından eğitim aracılığıyla Osmanlılara aktarıldığını belirterek sunumuna başladı. Alkan'a göre II. Meşrutiyet döneminde eğitimin üç sacayağı vardı: Meşrutiyet, milliyetçilik ve militarizm. Türkiye'de resmi tarih tezinin Abdülhamid dönemiyle başladığı belirtildikten sonra, II. Meşrutiyet'le bu resmi tezden nasıl bir kopuş yaşandığından ve milliyetçiliğin yeni oluşturulan tarih tezindeki öneminden bahsedildi. Eğitimde militarizm ve milliyetçiliğin iç içe geçmiş yapısına vurgu yapılırken, çeşitli örneklerle bu yargı somutlaştırıldı. İkinci olarak, Naci Kutlay tarafından, "Kürtler ve İttihad Terakki" başlıklı bildiri sunuldu. Bu bildiride Kürt milliyetçilerinin, kendi milli kimliklerinin farkında olarak ve aynı zamanda Osmanlı aidiyetini de taşıyarak İttihad ve Terakki içindeki çalışmaları, II. Meşrutiyet dönemindeki yayın organları ve okulları anlatıldı. Ayrıca İttihad ve Terakki içerisinde Türk milliyetçiliğinin yükselmesiyle beraber Kürtlerle İttihatçıların yollarının nasıl ayrıldığına değinildi. Üçüncü olarak Taner Timur tarafından "İttihatçılar ve Ermeni Sorunu" başlıklı bildiri sunuldu. Timur, Ermenilerin Tanzimat'tan başlayarak Osmanlı modernleşmesindeki yerini ve Ermenileri tehcire götüren süreci sosyolojik bir analizle ele aldı. İkinci oturumun son bildirisi, "20. Yüzyıl Arnavut Tarihyazımında II. Meşrutiyet: Milliyetçi, Sosyalist ve Modernist Söylemler Arasında" başlığıyla Bülent Bilmez tarafından sunuldu. Arnavut tarihyazımını 1945 öncesi, 1945-1990 yılları arası ve 1990 sonrası olarak üç bölüme ayıran Bilmez, özellikle 1945-1990 yılları arasına ve 1990 sonrasına vurgu yaptı. Bilmez'e göre, sosyalist dönemde (1945-1990) yekpare bir söylemi yansıtan Arnavut tarihyazımı Osmanlı'yı yalnızca geri kalmışlığın simgesi olarak değil, aynı zamanda geri bırakan, modernleşmeyi engelleyen bir yapı olarak ele aldı. Aynı dönemde Arnavutların 1908 devrimine yaptıkları katkılar övgüyle anlatılırken, devrim sonrası Jön Türk politikaları eleştirildi. Arnavut tarihyazımında, 1908-1912 yılları arasındaki Osmanlı tarihi, Arnavut merkezli anlatıldı. Bilmez'e göre sosyalist rejim yıkıldıktan sonra Osmanlı'ya dair tarihyazımında kayda değer bir değişme olmadı. Bilmez bu sürekliliği, her iki dönemde de Arnavut modern ulus-devletinin ve onun tarihyazımının önemli bir parçası olan milliyetçilikle açıkladı.

"II. Meşrutiyet ve Yerel Yapı/Nüfus Bilim" başlıklı üçüncü oturum, Sevda Alankuş başkanlığında gerçekleştirildi. Hasan Kayalı, "Hicaz Vilayeti'nde 1908 Devrimi: Değişim ve Devamlılık" başlıklı bildirisine

Hicaz Vilayeti'nin özerk ve özgül yapısına vurgu yaparak başladı. Özgülüğün nedeni, Hicaz Vilayeti'nin Mekke, Medine ve Cidde gibi kutsal şehirleri barındırmasından ileri geliyordu. Her yıl binlerce hacının ziyaret ettiği bu topraklarda aşiret yapısı da siyasal hayatı etkilemekteydi. Kayalı, tüm bu dinamiklerin II. Meşrutiyet rejimini nasıl etkilediğini ve merkezin Hicaz Vilayeti'ne dair politikalarını analitik bir şekilde anlattı. İkinci olarak Gökhan Çetinsaya, "II. Meşrutiyet Döneminde Arap Vilayetleri: Irak Örneği" başlıklı bildiriyi sundu. Çetinsaya, Irak örneğinde Abdülhamid dönemiyle II. Meşrutiyet arasında çok büyük farklılıklar gözlenmediğini ifade etti. Toprak rejiminin, yerel idarenin, idari düzensizliklerin ve toplumsal ilişkilerin (eşraf-vali) her iki dönemde de benzerlik gösterdiğini belirten Çetinsaya, aşiretlere de değindi. "Yerelde İdeolojik Dönüşüm: II. Meşrutiyet Dönemi Sivas Vilayetinde Osmanlıcılık Pratiğinden Türk Milliyetçiliğine Geçiş" başlıklı son bildiri, Deniz Dölek tarafından sunuldu. Özellikle Sivas Vilayetinde II. Meşrutiyet döneminde çıkarılan *Kızılırmak* isimli yerel bir gazete üzerinden yapılan analize göre, 1910 yılında Sivas'ta hâkim olan Osmanlıcılık ideolojisi 1913 yılından itibaren yerini Türk milliyetçiliğine bıraktı. Çeşitli örneklerle doğrulanmaya çalışılan bu iddia, Sivas Vilayetinde 1915 Ermeni tehciri ile meydana gelen nüfus değişikliği ile de desteklendi.

Uygur Kocabaşoğlu'nun başkanlık yaptığı "II. Meşrutiyet ve Kültür/Sanat" başlıklı oturumda ilk olarak Efdal Sevinçli, "II. Meşrutiyet Döneminde Siyasal ve Belgesel Tiyatro: Dr. Kamil Örneği" isimli bildiriyi sundu. Dönemin tiyatrosunun çeşitli özelliklerinin ve önemli isimlerinin anlatıldığı bildiride, siyasal-belgesel tiyatronun ne kadar ön planda olduğu, ancak sanatsal anlamda çok iyi eserlerin ortaya çıkmadığı belirtildi. Daha sonra bu görüş, Dr. Kamil'in çeşitli oyunları incelenerek somutlaştırıldı. Erol Köroğlu tarafından sunulan, "Osmanlı İmkânsız ve Manasızdır" başlıklı bildiride Şevket Süreyya Aydemir, Mehmet Akif Ersoy ve Ömer Seyfettin gibi edebiyatçıların çeşitli eserlerinde, II. Meşrutiyet ideali olan Osmanlıcılıkla ilgili anlatıların hicivsel özellikleri üzerinde duruldu. Özellikle 1908 kutlamaları tasvirleri üzerine yoğunlaşan Köroğlu, tarihsel belgelere yansıyan 1908 kutlamaları ile edebiyat eserlerindeki hiciv dolu anlatıların tamamen birbirinden farklı olduğunu ifade ederek, edebiyat eserlerindeki teleolojik anlatıyı eleştirel bir şekilde aktardı. Sabine Praeter tarafından sunulan "II. Meşrutiyet Müzik Hayatının Gelişimine Dair İzlenimler" başlıklı bildiride, II. Meşrutiyet'le birlikte İstanbul'da müzik alanındaki gelişmeler anlatıldı. Praetor'a göre çeşitli müzik derneklerinin kurulmasıyla, müzik dergilerinin çıkarılmasıyla, kumpanyalar ve konserler düzenlenmesiyle halkın müziğe olan ilgisi, II. Meşrutiyet'te kayda değer ölçüde arttı. Tüm bu gelişmelerin kadınların hayatındaki etkisine de değinildi. Bu oturumun son bildirisi, "II. Meşrutiyet'in Toplumsal Müzeleri" başlığıyla Burçak Madran tarafından aktarıldı. Madran'a göre II. Meşrutiyet'te müzelerle ilgili en önemli gelişme, müzelerin halka açılmasıydı. Bu yolla müzeler eğitici ve öğretici bir görev de üstlenmişti. Madran ayrıca azınlık ve misyon okullarında kurulan müzeler hakkında da detaylı bilgi verdi.

Mete Tuncay tarafından yönetilen "II. Meşrutiyet ve Siyaset/Hukuk" başlıklı son oturumda, ilk bildiri Fatmagül Demirel tarafından aktarıldı. "Devr-i Hürriyet'te Tevzi-i Adalet: Seyyar Sulh Hâkimleri" başlıklı bildiride bu tür bir uygulamaya neden ihtiyaç duyulduğu, Osmanlı adalet sisteminin 20. yüzyılda içinde bulunduğu durum göz önüne alınarak anlatıldı. Seyyar sulh hâkimliği ile ilgili mebus tartışmalarına da yer veren Demirel, bunun altyapı yetersizliği nedeniyle uygulanamamasına vurgu yaparak sunumunu sonlandırdı. Selçuk Dursun tarafından sunulan "İmparatorluğu Yeniden Üretmek: II. Meşrutiyet'te Ormancılık ve İktidar Tasavvuru" başlıklı bildiride Ormancılık teşkilatının II. Meşrutiyet'le birlikte her yere yayıldığı ve güçlü bir bürokratik yapı haline geldiği belirtildi. Devlet iktidarının kendini yeniden üretmesinin kanun yapma, değiştirme ve uygulatma kapasitesiyle ilintili olduğu vurgulandıktan sonra, istatistiksel çalışmaların bu yeniden üretim sürecindeki işlevi üzerinde duruldu. Dursun, Meşrutiyet sonrası ormancılıkla ilgili hiçbir zaman yürürlüğe giremeyen layiha üzerinde durdu. Ardından Fevzi Demir, "Bir Siyaset Okulu Olarak Meclis-i Mebusan" başlıklı bildiriyi sundu. Ortadoğu ve Balkanlar'ı bir araya getiren ilk ve son parlamento olan 1908 Meclis-i Mebusanı hakkında sınırlı bilgiye sahip olsak da Demir'e göre bu meclis bir siyaset okulu olarak görülmelidir. Farklı din, dil ve siyasal duruşları bünyesinde barındıran bu mecliste etnik ve dinsel temelli gruplaşmanın sınıfsal gruplaşmayı öteleyeceğini belirten Demir, zaman zaman bu gruplaşmanın sekteye uğradığını göstermek için, "Serseri Nizamnamesi" teklifi sırasında çıkan tartışmaları anlattı. Demir'e göre bu okulu bitirmek oldukça güçtü. Ermeniler, Araplar ve bazı Türkler bu okulu bitiremezken, Yusuf Cemal, Yunus Nadi ve Hüseyin Cavid gibi isimler mezunlar arasında sayıldı. Suavi Aydın ve Ömer Türkoğlu'nun "İttihatçı Programın Radikal Dönüşümü: 1908 Öncesi ve Sonrası" başlıklı bildirisi hem 1908 öncesi ve sonrası İTC'nin zihniyet farklılığına, hem de İTC'nin parçalı yapısına ışık tuttu. Paris merkezli İTC'nin üyelerinin zihniyet ve sınıfsal köken bakımından Selanik merkezli İTC üyelerinden ne kadar farklı olduğu anlatıldı. Özellikle 31 Mart vakasını bir dönüm noktası olarak kabul eden Aydın'a göre, bu tarihten itibaren İttihad-ı Anasır vurgusunun yerini Türk milliyetçiliği aldı. Bununla birlikte siyasal hayatta militarist, darbeci ve milliyetçi bir yapının ortaya çıktığı vurgulandı. Son olarak, Zafer Toprak "İttihad ve Terakki'nin 1908 Programı" başlıklı bildirisini sundu. İTC programının tüm maddelerini kısaca inceledikten sonra 13. madde üzerinde yoğunlaşan Toprak, işçi-patron ilişkilerini düzenleyen bu maddeden yola çıkarak İTC'nin liberal yapısını analiz etti.

Murat Güvenç'in kapanış konuşmasıyla sona eren sempozyum, yapılan sunumlar ve sunum sonrası tartışmalarla, ayrıca Osman Köker'in katkılarıyla düzenlenen "Yadigar-ı Hürriyet" isimli sergiyle, dinleyicilerin zihninde yer edecek bir zenginliğe sahipti.

MEHMET ALİ AYBAR'I ANMA SEMPOZYUMU

Tarih Vakfı'nın düzenlediği, "II. Meşrutiyetin İlanı ve Mehmet Ali Aybar'ın Doğumunun 100. Yıldönümü: Demokrasi, Toplumsal Dönüşüm, Sol" başlıklı sempozyuma Ahmet İnsel, Barış Ünlü, Özgür Adadağ, Mehmet Öğe Alkan, Ahmet Kuyaş ve Cemil Koçak konuşmacı olarak katıldılar.

Galatasaray Üniversitesi'ndeki sempozyumu Ahmet İnsel yönetti.

BERK ÇAKIR

Mehmet Ali Aybar'ı anma sempozyumlarının on ikincisi 8 Ekim 2008 Çarşamba günü Galatasaray Üniversitesi'nde, "II. Meşrutiyetin İlanı ve Mehmet Ali Aybar'ın Doğumunun 100. Yıldönümü: Demokrasi, Toplumsal Dönüşüm, Sol" başlığı altında düzenlendi. Bu yılki sempozyumun özelliği, Aybar'ın doğumunun 100. yılına denk gelmesi. 5 Ekim 1908'de İstanbul'da doğan Mehmet Ali Aybar'ın 100. doğum yıldönümü, aynı zamanda II. Meşrutiyet'in ilanının da 100. yıldönümü. Sempozyumu konuşmacıların yanı sıra Tarık Ziya Ekinciler, Hacı Tonak, Adalet Ağaoğlu gibi isimler de dinleyici olarak katıldılar ve katkı sundular.

Sempozyumun birinci oturumunda Ahmet İnsel, Aybar'ın sosyalizmini ve etkilendiği düşünür ve yazarları tanıtan bir sunuş gerçekleştirdi. Aybar'ın çevresinden konukların da tanıklıklarıyla katkıda bulundukları bu bölümde, Aybar'ın sosyalizm mirası tartışıldı. Oturumun devamında, "Türkiye solundan bir Aybar geçti(mi?)" başlıklı sunuşunda Barış Ünlü Türkiye solundaki Mehmet Ali Aybar algılamasını irdeledi.

Sempozyumun ikinci oturumundaki "1908'de devrim algısı" başlıklı ilk sunuşta Özgür Adadağ, 1908 süreci ve sonrasını ele alarak Osmanlı muhaliflerinin devrim kavramını ne anlam yüklediklerini ve bunun nedenlerini "Barışçıl devrim" kavramıyla irdeledi. Sunumun devamında 1789 sonrası Avrupa'da yaşanan tartışmalar, Osmanlı aydınlarının durumu ve Fransız Devrimi'nin üçlü sloganına "adalet" kavramının eklenmesi üzerinde duruldu. "II. Meşrutiyet'ten günümüze resmi ideoloji, milliyetçilik ve militarizm üzerine" başlıklı ikinci sunumda Mehmet Ö. Alkan, "Türkiye'de bir resmi ideoloji var mı? Varsa cumhuriyet ile mi başlıyor ya da öncesinde mi?" soruları üzerinde durdu ve Tanzimat döneminden başlayarak resmi ideolojinin sorgulamasını yaptı. Alkan'ın sunuşunun en ilginç kısımlarından biri de, Abdülhamid döneminde ders kitaplarına resmi tarihin ilk olarak nasıl girdiğini anlattığı bölümdü. Alkan bu bölümde, aynı dönemde askeri okullarda daha milli bir tarih okutulurken, askeri olmayan okullarda daha dini bir tarih okutulduğunun altını çizdi.

Sempozyumun üçüncü ve son oturumundaki ilk sunuş, "1940'ların ikinci yarısında siyaset ve Aybar" başlığı altında Cemil Koçak tarafından gerçekleştirildi. II. Dünya Savaşı ertesinde Avrupa'daki barış vurgusunun Türkiye'deki etkileri ve demokratik parlamenter sisteme dönüş baskısı ile Türkiye'de solun, "Bu rejim yıkılmalıdır" sloganı altında tüm demokratlara açılım yaparak "birleşik cephe" oluşturma fikri ve Mehmet Ali Aybar'ın bu konudaki duruşu ele alındı. Aynı oturumun ikinci sunuşu ise Ahmet Kuyaş'a aitti. "Mehmet Ali Aybar ve çokpartili sisteme dönüş" başlıklı sunuşta Kuyaş, Aybar'ın çokpartili hayata dönüş sürecine ilişkin fikirlerini Aybar'ın makalelerinden alınılarla açıkladı. Aybar'ın makalelerinde sıkıyla yürürlükteki kanunları eleştirdiğini ve bu kanunlar yürürlükte kalmaya devam ettikçe tam demokratik bir rejimin kurulmasını olanaklı görmediğini belirtti. Aybar'ın mevcut rejimi "üniformalı rejim" olarak tanımladığını ve bu tanımlama ile rejimin tek tipliğine vurgu yaptığını söyleyen Kuyaş, Aybar'ın o dönemdeki duruşunun iyimser olmadığını, ancak kötümser olarak da nitelendirilemeyeceğini, bunun sadece "stilistik bir simge" olduğunu belirtti.

Sempozyum, Mehmet Ali Aybar'ın arşivinden fotoğraflar sergisinin açılışı ile sona erdi.

Mehmet Ali Aybar Armutlu'da avladığı balıklarla 1960.

Fotoğraf Güllü Aybar'dan alınmıştır.

YAPI KREDİ VEDAT NEDİM TÖR MÜZESİ'NDE R.R.R. SMITH'İN KONUŞMASI

APHRODİSİAS'TA YAPILAN ROMA PORTRELERİ VE MERMER HEYKELTIRAŞLIK

Aphrodisias kazıları başkanı ve Vedat Nedim Tör Müzesi'nde 26 Eylül 2008-25 Ocak 2009 tarihlerinde açık olan serginin küratörü R.R.R. Smith'in müze salonunda yaptığı Aphrodisias heykelciliği ile ilgili konuşmasını ve benzer içerikteki sergi kitapçığındaki makalesini kısaltarak veriyoruz.

Aphrodisias, Romalıların Asya eyaletinin özerk ve gelişmiş bir şehriydi. Roma devrinde şehir Aphrodite tapınağı ve kültü yanında mermer ustaları ile meşhurdu. 1961'den bu yana şehir yoğun olarak kazılmakta ve benzerlerinin aksine çok iyi korunmuş olan yapıları ve mermer heykelleri gün ışığına çıkarılmaktadır. Aphrodisias mermer yapıların ve heykellerin nasıl üretilip kullanıldığını öğrenebileceğimiz en iyi yerdir.

Sergi, Aphrodisias'tan gelen ellinin üzerinde orijinal mermer kabartma heykeli konu almaktadır. Çoğu daha önce hiç teşhir edilmemiştir. Sergi iki ana konuyu işlemektedir: İmparatorluk devrindeki Roma portre heykelciliği ve mermer heykeltıraşlık.

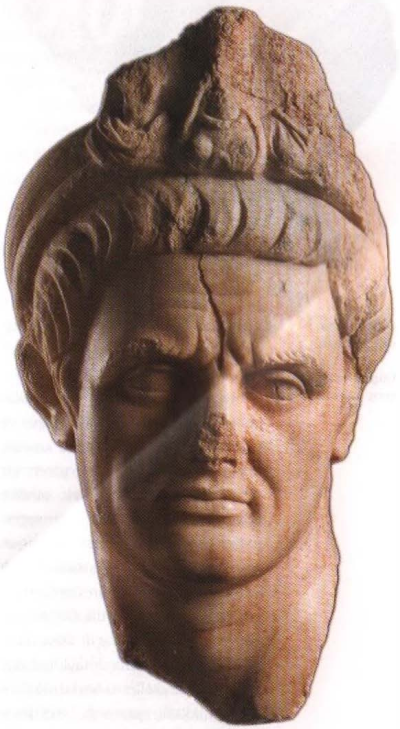
Sergide gösterilen parçalar öncelikle Roma İmparatorluğu devrinde Anadolu'da kullanılan portre üsluplarına ve bireysel moda uygulamalarına ilaveten portrelerin heykel, büst ve lahitler üzerinde nasıl kullanıldığını göstermektedir. Ayrıca sergide Aphrodisias'ta ele geçmiş ve mermer heykeltıraşlık yapımına işaret eden çok sayıda örnek de görülmektedir. Eserler incelendiğinde saç, göz ve yüz özelliklerini göstermekte kullanılan tekniklerin nasıl geliştiği izlenebilecek, aynı zamanda antik devir heykeltıraşlığında söz konusu olmuş çıraklık örnekleri, bir araya getirme ve yeniden oyularak kullanım gibi farklı konular dikkati çekecektir. Aphrodisias'taki yapılar ve heykeltıraşlık örnekleri sayısal olarak ve nitelik açısından öne çıkmaktadır. Sergide göreceğiniz ellinin üzerindeki parça, şehir merkezinin ana yapılarından gelmektedir. Aşağıdaki metin, bu parçalar ışığında Roma portrelerini ve mermer heykeltıraşlığını anlatmaktadır.

ROMA PORTRELERİ

Heykeller ve büstler

Roma devrinde şehirler heykel veya büst şeklinde yapılmış kadın ve erkeklere ait portre heykellerle doluydu. Bu heykeller kamu binalarını, özel evleri ve mezar odalarını süslerdi. Giyimli ve gerçek insan boyutlarında yapılan heykeller, MÖ 6. yüzyıldan beri Yunan kültüründe sembolik anlamlar ifade ederek kullanılagemiştir. Bu heykellerin toplumun en çok onurlandırdığı kişileri işaret etme işlevi Helenistik ve Roma devirlerinde daha da güçlenmiştir. İdeal özelliklerde ve örtülü olarak tasarlanan bu kullanımın iyi bir örneğidir ve bir tanrıçadan farksızdır. Aphrodisias'ta halka açık yerlerde bulunan heykellerin yüzde on beşinden fazlasını kadın heykelleri oluşturmaktadır.

Büst, köken olarak Roma devrine aittir, ancak kullanımı daha çok Akdeniz havzasında yaygındır. Üç örnek, büst formunun geçirdiği evrimi göstermektedir. Erken tarihli Germanicus büstünde göğüs kısmı oldukça küçük tutulmuş, kaide blok taştan yapılmıştır. Daha geç tarihli olan ve 1. yüzyılın sonlarına tarihlenen kılıç kayışlı erkek büstünde ise göğüs kısmı daha geniş tutulmuş ve oylumlanmış yuvarlak bir ayağa oturtulmuştur. 2. yüzyılın sonlarına tarihlenen Atrium evinden kadın büstünde de giysileriyle beraber figürün tüm göğüs kısmı gösterilmiştir. Yazıtın yer aldığı rulo şeklindeki bir pano,

Bouleuterion'dan rahip büstü.

Kılıç kayışlı erkek büstü.

Güney agoradan genç kadın.

göğüs kısmı ile ayak arasına yerleştirilmiştir.

Büste ait baş her yönden görülebilecek şekilde yapıldığı halde, göğüs ve omuzlar genellikle arkadan oyulur, buraya "omurga" vazifesi gören bir destek yerleştirilirdi. Ayak, büstün bağımsız olarak durmasını sağlamakta kullanılırdı. Büst formunun oldukça prestijli çağrışımları vardı ve genellikle bir kişinin özet anlatımı olarak kabul görürdü. Göz hizasına yakın durdukları için büst portreler genellikle daha detaylı çalışılır ve normal heykellerin başlarına göre daha dikkatli yapılırdı. Büstlerin üzerinde bulunan giysiler de normal boy heykellerde görülen giysiler kadar çeşitlilik gösterirdi.

Rahipler ve Romalılar

Aphrodisias'ta bulunan en erken mermer portre, tiyatroda bulunan, toga giymiş, başı örtülü bir Romalıya aittir. Yaşı ilerlemiş bu figürün başının örtülü olması, onun bir Roma kurban törenini yönetmekte olduğunu düşündürür. Hem rahip hem de bir Roma vatandaşı olan bu "yaşlı" figür, Iulius Caesar'ın aşırı gerçekçi tarzda yapılmış tanınan portresi tarzında şekillendirilmiştir. Kırışık, yaşlı boyun özellikle dikkat çekicidir. Figür, olasılıkla Caesar'ı destekleyen birinin portresidir. Sert Romalı üslubu zamanla yerel aristokrasi tarafından değerli bulunan disiplin ve vakar özellikleriyle eş tutulmuştur. Atrium evinden erkek başı bu sert tarzı dinamik bir duruşla birleştirmiştir. Şehir rahibi statüsü, yerel eşrafın para harcamasının beklendiği görevlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Bu görevi belli eden taç gibi görsel özellikler, Bouleuterion'dan rahip büstünde ve rahibi olduğu tanrıçanın heykelini tutan Aphrodite rahibi büstünde açıkça görülür.

İmparatorlar

Roma imparatorlarının resmi portreleri Roma'da dikkatle tasarlanır, buradan eyaletlere ve oradaki atölyelere gönderilerek yerel kullanım için uygun örnekler hazırlatılırdı. İmparator, tapınak, kamu binaları ve özel evlerde büst ve heykellerle onurlandırılırdı. Bu portreler o imparatora bağlılığı işaret ederdi. Portrelere bakarak belirli bir imajın yerel atölyelerde nasıl kopyalandığını, uyarlandığını, değiştirildiğini veya tümden yok sayıldığını görebiliriz. Böylelikle portrelerin, imparatorun yerel olarak istenilen özelliklerini taşıması sağlanmıştır.

İmparator Claudius'a (MS 41-54) ait iki büst farklı özellikleri ön plana çıkarır. Tiyatrodan Claudius büstü, Helenistik üslubun enerjik bir yüze yansımasıdır. Devasa Claudius büstünde ise klasik bir tanrının pürüzsüz, sanki hiç yaşlanmayan özellikleri ifade edilmiştir. Bu ayrım heykellerin farklı boyut ve kullanım amaçlarından kaynaklanmaktadır. Biri gerçek boyutlarda bir heykel için tasarlanmış, diğeri ise belki bir tapınakta ibadet amaçlı kullanılacak anıtsal bir heykel için yapılmıştır. Claudius'un benzer bir imgesini Sebasteion kabartmalarında dünya hükümdarı olarak görmekteyiz.

Daha sonraki bir tarihe ait diğer iki baş, imparator modellerinin nasıl uç noktalara taşındığını gösterir. Biri, iyi korunmamış olmasına rağmen hemen tanınan özellikleriyle Vespasianus'a ait olduğu belli olan kuru, yaşlıca ve pek de güzel olmayan portrenin özenli bir reprodüksiyonudur. Diğeri de yine yaşlı fakat uysal yaradılışlı Nerva'ya ait büsttür (MS 96-98). Burada imparatorun resmi portresi Helenistik tarzda dinamik bir kahramana dönüşmüştür.

Kadınlar

Yunan dünyasında kadınlar genellikle düzgün, ideal hatlara sahip, sade ve saçları ortadan ayrık olarak tasvir edilmişlerdir. Bu portre özellikleri Roma devrinde de kadınlar için kullanılmaya devam edilmiştir. Müzeye agora kapısından getirilen kadın heykeli bireysel özellik göstermez ve basit bir saç biçimine sahiptir. Aynı zamanda başı örtülüdür. Bu geleneksel tarz zamanla Roma devrinde bireysel özelliklerin yansıdığı portrelere dönüşmüştür.

Livia'ya ait baş, imparatoriçenin *Iulia Sebaste Hera*, yani tanrıça imparatoriçe olarak onurlandırıldığı bir heykelin parçasıdır. İmparator Zeus olabildiği gibi, o da Hera'dır. Livia'ya ait portrede sadece saç Livia'nın gerçek saçı biçiminde yapılmıştır. Erken imparatorluk dönemine ait bir diğer portre, güney agoradan genç kadın büstüdür. Burada güzel, ancak bireysel bir yüzle geleneksel Helenistik saç modası bir arada kullanılmıştır. 2. yüzyılın ortalarına tarihlenen iki

genç kadın büstü ise "portre" havası veren derin gözlerin olduğu incelmiş, ideal hatlarla, imparatorluk sarayında o sırada moda olan saçları birleştirir. Şehir surlarından genç kadın Antoninus Pius'un (öl. 141) eşi Faustina'nın saç biçimini takip ederken, Tetrapylon'dan genç kadın büstünde Commodus'un (öl. 180'ler) genç ve güzel eşi Crispina'nın saç biçimi tekrarlanır.

Hadrianus hamamlarından rahibe büstü oldukça değişiktir. *Stephane* adı verilen büyük taç aslında sadece tanrıçaları betimlerken kullanıldığı halde, burada portre özellikleri görülmektedir. Geleneksel ortadan ayrık saçlar ölümlü kadınlarda kullanılmadığı tarzda, arkada boyna doğru bukleler yapar. Rahibenin portresi bir anlamda tapındığı tanrıçanın özelliklerini taşır hale gelmiştir.

Delikanlılar

Seçkin sınıftan bir erkek vatandaşın yaşamı boyunca geçirdiği evreler portre heykeller üzerinde dikatlice belirlenmiş ve yaş gruplarına ayrılmıştır. Yüz hatları da bu yaş gruplarına uygun olacak şekilde erkek çocuklar (*paides*), delikanlılar (*epheboi*), genç arkekler (*neoi*), erkekler (*andres*) ve yaşlı erkekler (*eronles*) olarak belirlenmiştir. "Yeni gelenler" olarak da bilinen *neoi*, yani genç erkekler on sekiz yaşını bitirip okul eğitimini tamamlamış, tam erkeklik (*andres*) yaşı olan otuza henüz gelmemiş kişilerdir ve önemli bir sosyal grubu oluştururlar. Kendi sosyal ve politik yapıları olan bu grubun sıklıkla heykellerle onurlandırılan liderleri vardır. Daha yaşlı grupların portrelerinin aksine, *neoi* grubundaki erkeklerin portreleri ideal yüz özelliklerine sahip klasik tanrılar ve sporcular gibi gösterilmiştir. Klasik üslup burada gençliği ve güzelliği tarif etmek için kullanılmıştır.

Oldukça farklı şekillerde yapılabilen bu heykeller dikkatle eklenen "gerçek" görünümlü saçlar sayesinde portre havasına kavuşmuştur. Yaklaşık aynı tarihlerde yapılmış heykellerden alınmış dört delikanlı portresi, bizlere aynı yaş grubu içerisinde nasıl farklı etkilerin elde edilebileceğini göstermektedir. Yine agora kapısından getirilmiş olan genç erkek, sade Augustus üslubunda yapılmıştır. Tetrapylon'dan genç erkek karmaşık saçına rağmen tamemen klasik tarzda yapılmış bir yüze sahiptir. Bouleuterion'dan kahraman pozunda bir genç ise krala özgü saç biçimini eğik bir hareketle göstererek bir kahraman havasına bürünür. Güney agoradan taç giymiş genç erkek büstü, genç bir rahip portresi ile derin göz çukurlarının bulunduğu sade klasik yüz hatlarını birleştirmiştir.

Güney agoradan taç giymiş genç erkek.

Hadrianus hamamlarından erkek çocuk.

Erkek çocuklar

Erkek çocuklara ait üç portede bireysellik farklı şekillerde anlatılmıştır. Atrium evinden imzalı büstte ciddi, ancak doğal görünen yüz hatları, kısa kesilmiş saçlarla beraber gösterilmiştir. Bouleuterion'dan bukleli erkek çocuk, bir heykel grubuna aittir. Henüz kesilmemiş bukleleri, küçük yaşına işaret etmektedir. Hadrianus hamamlarından erkek çocuk figürü ise kahkülleri ile oldukça bireyselleşmiş yüz hatlarına sahiptir. Kişiye ait belirgin özellikler çocukların portrelerinde bile bireyselliğin ne kadar önemli olduğuna işaret etmektedir. Bu, Roma devrinde ortaya çıkan bir yeniliktir. Geleneksel Yunan çocuk portrelerinde ise oldukça genel özellikler kullanılmıştır.

Yeni oyma ve kazıma teknikleri

Bu dört portre 2. yüzyılda gelişen üslupları ve yeni mermer oyma tekniklerini göstermesi açısından önemlidir. Oyuk göz bebekleri, sakalların detaylı bir şekilde gösterilmesi ve Anteninus'lar döneminin kıvrık saç biçimlerini bu portrelerde görmek mümkündür. Roma portrelerinde yeni tekniklerin ortaya çıkması ve yeni bireysel saç ve sakal modalarının mermere yansıtılması, yaşayan figürlerin daha gerçekçi gösterilmesi arzusundan kaynaklanmaktadır.

Hadrianus dönemine ait güney agoradan sakallı genç erkek portresi kısa sakalı ve biraz uzun bırakılmış kıvrık kahkülleri ile dikkati çeker. Tiyatrodan sakallı erkek portresinde görülen kıvrık saçlar Anteninus'lar döneminin yeni saç modalarının ve merkez Roma'dan gelen mermer kazıma tekniklerinin bir yansımasıdır. Portreler üzerinde, 2. yüzyılda sadece teknik yöntemlerle meydana getirilen farklar dikkat çekicidir. Antoninus'lar döneminden erkek çocuğa ait portreden günümüze ulaşmış göz kısmı bunu çok güzel gösterir. Derin iris çizgileri, oyuk yarım ay şekilli göz bebekleri ve küçük kabartmalarla gözün bütün bölümleri detaylandırılmış, bu da keskin ve canlı bir ifade ortaya çıkarmıştır. Saç biçimi ve diğer özellikler daha erken tarihli portrelerde bulunmasına rağman sadece oyuk göz bebekleri bile bu portrenin 150-200 yılları arasında yapılmış olduğunu gösterir. Bazilikadan sakallı genç erkek başı tam bir ustalık eseridir. Derin oyulmuş kıvırcık saç ve sakalı mükemmel bir ışık-gölge etkisi yaratır. İnce bir şekilde kazınmış kaşlar ve adeta canlı gözler ustalıkla yapılmıştır. Ağır göz kapak-

Sivil bazilikadan sakallı genç erkek.

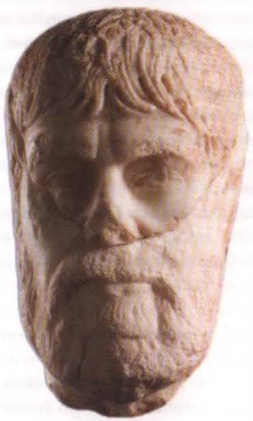
ları altından irislerin dörtte üçü derin bir çizgiyle, iri göz bebekleri de bitişik iki oyukla belirtilmiştir. Bu ustalık eseri portrede, bireysel uslûpla mermer portre yapma tekniklerinin bir arada kullanıldığını görüyoruz. Bu genç adam, Anteninuslar döneminde doğu Akdeniz'de moda olan yoğun kıvırcık saç ve sakal modasını takip etmektedir.

Kültür adamları

Helenistik dönemin filozof ve yazar gibi ünlü kültür adamlarının portreleri genellikle seçkin kişilerin evlerinde teşhir edilmek amacıyla yerel atölyelerde üretilmiştir. Bunlar da sipariş verenlerin istekleri doğrultusunda veya yeni mermer portre tekniklerinin kullanımı sebebiyle değişikliğe uğramıştır.

Epikuros.

Pindaros.

Epikouros, ünlü filozofun MÖ 3. yüzyılın başlarında, erken Helenistik uslûpta yapılmış portresinin dikkatli bir çeşitlemesidir. Pindaros da şairin MÖ 5. yüzyılın ortalarında yapılmış klasik portresine benzerliği ile hemen tanınır. Ancak burada figür, yüz hatlarının belirginleştirilmesi ve gözbebeklerinin dikkatle oyulması gibi MS 2. yüzyılın portre teknikleri ile daha sahici bir kimliğe bürünmüştür.

Geç antik dönem

Mermer portre heykeller Aphrodisias'ta 6. yüzyıla dek teknik yönden zayıflamadan yapılagelmiştir. Güney agoranın batı ucunda yer alan iki heykele ait portre baş, değişen üslupları ve geç antik devrin (300-600) yeni mermer oyma tekniklerini göstermeleri açısından önemlidir. Sakallı vali daha sade bir saç biçimine sahiptir, ancak yeni teknikle yapılmış delici bakışları ve keskin bir şekilde gösterilmiş saç, sakal ve yüz hatları vardır. Diğer valinin ilginç, miğfere benzer saç biçimi Constantinopolis'te (Doğu Roma İstanbul'u) 6. yüzyılın başlarında moda olan bir saç üslubunu yansıtır. Daha katı görünüşlü yüz hatları, yanakları üzerinde çizgiler halinde belirtilen tıraş olmamış sakalı ile tamamlanmıştır. Olasılıkla her iki figür de yerel validir.

Ölü portreleri

Aphrodisias'ta çok fazla sayıda lahit yapılmış ve çoğu, içinde yatan kişilerin portreleri ile süslenmiştir. Çok zengin olmayan aileler ise ölüleri için üzerinde portreler bulunan mezar taşları yaptırmışlardır. Bu şekilde süslenmiş lahitler ve mezar anıtları şehrin giriş ve çıkışındaki yollara dizilmiştir. Kemerli bir lahit sandığının parçası olan rahip lahti, gülümseyen rahibin özenle yontulmuş yuvarlak yüzünü göstermektedir. Kısa kesimli saçları ve hafif uzamış sakallı yüzü, 3. yüzyılın sonu veya 4. yüzılın başları için tipiktir. Hem saç hem de sakal kısadır ve küt keski ile şekillendirilmiştir. Rahip, önceki rahipler gibi taç takmaktadır. 3. yüzyılın başlarına tarihlenen bir lahit kapağına yontulmuş kadının çenesinin altında,

el parmakları yer almaktadır. Dolayısıyla bu kadının bir *kline* veya büyük bir lahtin, örneğin bir rahip lahtinin kapağına yontulmuş, divana uzanmış bir kadın figürü olduğunu tahmin edebiliriz. Bu, en pahalı lahit tarzıdır. Eutykhos'a ait mezar taşı sosyal tabakanın diğer ucunda bulunan ve hazır mermer eserler satın alan sınıfa aittir. Oldukça sade bırakılmış mermer taş üzerinde, ölen gencin kabartması çok derin olmayan bir çerçeve içine alınmıştır. Ancak çıplak omuzlu bir büst şeklinde yapılan kabartma, portre figürün kazanmak istediği sosyal statüye işaret etmektedir. Tam büst şeklinde yapılmış portreler mermer heykel siparişlerinin en üst noktasını teşkil etmektedir. Bir heykeltıraşa ait lahitte, kısa tuniği ile ustayı bir kaide üzerine koyduğu büst portreyi şekillendirirken görmemiz önemlidir. Lahit, olasılıkla usta bir heykeltıraşa veya ürettiklerinin reklamını yapan bir atölye sahibine aittir. Lahtın süslemeleri bizi doğrudan mermer heykellerin yapıldığı dünyaya götürmektedir.

MERMER HEYKEL YAPIMI

Mermer blokların taş ocağından çıkarılması ve heykel haline getirilmesi Aphrodisias'ta önemli bir iş koluydu. Şehir, beyaz ve gri mermer ocaklarının yakınında yer almaktaydı. Aphrodisiaslı heykeltıraşlar bütün Roma İmparatorluğu'nda ün salmışlardı. Aphrodisiaslı ustaların imzasını taşıyan üstün kalitedeki eserler Italya'nın Tivoli şehrinde yer alan ve Hadrianus'a ait ünlü villada bulunmuştur. Aphrodisias'ta ise heykeltıraşlara ait önemli bir atölye kazılar sırasında şehrin göbeğinde, Aphrodite tapınağına ait kutsal alan ile meclis binası arasında bulunmuştur. Mermer heykel üretiminin çeşitli aşamalarına işaret eden pek çok parça burada veya kazı yapılan diğer alanlarda ele geçmiştir. Farklı aşamalarda bırakılmış parçalar üretim sürecini, çırakların yaptığı alıştırma parçalarını, yeniden şekillendirilen parçaları veya tekrar kullanılan parçaları gözler önüne sermektedir.

Yontulan ve yeniden şekillendirilen heykeller, atölyede bulunmuş olan bitirilmemiş büst, bir büstün ilkin nasıl kabaca şekillendirildiğini gösterir. Genel biçim, eğik izler bırakan keserle belirlenmiştir. Daha sonra bu yüzey, daha ince alet ve kesicilerle daha da şekillendirilmektedir. Ancak bu örnekte, mermerdeki bir kusur sebebiyle olasılıkla heykeltıraşın parçaya devam etmeğini düşünebiliriz.

Mermer heykeltıraşlık örneklerinin özellikle 4. ve 6. yüzyıllar arasında tekrar kullanıldığına dair pek çok kanıt vardır. 1. ve 2. yüzyıllarda çok fazla sayıda heykel ve portre yapılmıştır. Bunlar yeni amaçlar doğrultusunda yeniden oyulup şekillendirilebilmektedir. Bazı durumlarda ise sadece yeni biçim verme söz konusu olmamış, politik ve dini sebepler yüzünden heykeller bilinçli olarak bozulmuştur. Atölyede bulunmuş ve yeniden şekillendirilmiş olan filozof büstü, olasılıkla orijinalinde 2. yüzyılın sonlarında yapılmıştır ve sakallı bir entelektüele aittir. Orijinal saçı ve gür sakalı 2. yüzyıl tarzında derin bir şekilde oyularak yapılmıştır. Ancak saç, başın ön kısmından itibaren kesilmiş ve alna derin bir oyuk yapılmıştır. Büstün sol omuz ve sol kol kısmındaki giysisinin katları da silinmek üzeredir. Yeniden şekillendirilmiş Severus'lar dönemine ait rahibe figüründe de ilginç bir değişiklik yapılmıştır. Önemli bir kişiye ait orijinal heykel bilinçli olarak yeniden yontulmuştur. Büyük boyutlu baş üzerinde bir taç vardır. Saç biçimi 3. yüzyılın ortalarındaki Roma devri modasını takip eder. Gözlerin yapılışı da bu tarihi desteklemektedir. Ancak yüz, bilinçli bir şekilde dişli keski ile yok edilmiştir. Bu silinme, heykelin sol tarafında bulunan boyun derisinin orijinal haliyle bırakıldığı yerde açıkça belli olmaktadır.

Küçük Helios başı.

Küçük ve zarif eserler

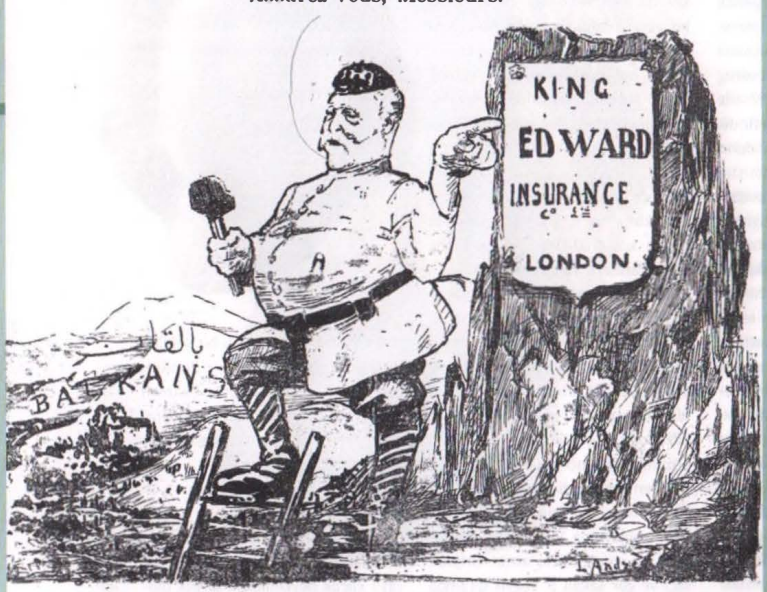
Aphrodisias atölyelerinin en çarpıcı eserleri ustalıkla yapılmış, incelikle oyulmuş ve çok iyi perdahlanmış detaylı küçük heykellerdir. Küçük filozof heykelinde olduğu gibi bazı parçalar portre özellikleri gösterirken, bazıları da Dionysos şekilli masa ayağında olduğu gibi dekoratif amaçlı kullanılmıştır. Geç antik dönemde atölyeler, küçük Helios heykelinde olduğu gibi evde, özel ibadette kullanılmak üzere eski pagan tanrılara ait enfes örneklerini üretmişlerdir. Hıristiyanlık 4. yüzyılın sonlarında müsamahasız bir devlet dini haline geldiği zaman, eski tanrılara inananlar ibadetlerini yasaklanan kamusal alandan evlerinin özel dünyasına taşımışlardır.

Rahip lahti.

İLAN-I HÜRRİYET DOLAYISIYLA

1908 KARİKATÜRLERİ

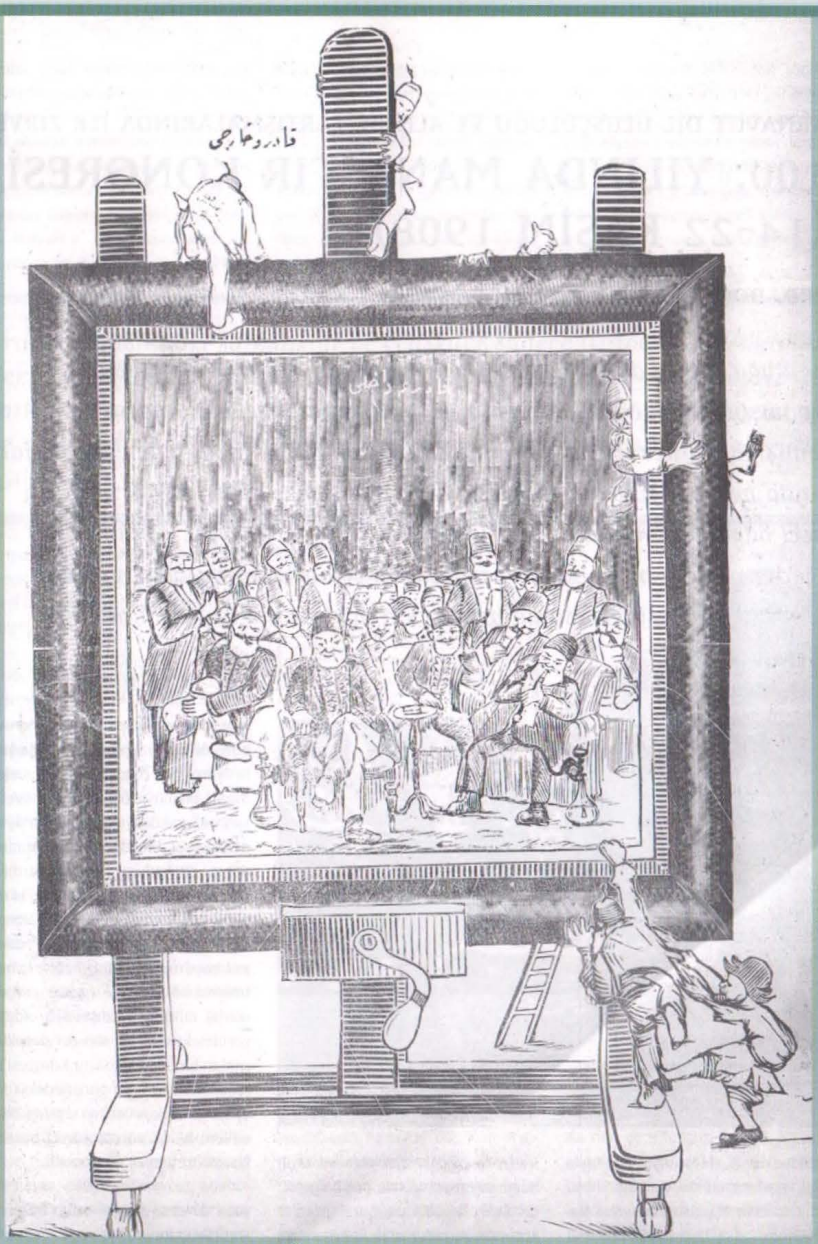
KALEM
SAYI 10, SAYFA 12
YAYINLANDIĞI TARİH:
23 EKİM 1324
(5 KASIM 1908)
KARİKATÜRİST:
L. ANDREAS

Karikatürün altyazısı:
Korkmayın Balkanlar sigortalıdır.
Karikatürde çizilen kişi, İngiltere Kralı VII. Edward'dır. Kralın dayandığı kayada İngilizce, "Kral Edward Sigorta Şirketi" yazmaktadır. Karikatürün sol tarafında ise "Balkanlar" ibaresi Osmanlıca ve Fransızca olarak görülmektedir.
Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti'nden tam bağımsızlığını talep etmesiyle çıkan olaylar sırasında İngiltere'nin İstanbul sefirinin, ülkesinin Osmanlı Devleti'ne danışmadan bir karar vermeyeceğini söylemesi, o dönemin aydınlarının İngiltere'nin bu anlaşmazlıkta Osmanlı Devleti yandaşı olduğu kanaatine varmalarına neden olmuş. Bulgar yanlısı olarak itham ettikleri Almanya'ya karşı İngiltere lehine durum almalarını sağlamıştır. Bu karikatür bu davranışın tipik bir örneğidir.

KALEM
SAYI 13, SAYFA 4
YAYINLANDIĞI TARİH:
13 TEŞRİN-İ SANİ 1324
(26 KASIM 1908)
KARİKATÜRİST:
CEMİL CEM

Karikatürün altyazısı:
Kalbinde büyük bir muradın var. Mansıp mı desem, paşalık mı desem? Onun için çok düşünüyorsun. Elden geleni yapıyorsun. Deniz aşırı sarıntırak biri var. Ondan sana bir haber gelecek. Mal mı desem, hediye mi desem... Aranıza buğday renkli biri giriyor. İşinizi bozacak. Bozacak ama hayırlısı da bu...
Karikatürün sol tarafında Fransızca, **eski nazar fala bakarsınız** yazmaktadır. Çizilen kişi, II. Abdülhamid'in son sadrazamı Avlonyalı Ferid Paşa'dır. Bu günlerde tekrar sadrazam olmak için çaba sarf etmektedir. Karikatürde söz konusu edilen denizaşırı sarışın kişi, Almanya İmparatoru II. Wilhelm'dir. Ferid Paşa'yı Almanlar tutmaktadır. Bir rivayete göre Abdülhamid, adı geçeni Konya valisi iken kenti ziyaret edip kendisini beğenen Alman Sefiri von Marshall'ın önerisiyle sadrazam yapmıştır. Buğday renkli diye bahsedilen kişi ise Ferid Paşa'nın yeni bir siyasi rol almasını istemeyen İttihad Terakki'nin güçlü lideri Talat Bey'dir. *Kalem*, Ferid Paşa'ya yeniden siyasetle uğraşmamasını öneriyor.

KARAGÖZ
SAYI 30, SAYFA 4
YAYINLANDIĞI TARİH: 23 TEŞRİN-İ EVVEL 1324-5 TEŞRİN-İ SANİ 1908

Karikatürün üstünde: **Kadro harici** yazıyor
Karikatürün altında:
-Neredesin Haciyat... Koş... Yetiş... Hariçte kimse kalmadı... Tutulur, kapılır gibi değil... Herkes bir yer bulmuş dalıyor...

II. Meşrutiyet döneminde sonbahara doğru bürokraside "tensikat" yapılması kararlaştırılmıştır. Tensikat, fazla memurların işten çıkarılması anlamına gelmektedir. Memurlar, yeni "resim"deki yerlerini almak, kadro harici olmamak için büyük bir çaba sarf etmektedirler. Karikatürde memurların o "resim"de yer bulabilmek, kadro harıcı kalmamak için birbirleriyle yarışmaları ve yaşadıkları sıkıntı anlatılmaktadır.

ARNAVUT DİL-ULUSÇULUĞU VE ALFABE TARTIŞMALARINDA İLK ZİRVE

100. YILINDA MANASTIR KONGRESİ (14-22 KASIM 1908)

YRD. DOÇ. DR. BÜLENT BİLMEZ CAN

Arnavut ulusçuluğu, farklı dinlerden/mezheplerden olan ve tarih boyunca birbirinden kopuk bölgelerde yaşayan insanlar arasında öncelikle onların Arnavutça konuşmaları üzerinden bir modern kolektif kimlik inşa etme çabasından ibarettir. Aslında her ulusçulukta merkezde olan dile dayalı milliyetçilik biraz da diğer geleneksel bağlayıcı/yapıştırıcı unsurların zayıflığı nedeniyle, Arnavut(luk) örneğinde diğerlerine göre biraz daha vurgulanmış ve hatta bazen abartılmıştır. Bu makalede, Arnavut uluslaşmasında bir dönüm noktası olan 1908 Manastır Kongresi'ni ele alacağız.

17-20 Kasım 1908 tarihleri arasında toplanan Alfabe Komisyonunun 11 üyesi.

Türkiye'de II. Meşrutiyet tarihiyle ilgili tarihyazımında genelde ihmal edilmiş olan Manastır Kongresi (14-22 Kasım 1908), hem modernist milliyetçi Arnavut tarihyazımında her zaman kilit rol oynamaktadır, hem de Osmanlı dönemi Arnavut ulusunun söylemsel inşa sürecinde öne çıkan "dil politikaları"nın asli parçası şeklinde, o güne kadar devam eden "alfabe tartışmaları"nın ilk "zirve"si olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Arnavut ulusçuluğu, farklı dinlerden/mezheplerden olan ve tarih boyunca birbirinden kopuk bölgelerde ("ülke"lerde!) yaşayan insanlar arasında öncelikle onların Arnavutça konuşmaları üzerinden bir modern kolektif kimlik inşa etme çabasından ibarettir. Aslında her ulusçulukta merkezde olan dile dayalı milliyetçilik (*Sprachnationalismus*), biraz da diğer geleneksel bağlayıcı/yapıştırıcı unsurların zayıflığı nedeniyle, Arnavut(luk) örneğinde diğerlerine göre biraz daha vurgulanmış ve hatta bazen abartılmıştır. Dönem dönem bölgede ortaya çıkan tam anlamıyla "yerel" ve çoğu zaman gelenekçi ayaklanmalar sonradan milliyetçi tarihyazımında (ve bunu tekrarlayan neredeyse tüm Batılı tarihyazımında) modern ulusal hareketin ardışık parçaları olarak öne çıkarılmaktadır. Ancak Arnavut millîyetçiliğinin devamlılık gösterdiği iddia edilen asıl boyutunun "kültür milliyetçiliği" (söylemsel inşa) ve bunun parçası olarak dil-alfabe çalışmaları olduğu görülmektedir. Bu sürecin doruklarından biri olan Manastır Kongresi'ni anlatmak için 1908 öncesindeki (devamlılık/birikim özelliği taşıdığı iddia edilen) bölük pörçük süreci burada kısaca özetlemek gerekiyor.

1908 ÖNCESİ SİYASİ-KÜLTÜREL GELİŞMELER

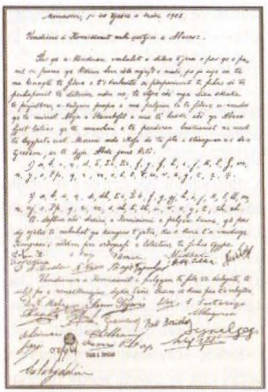
19. yüzyılın ortalarına kadar Arnavutça, bir literatüre (yazılı kültüre) sahip olmayan, üstelik modern standardizasyon sürecinin dışında kaldığı için farklı lehçelere ve ağızlara sahip bir dildi. Ana dili "Arnavutça" (bu dillerin bir versiyonu) olan bölge halkı içinde sayısı oldukça az olan bir elit

grubu, yazılı kültürü Arnavutça dışı dillerde yaşamaktaydı. Artık klişe haline gelmiş bir tespiti tekrarlayacak olursak, kimin hangi dildeki yazılı kültür içinde yaşadığı ise tamamen o kişinin hangi dine/mezhebe ait olduğuna bağlıydı.[2] Katolikler arasında İtalyanca, Ortodokslar arasında Yunanca ve Bektaşiler ile Sunni Müslümanlar arasında ise Osmanlıca, Arapça ve Farsça, zaten oldukça sınırlı olan yazılı kültürde hâkim olan dillerdi.

Gruplar arasındaki farklılıklar ve çelişkiler sadece (Ortodoksluk/Katoliklik/Bektaşilik/Sünni Müslümanlık veya kuzeylilik (Gegalık)/güneylilik (Toskalık) gibi) farklı geleneklere bağlı olmaktan kaynaklanmıyordu. Dönemin siyasi grupları ve özelikle İttihad ve Terakki ile ilgili tavır da bu gruplaşmalarda belirleyici rol oynamaktaydı.

Modern öncesi toplumlarda dilin geleneksel kolektif kimliklerin oluşumundaki önemsizliği bir yana, zaten genelde dar bir bölgede içine kapalı yaşayan "yerel" toplulukların bu yerelliğini (aile, aşiret, vs.) aşan tek (ve oldukça muğlak) bir "biz grubu", inançsal topluluk merkezliydi -din, mezhep ve/ya tarikat, vs. Bu yerelliğin dışına çıkmış bireyler ise genelde aynı anda birden fazla dile sahip (çokdilli) olup, modernist milliyetçi paradigma içinden bakmaya başlamadıkça dil üzerinden kolektif kimlik veya "etnik" aidiyetler tahayyül/tasavvur etmiyorlardı.

Bu nedenle, modernleşme sürecindeki anlamı ve önemi yüklenmeyen Arnavutça dilinin yazıya geçirilmesiyle ilgili modern öncesi dönemde karşımıza çıkan ve mevcut alfabelerin bu dile adaptasyonundan ibaret olan bazı girişimlerin, tarihyazımında Arnavutça alfabenin tarihi anlatılırken bu sürecin başlangıcı olarak alınması doğru olmaz. Aynen Türkçe metni yazıya dökmeye çalışan bir Fransız'ın veya Frankofon bir Osmanlı'nın mevcut Fransızca alfabeyi bazı adaptasyonlarla kullanması gibi, Kuzey Arnavutluk'tan Venedik'e göçmüş Katolik Gjon Buzuku tarafından 1555 yılında İtalya'da yayınlanan ve Arnavutça en eski yazılı metin olduğu kabul edilen eserin (*Meshtari*)[3] doğal olarak yazmayı bildiği Latin alfabelerinden biriyle yazılmış olması ve ardından gelen benzer diğer örnekler, sonradan modern milliyetçi dönemin dil-alfabe politikalarının "ön-tarihi" olarak anlatılmaya başlanmıştır.[4] Bu girişimler ve 19. yüzyılın son çeyreğinde modernist milliyetçi Arnavut aydınların dil-alfabe politikaları ayrı bir yazının konusu olmalıdır. Burada şu kadarı söylenebilir ki, farklı alfabeler kullanılarak ve çoğu zaman çokdilli olarak yayınlanan "Arnavut" basınıs aracılığıyla bu meseleyi tartışan son dönem Arnavut aydınlarının girişimleri, başından itibaren dolaylı veya dolaysız olarak Arnavut ulusunun inşa sürecinin bir parçası olmuş ve Bilal Şimşir'in de belirttiği gibi, dönemin diğer Müslüman Osmanlı aydınları tarafından da bu girişimler siyasi bir olgu olarak görülmüştür: "Osmanlı Türk aydınları, alfabe tartışmalarına bol bol politika karıştırıyorlardı. Alfabe sorununu İmparatorluğun bütünlüğü açısından ele alıyorlardı. Arnavut olmayan Müslüman (özellikle Türk) aydınlarının çoğunluğu, Arnavutların Latin yazısına geçmek istemelerini tepkiyle karşılamışlardı. İkinci Abdülhamit döneminde biraz azalan bu tartışmalar İkinci Meşrutiyetle birlikte yeniden canlanacak ve o zaman da Arnavut alfabesinden sık sık söz edilecekti.[6]

Luigj Gurakuqi dışındaki tüm üyelerin imzaladığı, 20 Kasım 1908 tarihli Alfabe Komisyonu kararları metni.

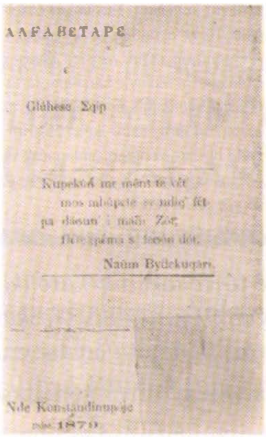
Alfabe kongresinin toplandığı Manastır Bashkim Kulübü binası.

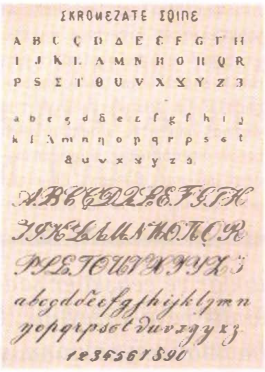
II. MEŞRUTİYET'İN İLANI VE MANASTIR KONGRESİ

II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında Osmanlı'da yaşanan basın-yayın ve cemiyetler konusundaki "patlama", konuyla ilgili neredeyse her çalışmada dile getirilmiştir. Bunun parçası olarak 23 Temmuz'un hemen ardından Osmanlı'nın değişik şehirlerinde kurulan Arnavut cemiyetlerinden biri olan Manastır İttihad Cemiyeti veya Manastır Bashkim Kulübü tarafından 14-22 Kasım 1908 tarihleri arasında düzenlenen Manastır Kongresi'nin ana konusu, o güne dek farklı çevreler tarafından kullanılan farklı alfabelerin tartışılması ve mümkünse ortak bir alfabede karar kılınmasıydı. Genelde haklı olarak "alfabe kongresi" olarak anılsa da,

İstanbul'da bir komisyon tarafından hazırlanan ve sonradan "Şemsettin Sami alfabesi" veya "İstanbul alfabesi" olarak adlandırılan alfabenin 1879 yılında İstanbul'da yayınlanan kitapçığı.

"Şemsettin Sami alfabesi" veya "İstanbul alfabesi" olarak bilinen ve 1879 tarihinde bir komisyon tarafından hazırlanan alfabenin harf tablosu.

aslında eğitim ve genelde "kültürel" sorunların da tartışıldığı bu toplantı, elbette aynı zamanda farklı Arnavut milliyetçi çevrelerin bir araya gelmeleri, daha geniş bir perspektifte ittifak arayışına girmeleri anlamına da gelmekteydi. Bu bağlamda bu kongre, beklentileri çatışan farklı çevrelerin mevcudiyeti nedeniyle aslında oldukça heterojen ve o güne göre dağınık olan bir "hareketin" asgari müştereklerde buluşma girişimi olarak da görülebilir. Nitekim bu gruplar arasındaki farklılıklar ve çelişkiler sadece (Ortodoksluk/Katoliklik/Bektaşilik/Sünni Müslümanlık veya kuzeylilik (Gegalık)/güneylilik (Toskalık) gibi) farklı geleneklere bağlı olmaktan kaynaklanmıyordu.[7] Dönemin siyasi grupları ve özelikle İttihad ve Terakki ile ilgili tavır da bu gruplaşmalarda belirleyici rol oynamaktaydı. Bu söylenenlerin önemi, genelde Arnavut tarihyazımında bu kongrenin ve diğer girişimlerin adeta yekpare bir Arnavut ulusçu hareketinin hamleleri olarak gösterilmesi ve bu nedenle mevcut ayrılıkların ve çatışmaların mümkün olduğunca görmezden gelinmesinden kaynaklanmaktadır.

Henüz yaygın ve kurumsallaşmış bir yazılı kültüre sahip olmayan Arnavutça dilindeki modernist-etnosentrist basın-yayın dünyasında 1908 yılına kadar yaygın olarak kullanılan ve birbirleriyle rekabet eden en az beş alfabe bulunduğu söylenebilir:

1) İstanbul ve Selanik'te Arnavutça yayınlarda, Arnavutluk'ta Yanya ve Manastır vilayetlerindeki yerel örgütler tarafından yaygın olarak kullanılan ve (Şemsettin) "Sami Frasheri alfabesi" olarak da adlandırılan "İstanbul alfabesi";

2) Kuzeyde, İşkodra vilayetindeki Katolikler tarafından kullanılan Latin alfabesine dayalı
a. 1899 yılında İşkodra'da Katolik din adamları tarafından kurulan Bashkim (İttihad) Kulübü'nün "Bashkim alfabesi";
b. 1901 yılında İşkodra'da kurulan Agimi (Tan) Kulübü tarafından oluşturulmuş olan "Agimi alfabesi";
c. Birkaç yüzyıldan beri kullanılan, ancak çok az sayıda metni bulunan "Gjyrit alfabesi";

3) Güneyde, Yanya ve Manastır vilayetlerinde Ortodokslar arasında kullanılan Yunan alfabesine dayalı "Kristofordhi alfabesi" gösterilmektedir.

Ayrıca bu alfabelerin farklı yayın organlarında bazı değişiklerle kullanılması söz konusu olabildiği gibi, bu alfabeler dışında başka alfabeler de tarih boyunca denenmiştir. Ayrıca daha önemlisi, Arap alfabesi ve Yunan alfabesi kullanılarak da Arnavutça metinler yayınlanmakta, dolayısıyla bu alfabeler icat edilmek istenen Arnavut alfabesine en büyük alternatifler olarak durmaktaydı. Nitekim bu konunun tartışılması sırasında gündeme gelecek en önemli sorun da geleneksel Arap alfabesinin Osmanlılık ve Müslümanlık bağlamında önemi ve anlamı olacak ve bu bağlamda sonradan bu kongrenin kararlarına diğer Arnavutlar arasında büyük bir muhalefet söz konusu olacaktı. Yani bu kongre tüm alfabe önerileri/projelerini ve onların taraftarlarını bir araya getiren bir kongre değil, etnosentrik paradigma içerisinde son zamanlarda "icat edilmiş" alfabelerin tartışıldığı, sınırları belirli bir girişimdir. Nitekim oldukça yaygın olan Arap ve Yunan alfabeleri seçenekler arasında bile yer almamıştır.

Farklı alfabelerin kullanımı ortak bir Arnavut kültürünün (ve oradan çıkarak ortak Arnavut ulusunun inşası) önünde engel olarak görüldüğü için, ortak bir alfabeye karar vermek üzere bir kongre düzenleme fikrinin ilk olarak Selanik'te yayınlanan *Lirija* (Özgürlük) dergisinde Mithat Frashëri (Fraşeri) tarafından ortaya atıldığı iddia edilmiştir.[8] Ama hem (tüm "ilk" tartışmalarında olduğu gibi) bu bilginin doğruluğu şüphelidir, hem de 1908 öncesi bölük pörçük ama sürekli dile getirilen Arnavutça alfabe meselesi, II. Meşrutiyet'in ilanının hemen ardından Maarif Nezaretinin Arnavutçanın ilk (iptidaiye) ve orta öğrenimde (rüştiyelerde) kullanılmasına karar vermesinden[9] sonra başlayan Arnavutça eğitim ve yayıncılığı tartışmaları bağlamında zaten dil ve alfabe meselesi daha çok tartışılmaya başlanmış ve bu konuda çelişkili tutumlar ortaya çıkmıştı.[10] Nitekim Arnavut milliyetçileri bu karara çok sevinirken, ana dili Arnavutça olan İşkodra ve Kosova vilayetlerindeki muhafazakâr Müslümanlar ve güneydeki Yunan taraftarı Ortodokslar bakanlığın kararının hayata geçirilmesini engellemek için çaba harcıyorlardı. Bölgedeki Ortodokslar üzerinde etkili olan ve Yunan alfabesini kullanan Ortodoks Rum Kilisesi bunda çok etkili oluyordu.[11]

KONGRE: "KÜLTÜR MİLLİYETÇİLİĞİ" BAĞLAMINDA ALFABE SORUNU

Oturumlara gelince, bu makalede, Manastır Kongre'sindeki tartışma

konularından sadece alfabe sorunu öne çıkarılacaktır.[12]

1/14 Kasım 1324/1908 Cuma günü, bazı üst düzey resmi görevlilerin yanı sıra Yunan, Ulah ve Bulgar misafirlerin de katıldığı ve Manastır Bashkim Kulübü'nün büyük salonunda gerçekleşen ilk toplantıda divan başkanlığını, konuklardan Manastır Valisi Hıfzı Paşa yapmıştır.[13] Açılış konuşmasını yapan ev sahibi Manastır Bashkim Kulübü'nün başkanı (ve Mısır delegesi) Fehim Bey Zavalanı, bir ulus için ortak alfabenin önemini vurgulayan ve salonda oldukça duygusal hava estiren bir konuşma yapmıştır.[14] Bu toplantı sırasında yapılan seçimler

Kongreye katılan delegelerden bir grup.

Davet: Çağrı metni ve çağrılanlar

Kongrenin davetiyesi Manastır Bashkim Kulübü (İttihad Cemiyeti) tarafından 10/23 Eylül 1342/1908 tarihinde çıkarılmıştır.[1] II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında farklı şehirlerde birbiri ardına açılan Arnavut kültür dernekleri/kulüpleri[2] arasında merkezi konumda olan Manastır Kulübü'nün diğer şehirlerdeki kulüp ve derneklere gönderdiği bu davette, 1/14 Kasım 1324/1908 tarihinde Manastır'da başlayacak "kongre"ye bir veya iki temsilci gönderilmesi istenmekteydi. Davetin alt kısmına eklenen bir notta, temsilcilere temsil yetkilerini gösteren bir mektup verilmesi istenmekteydi. Arnavutların mutluluğu ve ilerlemesi için "tüfek ve barut ile değil, kalem ve kâğıt ile" mücadele edilmesi gerektiği ve bu toplantının bu bağlamda alfabe birliği meselesini tartışmak üzere yapıldığı belirtilmekte ve alfabenin sanayinin gelişmesi ve medenileşmedeki öneminin altı çizilmekteydi.[3]

Aslında böyle bir toplantının/kongrenin gerekliliği, dünyanın değişik şehirlerinde farklı alfabeler kullanarak yayın yapan Arnavut yayın organlarında son birkaç yıldan beri dile getirilmekteydi.[4] Dönemin aydınları arasındaki mektuplaşmalarda da "ortak alfabe"nin veya "alfabelerin birleşmesi"nin gerekliliği dile getiriliyor ve bunun için bir toplantı düzenlenmesinin yolları aranıyordu.[5] Manastır'daki kulüp, kongre yapma kararını 21 Ağustos günü vermiş, 28 Ağustos günü kulübün yönetim kurulu bu niyetini ilan etmiş ve toplantının Geça ve Toska tüm Arnavutlara açık olacağı, ayrıca konuyla ilgili bazı yabancı filologların da davet edileceği belirtilmişti.[6]

Kongreye davet edilenlere gelince... 23 Eylül 1908 tarihli resmi davetiye tüm Arnavut kulüplerine ve cemiyetlerine gönderilmiş ve her cemiyetten iki delege göndermesi talep edilmişti. Gönderilen cemiyet ve kulüpler arasında Elbasan, Yanya (Janina), Üsküp (Shkup), İşkodra (Shkodra), Berat ve Ohri (Ohrit) gibi Arnavut şehirlerindeki Bashkim kulüpleri; Selanik ve İstanbul gibi diğer Osmanlı şehirlerindeki Arnavut cemiyetleri ve Kahire, İskenderiye, Bükreş ve Varna gibi Arnavut kolonilerinin yaşadığı şehirlerdeki dernekler vardı. Bu derneklerden gelen cevabi mektuplarda ortak alfabenin önemi ve bu yönde girişimlere verilen destek dile getiriliyor, seçilen delege(ler) bildiriliyor ve çoğu zaman alfabe konusundaki tavır da baştan açıkça ilan ediliyordu.[7] Tartışılan alfabe alternatiflerinden birinin sahibi olduğu için İşkodra'daki Bashkim Kulübü'nün 20 Ağustos 1908'da yayınladığı bir bildiri ile zaten on yıldan beri Latin alfabesini kullandığını ama Arnavutça için ortak alfabe amacıyla toplantı yapma girişimini desteklediğini ilan etmesi oldukça önemliydi.[8] İşkodra'daki Cizvitlerin kurduğu cemiyet ise bu toplantıya katılmayacağını, eski alfabeyi kullanmaya devam edeceğini, ama ortak bir alfabenin gerekliliğine de inanıldığını duyurmuştu. Kongrenin başlamasından birkaç gün önce, 10 Kasım 1908 tarihinde Cizvit Okulu müdürü tarafından gönderilen bir mektupta, toplantıya delege gönderilmediği, ancak Latin harflerin kabul edilmesinin istendiği belirtilmiştir.[9]

DİPNOTLAR

1 Arkivi Qendror i Shtetit (AQSh, Devlet Merkezi Arşivi – Tiran, Arnavutluk), Fondi (F) 102, Dosja (D.) 120, Flete (Fl.) 9. Bu davetiyenin sonradan yayınlanmış tam metni için bkz. Domi *et al.* 1972:316-317 ve Demiraj & Prifti 2004:144. Arşivde aynı davetiyenin biraz farklı sözcüklerle yazılmış iki versiyonu daha mevcut olup, bunlar da sonradan yayınlanmıştır: Domi *et al.* 1972:317 ve 318.

2 Bu cemiyetler/kulüpler ile ilgili oldukça kapsamlı bir Türkçe özet için bkz. Çetik 2004:210-231. Ayrıca bkz. Barut 1998:276-277 ve Sörümez 2007:93-97. Almanca güzel bir özet için bkz. Faensen 1980:19-87.

3 AQSh, F. 102, D. 120, Fl. 9.

4 Bu tartışmalar için bkz. Kastrati 1968:103-112; Domi *et al.* 1972:157-207. 1906 yılından itibaren Boston'da yayınlanan *Kombi* dergisinin 1908'e kadarki sayılarında sıkça gündeme gelen ortak alfabe konusuyla ilgili yazıların kısa bir tahlili için bkz. Peci 1968. (Bu makale daha sonra Domi *et al.* 1972:95-100'de de yayınlanmıştır.)

5 Örneğin, 4 Nisan 1908 tarihinde Mısır'dan Athanas Tashko'ya yazdığı mektupta Loni Logori, Mısır'daki Arnavutlar arasında 22 Mart 1908 tarihinde yapılan bir toplantıda "alfabelerin birleştirilmesi" meselesinin görüşülmesi için merkezi bir kongre yapılması tavsiyesi çıkığını yazmaktaydı. (AQSh, F. 9, D. 25, Fl. 6) 8 Temmuz 1908 günü Manastır Bashkim Kulübü başkanına Bükreş'ten yazdığı mektupta Vasil Zografi, o sırada yedi sekiz alfabeye sahip Arnavutlara tüm dünyanın güldüğünü iddia etmekte ve ortak alfabenin gerekliliği konusunda hemfikir olunduğunu yazmaktaydı. (AQSh, F. 102, D. 148, Fl. 1)

6 AQSh, F. Shoqëria kulturore shqiptare e Bukureshtit, D. 80, Fl. 219. Boston'da yayınlanan Arnavutça süreli yayın Kombi'nin 26 Ekim 1908 tarihli 166. sayısında bu ilan yer almıştır. Ayrıca bkz. Demiraj & Prifti 2004:68-69.

7 Örneğin bkz. Kösience Bashkim Kulübü'nden Mihal Lehova'nın 3 Ekim 1908 tarihli mektubu (AQSh, F. 102, D. 107, Fl. 2); İşkodra'dan Luigj Gurakuqi'nin 8 Ekim 1908 tarihinde Manastır Bashkim Kulübü Başkanı Fehim Zavalani'ye yazdığı mektup (AQSh, F. 34, D. 48, Fl. 133-134) ve Loni Logori'nin Mısır'dan Manastır Bashkim Kulübü'ne yazdığı 9 Ekim 1908 tarihli mektup (AQSh, F. D. 5, F. 148).

8 Demiraj & Prifti 2004:69-73.

9 Demiraj & Prifti 2004:73.

Katılım: Delegeler ve gözlemciler

Toplam dokuz gün süren toplantılara delege ve dinleyici/gözlemci olarak katılanların sayısı konusunda farklı rakamlar verildiği gibi, katılanların kaçının delege, kaçının dinleyici/gözlemci olduğu da kaynaklarda farklı veriliyor.[1] Kongreye hizzat katılanlardan Georg D. Kyrias (Gjergj Qiriazi)[2] tarafından 20 Ocak 1909 tarihinde Manastır'daki Avusturya konsolosuna sunulan rapora[3] göre, toplantıya katılanların sayısı bazı günler 400 kişiyi buluyordu.[4] Bunların çoğunun dinleyici/gözlemci olduğu, geldikleri yeri temsil etmek üzere katılan delegelerin sayısının ise çok daha az olduğu biliniyor. Ancak bu delegelerin kesin sayısı konusunda farklı kaynaklarda farklı sayılar veriliyor. Qirazi'nin raporunda verilen listede, katılan delegeler temsil ettiği yerlerle birlikte 57 madde olarak sıralanmış,[5] ancak birden fazla delege bir yeri temsil edebildiği gibi, bir delege de birden fazla yeri temsil edebildiği için aslında bu listeden, 30 yeri[6] temsil etmek üzere toplam 52 delegenin bulunduğu anlaşılmaktadır. Değişik kaynaklarda verilen bilgilerden yola çıkarak, oy hakkına sahip delege sayısının 32 ve (bazıları iki oy hakkına sahip olduğu için) toplam geçerli oy sayısının 52 olduğu anlaşılmaktadır.[7] Ancak farklı kaynaklardaki çelişkili bilgilerden dolayı bunların tam listesi çıkarılamamaktadır.

Toplantıya delege olarak katılanların isimleri konusunda değişik kaynaklarda farklı bilgiler verilmekle birlikte, dönemin önde gelen (ve sonradan Arnavut tarihinde önemli rol oynayacak olan) Arnavut aydınları arasında toplantıya kesinlikle katıldığını bildiklerimizin bazıları şunlardır:[8]

1) Selanik Kulübü'nün başkanı ve orada yayınlanan *Lirija* (Özgürlük) dergisinin editörü olup bu dönemki yazılarında genelde Lumo Skendo adını kullanan ve İttihad ve Terakki'ye yakın olduğu bilinen Selanik ve Yanya delegesi Mithat Frashëri (1880-1949).[9]

2) İşkodra (Katolik) Bashkim Kulübü'nün temsilcisi ve Bashkimi alfabesinin yaratıcılarından İşkodra delegesi Gjergj Fishta (1871-1940).[10]

3) İşkodra (Katolik) Agimi (Tan) Kulübü'nün temsilcisi ve Agimi alfabesinin yaratıcılarından, bu şehrin delegesi Ndre Mjeda (1866-1937).[11]

4) 1906-1908 yılları arasında ABD'nin Boston şehrinde *Kombi* (Ulus/Halk) dergisini yayınlayan ABD ve Bükreş delegesi Sotir Peci (1873-1932).

5) Sofya'da yayınlanan *Drita* dergisinin editörü (ve daha sonra Meclis-i Mebusan'da Görice/Korça mebusu) olan Kolonja/Kolona delegesi Şahin Bey (Shahin Kolonja) (1865-1919).

6) Fransiskan Hıristiyanlarından olup British Bible Society Manastır temsilciliği ve Avusturya-Macaristan Konsolosluğu'nda tercümanlık yapan Manastır delegesi Gjergj (Gjerasim) Qiriazi (Georg D. Kyrias) (1865-1912).

7) İşkodra Bashkim Kulübü kurucularından İşkodra/Shkodra ve İtalya delegesi Katolik Luigj Gurakuqi (1879-1925).[12]

8) Draç/Durrës şehrinde din okulu öğretmeni olan Draç delegesi Nikollë Kaçorri (1868-1917).

9) İşkodralı yazar İşkodra/Shkodra delegesi Hilë Mosi (1885-1933).

10) İşkodralı öğretmen ve *Dajamiri* dergisinin yayıncısı, İşkodra/Shkodra delegesi Matı Logareci (1867-1941).

11) Manastır Bashkim Kulübü başkanı olup Mısır delegesi olarak katılan Fehim Bey Zavalani.

12) Silahlı ayaklanmalarıyla çete liderliği yapmış olup aynı zamanda milliyetçi şiirleriyle de tanınmış olan yazar ve Görice/Korça delegesi Mihal Grameno (1872-1931).

Bir süre Avrupa'da yayınlanan ve dil-alfabe tartışmalarında önemli rol oynayan *Albania* dergisinin yayıncısı olup o sırada Amerika'ya yerleşmiş olan Faik Konitza'nın (Konica) bu toplantıya katıl(a)mama nedeni ise davetiyenin kendisine çok geç ulaşmış olmasıdır.[13] Bunun nedeninin kasten davetiyenin geç yollanması olduğunu düşünen Stavro Skendi, kişilik olarak zor ve geçimsiz biri olduğu bilinen bu şahsın toplantıya katılmasının bu yoldan engellendiğini iddia etmektedir.[14] Faik Konitza da bu "gecikme"nin kasıtlı olduğuna inancını dergisinde dile getirmiştir.[15] Ancak Konitza'nın kongre hazırlığı sırasında, 27 Ekim 1908 tarihinde Lef Nosi'ye gönderdiği bir mektuptan, zaten kongreyi düzenleyenlere karşı olduğu ve arkadaşını da onlardan uzak durmaya davet ettiği anlaşılmaktadır.[16] Ancak Nosi bu davete uymayarak toplantıya Elbasan delegesi olarak katılacaktır. Kongreye katılmayan dönemin önde gelen Arnavut aydınları arasında A. Xhuvani, Asdreni, A. Z. Çajupi ve Sh. Gjeçovi de bulunmaktadır.

DİPNOTLAR

1 Ayrıca belirtilmediği sürece bu bölümün dayandığı temel kaynaklar şunlardır: Georg D. Kyrias (Gjergj Qiriazi) tarafından 20 Ocak 1909 tarihinde hazırlanan rapor (Haus- und Hof Staats Archiv (HHStA), Politisches Archiv (PA), XIV/15, Albanien XI/6, Postai'den Aehrenthal'a yazılan 30 Kasım 1908 tarihli mektuba ek); *Ditunia*, Yıl 1, No 2, s. 41 ve Manastır Konsolosluğunun 23 Kasım 1908 tarihli raporu ve İşkodra Başkonsolosluğunun 18 Haziran 1909 tarihli raporu başta olmak üzere) Avusturya-Macaristan diplomatlarının 1908 ve 1909 yılında bölgeden gönderdikleri raporlar (HHStA, PA XIV/15, Albanien XI/6).

2 Okunuşu "Cerc" olan bu isim, bilinen Hıristiyan ismi Georg (Alm.) veya George'un (İng.) Arnavutça versiyonudur. Soy isminin (Arnavutçada q harfi, Türkçede olmayan ç'ye yakın bir sesi temsil etmekte olduğundan) Türkçe harflerle en yakın okunuşu Çirazi'dir ve Batı dillerindeki baza metinlerde Kyrias şeklinde geçmektedir. Bu durumda tam ismi Cerc Çirazi şeklindetelaffuz edilmelidir. Manastır'da British BibleSociety temsilcisi olan Fransiskan Hıristiyanlardan Gjerg D. Qirazi'nin Avusturya-Macaristan Konsolosluğu tercümanlarından (dragomari) olduğu düşünülecek olursa, kongreyle ilgili bu detaylı raporu neden konsolosluğa sunduğu daha iyi anlaşılır sanırım.

3 HHStA, PA XIV/15, Albanien XI/6. Bu raporun Arnavutça tam metni için bkz. Demiraj & Prifti 2004:154-172.

4 HHStA, PA, XIV/15, Albanien XI/6; Dmeriaj & Prifti 2004:161.

5 HHStA, PA, XIV/15, Albanien XI/6, Dmeriaj & Prifti 2004:156-157.

6 Bu listeye göre temsil edilen yerler ve her birinin delege sayısı şöyledir: Bükreş (1), Amerika (1), İtalya (1), Mısır (1), İstanbul (1), Tiran (1) Avlonya/Vlora (1), Yanya/Janina (1), Köstence/Konstanca (1), Kolona/Kolonja (1), Starova (1), Filibe/Filibopol (1), Berat (1), Leskuvik (1), Draç/Durrës (1), Berzova/Berzesht (1), Resne (1), Dishnice (1), Mat (1), Debre/Dibra (1), Follor (1), Starja/Starja (1), Kırcaova/Kerçova (1), Manastır (2), Ohri (2), Elbasan (3), Ergiri/Gjirokastro (4), Üsküp/Shkup (4), İşkodra/Shkodra (6) ve Görice/Korça (7).

7 Osmani 1999:467 ve Demiraj & Prifti 2004:83. Sosyalist dönemde yayınlanmış olan dört ciltlik "resmi Arnavutluk tarihi" çalışmasının bu dönemle ilgili cildinde, 32 delegenin 26 şehri temsil ettiği belirtilmektedir. (Polo *et al.* 1984:422).

8 Bu şahıslarla ilgili kısa bilgi verilirken, konuyla ilgili burada anılan kaynaklardaki biyografik bilgi kırıntılarının dışında şu kaynaklarkullanılmıştır: Faensen 1980:88-157 ("Bibliographische Materialien"); Buda *et al.* 1985; Bernath & Schroeder 1974; Bernath & Schroeder 1976; Bernath & Schroeder 1979 ve Bernath & Schroeder 1981.

9 1878-1881 tarihleri arasında faal olan Prizren Birliği'nin önde gelen ismi Abdül İfrashëri Bey'in oğlu ve Türkiye'de oldukça tanınmış olan Şemsettin Sami'nin İfrashëri yeğeni ve üvey oğludur.

10 Bu isminin okunuşu, Cerc Fişta'dır.

11 Okunuşu, Mjedo.

12 Okunuşu yaklaşıkolarak Luiç Gurakuçi.

13 Osmani 1999:464-465; Demiraj & Prifti 2004:74. İşkdora'dan 8 Ekim 1908 tarihinde Manastır Bashkim Kulübü Başkanı FehimZavalani'ye yazdığı mektupta, Luigj Gurakuqi de Faik Konitza'ya bu tarihe kadar henüz bir davetiye gitmediğini ve bunu "inanılmaz" bulduğunu yazmaktaydı. (Arkivi Qendror i Shtetit (AQSh.), Fondi (F) 34, Dosja (D.) 48, Flete (FL) 133-134.

14 Skendi 1967:370.

15 *Albania*, XI, 1907'den tam tarih vermeden aktaran Skendi 1967:370. Konitza'nın konuyla ilgili olarak kendi dergisinde yazdığı makalede bu kongreyi "Makedonya'da Jön Türk Arnavutların Kongresi" olarak adlandırması, meseleye karşı tavrını sergilemektedir aslında, ama davetiyenin kendisine ancak L. Gurakuqi'nin uyarısından sonra çok geç bir tarihte gönderdiği ve toplantı başlamadan bir hafta önce eline geçtiği doğrudur. (Demiraj & Prifti 2004:74) Ayrıca Konitza, 22 Ocak 1909'da Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanlığına yazdığı mektupta da bu iddiasını/düşüncesini tekrarlamıştır. (IHStA, PA XIV/19, Albanien XII/2)

16 AQSh. F. Lef Nosi, D. 55/2, fl. 157.

sonucu kongrenin başkanlığına Mithat Frashëri seçilmiş; kendisi ancak ertesi gün Manastır'a varacağı için o gelene kadar Gjergj Qiriazi'nin başkanlığı yürütmesine karar verilmiştir. Ayrıca Gjergj Qiriazi ve Luigj Kurakuqi başkan yardımcısı seçilirken, Berat delegesi Nyzhet (Nüzhet) Bey Vironi, Işkodra/Shkodra delegesi bulunduğu bir komisyon tarafından oluşturulduğu belirtmiştir.

Delegeler toplantıya belli bir alfabeyi savunmak ve bunun ortak alfabe olarak kabul edilmesi için çalışmak üzere gelmişlerdi, ama genelde toplantıya Arnavutlar bağlamında birleştirici söylem ve birlik arayışı

lan toplantı sonucunda, ortak alfabe meselesini tartışarak kongreye rapor sunması için gizli oylama ile bir "alfabe komisyonu" seçilmiştir. Işkodra/Shkodra delegesi Gregj Fishta'nın başkanlığını yaptığı toplam 11 üyeli bu komisyonun başkan yardımcısı olarak Selanik ve Yanya delegesi Mithat Frashëri ve sekreter olarak

Vildan Efendi ile birlikte kongreye geç gelen, İttihad ve Terakki üyesi olan Fazıl Paşa Toptani ve Ohrili Albay Rıza Bey de genel havanın dışına çıkmamış. Arnavut birlik ve beraberliği söylemini paylaşmış ve genelde kongrede hâkim olan İttihad ve Terakki'ye karşı olumlu yaklaşımı güçlendirmişlerdir.

Hilë Mosi ve Görice/Korça delegesi Thoma Avrami ise sekreter olarak seçilmiştir.[15] Bu oturumdaki ilginç bir gelişme, İttihad ve Terakki Cemiyeti üyesi olan Prizrenli Arnavut subaylardan Selahattin Bey'in Manastır delegesi olarak önerilmesi ve bunun onaylanması olmuştur.

1899'da İşkodra'da Katolik din adamları tarafından kurulan Arnavut kültür derneği Bashkim'in üyeleri.

Kongrenin ilk günlerinde genelde uyumlu ve yapıcı bir ortamda, alfabe sorununun ötesinde Arnavutlar ve sorunlarıyla ilgili birleştirici konuşmalar yapılmıştır. Bu bağlamda alfabe sorunu ele alınmış; Gega ve Toska birliği ile Hıristiyan ve Müslüman Arnavutların kardeşliği vurgulanmıştır. Bunun muhtemel nedeni, kurulmak istenen Arnavut ulusal kimliğinin aslında/pratikte heterojen bir "halk"ın üzerine inşa edilmek istenmesidir ki, bütün ulus inşa süreçleri için geçerli olan bu durum, her seferinde bu tür ısrarlı ve abartılı homojenlik/aynılık/kardeşlik vurgularına ve farklılıkların ve çatışmaların inkârına yol açmaktadır.

Toplantının ikinci günü, Manastır idadi öğrencilerinin verdiği, "yurtsever" şarkılardan oluşan bir konserden sonra başlamıştı. Konuşmalar giderek daha çok alfabe konusuna odaklanırken, bu sırada söz alan bir delege İstanbul alfabesine aynı zamanda "Sami Frasheri alfabesi" denmesine karşı çıkmış ve bu alfabenin aslında 1879 yılında İstanbul'da bir araya getirilmiş olan ve içlerinde Sami'nin de damgasını vurmaktaydı. Osmanlılıkla iç içe geçmiş bir şekilde kullanılan bu "birlik" söylemi en açık şekilde, toplantının üçüncü (pazartesi) günü Gjergj Fishta'nın konuşmasında kullanılmıştır. Belli bir alfabeyi kabul ettirmek için değil, birlik ve beraberlik için bir araya gelindiğini ve asıl meselenin hangi alfabenin kabul edileceği değil, herkesin uyacağı bir alfabeye karar verilecek olması olduğunu dile getiren Fishta, Fransiskan bir Hıristiyan olup Bashkim alfabesi yaratıcılarından olduğu için alfabeler rekabetinde taraflardan biri olarak görülmekteydi. Sonradan Gjergj Qiriazi'nin aktardığına göre, bu konuşmadan sonra ayağa kalkan Üsküplü katılımcılardan Hafız İbrahim Efendi Fishta'ya giderek, "dolu gözlerle" kendisini öpmüş ve "dörtte üçü Müslüman olan 300-400 kişinin önünde" gerçekleşen bu dramatik sahne toplantıda oldukça duygusal bir hava estirmiştir.[16] Aynı gün yapı-

Shahin Kolonja

da Işkodra/Shkodra delegesi Luigj Gurakuqi seçilmişti. Komisyonun sade üyeleri ise şunlardı: Işkodra/Shkodra delegesi Ndre Mjeda, Bükreş ve Amerika delegesi Sotir Peci, Görice/Korça delegesi Gligor Cilka, Manastır delegesi Gjergj Qiriazi, Elbasan delegesi Dhimitër Buda, Kolonja/Kolonya delegesi Shahin Bey Kolonja, Ergiri/Gjirokastro delegesi

Fehmi Bajram (Bajo) Topulli,[17] Berat delegesi Nyzhet (Nüzhet) Bey Vrioni. Alınan karara göre, bu komisyon 17-20 Kasım tarihleri arasında üç gün (salı, çarşamba ve perşembe günleri) boyunca çalışacak ve sonucu kongrenin onayına sunacaktı. Gergj Qiriazi'nin evinde toplanan[18] komisyonun perşembe günü yapılan son oturumunun ardından kaleme aldığı raporda komisyon, meselenin tüm boyutlarıyla görüşülmesi için yeterince zaman ve ortama sahip olunmadığının altını çizerek, ileriye doğru bir adım atmak üzere, "İstanbul alfabesi ve onunla birlikte bir başka basit Latin alfabesinin tüm Arnavutlar tarafından kullanılması"na oy birliğiyle karar vermiştir. Burada muğlak bir şekilde alternatif olarak sunulan "basit Latin alfabesi", İşkodra/Shkodra vilayetinde Arnavutça metinlerde kullanılan Latin alfabelerinin kabulü anlamına geliyordu. Tartışmalar sırasında komisyon, aralarından birini seçmek veya sentez oluşturmak üzere İstanbul alfabesi, İşkodra Bashkim alfabesi ve İşkodra Agimi alfabesini masaya yatırmış ve sonuçta hepsini birden kabul etmişti. Anlaşılan mevcut alfabelerden sadece birini seçerek diğer alfabelerin savunucularını küstürmek istemediği ve yeni ve alternatif bir alfabe de hazırlayamadığı için kongreye önerilecek tek bir alfabe üzerinde anlaşma sağlayamayan komisyon böylece bu konuda bir "ara çözüm" bulmuştu.[19] Şimdilik kesinleşmiş tek karar, Latin harfleri yönünde bir tercihti ki, hem İstanbul alfabesi hem de İşkodra Agimi alfabesi aslında bazı harflerin değiştirilmesi ve diğer alfabelerden bazı harflerin eklenmesiyle ortaya çıkmış birer Latin alfabesi versiyonuydu. Sonraya bırakıldığı anlaşılan nihai karar, iki yıl sonra yine Manastır'da toplanması tavsiye edilen, Arnavutça yazım kuralları ve Arnavut yazını konulu kongreye bırakılmıştı belki de... Komisyon, Arnavutça okutulan okullarda şimdilik kullanılması istenen bu iki alfabeyi raporun içinde vermişti.[20]

Kongrenin yedinci günü, 20 Kasım 1908 Cuma günü komisyonun kararını öğrenmek üzere toplantıya gelen katılımcılar salonu doldurmuştu. Toplantıda komisyon adına konuşan Mithat Frasheri, kongrenin verdiği

II. Meşrutiyet'in ilanından kısa süre sonra düzenlenen kongre sırasında İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne genelde olumlu yaklaşılmış ve temkinli bir destek alınmıştı. Ancak kongrenin aldığı "Latin alfabesini tercih" kararına İttihad ve Terakki'nin tepkisi, "Osmanlıcık savunuculuğu" üzerinden Arnavutların olası kopuş sürecini durdurma yönünde olmuştur.

Çerçiz Topilli (1880-1915)

Kongrenin sekizinci gününde, 21 Kasım 1908 Cumartesi günü yapılan toplantı kongrenin en kalabalık toplantısı olmuş ve büyük salon dolduğu için, aralarında yetmiş kadar idadi öğrencisi de olan bazı dinleyiciler için ek oda açmak zorunda kalınmıştır. İlk konuşmayı yapan, İstanbul'daki Arnavut kulübü tarafından delege ve İttihad ve Terakki Cemiyeti tarafından temsilci olarak gönderilen ve ancak perşembe günü Manastır'a varan Debreli Vildan Efendi olmuştur. Bu konuşmasında Vildan Efendi, bir yandan baskıcı rejimin yıkılmasıyla yeni bir dönemin başladığını söyleyerek anayasayı övmüş, bir yandan da Arnavut birliğinin önemini vurgulamıştır.

Söz alan diğer konuşmacılar da Osmanlıcı ve Arnavut milliyetçisi bu iki söylem arasında gidip gelmişler, bu arada Arnavut milliyetçileri için özel bir öneme sahip olan "Müslüman-Hıristiyan kardeşliği"ne özellikle vurgu yapmışlardır. Vıldan Efendi ile birlikte kongreye geç gelen İttihad ve Terakki üyesi Fazıl Paşa Toptani ve Ohrili Albay Rıza Bey de bu havanın dışına çıkmayarak Arnavut birlik ve beraberliği söylemini paylaşmışlar ve genelde kongrede hâkim olan İttihad ve Terakki'ye karşı olumlu yaklaşımı güçlendirmişlerdir.[21]

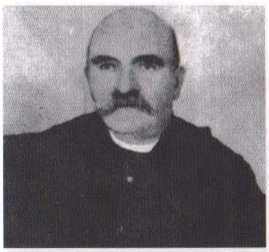
Bu arada, aralık ayında İstanbul'da açılacak Meclis-i Mabusan'a Görice/Korça mebusu olarak seçilen Şahin Bey (Shain Kolonja) tarafından hazırlanmış olan bir program da Manastır Kongresi'nde tartışılmıştı. Bu programa göre, (sınırları belirtilmeyen) Arnavutluk'ta ilk ve orta öğretim Arnavutça olarak yapılacak, dördüncü sınıftan itibaren ek olarak Osmanlıca/Türkçe de öğretilecekti. Devlet tarafından desteklenmesi gereken bu okullara Yunan hükümetinin her türlü yardım teklifi yasaklanacaktı. Ortodoks Arnavutların yaşadığı bölgelerdeki okulların finansmanında kiliselere ait arazinin gelirlerinden yararlanılabilecek, ama bu okullar aslen hükümet tarafından finanse edilecekti. Sonraki yıllarda bir Arnavut üniversitesi kurulmasını da öngören programa göre, her yıl beş Arnavut genci yüksek öğrenim için hükümet tarafından burslu olarak Avrupa ve Amerika'ya gönderilmeli ve böylece geleceğin üniversitesi için öğretim üyeleri yetiştirilmeliydi. Ayrıca Avusturya, İtalya ve Yunanistan'ın bölgedeki nüfuzunun kırılması için Hıristiyan din adamlarının ücretinin Osmanlı hükümeti tarafından ödenmesi gerektiği de savunulmaktaydı.[22]

Kongrede yapılan konuşmalarda dikkati çeken bir unsur da, konuşmacıların büyük çoğunluğunun, Arnavutça kitapların yayınlanmasının Osmanlı hükümeti tarafından yasaklanmış olduğu zor zamanlarda Arnavutça dini kitaplar yayınlamış olan British Bible Society'ye teşekkür etmesiydi.[23] Ayrıca 19 Kasım 1908 tarihinde İtalya'daki Arnavutlar adına Franceesk Chinago tarafından gönderilen telgrafta, İtalya Arnavutlarının kongreye çalışmalarında başarılar dilediği ve basit ve pratik olan Latin alfabesini desteklediği bildirilmişti.[24]

Kongrenin dokuzuncu ve son günündeki toplantıya sadece delegeler katılmış ve yapılan tartışmalardan sonra kongrenin sonuç bildirgesinin onaylanmasının ardından başkan Mithat Frashëri'nin kapanış ve teşekkür konuşmasıyla oturum ve kongre tamamlanmıştır. Aynı gün akşam ise kongrenin başarıyla tamamlanması şerefine bir ziyafet düzenlenmiştir.[25]

KARARLAR

Alfabe komisyonun aldığı ve yedinci gün kongreye sunularak büyük coşkuyla onaylanan karar, yukarıda belirttiğimiz gibi, mevcut alfabeler arasında sadece Latinceye dayalı olanları dikkate almış ve bunlardan birini tercih etmek veya tamamen yeni bir alfabe önermek yerine, o sırada en yaygın olan üç Latince kökenli alfabeyi kabul etmişti. Genelde tarihyazımında ya kongrenin sadece İstanbul alfabesinde karar kıldığı ya da İstanbul alfabesi ve İşkodra Bashkim alfabelerinin birlikte kabul edildiği belirtilir. Ancak açıklanan kararda sadece İstanbul alfabesi anılmış, ayrıca "basit Latince" alfabenin de kabul edildiği bildirilerek böylece aslında her üç alfabe de kabul edilmiştir. Zaten Agimi alfabesinin Bashkim Alfabesinden tek farkı, bazı Arnavutça sesler için (bugünkü Türkçe alfabede olduğu gibi) bazı Latin alfabesi harflerine işaretler koyulmasıydı. Bashkim alfabesinde bu tür sesler için iki harf kullanılması ("ş" harfi için "sh" kullanmak gibi), basımda teknik kolaylık açısından Bashkim alfabesini biraz daha öne çıkarmaktaydı. Nitekim bu konuda o dönem yapılan tartışmalarda, bu tür özel işaretli harflerin (özellikle Avrupa ve Amerika'da) matbaacılar tarafından bulunamaması en önemli dezavantaj olarak sunulmaktaydı. Sonuçolarak, komisyon kararlarında önerilen iki alfabe söz konusu üç alfabe ile karşılaştırıldığında şöyle bir sonuç çıkıyordu: Önerilen 36 harfin 12'si hem İstanbul hem de Agimi alfabelerinde, 20'si hem İstanbul hem de Bashkim alfabesinde, 20'si de hem Agimi hem de Bashkim alfabelerinde bulunurken, her üç alfabede de bulunan harf sayısı 19'du.[26]

Dom Ndre Mjeda (1866-1937)

Komisyon toplantıları sırasında Müslüman üyeler (Mithat Frashëri, Shahin Kolonja, Bajo Topulli, Nyzhet Vrioni) gibi Katolik Nder Mjeda da İstanbul alfabesini savunmuştu. Çünkü hem bu alfabe kendisinin oluşturduğu Agimi alfabesinde olduğu gibi "her ses için tek harf" ilkesi üzerine kurulmuştu, hem de komisyon tarafından önerilen Latin alfabesi İşkodra'daki alfabe rekabetinde "karşı taraf"ı oluşturan Bashkimi alfabesine daha çok benziyordu.[27]

Bunun ardından, daha çok genel konularla ilgili konuşmalarla geçen son iki günün sonunda onaylanan kongrenin sonuç bildirgesi iki maddeden oluşuyordu:[28]

1) Bundan sonra tüm Arnavut kulüp ve cemiyetleri, bunlar arasında koordinasyonu sağlayacak olan Manastır Bashkim Kulübü'ne düzenli olarak aylık rapor gönderecek ve böylece ortak bir raporun hazırlamasına katkıda bulunacaklardır.

2) İki yıl sonra, 10/23 Temmuz 1910'da Manastır'da bir kongre daha düzenlenecek ve bu kongrede diğer bir önemli konu olan Arnavut dili ve edebiyatı meselesi konuşulacaktır.

İkinci maddeye bakılınca, alfabe kongresi olarak düzenlenen ve dokuz gün boyunca daha genel ("ulusal") sorunların da gündeme geldiği bu

Luigj Gurakuqi (1879-1925).

toplantıların, alfabe sorununun (ve bu sorunla ilgili bu kongrenin) genelde Arnavut kültürünün standardizasyonu ve bunun parçası olarak "dilde standardizasyon sürecinin ilk adımı" olarak düşünüldüğü anlaşılmaktadır. Birinci maddeden ise asıl (veya daha genel) amacın "Arnavut birliği" için bir adım atmak olduğu anlaşılmaktadır. Bir kongrede bir araya gelerek, "ortak alfabe" üzerinden uluslaşmanın gereği olan "kültürel standardizasyon"a hizmet edilmeye çalışılmış, kongre boyunca da sürekli bu yönde mesajlar verilmiştir.

DEĞERLENDİRME

Yazılı kültüre yeni geçmekte olan Arnavutça için en uygun alfabeyi oluşturma (icat etme!) girişimlerini ve tartışmalarını yürütmekte olan bazı Arnavut aydınlarının düzenledikleri bir tür "zirve" olan Birinci Manastır Kongresi'nin tarihi burada anlatılırken, bunun aslında bir "ara durak" olduğu ve bu toplantıda tek bir alfabe seçilemediği, ancak Latin alfabesinin hâkimiyetinin kabul edildiği gösterilmek istenmiştir. 1912'den beri bağımsız olan Arnavutluk'un resmi alfabesinin Latin alfabesi olması gerçeğinden yola çıkarak, Latin alfabesinin zaferinin 1908'de Manastır'da ilan edildiğini düşünmek yanlış olacaktır. Kongre sonrası gelişmeler anlatılırken, mitingler, protestolar, dilekçeler ve basındaki muhalif yazılar, alınan kararların Arnavutlar arasında genel kabul gördüğü düşüncesinin yanlış olduğunu göstermektedir.

Arnavutça alfabe konusunda Manastır'da alınan kararın Arnavutça konuşan tüm bölgeleri, sivil kurumları, şahısları ve Arnavutça yayın yapan tüm yayınları bağlamadığı, bundan sonraki dönemde farklı alfabelerin kullanılmaya devam edilmesinden anlaşılmaktadır. Dilde ve/veya alfabede standardizasyonun genelde bir ulus-devlet tarafından (zor dahil) tüm olanaklar kullanılarak ancak tamamlanabildiği düşünüldüğünde, bunu normal karşılamak gerekir. Ancak, konuyla ilgili çalışmalarda burada alınan kararların adeta merkezi otoriteye sahip ve Arnavutça yazılı kültürün tamamını bağlayıcı kararlarmış gibi sunulması, Kasım 1908'in bir kırılma noktası olarak alınması, bu gerçekliğin burada altının çizilmesini zorunlu kılmaktadır. Manastır Kongresi'ne sadece belli çevrelerin katılmış olması bir yana, hem katılan delegeler ve onların temsil ettiği cemiyetlerin, hem de katılmayan geniş ve etkili çevrelerin (yani farklı sosyokültürel ve siyasi geleneğe sahip, farklı siyasi gruplara ait bu aktörlerin) konuyla ilgili farklı yaklaşımları ve tutumları, sonradan (Elbesan, Debre ve yine Manstır'da) düzenlenen benzer "kongre"lerde[29] ve Latin harflerine karşı Müslümanların ve Ortodoksların girişimlerinde[30] daha açık şekilde ortaya çıkacaktır.

Kongreyle ilgili olarak tahayyülümde en az tartışılan konu, II. Meşrutiyet'in ilan edilmesini sağlayan ve içinde önemli sayıda "Arnavut" barındıran İttihad ve Terakki Cemiyeti ile milliyetçilik eğiliminde olan Arnavutlar arasındaki ilişkide Manastır Kongresi'nin yeridir. II. Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra düzenlenen bu kongre sırasında İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne genelde olumlu yaklaşılmış ve temkinli bir destek alınmıştı. Ayrıca toplantıya İttihad ve Terraki temsilcilerinin de katılması önemli olduğu gibi, 1910 yılında yapılması öngörülen ikinci toplantı için 10/23 Temmuz tarihinin seçilmesi de sembolik önemi haizdir. Ancak kongrenin aldığı "Latin alfabesini tercih" kararına İttihad ve Terakki'nin tepkisi, (İslami boyutu bazen oldukça koyu bir) "Osmanlıcık savunuculuğu" üzerinden Arnavutların olası kopuş süreçlerini durdurma çabası içine girme yönünde olmuş ve 'ilerici' İttihad ve Terraki kendisini 'Kuran alfabesi'ni (kutsal harfleri) savunur bulmuştur.[31] Bu bağlamda milliyetçi Türk tarihyazımında hâkim olan "Arnavutların Osmanlı'ya ilk ihanet eden Müslüman halk olduğu" tezi, Arnavut tarihyazımında hâkim olan, "İttihad ve Terakki'nin başlangıçtaki (özgürlük ve eşitlik gibi) ilkelere ihanet etmesinin (uymamasının) Arnavutlar arasında yarattığı hayal kırıklığının bu kopuş sürecinde belirleyici olduğu" tezi kadar tartışılır hale gelmektedir.

Genelde modernleşme/Avrupalılaşma yönünde bir adım olarak düşünülen Latin harfleri kabulu kararının ve bunun taraftarlığının siyasi anlam ve önemi açıktır: Bu karar, bölge halkının geleneksel olarak bağlı olduğu (alternatif alfabelere sahip) Osmanlı/İslam ve Ortodoks/Yunan kültür dünyasından uzaklaşmak ve dolaylı olarak Türkleri ve Yunanları asli "öteki"ler olarak ilan etmek anlamına gelmekteydi. Böyle anlaşıldığı da taraflarca bazen açıkça ilan edilmişti. Çünkü o zamana kadar Arnavutça konuşan (Vatikan'ın nüfuz bölgesindeki küçük bir Katolik azınlık dışındaki) elitlerin yazılı kültürü bu dillere dayandığı gibi, kullanılan alfabeler de doğal olarak Arap veya Yunan alfabesi veya (çok az sayıdaki Arnavutça metinde) onların Arnavutça için adapte edilmiş versiyonları olmuştur.

Genelde Arnavut ulusçuluğunda dil-alfabe politikaları ve bunun diğer Müslüman aydınlar üzerindeki etkisi ve özellikle Türkçe/Osmanlıca alfabe tartışmalarındaki yeri, ayrı bir yazının konusu olmaya adaydır. Ancak daha önemli bir inceleme konusu olarak, Osmanlı'da farklı Müslüman etnik kimliklerin inşasında dil-alfabe reformlarının ("yazı devrimi"nin) karşılaştırmalı tarihi, gerçekleştirilmeyi bekleyen bir ödev olarak önümüzde durmaktadır.

BÜLENT BİLMEZ CAN
BİLGİ ÜNİVERSİTESİ TARİH BÖLÜMÜ

KAYNAKLAR

Alpan, Necip 1979: *Alban olojinin Işığında Arnavut Alfabesi Nasıl Doğdu (ron Vjetori i Abesese Shqipe)*, Ankara.

Bartl, Peter 1998 [1968]: *Milli Bağımsızlık Hareketleri Çerçevesinde Arnavutluk Müslümanları (1878 1912)*, (Çev.: Ali Taner). İstanbul: Bedir Yay.

Bernath, Mathias & Schroeder, Felix von (ed.) 1974: *Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas*, Bd. 1 (A-F), München: R. Oldenbourg Verlag (Südosteurpäische Arbeiten 75).

Bernath, Mathias & Schroeder, Felix von (ed.) 1976: *Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas*, Bd. 2 (G-K). München: R. Oldenbourg Verlag (Südosteurpäische Arbeiten 75/II).

Bernath, Mathias & Schroeder, Felix von (ed.) 1979: *Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas*, Bd. 3 (L-P), München: R. Oldenbourg Verlag (Südosteurpäische Arbeiten 75/III).

Bernath, Mathias & Schroeder, Felix von (ed) 1981: *Biographisches Lexikon zur Geschichte Südosteuropas*, Bd. 4 (R-Z). München: R. Oldenbourg Verlag (Südosteurpäische Arbeiten 75/IV).

Buda, Aleks; *et al.* 1985: *Fjalori enciklopedik shqiptar*, Tiranë: Akademia e Shkencave e RPSSH.

Çelik, Bilgin 2004: *Meşrutiyet Döneminde Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavutluk Sorunu*, İstanbul: Büke Yayınları.

Domi *et al.* 1972 = Domi, M.; Buda, A.; Pollo, S.; Prifti, K. & Samara, M. 1972: *Alfabeti i Gjuhës Shqip dhe Kongresi i Manastirit*, Tiranë.

Domi, Mahir 1968: "Alfabeti i Gjuhës Shqipe dhe Kongresi i Manastirit 14-22 Nëntor, 1908". in: *Studime Filologjike*. No 4. Tiranë: Universiteti Shtetëror i Tiranës, pp. 71-102. (Bu makalenin yeni bir versiyonu Domi *et al.* 1972:7-50'de yayınlanmıştır.)

Elsie, Robert 1995: *History of Albanian Literature*, Vol 1. New York.

Faensen, Johannes 1980: *Die Albanische Nationalbewegung*, Wiesbaden: Otto Harasowitz.

Haskaj, Zihni 1969: "Roli Reaksionar i Klerit Ndaj Problemeve të Alfabetit", in: *Studime Historike*, Vol. 23 (6), No 1, Tiranë, pp.83-92.

Hoxha, Ibrahim D. 1986: *Nëpër Udhën e Penës Shqiptare. Nga Historiku i ABC-së dhe i Shkrimit Shqip*. Tiranë: Shtëpia Botuese e Librit Shkollor (Institutitë Studimeve Pedagogjike).

Kastrati, Jup 1968: "Lufta për Njësimin e Alafebetit Shqip në Vitet 1878-1905", in: *Studime Filologjike*. No 4. Tiranë: Universiteti Shtetëror i Tiranës, pp. 103-112. (Bu makalenin yeni bir versiyonu Domi *et al.* 1972:77-86'de yayınlanmıştır.)

Kondo, Ahmet 1974: "Alfabeti i Gjuhës Shqipe dhe Kongresi i Manastirit", in: *Studime Historike*, No 1, Tiranë, pp. 188-194.

Levend, Agah Sırrı 1960: *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, (İkinci Basım), Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Luarasi, Skender (ed) 1958: *P. Luarasi – Jeta dhe Vepra*, Tiranë.

Osmani, Tomor 1968: "Alfabeti i Pashko Vasës", in: *Studime Filologjike*. No 4. Tiranë: Universiteti Shtetëror i Tiranës, pp. 113-120. (Bu makalenin yeni bir versiyonu Domi *et al.* 1972:87-94'te yayınlanmıştır)

Osmani, Tomor 1978: "Përpjekjet e Rilindësve për Njësimin e alfabetit të Gjuhës Shqipe", in: *Studime Filologjike*, no: 2, Tiranë, pp.45-60.

Osmani. Tomor 1999: *Udha e Shkrimjave shqipe. Histori e alfabetit*. Shkodër: Universiteti i Shkodrës "Luigj Gurakuqi" Sektori Shkencor i Albanologjisë.

Osmani, Tomor 2003: "Rreth Udhës së Alfabetit të Gjuhës Shqipe", Filologji, 11. Prishtinë. 2003, pp. 31-39.

Peci, Gaqo 1968: "Problem i një Alfabeti të Përbashkët në Gazetën 'Kombi' të Bostonit", in: *Studime Filologjike*, No. 4. Tiranë: Universiteti Shtetëror i Tiranës, pp. 114-125.

Pepo, Petraq (ed.) 1962: *Kuštime të sprave veterane nga lëvizja për çlirimin kombëtar*, Tiranë: Universiteti Shtetëror i Tiranës, Instituti i Historisë e Gjuhësisë.

Pirraku, Muhamet 1968: "Gjurmave të Alfabetit Deri Ke Kongresi i Manastirit", in. *Përparimi*. No 6-7. Viti 14. Prishtinë, pp.671-680.

Pollo *et al.* 1984 = Pollo, Stefanaq; Buda, Aleks; Prifti, Kristaq & Frashëri, Kristo 1984: *Historia e Shqipërisë në kohët vonë. Vëllimi i Dytë (Vitet 30 të shek. XIX-1912)*, Tiranë: B Nëntori.

Pollo *et al.* 2002 = Pollo, Stefanaq; Buda, Aleks; Frashëri, Kristo; Prifti, Kristaq; Myzyri, Hysni; Shpuza, Gazmend & Thëngjilli, Petrika (eds.) 2002: *Historia e popullit Shqiptar në kohët vonë. Vëllimi i Dytë (Rilindja Kombëtare. Vitet të shek. XIX-1912)*, Tiranë: Botimet Toena.

Prifti, Kristaq 1968: "Lëvizja politike-kulturale në Shqipëri në pragune Kongresit të Manastirit", in: *Studime Historike*, Vol. 22 (5). No 4. Tiranë, pp. 183-200.

Skendi, Stavro 1967: *The Albanian National Awakening, 1878-1912*. Princeton: Princeton University Press.

Sönmez, Banu İşlet 2007: *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, İstanbul: YKY.

Şimşir, Bilal N. 1992: *Türk Yazı Devrimi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Xega, Franklin 1969: "Çështja e Alfabetit dhe Mitingu i Shkronjave në Korçë", in: *Studime Historike*. Viti 23 (6). No 1, pp.93-101.

DİPNOTLAR

1 Sınırları muğlak, ama varlığından şüphe edilmeyen bir ülke olarak sonradan "Arnavutluk" adı yaygın olarak kullanılsa da aslında modern öncesi dönemde ne enformel (kültürel-sosyal-iktisadi) ne de formel (idari) anlamda böyle bir "ülke" veya "alkı" vardı.

2 Buna dayalı olarak yine oldukça yaygın olan, bu dillerin hâkim olduğu belli bölgelerde yaşayan (güney vekuzeyi) farklı dinlerden insanların, konuştukları iki ayrı Arnavutça lehçe üzerinden iki ayrı gruba (Gegalar ve Tosklar) ayrıldığı (!) yönündeki klişe bilgi ise, bu farka yüklenen anlam ve önem bağlamında ayrıca sorunludur, ama bunu tartışmanın yeri burası değildir.

3 Elsie 1995:47.

4 Bartl 1998:278; Osmani 2003:30-31; Çelik 2004:269.

5 1908 sonrası büyükanlım yaşayan "Arnavut basını" veya "Arnavutça basın" konusut da bkz. Bülent Bilmez, "II. Meşrutiyet'te Arnavut Basını, Dönemin Arnavut Basınında İl. Meşrutiyet", *Mütefferrika* dergisiningeleceksayısında yayınlanacaktır. Bir bütün olarak Osmanlı'da yayınlanan Arnavut(ça) süreli yayın organlarının bir envanteri ve genel değerlendirmesi için bkz. Bülent Bilmez, "Osmanlı'da Türkçe-dışı Basın Tarihine Katkı: Bağımsızlık (1912) Öncesi Dönemde Arnavut Basını", *Mütefferrika* dergisinin sonraki sayılarından birinde yayınlanacaktır.

6 Şimşir 1992:41.

7 Gerçekte konuyla ilgili literatürde gündeme gelen gelençe dayalı bu gruplaşmaların dışında, tereddüdsüz "Arnavut" olarak adlandırılan ve bölgedeki modern kolektif kimlik inşa sürecinde önemli rol oynadıkları anlaşılan dönemin Ulah aydınlarının bu süreçteki gerçekten girift konumu ihmal edile gelmiştir. Bunda en önemli rolü, bölge halkı (Arnavutlar) arasında herzaman "çok din ama tek dil"in mevcut olduğu yönündeki sorunlu bilginin tarihyazımında hâkim olması oynamamıştır.

8 Derginin tarih ve sayısını belirtmeden bu bilgiyi veren bir kaynak için bkz. Bartl 1998[1968]:278. Ayrıca bkz. Çelik 2004:240.

9 *Tarija*, 4 Ekim 1908'den aktaran Skendi 1967:367-368. Diğer kaynaklarda da sıkça tekrarlanan bir bilgidir bu.

10 İşkodra Müslümanları tarafından İstanbul'a gönderilen bir dilekçede bu karar protesto edilmekte ve bunun Osmanlılığa ve Müslümanlığa zarar vereceği dile getirilmekteydi. (*Tarija*, 1 Kasım 1908; Skendi 1967:367-368.)

11 Haus- und Hof Staats Archiv (HHStA, Devlet Arşivi Viyana, Avusturya). Politisches Archiv (PA), XIV/15, Albanien XI/6, (Kral'dan Aehrental'a 16 Nisan 1909 tarihli mektup) Ayrıca bkz. Skendi 1967:368 ve Sönmez 2007:100.

12 Aksi belirtilmedikçe, bu bölümün dayandığı temel kaynaklar şunlardır: Katılımcılardan Qirazi'nin yukarıda sözü edilen raporu (HHStA, PA, XIV/15, Albanien XI/6), *Lirija* dergisinde yayınlanan (muhtemelen Mithat Fraşeri tarafından yazılmış) toplantı notları ve Avusturya-Macaristan'ın bölgedeki diplomatlarının gönderdikleri raporlar. Konuyla ilgilinen kapsamlı bilgiyiveren çalışmaların ana kaynağını da bu kaynaklar oluşturmuş, çoğunun tam metni Arnavutça olarak sonradan yayınlanmıştır: Domi *et al.* 1972:263-405 ve: Demiraj & Prifti 2002: 144-184.

13 Bu ilginçbilgi konuyla ilgili herkaynakta tekrarlanmış, ama bu konuda daha fazla bilgi verilmemiştir.

14 HHStA, PA, XIV/15, Albanien XI/6, fl. 3 ve 4.

15 HHStA, PA, XIV/15, Albanien XI/6, s. 4. Ayrıca bkz. Hoxha 1986:202. Osmanl 1999:470; Demiraj & Prifti 2004:87.

16 HHStA, PA, XIV/15, Albanien XI/6, s. 7. Bu sahne konuyla ilgili hemen her çalışmada aktarılmıştır.

17 Meşhur çete-lideri Çerçiz Topulli'nin kardeşi olan Ergiri/Gjergjekatro delegesi Bajram/Bayram (Bajo) Topulli'nin abisi Çerçiz'in adına oy kullanma hakkıyla kongreye geldiği pek çok kaynakta belirtilirken, Gjergj Qirlazi'nin söz konusu raporundaki delegeler listesinde Çerçiz Topulli'nin de adı verilmiştir!

18 Pepo 1962:76 (Kongrenin organizatörlerinden ve komisyonun başkanı Gjergj Qirlazi'nin kardeşi Parashtveçi Qirlazi'nin yıllar sonra anlattığı anılardan. Parashtveçi, o sırada Korça'daki Amerikan okulunun öğretmenlerindenidir ve Manastır'a gelerek kongreyi izlemiştir.)

19 Paras(h)veçi Qirlazi'nin başka bir kaynakta aktarılan anılarında, Korça delegesi Mihal Grameno'nun İstanbul alfabesinin Arnavutça için en uygun alfabe olduğu yönünde yaptığı konuşması üzerine, Luigj Gurakuqi'nin söz alarak "kimsenin kalbini kırmamak için yeni bir alfabe hazırlanması"nı önerdiği söylenmektedir. (Domi *et al.* 1972:421-425. Daha önce Pepo tarafından 1962'de yayınlanan anılardan farklı olarak burada ismi Parasveçi şeklinde yazılarak farklı anıları aktarılmıştır.)

20 Arnavutça olarak kaleme alınan 7/21 Kasım 1908 tarihli komisyon kararının bir kopyası için bkz. Arkivi Qendror i Shtetit (AQSh, Devlet Merkezi Arşivi – Tiran, Arnavutluk), Fondi 8-1 19, Dosja (D) 69, Flete (Fl.) 1. Daha sonra 1909 yılında bu metin Selanik'teki Arnavut gazetesi *Drita*'nın tarafından tekrar yayınlanmıştır. Günümüz Arnavutçası ile tam metni için bkz. Domi *et al.* 1972:352-353; Hoxha 1986:205-207 ve Demiraj & Prifti 2004:145.

21 Kongreye ancak 20 Kasım 1908 günü yetişebilen bu heyetin bir görevi de bölgedeki Arnavut kulüplerini gezerek bazı nasihatlerde bulunmaktı. Bu konuda ayrıca bkz. Skendi 1967:373-374 ve Sönmez 2007:101.

22 HHStA, PA XIV/15, Albanien, XI/6 (Paşa'dan Aehrantel'a yazılan 30 Kasım 1908 tarihli mektubun ekinde bulunan Qirlazi'nin raporu). Ayrıca bkz. Skendi 1967:368-369 ve Polo *et al.* 1984:424.

23 Skendi 1967:373.

24 Domi *et al.* 1972:352.

25 Gjergj Qirlazi'ninkiz kardeşi Paraş(h)veçi Qirlazi'nin anılarına göre, bu ziyafet Manastır'daki Liria (Özgürlük) otelinde gerçekleşmiş ve etkinlik sırasındaateşli konuşmalaryapılarakyurtsever çete şarkıları söylenmiş, halk dansları ve şiir okumaları yapılmışır. (Domi *et al.* 1972:421-425.)

26 Osmani 2003:37.

27 Bu konuda yanıca bkz. Skendi 372.

28 HHStA, PA XIV/15, Albanien, XI/6. Ayrıca bkz. Demiraj & Prifti 2004:172.

29 Arnavutluk tarihyazımında ve Balı dillerindeki çalışmalarda önemli bir yer tutan bu kongreleri görece detaylı olarak anlatan tek Türkçe kaynak için bkz. Çelik 2004. Sadece Debre Kongresi ile ilgili olarakbkz. İlkan 1999.

30 Latinharflerinekarşı ve Arapalfabesinden (rurul-u Kuraniye) yana mitingler, dilekçelerve basındaki yazılarla ilgili olarak bkz. Çelik 2004:273-302. Bu konuda ayrıca bkz. Haskaj 1969, 1909 yılında Korça'da düzenlenen "alfabe mitingi"yle ilgili kısa bir makale için bkz Xega 1969:93-101. Rum Ortodoks Kilisesi'nin muhalefeti ve bölgede Latin alfabesi aleyhine çabaları için bkz. Luarasi 1958:83. Ayrıca bkz. Sönmez 2007:138.

31 Bu konuda bkz. Çelik 2004:278 ve Sönmez 2007:138.

İŞÇİ HAREKETİ TARİHİNDEN

PAŞABAHÇE'DE İLK SENDİKA (1947)

CAN ŞAFAK

Ve 6 Ağustos 2002. Paşabahçe koyunda yıllardır kumu cama dönüştüren, soluklarıyla cama can veren Paşabahçe işçileri yağmurlu bir İstanbul sabahında Paşabahçe'ye veda ettiler. Erkek, kadın, çocuk... 17 gün 17 gece yüreklerini ve akıllarını koyarak sürdürdükleri direniş 67 yıllık yorgun Paşabahçe Cam Fabrikası'nın kapatılmasını engelleyemedi... İşçi şarkılarını, grev çadırlarını, duvar yazılarını, fabrika çevresine serpiştirilmiş irili ufaklı yüzlerce cam atölyesini, Paşabahçe'yi Paşabahçe yapan ne varsa hepsini alıp gittiler.

Paşabahçe'de bir grev oylaması.

"Beykoz'un cam fabrikası
moderen fabrikadır.
Pencere camlarını biraz dalgalı
çıkarır,
biraz çarpıksa da su bardakları,
kesme likör kadehleri harikadır..."
Nâzım Hikmet Ran

1947 yazı... Camialtı Tersanesi'nden işçi kökenli Milletvekili Ali Rıza Arı, Zonguldak Milletvekili Dr. Rebii Barkın ve Sebahattin Selek Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası müdürünü ziyaret ederler. Aynı yıl şubat ayında yürürlüğe giren 5018 sayılı sendikalar kanunu yanlarındadır. Bir de tüzük getirmişlerdir. Müdüre fabrikada sendika kurulması talimatını verirler. Fabrika müdürü, işveren vekili statüsündeki 20 kadar ustabaşını yanına çağırır, talimatı iletir: "Sendika kurucususunuz!"

Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası'nda ilk işçi sendikası böyle kurulur.[1] Kuruluş tarihi 20 Haziran 1947'dir. "Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikaları dahilinde" ve "zamanın ileri gelir ustalarından müteşekkil bir kadro tarafından" kurulan sendika, "Paşabahçe Şişe ve Cam Sanayii İşçileri Sendikası" adını alır. Kurucuların sayısı 17'dir. Sendikanın başlangıçta 300 üyesi vardır.[2] Sendika binası fabrika dahilinde ve müdüriyet binasının hemen karşısındadır. Sendika genel kurulu "fabrikanın memurlar yemekhanesinde" toplanmaktadır.[3]

Müteşebbis Heyet Başkanı Ahmet Barkın'dır. Sendikanın, sendikalaşmanın işveren tarafından açıkça desteklenmesine rağmen -belki de bu yüzden- işçi çekingendir. Sendikaya hemen yanaşmaz. Sendika kurucularının da işçiye çok yakın olmadıkları, sendika kadrolarını oluşturmakta zorlandıkları anlaşılmaktadır. Daha sonra sendikanın genel başkanlığını da yapacak olan Hasan Türkay'ı da murakıp heyete kendisinin haberi olmadan seçmişlerdir. Türkay davet edildiği toplantıya gider, işçiler tarafından seçilmediklerini söyleyerek toplantıyı protesto eder.[4] Sendika toplantısını terk eden Türkay o günlerde fabrikada işçi mümessilidir. Sonraki gelişmeleri Türkay şöyle anlatıyor:

"Sendikanın kurulduğunu duyunca 5 mümessil Cağaloğlu'ndan 5018'i alıp

okuduk. Olağanüstü genel kurul maddesini öğrendik. 9-10 kişi imza toplamaya başladık. İstanbul Bölge Çalışma Müdürü Bedii Süngütay'a gittik. İmzaları verdik. Kongre istedik. Fabrika yönetiminin bütün direnmesine rağmen genel kurul yapıldı. Müdür ve muavinleri en önde oturuyordu. Ali Rıza Arı da geldi. Kongre başkanlığını Rebii Barkın yaptı. Fabrika müdürü de salonda, en ön sıradaydı. Sendika kurucularının işveren vekili olduğunu, bizim haklarımızı savunamayacağını anlattık. Ustabaşılardan hiçbiri seçilemedi. 2000 kişiden 50-60 oy ancak aldılar. Biz 11 kişi seçildik. Ertesi gün 5 arkadaşımız sorgusuz sualsiz işten kovuldu. İşçinin buna hiçbir tepkisi olmadı. Yedeklerden 5 kişiyi göreve çağırdık."[5]

Sendika kurucusu ustabaşı kadrosuna karşı seçim kazanan yönetim de aslında gene ustalardan oluşuyordu. Sendikanın ilk yönetici ve başkanlarından Lütfü Ak'ın anılarından, sendikanın ustalar tarafından kurulduğunu, sendika başkanı Ahmet Topçu'nun "iyi bir usta" olduğunu, sendika yönetim kurulunun da "fabrikanın ileri gelir ustalarından seçilmiş güzide bir kadro" olduğunu öğreniyoruz. Hatta anılarında ustabaşı kadrosuna karşı mücadelesini aktaran ve sonraki yıllarda sendika başkanlığı da yapacak olan Hasan Türkay'ın "goble büyük mal ustası" olduğu kaydedilmektedir.[6] Lütfü Ak da "şiller ustası" olarak Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikasında yıllarca çalışmıştır. İstanbul Şişe ve Cam Sanayii İşçileri Sendikası ustaların hâkim olduğu ve "işverene yakın" bir sendika görünümündedir.

SİYASETİN GÖLGESİNDE

Paşabahçe'de ilk sendikalaşma işte bu konjonktür içinde ortaya çıkmıştır; henüz CHP iktidardadır. Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası'nda sendika kurma talimatı veren Ali Rıza Arı, Dr. Rebii Barkın ve Sabahattin Selek, iktidardaki Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) işçi dünyasında iyi bilinen isimleri arasındadır. CHP, aynı yıl genel sekreterliğe bağlı "Sosyal İşler Komitesi"ni kurmuş ve "III. Büro" olarak kurulan/bilinen bu büro kanalıyla sendika örgütlemesine girişmiştir.[7] "CHP, önce 1920'li yıllardan kalan veya 1946'da kurdurttuğu derneklerin birçoğunu (...) sendika haline dönüştürmüş; daha sonra yeni sendikalar kurmak için CHP sempatizanı veya üyesi işçileri görevlendirmiştir. Bir yandan tek tek sendikalar kurdurken, öte yandan işçi sendikalarını kent ölçeğinde denetleyebilmek amacıyla işçi sendikaları birlikleri oluşturulmuştur."[8] Kamu fabrikalarını ve özel sektöre ait büyük ölçekli fabrikaları hedef alan bu uygulama, İstanbul'da 1000'den fazla işçi çalıştıran diğer işyerlerinde de yapılmıştır.

40'lı yılların sonunda CHP'nin sendika hareketinin çok büyük bir bölümünü kontrol altında tuttuğu biliniyor. Parti kaynaklarından, CHP kontrolündeki İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'ne bağlı 17 sendikanın üye sayısının 14.620 olduğu, birliğe dahil olacak olan 7 sendikanın üye sayısının 3520 olduğu kaydedilmektedir. Birliğe dahil olmayan 7 sendikanın toplam üye sayısı ise 1290-1300'dür. Buna göre birlik, İstanbul'daki sendikalara üye işçilerin %93'ünü bünyesinde toplamaktadır. Aynı dönemde Türkiye'deki sendikaların sayısı 77, sendikalı işçilerin sayısı ise yaklaşık 72.000'dir. Bu sayılar da göstermektedir ki, CHP'nin kontrolündeki sendikalar, tüm sendikaların üçte birine ulaşmaktadır.[9] Sendikaları kontrolü altında tutabilmek için iktidarda olmanın bütün olanaklarını kullanan

Paşabahçe goble işçileri.

Kristal-İş arşivi

Sendikanın kuruluşunu, genel başkanlardan Lütfü Ak anlatıyor

"(...) Çıkarılan bir Kanunla Sendika kurma hakkı tanınmıştı. Sendikaların biran evvel inkişafı içinde zamanın Hükümeti işverenler nezdinde teşebbüse geçerek gerekeni kolaylığın sağlanması ve Sendikaların biran evvel işyerlerinde kurulması için gayret sarf etmekte olduğu günlerde de Paşabahçe Fabrikasında 1947 Senesinde zamanın ileri gelir ustalarından müteşekkil bir kadro tarafından Paşabahçe Şişe ve Cam Sanayii İşçileri Sendikası ismi altında bir Sendika kurmuşlardı, o tarihten bu yana İşçiler arasında Sendikaya girme girmeme diye bir tereddüt hâkimdi. Sendika binası Fabrika dâhilinde hemen Müdüriyet Binasının karşısında idi. İşveren işçinin Sendikaya girmesine engel olmak şöyle dursun bizzat desteklemesine rağmen yine çekingenlik devam ediyordu, tabii bunun bir çok sakıncalı sebepleri vardı, İşyerinin günün koşullarına karşı az ücret vermesi ve Sanayiimizin ağır işkolları arasında bulunması dolayısı ile İşçinin Sendika çatısı altında toplanması uzun sürmedi."

Ak, Lütfü (1975), s. 42-43.

Türkiye'de 1945-1960 döneminde genel görünüm

Türkiye'de bu yıllar; 40'ların sonlarından 1961 Anayasası'nın ve buna bağlı olarak da 1963 sendika yasalarının yürürlüğe girdiği 60'ların başlarına kadar olan dönem, emek piyasasında kamu müdahalesine dayanan, resmi sosyal siyaset yanında esas olarak bireysel ilişkiler düzeninin rol oynadığı bir karakter taşır. Bu yıllarda asgari ve bağlayıcı normları tespit eden bir iş hukuku mevzuatından söz edilebilir ki, 3008 sayılı ilk iş kanunu 1936 yılında yürürlüğe konmuştur. Asgari ücret rejimi ancak 1951'den sonra uygulamaya girecektir ve toplu iş ilişkileri çerçevesinde grev hakkına yer vermeyen ve 1950 yılına kadar sendikaları da sistemin dışında tutan cebri tahkim esasları, istihdam şartlarının belirli kayıt ve şartlarla ancak münferit işyerleri seviyesinde düzenlenebilmesine izin vermektedir. "Bunların dışında münferit iş akitlerinin teşekkülü, esas itibariyle sırf piyasa münasebetlerinin, arz ve talep kanunlarının tesirine ve tek taraflı olarak işverenin iradesine hatta çok hallerde pozitif esaslara dayanmayan keyfi tasarrufuna bağlı bulunmaktadır."*

Bu yıllarda, sendika hareketi için simgesel bir önemi de olan dikkat çekici iki süreç yaşanmıştır. 1946 yılında Cemiyetler Kanunu'nda yapılan değişiklikle sendika yasağının hukuken kaldırılmasının ardından kurulan sendikaların iki sol siyası parti tarafından örgütlenen bir bölümünün aynı yılın sonunda kapatılmasıyla "1946 sendikacılığı" dönemi sona ermiş, 1947 yılında ilk sendikalar kanununun yürürlüğe konulmasıyla da yeni bir dönem, "1947 sendikacılığı" dönemi başlamıştır. Bu yıllarda grev yasaktır. Toplu pazarlık hakkının yasal dayanakları ise, 1926 tarihli borçlar kanununun 316 ve 317. maddelerinde düzenlenen "umumi mukavele" hükümleri ile 1947 tarihli sendikalar kanununun esasen bu hükümleri yineleyen 4. maddesindeki "genel sözleşmeler" düzenlemesiyle sınırlıdır. 1936 tarihli ve 3008 sayılı iş kanunu hükümleri çerçevesinde "toplulukla iş uyuşmazlığı" sistemi/süreci içinde ve yürütülen "müzakereler" uzlaşma ya da hakem kararı ile sonuca bağlanmaktadır. 1960'ların başlarına kadar genel hükümler çerçevesinde çoğu kamuda olmak üzere "kolektif mukavele" ya da "umumi mukavele" adı altında bağıtlanan sözleşmeler kalıcı olmamış, çoğu kez bir dönem için yapılmış, birbirini izlememiştir.

Ve bu yıllar dünyada yeni dengelerin kurulduğu, Türkiye'nin yakın tarihinde de çok önemli siyasi ve ekonomik dönüşümlerin yaşandığı yıllardır. Savaş sonrasında bir genişleme dönemine giren kapitalist dünya ekonomisinin yeni efendisi Amerika Birleşik Devletleri'dir (ABD) ve kapitalist dünyanın merkezlerine yeniden serbest ticaret doktrini egemen olmaktadır. Sermaye hareketlerine konan engeller yıkılmakta ve Amerikan kaynaklı sermaye yatırımları, dış yardım ve krediler, bu genişleme sürecinin kritik araçlarını oluşturmaktadır.** Bu sistemde Türkiye'nin yeri artık, ABD'nin etki ve nüfuz alanı içindedir. Bu yakınlaşma, 1946 Nisan'ında Missouri zırhlısının İstanbul'a gelişiyle, Truman Doktrini ve daha sonra da Marshall Planı çerçevesinde birbiri ardına gelip giden Amerikan heyetleriyle, alınan Amerikan kaynaklı yardımlarla ve 1950 yılında Türkiye'nin Kore'ye asker göndermesiyle geliştirilecektir. 1946-50 yıllarında Türkiye dış politikada ve dış ekonomik ilişkilerde ABD'ye bağımlı duruma gelecektir.

Türkiye, kapitalist sisteminin savaş sonrasında oluşturduğu çatı örgütlerine bu yıllarda katıldı. 1947 yılında Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (WB) ve Avrupa İktisadi İşbirliği Örgütü'ne (OEEC/bugünkü OCED) üye oldu, yine aynı yıl içinde Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) Anayasası kabul edildi. Türkiye 1952 yılında NATO'ya girdi.

1945 yılından sonra Türkiye, tek partili rejimden çokpartili rejime geçerek siyasi bakımdan da çok esaslı bir dönüşüm gerçekleştirdi. 1946 yılının başlarında Demokrat Parti (DP) kuruldu ve 1950 Mayıs'ında iktidara geldi. Liberal yönelimlerle ve devlet işletmelerinin özel sektöre devri sloganı ile iktidara gelen DP, kısa zamanda dış ticaret açığının kronikleşmesinin ve ithalatın tıkanmasının yarattığı kriz nedeniyle bunun tam tersini yapmak zorunda kaldı. Devlet sermayesiyle tüketim malları üretimine dayalı bir ekonomik programa; ithalatı tüketim mallarında ikame eden bir sanayileşme sürecine yöneldi. Bu program Türkiye ekonomisine uzun yıllar damgasını vuracak olan ithal ikamesi politikasının ilk biçimleriydi.

* Tuna (1969), Toplu İş Sözleşmesi Düzeninin İktisadi ve Sosyal Tesirleri Ön Araştırma Raporu, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Yayın No: DPT: 745-SPD: 181, Ankara, s. 9.

** Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 76.

CHP'nin sendikalara Çalışma Bakanlığı bünyesinde toplanan işçi ceza paralarından aktardığı kaynaklar ve kendi bütçesinden yaptığı para yardımları da etkili olmuştur.

CHP sendikalara mutlak siyaset yasağı öngören 1947 tarihli sendikalar kanununun açık hükümlerine rağmen sendika örgütleme, kontrol etme ve sendikaları parti çizgisinde -parti çıkarları doğrultusunda- tutma çabalarını sürdürmüş, yasaklar fiilen CHP dışındaki siyasi partiler için uygulanmıştır. Benzer eğilim 1950 sonrasında iktidarda olan Demokrat Parti (DP) iktidarının tavrında da gözlenmiştir. Bu kez DP, sendikalarla kurduğu ilişkilerde görmezden geldiği bu yasak hükümlerini CHP'nin önüne çıkaracak, kendisi dışındaki siyasi partilerin sendikalarla ilişkilerini engellemeye çalışacaktır. 1950 yılında CHP kontrolündeki İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'ne karşı DP Hür İşçi Sendikaları Birliği'nin örgütlenmesine önem ve öncelik vermiştir. Sendika hareketi üzerinde siyasetin gölgesi esas olarak siyasi iktidarların etki alanında olan kamu kesiminde hissedilmiş, bu, kamuda sendikaların temel niteliklerinin oluşmasında belirleyici olmuştur. Kamuda sendikalar sorunları mücadele yoluyla değil, "siyasi kanallardan" çözme alışkanlığı kazanmış, bu da siyasi iktidara bağımlı, ezik, çıkarcı, uzlaşmacı bir sendikacılık anlayışı ve sendikacı tipi yaratmıştır.[10]

Paşabahçe'de de siyasetin sendika üzerindeki ağırlığı daha ilk günden başlayarak hissedilmiş, CHP'nin etkisiyle kurulan sendikaya çok geçmeden DP yerel kadroları ve DP eğilimli ustalar/işçiler hâkim olmuşlardır. Sendikanın müteşebbis heyetinin ardından seçilen ilk yönetim kurulunun başkanı Ahmet Topçu, 1950 seçimlerinde DP'den ilk işçi milletvekili olarak meclise girecektir. Daha sonra yıllarca sendika başkanlığı görevini yürütecek olan Hasan Türkay 1946'da DP Paşabahçe Ocağı'nın kurucusu ve başkanı olmuştur. Türkay 1965'te AP'ye üye olacak, partinin merkez kontenjanından listeye girerek 1965-1969 döneminde Ankara.

1969-1973 döneminde İstanbul milletvekilliği yapacaktır.

SENDİKANIN İLK FAALİYETLERİ

Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası'nda bir grup ustabaşı tarafından talimatla kurulan İstanbul Şişe ve Cam Sanayii İşçileri Sendikası, çok geçmeden fabrikada çalışan işçilerin tamamına yakınını bünyesine katar. İstanbul'daki irili ufaklı cam ve mozaik fabrikalarında örgütlenmeye başlar. Çubuklu, Cibali ve Bakırköy'de ilk şubelerini açar. Çubuklu şubesi, bağlı işyerinin kapanması üzerine kapanır, şubenin tabelası indirilir[11] ancak sendikanın Kâğıthane'de ve Çayırova'da yeni şubeleri açılır. 1959 Eylül'ünde ismini "Türkiye Şişe ve Cam Sanayii İşçileri Sendikası" olarak tadil eder, ancak İstanbul-Gebze bölgesi dışına çıkamaz.

Sendika, 50'lerde Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası bünyesinde teknik kadro tarafından kurulan "İstanbul Şişe Cam Teknik İşçileri Sendikası" ile ve 1962 yılında Gebze'de kurulacak olan "Cam Sanayii İşçileri Sendikası" ile rekabet eder. Paşabahçe'deki sendika teknik işçiler tarafından kurulan küçük bir örgüttür, 17 Aralık 1960 günü fabrikanın memurlar yemekhanesinde toplanan kongresine 27 üye katılmıştır.[12] Gebze'deki sendika, Çayırova Pencere Camı Fabrikası'nda örgütlüdür. 50'lerde Paşabahçe'de[13] ve 60'ların başlarında da Gebze'deki[14] sendikalarla Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (Türk-İş) kararları çerçevesinde yürütülen birleşme çalışmaları sonuç vermez.

İlk yıllarda henüz sendikaların toplulukla iş uyuşmazlığı çıkarma yetkileri yoktur. Sendikaların faaliyetleri genellikle kantin açmak,[15] vadeli kömür, soğan sağlamak,[16] işverenle birlikte kuzu bayramı düzenlemek gibi sosyal faaliyetlerden ve üyelerine kimi sosyal haklar vermekten ibarettir. Sosyal yardım ödemeleri arasında hasta olan işçilere sigorta tarafından ödenmeyen ilk üç günlük ücretin sendika tarafından ödenmesi de vardır ki bu konuda *Cam-İş* gazetesinde dikkat çekici belgelere rastlıyoruz. Uygulama, sendikayı daha 1957 yılı başlarında kimi tedbirlere yöneltiyor:

"İstanbul Şişe ve Cam Sanayii İşçileri Sendikası, üyelerine yapmakta olduğu sosyal yardımlar meyanında beş günden onaltı güne kadar istirahat alan bir üyeye sigortanın ödemediği ilk üç gün bedeli Sendikamız tarafından ödenmektedir. Bazı üyelerimiz istirahat günleri bitmeden sendika veznesine müracaat ederek hasta paralarını almaktadırlar. İstanbul Şişe ve Cam Sanayii İşçileri Sendikası durumu incelemiş ve vardığı neticede bazı işçilerimiz sendikadan istirahat paralarını aldıktan sonra tekrar viziteye çıkıp istirahat almakta ve ikinci defa hasta parası ödenmekte olduğu tespit edilmiştir. Alınan bir karar gereğince istirahate çıkan işçilerimizin hasta paraları istirahatleri bittiği tarihten sonra ödenecektir. İşçi üyelerimizin buna göre hareket etmesini rica ederiz."[17]

Cam-İş'in künyesi

20 Haziran 1947: Paşabahçe Şişe ve Cam İşçileri Sendikası kuruldu.

8 Ağustos 1947: Sendika kurucu üyeleri sendikanın adını "İstanbul Şişe ve Cam Sanayi İşçileri Sendikası" olarak değiştirdiler.

13 Eylül 1959: 13. genel kurulda yapılan tadille sendikanın adı "Türkiye Şişe ve Cam Sanayii İşçileri Sendikası" olarak değiştirildi.

30 Aralık 1962: Sendikanın adı "Türkiye Şişe Cam ve Seramik Sanayii İşçileri Sendikası" olarak yeniden değiştirildi.

19 Şubat 1967: Sendika feshedilerek Türkiye Şişe Cam ve Kristal Sanayii İşçileri Sendikası'na (Kristal-İş) iltihak etti.

Paşabahçe goble işçileri.

Kristal-İş arşivi

Sendika tarafından sosyal yardım ödemeleri 60'ların başlarına kadar sürmüştür. Sendikanın, 1960 Mart'ında yaptığı açıklamaya göre ana nizamnamesi hükümlerine dayanarak hastanelerde yatan ve hasta olup ayakta tedavi edilen üyelerine beş ay zarfında yaptığı sosyal yardım miktarı 2500 lira civarındadır. "Bunun haricinde dâhilî nizamname gereğince verilen ölüm paralarının yekûnu da 2000 liradır. Sendikanın bu yardımları işçi muhitinde memnuniyet uyandırmakta, işçinin sendikaya karşı olan bağlılığını arttırmaktadır."[18] Sendikanın en çok övündüğü faaliyetleri arasında, düzenli olarak organize ettiği toplu sünnetler de vardır.

Bir sendika çatı örgütü olarak kurulan İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nin faaliyetleri de siyasi partilerle ilişkileri çerçevesinde kulis yapmak, üyesi sendikalarla ilişkileri çerçevesinde mitingler düzenlemek, düzenlenen mitinglere katılmak, yardımlaşma-dayanışma örgütlemek, sendika üyelerine hukuksal

CHP III. Büro yazışmalarından

"Sendikalardan bizim en büyük istifademiz, bunların vasıtasile işçi arasına nüfuz etmemiz olmuştur. Sendikalar bize karşı kapalı olan geniş bir âleme nüfuz temin eden delikler ve kapılardır. (...) Partimizin programını, eskiden yapılmış ve yapılması mutasavver icraatı sendikalar vasıtasile işçiler arasında yaymağa muvaffak olduk."

"Sendikalar Kanunu sendikaların siyasetle uğraşmasını her hangi bir siyasi teşekkülün menfaat ve amacına hizmet etmesini menetmektedir. Bu sebepten bu yoldaki gayretlerimiz tamamen endirekt yapılacak ve sendikalar içinde parti propagandası yapılmadan bu teşekküller gönülden partimize bağlanacaktır."

"(...) taraftımızdan kurulan sendikalara kayıtlı işçilerin sayısı 15.000'i bulmaktadır."

"Sendikalar kurup geliştirdikten sonra bunları birleştirerek bir federasyon kurduk."

"Sendikalar ve Birlik bize bağlıdır, tavsiyelerimize riayet etmektedir."

"İşçi Sendikaları Birliğinin neşir organı olan ve bir buçuk seneye yakın bir zamandan beri bizim endirekt idaremiz altında çıkmakta bulunan haftalık *Hürbilek* gazetesine abone ve ilan temini ve haftada bir gün (tevzi günü) bir hademenin tevzi işine tahsisi."

Barkın'ın CHP Genel Sekreterliğine verdiği 12.09.1949 tarihli ve 14 saylalık İşçi Sendikaları ve İşçilerin Teşkilatlandırılması Hakkında Rapor ve Barkın'ın CHP İstanbul İl İdare Kurulu Başkanı Esat Durusoy'a yazısından. Aktaran: Makal (2007), ss. 234-235 ve 244-246.

50'lerde başarıya ulaşmayan birleşme çabaları "İki kardeş işçi sendikasının birleşmesi gerçekleşiyor

TEKNİK SENDİKA İDARECİLERİ İLE ANLAŞMA OLUNCA BİRLEŞME İÇİN İKİ SENDİKA DA OLAĞANÜSTÜ KONGREYE GİDECEK

20/Eylül/956 tarihinde İstanbul Şişe ve Cam Sanayii İşçileri Sendikasının Onuncu genel kurul Kongresinde alınan bir karar neticesinde Şişe ve Cam Teknik İşçiler Sendikası ile birleşmek için yeni idare heyetine yetki ve salahiyet verilmiştir. Genel kurulun bu kararını yerine getirmek için harekete geçen Sendika idare heyetimiz üç kişilik bir komisyon seçmiştir. Komisyon Lütfü Ak, Cemil Gider ve Fethi Ünal'dan teşekkül etmiştir.

18/12/956 salı günü 17.30'da Teknik İşçiler Sendikası lokalinde ilk toplantısını yapan komisyon üyeleri Teknik İşçiler Sendikası Başkanı Nedim Barkın, Genel Sekreter İbrahim Girgin, Aza Ekrem Savaş'la yapılan görüşme çok samimi bir hava içinde cereyan etmiş olup müspet neticeler alınmıştır. İlk konuşmayı yapan İstanbul Şişe ve Cam Sanayii İşçileri Sendikası Başkanı Lütfü Ak ezcümle dedi ki gelişimizin sebebi sizlerce de malumdur, her iki sendikanın genel kurullarında idare heyetlerimize verilen mühim bir vazifeyi yerine getirmektir.

Bu mühim vazife de birleşmemizden ibarettir, ben birleşmemizde her hangi bir engel göremiyorum. Bu konuşmaya mukabele eden Teknik İşçiler Sendikası Başkanı Nadir Barkın ezcümle dedi ki Arkadaşlar, bu samimi havanın teessüsünü biz de arzu ediyoruz. Biz de birleşmemizde her hangi bir engelin mevcut olduğunu tahmin etmiyoruz.

(...)

Yakın bir tarihte tekrar komisyon toplanarak ve birleşme görüşmelerinin tamamlanması öngörülüyor."

Cam-İş, 1 Ocak 1957, yıl: 5, sayı: 49. (DSCN0183)

50'lerde ve 1935 yılındaki kuruluşundan 20 sene sonra Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası'nda şartlar Cam Sanayiimizde İlerleme

"(...) İlk zamanlar Avrupanın muhtelif yerlerinden camcı celbederek çalışan müessese bugün tamamen Türk işçisi ile çalışmaktadır. Bu da Türk işçisinin her şeye muktedir olduğunu açıkça göstermektedir. Ayaklı bardak, büyük mal tezgâhları ecnebiler tarafından çalıştırılmakta idi. Bugün ise bu malları tamamen Türk işçisi imal etmektedir. (...) İşçinin bir soyunma dolabı, bir sıhhî yıkanma yerinin olmaması çok acıdır. İşyerlerinin muhtelif köşelerinde ceketlerin asılması kötü bir manzara arzettiği gibi gelen ziyaretçilerimiz üzerinde de iyi bir intiba bırakmıyor. Gerçi yapılmakta olan planlarda bu husus göz önünde bulundurulmuştur ama benim kanaatimce hepsinden evvel işçiye bir soyunma dolabının yapılmasıdır. El yüz yıkama yerine gelince, o da hakeza, yapılan temizliği idame ettirmek için bu iki noktanın üzerinde durmak lazımdır. Hem işçinin sağlığı hem de müessesenin şerefine yakışır bir sıhhî durum hâsil olur kanaatindeyim."

Lütfü Ak
Sendika Başkanı

Cam-İş, 1 Ocak 1956, sayı: 38, s. 3.

yardım sağlamakla sınırlıdır. Birliğin sendikalarla ilişkisi ana tüzüğünde şöyle düzenlenmektedir: "Her üye sendika, kendi Anatüzüğü hükümleri dairesinde müştereken çalışır. Üyelerin birlik kanalı ile yapmaya mecbur olduğu işler şunlardır: a) Muayyen işçi veya işçileri yahut belli işyerlerini ilgilendiren hususlardan gayrı değil şeflikti, bir ara Ambar şefliği ve vekaleden de Personel şefliği yapan, merhum Rıfat Arıbal ile Sendika yönetim kurulu arasında bir çok ihtilaflar olurdu, amma bu ihtilaflar hiçbir zaman aşırı bir gayeye intikal etmeden iki tarafın da iyi niyet ve anlayışı ile tatlıya bağlanır, neticeye varılırdı."[21]

tirilebilmesi için girişimlerde bulunmuş, İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'ni de bu yolda teşvik etmiştir. Cam-İş'in 1954 yılının başlarındaki önemli bir kazanımı, Kamu İktisadi Teşekkülleri'nde (KİT) çalışanlara kanun yoluyla sağlanan yılda bir aylık ücretleri tutarındaki ikramiye ödemesinin özel sektörde, Paşabah-

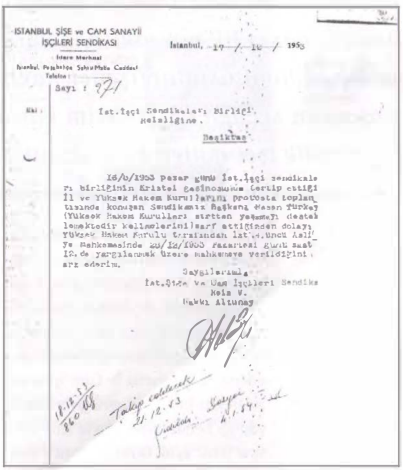
"Fabrika müdürü de salonda, en ön sıradaydı. Sendika kurucularının işveren vekili olduğunu, bizim haklarımızı savunamayacağını anlattık. Ustabaşılardan hiçbiri seçilemedi. 2000 kişiden 50-60 oy ancak aldılar. Biz 11 kişi seçildik. Ertesi gün 5 arkadaşımız sorgusuz sualsiz işten kovuldu. İşçinin buna hiçbir tepkisi olmadı. Yedeklerden 5 kişiyi göreve çağırdık."

bütün işçilere şamil işler, b) Başka teşekküllerle olan münasebetler, c) Büyük Millet Meclisi ve bakanlıklar nezdinde yapılacak teşebbüsler, d) İşveren sendikaları ile olan işler."[19] Cam-İş'in İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'ne bu yöndeki kimi başvuruları halen Kristal-İş arşivinde yer almaktadır. Gene de Cam-İş, bu ilk yıllarda da Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası'nda akort tarifelerini belirleyen komisyonlarda yer alır.[20] 40'ların sonlarında işçi/sendika taleplerinin işverene taşınması ve çözümlenmesi sürecine ilişkin olarak Lütfü Ak şunları anlatıyor:

"(...) Fabrikanın gözde elemanlarının bir araya gelmeleri ile sık sık toplantılar tertiplerdik, bu toplantılarda konuşan arkadaşlar bir çok fikirler ortaya atar bunlardan makul olanı ve yapılması mümkün olanları Sendika tarafından Müdüriyete intikal ettirilir ve işveren tarafından da hemen yerine getirilirdi. O tarihlerde Fabrika Müdürlüğü görevini yapmakta olan Adil Beyin ayrılması ile bir müddet Murahhas aza ile yönetilen Fabrika idaresi aşağı yukarı Dr. Şahap Beyin gelmesine kadar böyle devam etti. Sendika olarak taleblerinizi daha doğrusu işçinin isteklerini İşletme Şefi Fethi Armana intikal ettirirdik, idari yöndeki isteklerimizi ise personel şefine intikal ettirirdik, o zamanlar bu makamlar Müdürlük 50'lerin hemen başlarında sendikanın Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası'nda yapılması planlanan bir tensikatı önleme çabaları, o yıllardaki "tavassuta dayalı" sendikacılık anlayışının kavranabilmesi bakımından da kayda değer ipuçları vermektedir. Lütfi Ak bu çabaları şu satırlarla dile getirmektedir:

"1951 Senesinde Paşabahçe Fabrikasında fazla miktarda bir işçinin tasfiyesi cihetine gidilmesi Fabrika yöneticileri tarafından kararlaştırıldı, ilk hesaplarda 350 kişiydi bu haber. O tarihlerde manşetler halinde Basına dahi intikal ettirildi, Sendika yönetim kurulu bu çok sayıdaki tasfiyenin durdurulması için Çalışma Bakanlığına ve Başbakanlığa durumun telle bildirilmesine karar aldı, ayrıca yaz tatilini İstanbul'da Florya köşkünde geçirmekte olan zamanın Reisi cumhuru Sayın Celâl Bayar, bir heyet tarafından ziyaret edilerek durumun bizzat kendisine arzı ile Hükümet nezdinde bu tasfiyenin durdurulması için tavassutta bulunmasına karar verildi, Sayın Reisicumhur ziyaret edildi, hakikaten O büyük tasfiye önlendi gerçi kendi arzusu ile çıkan bir çok arkadaşlarımız oldu amma büyük çapta tasfiye önlendi, bu tabii Sendikanın bir başarısı idi."[22]

Sendika 50'li yıllar boyunca üyelerinin ekonomik çıkarlarının geliş-

İSTANBUL ŞİŞE ve CAM SANAYİİ İŞÇİLERİ SENDİKASI

İstanbul, 19 / 12 / 1953

Sayı : 971

Konu : İst.İşçi Sendikaları Birliği, Beşiktaş'a.

Beşiktaş

16/b/1953 pazar günü İst.İşçi sendikaları birliğinin Kristal Gazinosunun Cevlip edilerek İl ve Yüksek Hakem Kurullarına protokole toplantısında konuşan Sendikamız Başkanı Hasan Türkay (Yüksek Hakem Kurulları sıfatları yazmış) destek lemektedir kelimelerini sarf ettiğinden dolayı Yüksek Hakem Kurulu tarafından İst.5.Noter Adil Ye Mahkemesinde 20/12/1953 pazartesi günü saat 10.de yargılanmak üzere mahkemeye verildiğini arz ederim.

Saygılarımla
İst.Şişe ve Cam İşçileri Sendika
Nola V.
Hakkı Altunay

İl Hakem Kurulu'nun sendika lehine verdiği kararların işverenlerin itirazları üzerine Yüksek Hakem Kurulu tarafından reddedilmesi, Cam-İş'in tepkisine neden oldu. Sendika tarafından YHK kararlarına karşı protesto toplantısı düzenlendi. Toplantıda yaptığı konuşma nedeniyle Cam-İş Başkanı YHK tarafından mahkemeye verildi.

Belge: Kristal-İş Arşivi.

çe Şişe ve Cam Fabrikası'nda çalışan kendi üyelerine de teşmil ettirilmesi olmuştur. Cam-İş daha kanun tasarı halindeyken kononun üzerinde durmuş ve İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'ni bir yazı ile uyarmıştır. Yazıda, ikramiye ödemelerinin özel sektördeki büyük müesseselerin de kanun kapsamına alınması yönünde birliğin teşebbüse geçmesi istenmektedir. Yazı aynen şöyledir: "21/12/1953 Pazartesi günlük gazetelerde İktisadi Devlet teşekküllerinde çalışan bilumum işçilere her yıl birer maaş, nispetinde temettü verilmesine dair Hey'eti Vekillerce kabul edilen kanun teklifi yakında Meclise sunulacaktır.

Sendika yöneticileri, yıl 1956. Soldan sağa: Sendika Başkanı Lütfü Ak, Sendika Muhasibi Hüseyin Kara ve Cemal Altınyayla.

Fotoğraf: Lütfü Ak, (1975)

kanuni çarelere başvurmaktayız. Bu arada amme hizmetlerinde bulunan tren, vapur, tramvay ve otobüslerde işçilerimizin tenzilatlı tarife ile seyahat etmelerinin (yani iş yerlerine gidip gelmelerinin) temini hususunda gerekli merciler nezdinde, teşebbüste bulunmanızı arz ederiz. Saygılarımızla."[25]

CAM SEKTÖRÜNDE TOPLULUKLA İŞ İHTİLAFLARI

Bu dönemde asıl fark/ivme yaratıcı faktör, 25.01.1950 tarih ve 5518 sayılı kanunun yayımlanmasıdır ki, bu düzenlemeyle 3008 sayılı iş kanununun süreci 1950 yılından sonra başlayacaktır.

Hasan Türkay, Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası'nda çıkarılan ilk toplulukla iş ihtilafını şöyle anlatıyor: "Toplulukla iş ihtilafını İstanbul'da ilk biz çıkardık. İl hakem kurulu yüzde 10 zam verdi. İşveren itiraz etti. Yüksek Hakem Kurulu İl hakem kurulunun kararını onayladı. Bu yüzde 10'luk zam çok önemliydi. İstanbul'da ilk kez yüzde 5'lik zam böylece aşıldı."[27] Türkay tarih vermemektedir, ancak anlatılan yıllar 50'lerin başlarıdır ve ihtilafın da İstanbul'daki ilk ihtilaf olması dikkate alınırsa, muhtemelen 1950 yılında çıkarılmış olduğu tahmin

Paşabahçe'de de siyasetin sendika üzerindeki ağırlığı daha ilk günden başlayarak hissedilmiş. CHP'nin etkisiyle kurulan sendikaya çok geçmeden DP yerel kadroları ve DP eğilimli ustalar/işçiler hâkim olmuşlardır. Sendikanın müteşebbis heyetinin ardından seçilen ilk yönetim kurulunun başkanı Ahmet Topçu, 1950 seçimlerinde DP'den ilk işçi milletvekili olarak meclise girecektir.

Mezkûr kanunun İktisadi Devlet Teşekküllerinin dışında kalan Paşabahçe Şişe ve Cam fabrikası gibi büyük müesseselerin de kanun şümulüne alınması hususunda ilgili makamlar nezdinde teşebbüse geçmenizi rica ederiz. Saygılarımla."[23] Cam-İş bu yazıdan kısa bir süre sonra işverenlerle yapılan kendi temaslarıyla 1200 üyesine birer aylık ücret tutarında ikramiye ödenmesinin sağlandığını birlik yönetimine 13 Ocak 1954 günlü bir yazıyla bildirecektir. İkramiye ödemeleri sonraki yıllarda da sendikanın gündeminde kalacak ve sendikanın kanaati, "kıymetli Umum Müdürün ikramiye verilmesi hakkındaki müsaadeyi istihsal edeceği merkezinde" olacaktır.[24]

İlginç bir girişim de sendikanın, üyelerinin kamuya ait taşıma araçlarından indirimli olarak yararlanabilmeleri için birlik yönetimine yaptığı başvurudur: "Halihazırda işçilerimiz aldıkları ücretlerle lâiki ile geçinemediklerinden dolayı ücretlerin arttırılmasını temin için muhtelif 78. maddesi değiştirilerek işçi sendikalarına "toplulukla iş uyuşmazlığı" çıkarma yetkisi verilmesi çalışmayan bir uzlaştırma ve tahkim sistemini harekete geçirmekle kalmamış, "sendikalaşmaya işçiler nazarında bir ölçüde anlam vermiştir".[26] Bu modele göre, sendika taleplerini işverene iletmekte, müzakere sürecinde bu talepler kabul edilmediğinde sendika "toplulukla iş ihtilafı" çıkararak konuyu İl Hakem Kurulu'na götürmektedir. Taraflardan her birinin İl Hakem Kurulu kararını reddetme hakkı vardır ve bu durumda uyuşmazlık Yüksek Hakem Kurulu tarafından kesin karara bağlanmaktadır. Gerçi grev yine yasaktır, toplu sözleşme müzakereleri yine borçlar kanunu'nun genel hükümleri çerçevesinde yürütülmektedir ve bu süreçte sendikanın etkisi yok denecek kadar azdır, ama sendikanın yasal olarak sürecin tarafı kabul edilmesi sendika hareketine sınırlı da olsa ivme kazandırmıştır. Bu, Cam-İş'in faaliyetleri bakımından da önemli bir dönüm noktasıdır. Cam işkolunda da kolektif iş sözleşmeleri edilebilir. Bugün Kristal-İş arşivinde, Cam-İş'in taraf olduğu ilk kolektif iş mukavelelerinin izlerine 50'lerin başlarına tarihlenen kimi dokümanda rastlıyoruz.

Cam-İş, İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'ne gönderdiği 10.2.1951 tarih ve 101 sayılı yazısında, toplulukla iş ihtilafı çıkardığını bildirmektedir. Yazı şöyledir: "8/2/1950 gün ve 138 sayılı yazınıza müsteniden 5518 sayılı iş kanununun hükümlerine uyarak toplulukla iş ihtilafı sendikamızca çıkarıldı. Bu vesile ile ihtilaf mevzuunu hamil müracaat suretimizin tetkiki ile salim bir karara varabilmemizin teminine tavassutlarınızı saygılarımla arz ederim." Yazı, Sendika Başkanı Hakkı Altunay imzasını taşımaktadır. Kristal-İş arşivinde bu yazıda sözü edilen toplulukla iş ihtilafının hangi işyerinde, hangi tarihte çıkarıldığına ilişkin bir kayıt bulunmadığı gibi, ihtilafın ayrıntısı da bulunmamaktadır. Ancak daha sonrasına tarihlenen bir yazışmadan, bu ihtilafın Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası'yla ya da

Çubuklu Cam İmalathanesi'yle ilgili olduğu anlaşılmaktadır.[28] Kristal-İş arşivindeki dokümandan, 1950 yılında iş kanununda yapılan değişiklikle işçi sendikalarına toplulukla iş uyuşmazlığı çıkarma yetkisinin tanınmasının hemen ardından Cam-İş'in iki işyerinde çıkardığı uyuşmazlıklardan birini uzlaşma, diğerini ise hakem kararı ile sonuçlandırdığı anlaşılmaktadır.

İzleyen dönemde toplulukla iş uyuşmazlığı sürecinde İl Hakem Kurulu'nun sendika lehine verdiği kararların işverenlerin itirazları üzerine YHK tarafından reddedilmesi Cam-İş'in tepkisine neden olmuştur. Sendika 29.6.1953 günlü ve 193 sayılı Başkan Hasan Türkay imzalı yazısında YHK kararının işçiler arasında infial uyandırdığından bahisle, İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'ni YHK'yı protesto etmeye davet etmektedir:

"Son zamanlarda çalışmalarını tamamen patronlar lehine teksif eden Yüksek Hakem Kurulunun hüviyetini, umumi bir toplantı yaparak protesto etmekle efkarı umumiyeye bütün işçi arkadaşlara faydalı olacağı mülahazası ile işçi sendikaları birliği olarak böyle bir işe girişilmesini bir üyeniz olarak teklif etmekteyiz."[29]

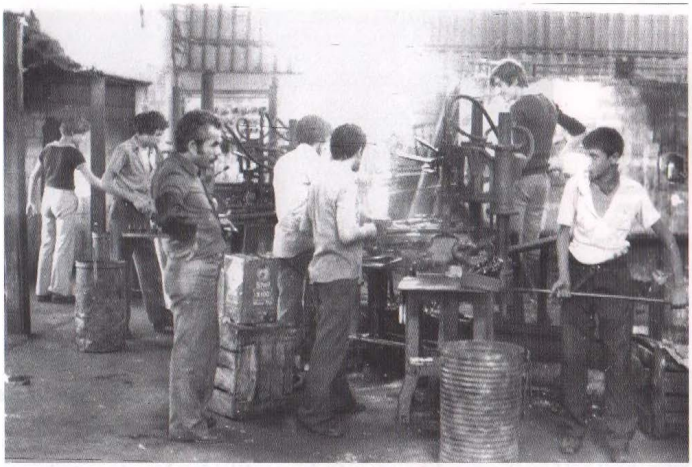
Cam-İş, 50'li yıllarda çeşitli defalar toplulukla iş uyuşmazlığı çıkararak kolektif iş sözleşmeleri bağıtlamıştır. Bu uyuşmazlıklardan önemli bir kısmının -özellikle Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası sözleşmelerinin- Yüksek Hakem Kurulu (YHK) tarafından karara bağlandığı, sendika evrakından anlaşılmaktadır. Ancak Paşabahçe'de ve cam sektöründe sendika hareketinin ve bu arada Cam-İş'in kaderi açısından kritik dönüşüm, 1963 yasalarının yayımlanmasından sonra olacaktır.

VE TÜRKİYE'DE İLK İŞKOLU SÖZLEŞMESİ

1961 Anayasası'nın ardından yürürlüğe konulan 1963 sendika yasaları uzun bir grev yasağı dönemine son vermiş, toplu pazarlık hakkını kurallara bağlamıştır. 1963 sendika yasaları Türkiye'de sendika hareketinin ve toplu pazarlık sürecinin lineer gelişiminde bir kırılmayı, bir sıçramayı ifade eder.

Bu dönemde Türkiye'de "işkolu düzeyinde" ilk toplu iş sözleşmesi cam işkolunda bağıtlanmıştır. Cam-İş ile Türkiye Cam Sanayii İşverenleri Sendikası arasında 18 Aralık 1963 günü Çalışma Bakanı Bülent Ecevit'in de hazır bulunduğu bir toplantıda imzalanan bu sözleşme 01.01.1964-01.01.1967 tarihleri arasında yürürlükte kalmıştır. İşçi ve işveren sendikaları arasında yürütülen işveren sendikasına üye "birden çok işyerini kapsayan" bu "işkolu düzeyinde" toplu iş sözleşmesinin içeriğinde 10 işyeri için ücret artışları öngörülmektedir ve sözleşmenin bu işyerleri dışında uygulandığına dair bir kayıt bulunmamaktadır.

Toplu iş sözleşmesinin 14. maddesinde, "İşyerlerinde iş nizamını tanzim eden ve müzakere olunup taraflarca kabul edilen bu sözleşmeye ekli (İşyerleri Dâhili Talimatnamesi) İşbu Toplu Sözleşmenin ayrılmaz bir cüz'ü olup, birlikte mütalaa olunacaklardır," hükmü yer almaktadır. Bu talimatname, işyerinde çalışma ilişkilerine ilişkin asıl hükümleri içermekteydi ve 14 Haziran 1952 tarihli Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş. Anonim Sosyetesi İç Yönetmeliği hükümlerinin neredeyse aynısıydı. İşveren,

CAM-İŞ

PAŞABAHÇE ŞİŞE, CAM İŞÇİLERİNE İKRAMİYE

TÜRKİYENİN EN BÜYÜK ŞİŞE, CAM FABRİKASI VE GAYRETLİ İŞÇİLERİ

Seramik ve Mozayik, Cam Fabrikasına kararları

Paşabahçe goble işçileri.

Kristal-İş arşivi

1 Nisan 1957 tarihli *CAM-İŞ* gazetesi.

yıllardan beri uyguladığı iç yönetmeliği sendikaya kabul ettirmişti.[30] "Dâhili Talimatname hükümlerinin sözleşmenin ayrılmaz bir parçası sayılmasına ve hukuki açıdan sözleşme hükümleriyle aynı değere sahip olmalarına rağmen bu hükümlerin toplu iş sözleşmesi hükümleri haline getirilmeyip ayrı bir metin olarak korunması ve bir talimatnamenin sendikaca kabulü çalışma ilişkileri açısından örneğine az rastlanır bir durum ve psikolojik bir mağlubiyet olarak yorumlanabilir."[31]

"BOKSÖR HASAN SENDİKA KURDU!"

İşkolu sözleşmesinin bağıtlanmasından kısa süre önce, 1963 Eylül'ünde Paşabahçe'de "ikinci sendika", Tür-

19 Kasım 1960 günü Türk-İş Kongresinde Beykoz Deri Kundura Sanayi İşçileri Sendikası temsilcileri. Soldan sağa: Osman Savaşır (Deri Kundura), Paşa Erbaş, Lütfü Ak, Ali Akın (Şişe Cam), Şükrü Kıvanç (Deri Kundura).

Fotoğraf: *Cam-İş*, 7 Aralık 1960

yaşanacak olan süreç, Paşabahçe'de ve cam sektöründe güçlü ve dinamik bir sendikanın kuruluş süreci olacak, giderek zayıflayan Cam-İş, 19 Şubat 1967 günü kendini feshedecek ve Kristal-İş'e katılacaktır.[33] Bu süreç Kristal-İş'in, cam işçisinin silkinip ayağa kalkışının öyküsüdür artık. 1966 Paşabahçe grevi sendika hareketi içindeki giderek belirginleşen siyasal/sendikal farklılıkları derinleştirmiş, sendika hareketini yol ayrımına taşıyan, Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (DİSK) doğuşunu hızlandıran önemli faktör-

Sendika hareketi üzerinde siyasetin gölgesi esas olarak siyasi iktidarların etki alanında olan kamu kesiminde hissedilmiş, bu, kamuda sendikaların temel niteliklerinin oluşmasında belirleyici olmuştur. Kamuda sendikalar sorunları mücadele yoluyla değil, "siyasi kanallardan" çözme alışkanlığı kazanmışlar, bu da siyasi iktidara bağımlı, ezik, çıkarcı, uzlaşmacı bir sendikacılık anlayışı ve sendikacı tipi yaratmıştır.

Sendika kongresinden.

Fotoğraf: *Cam-İş*, 13 Ekim 1958

kiye Seramik, Şişe ve Cam Sanayii İşçileri Sendikası kurulmuştu. İkinci sendikanın kuruluşu, Cam-İş'e karşı Paşabahçe'de giderek artan bir hoşnutsuzluğun ifadesiydi. Cam-İş içinde yaşanan ayrışmanın taraflarından biri olan ve "Boksör Hasan" olarak tanınan Hasan Acar'ın öncülüğünde ve "mektepli" olarak bilinen, tamamı teknik okul mezunu kalifiye işçiler tarafından başlatılan bu süreci, Kristal-İş'in ilk Genel Başkanı Mehmet Şişmanoğlu şöyle anlatıyor:

"(...) Bir de sendikamız var Cam-İş diye. Sendikalar kanunu çıktıktan sonra sendikanın içinde bir bölünme, bir ayrışma yaşandı. Ayrışma yaşayanlardan biri makine bakım servisinde çalışan ağabeyimiz Hasan Acar'dı. Hem muhtın insanıydı, hem sendikacıydı, hem de particiydi; Adalet Partiliydi. DP zamanında da buralarda ocak başkanı olarak görev yapmıştı. O sıralar sendikanın başında Lütfü Ak ve Ali Akın ikilisi vardı, Hasan Acar bunlara bayrak açıyor. (...) Yıl 1963. Hasan Acar ve benim de aralarında olduğum bir grup genç insanla birlikte sendikayı kurduk."[34]

Hasan Acar sendika başkanlığında görev almak istemez, ancak herkes bilir ki mekteplilerin kurduğu sendikanın yönetimi esas olarak Hasan Acar'ın elindedir. Hasan Acar, Türk-İş tarafından da bilinen biridir ve sendikanın kuruluşu Ankara'da, "Boksör Hasan sendika kurdu" biçiminde anılır. Cam-İş'in işkolu sözleşmesini bağıtlamasının işçi arasında yarattığı huzursuzluk Paşabahçe'de sendikal ayrışmayı derinleştirmiş ve bu, toplu iş sözleşmesine karşı çıkan ikinci sendikanın güçlenmesine, kök salmasına yol açmıştır. Bundan sonra lerden biri olmuştur. Paşabahçe'de 1966 grevinden sonra da çok etkili grevler, direnişler örgütlenmiştir. 1971 cam grevleri, 1980 cam grevleri ve "eylem birliği" bunlar arasındadır. Daha yakın tarihlerde, 1980 Eylül'ü sonrasında "1 yıllık sözleşme" için yapılan 1989 greviyle başlayan bir dizi grev örgütlenmiş, Paşabahçe'de 1991 ve 2002 tarihlerinde iki büyük direniş yaşanmıştır. Paşabahçe kendine özgü bir sendika çizgisi, geleneği yaratmıştır ve her şeye rağmen bugün Kristal-İş'le yaşatılan bu geleneğin başlangıcında ve içinde Cam-İş'in de izleri vardır.

PAŞABAHÇE ARTIK YOK!

Paşabahçe toplumsal dokusuyla, hayat tarzıyla özelliği olan bir işçi semtiydi. Direnmenin, dayanışma örgütlemenin, ekmeğini paylaşmanın hayatın ta kendisi olduğu bir işçi semti... Bu o kadar hayatın ta kendisiydi ki, işçisiyle, esnafıyla, yaşlısıyla, kadınıyla Paşabahçe, 1991 yazında bine yakın işçinin işten çıkarılmasına karşı dimdik durmuş, işçilerin tamamı yeniden işe alınana

kadar bir adım gerilememişti. Ve 6 Ağustos 2002. Paşabahçe koyunda yıllardır kumu cama dönüştüren, soluklarıyla cama can veren Paşabahçe işçileri yağmurlu bir İstanbul sabahında Paşabahçe'ye veda ettiler. Erkek, kadın, çocuk.., 17 gün 17 gece yürüklerini ve akıllarını koyarak sürdürdükleri direniş 67 yıllık yorgun Paşabahçe Cam Fabrikası'nın kapatılmasını engelleyemedi. Onlar kendileriyle birlikte işçi şarkılarını, grev çadırlarını, duvar yazılarını, fabrika çevresine serpiştirilmiş irili ufaklı yüzlerce cam atölyesini, Paşabahçe'yi Paşabahçe yapan ne varsa hepsini alıp gittiler.

Paşabahçe'nin öyküsü dokunaklı bir öykü. Kabına sığmayan, zaman zaman kendi içine kapalı da olsa katı ve özgün ifadesiyle "dibine kadar" birlik anlayışını "ölmek var dönmek yok!" noktasına taşıyabilen bir mücadelenin, başkaldırının öyküsü.

Paşabahçe Cam Fabrikası artık yok. Paşabahçe işçileri gruplar halinde Şişecam'ın diğer fabrikalarına dağıldılar. Bugün Türkiye'nin dört bir yanında, birbirlerinden kilometrelerce uzaktalar. Kristal-İş'i yaratan, biçimlendiren ama hiçbir zaman kendi yarattığı sendika içinde erimeyen Paşabahçe, bugün de kendi bütünlüğünü yaşatmaya çalışıyor. Paşabahçe, daha 1966'da kaleme alınmış grev bildirisiyle günümüze sesleniyor: "Biz Cemiyette yalnız kalmadığımızı anladık. Sen de hemşerim, sen de sesini yükselt, yapılan işlerin, haksızlığın hesabını sor."[34]

CAN ŞAFAK
KRİSTAL-İŞ TOPLU SÖZLEŞME MÜDÜRÜ

DİPNOTLAR

1 Koç, Yıldırım (1998), *Türk-İş Tarihinden Portreler. Eski Sendikacılardan Anılar-Gözlemler*, Türk-İş Yayını, Ankara, s. 98-99.

2 *Cam-İş*, 1 Şubat 1960, sayı: 81, s. 1. Ak, Lütfü (1975), *Şişe Cam'da Otuz Yıl*, İstanbul, s. 42.

3 Ayrıyerde.

4 Koç, Yıldırım (1998), s. 98-99.

5 Aynı yerde, s. 99.

6 Ak, Lütfü (1975), s. 42-43.

7 Bkz. Makal (2007), *Ameleden İşçiye Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları*, İletişim Yayınları 1291, Araştırma-İnceleme Dizisi 209, İstanbul, ss. 239-241.

8 Güzel (1996), s. 158.

9 Makal (2007), ss. 246-247.

10 "CHP'nin KİT'lerdeki işçi örgütlenmesini özellikle desteklemesi, CHP'li olmayanların 'işten çıkarılma' tehdidi altında tutulması, işçilerin kendilerini memur gibi görmesi, başı eğik bir kuşak ve uysal tipte sendikacıların oluşmasında önemli rol oynamıştır. Ayrıca öteden beri, KİT'lerdeki çalışma koşullarının daha elverişli, işverenlerin daha paternalist olması ve sosyal politika önlemlerinin ve yasaların uygulanması sendika üyelerinin ile hoşnut tutulmasını sağlamıştır. Kamu kesiminde sendikacıların kendilerini 'memur sendikacı' olarak görmeleri ve 'Devlet Baba' anlayışı da uzlaşmacı sendikacılığı geliştirmekte etkili olmuştur." Güzel, s. 161.

11 *Cam-İş*, "Çubuklu cam fabrikasıkapandı", 3 Kasım1960, sayı: 90, s. 1 ve 2.

12 *Cam-İş*, "İstanbul Şişe Cam Teknik İşçileri Sendikası Genel Kurul Kongresi", 29 Aralık 1960, sayı: 91, s. 3.

13 "Türk-İş konfederasyonu temsilciler meclisinde alınan bir karar neticesi bir işkolunda bulunan iki sendikanın birleşmesi inevzu gerçeksalhayagirmek üzeredir.(...)Türk-İş konfederasyonunun bu tarihi kararı gereğince Fabrikamız dâhilinde bulunan Teknik İşçileri Sendikası ile İstanbul Şişe ve Cam İşçileri Sendikasının birleşmesi için her iki sendikanın idarecileri faaliyete geçmişlerdir. Hiçbir şahsi ve menfaate dayanan gâye ve arzuları olmayan idareciler birleşmek için lazım gelenlerin yapılması için her türlü fedakârlıktan kaçınmamaktadır. Yakın bir tarihte her iki kardeş sendikamın birleşmesi ile gerçek safhaya girecegi muhakkaktır." Bkz. *Cam-İş*, "Sendikaların birleşmesi için atılan adımlar", 1 Haziran 1958, sayı:65, s. 3.

14 1962 yılında da sendika, Türk-İş Temsilciler Meclisi'nde alınan karar gereğince Paşabahçe'de ve Gebze'de kurulu iki sendikaya çağrıda bulunmuş, Çayırova Pencere Camı İşçileri Sendikası'yla 28.4.1962 ve 29.4.1962 tarihlermde müzakereler yapılmış ancak sonuç alınamamıştır. Bkz. *Cam-İş*, "İşkolumuzdaki Sendikaların Birleştirilmesi", 27Mayısı962, Yeni Sen No: 1, s. 4.

15 "Sendika, işçiyi sendikaya ısındırmak için bir kantin kurdu. Kantinde 10-15 kalem mal satılıyordu. Ancak bu kantin resmen bir tüketim kooperatifine dönüştürülmedi." Koç, Yıldırım (1998), s. 100.

16 "Her sene olduğu gibi bu sene de işçi arkadaşlarımıza bir yardım maksadı ile soğan ve kömür tevzi edilecektir. Mevsim nazarı itibara alınarak sendika heyeti derhal faaliyete geçmiş ve bu işle ilgili komisyon mübayaa işi ile meşgul olmaktadır. İşçilerimizin ucuz ve temiz soğan ve kömür almaları için komisyon azami gayret sarfetmektedir. Tevzi atEkimayı içinde bitmiş olacaktır.", *Cam-İş*, "Sendikamız kömür ve soğan tevzi edecek.", 1 Ekim 1955 sayı: 36, s. 1. "Her sene olduğu gibi bu sene de Şeker Bayramı dolayısıyla işçi üyelerimizin ihtiyaçlarını karşılatmak üzere muhtelif cinste giyim eşyası tevzi ettik. Sendikamız işçilerimizin ucuz ve temiz mal almaları için azami gayret sarfetmıştır. 900 üye ihtiyacını temin etmiş ve giyim eşyası için sendikamız yirmi dokuz bin lira ödemiştir." *Cam-İş*, "İşçilerimize giyim eşyası verildi", 1 Haziran 1955, sayı: 323, s. 2.

17 *Cam-İş*, "Sigortanın ödemediği ilk üç günlük yevmiye", 1 Şubat 1957,sayı: 50, s. 1.

18 *Cam İş*, "Üyelerimize yapılan sosyal yardımlarımız", 1 Mart 1960, sayı: 82, s. 3.

19 Birlik Anatüzüğü, md. 37. Bkz. Sülker, Kemal (1987), *Türkiye Sendikacılık Tarihi* 1. Bilim Kitabevi Yayınları, İstanbul, s. 66-67.

20 Ak, Lütfü (1975), s. 36.

21 Ak.Lütfü (1975), s. 48

22 Ak. Lütfü (1975), s. 45-46.

23 Cam-İş, 21.12.1851 gün ve 186 sayılı yazı. Kristal İş Arşivi.

24 *Cam İş*, 1 Şubat 1955, sayı: 28, s. 1. İkramiye ödemesinin kesintiştiği, kısa bir süre sonra sendika gaze tesinde açıklanacaktır. *Cam-İş*, 1 Nisan 1955, sayı: 30, s. 1.

25 Cam-İş, 7.5.1954 gün ve 352 sayılı yazı. Kristal-İş Arşivi.

26 Bkz. Tuna, O. (1969), Toplu İş Sözleşmesi Düzeninin İktisadi ve Sosyal Tesirleri Ön Araştırma Raporu, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. Yayın No: DPT: 745-SPD: 181, Ankara, s. 27-28.

27 Koç, Yıldırım (1998), s. 100.

28 Meraklısına bilgi notu; Cam-İş'in İstanbul İşçi Sendikaları Birliği Başkanlığı'na gönderdiği 12.12.1952 tarih ve 156 sayılı bu yazıda, birlik tarafından istenen bilgilerin dökümü yer almaktadır. Bu bilgi notunun 3. sırasında, "Sendikamızın işverenle yaptığı kollektif iş mukavelesi vardır. a- Paşabahçe şişe ve cam fab. İşvereni ile b- Sendikamızın üyesi Çubuklu cam imalathanesi işvereni ile yazılı iş mukavelesi vardır. Diğer ikimüessesede yazılıve yazısız mukavele yoktur." kaydı bulunmaktadır. Sözü edilen "diğer iki müessese" bilgi notunun 1. sırasında, sendikamın üye kaydedeceği işyerleri başlığı altında geçen işyerleri, "a- Yusuf Ziya Üçüncü Cam İmalathanesi: İşçi, miktarı (48) Fener b- Zeki Hesaplı Cam İmalathanesi: İşçi miktarı (40) Mevlânakapı"dır. Bilgi notunun 4. sırasında, cam sanayii kolunda vasıflı işçi ücretinin 59,5 kuruş/saatolduğu ve soniki senedir cam sanayii kolunda işçi ücretlerinde yüzde 20 oranında artış olduğu belirtilmektedir. Bilgi notunun 5. sırasında, Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası'nda topluluklaiş uyuşmazlığı çıkarıldığı ve konunun Hakem Kurulu tarafından çözümlendiği, ilakem Kurulu kararıyla işyerinde işçilerin saat ücretlerine kademeli zam uygulandığı kaydedilmektedir. Hakem Kurulu kararıyla Paşabahçe fabrikasında uygulanan zam oranları şöyle belirtilmektedir: "27,5 kuruştan 45 kuruşa kadar % 30, 45 kuruştan 51 kuruşa kadar ücretlerin% 9 kuruşaibläği, 51 kuruştan fazlaolan saat ücretlerine de % 15 zam verilmiştir." Bilgi notunda Çubuklu Cam İmalathanesi işvereni ile konu Hakem Kurulu'na aksettirılmeden anlaşma sağlandığı belirtilmektedir. Çubuklu İmalathanesi işvereni ile sağlanan anlaşma, bilgi notuna eklenmiştir. Bu anlaşmada tarifeler 1 Ekim 1951 tarihinden başlayarak uygulanmak üzere belirlenmiştir. Ayrıca işçilerin isimleri tek tek belirtilmek suretiyle, isimlerinin karşısında almakta oldukları ücretler ve gerçekleştirilen zamlar kaydedilmiştir. Buna mukabil. "sendikanın ücretlerde zamiçin çıkardığı topluluklaiş ihtilafından vazgeçmeyi" kabul etliği, anlaşma zaptında hüküm altına alınmıştır. Zaptın altında İstanbul Şişe ve Cam İşçileri Sendikası İdare Kurulu üyelerinin (4 imza) ve Çubuklu Şişe Fabrikası işvereninin imzaları bulunmaktadır. Kristal-İşArşivi.

29 Kristal-İş Arşivi

30 Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları Anonim Şirketi Anonim Sosyetesi İç Yönetmeliği, USTE-Kemal Sülker Arşivi. Aktaran Çelik, A.-Aydın, Z. (2008), s. 35.

31 Çelik, A.-Aydın, Z. (2008), s. 37.

32 Çelik, A.-Aydın, Z. (2008), s. 28-29.

33 İkinci sendika girişimi gerek Mehmet Şişmanoğlu ve gerekse Azız Çelik ve Zafer Aydın tarafından "Kristal-İş'in ilk kuruluşu" olarak ifade edilmektedir. "Kristal-İş" kısa adını kullanmayan bu sendikanın kadroları, daha sonra Türkiye Şişe Cam ve Kristal Sanayii İşçileri Sendikası'nın (Kristal-İş) kurucuları olmuşlardır. Kristal-İş'in kuruluş süreci için Bkz. Çelik, A-Aydın, Z. (2008), s. 26-33.

34 Bkz. Şafak, Can (2006), "Soluğu cam olanlar", *Birgün*, 16 Ekim.

SİYASİ HALK GAZETESİ VE

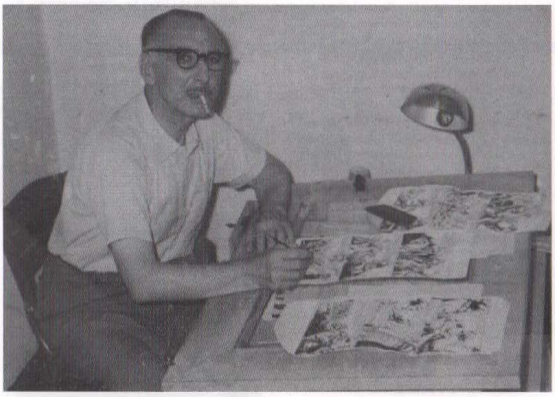
RATİP TAHİR BURAK

YARD. DOÇ. DR. AHMET MEHMETEFENDİOĞLU, YASİN KAYIŞ

Ratip Tahir Burak, 1950'lere Türk siyasi mizahında tanınmış, 1919'dan beri Aydede, Zümrüd-ü Anka, Karagöz, Karikatür, Akbaba *gibi dergilerde kendini ispatlamış bir karikatürcü olarak girer. Resim eğitiminin etkisinin görüldüğü eserlerine Osmanlı'dan gelen mizah ve karikatür anlayışı damgasını vurmaktaydı. Bu, daha çok gündelik olaylara bağımlı, fiziksel özelliklerle dalga geçen, kimi zaman bunları abartan, eleştirdiği kişiye adeta tokat atan, "iptidai manada" da olsa 1950'lerin başlarında hâlâ prim yapan bir anlayıştı.*

Ratip Tahir'in kendi çizdiği portresi.

Ratip Tahir Burak karikatür çizerken.

Tüm fotoğraflar, aksi belirtilmedikçe Ahmet Mehmetefendioğlu ve Yasin Kayış arşivinden alınmıştır.

1950'Lİ YILLARA KADAR RATİP TAHİR BURAK

Aslında Ratip Tahir Burak[1] 1950'li yıllara kadar sadece "siyasi muhalefet potansiyeline sahip bir karikatürcü" olarak kalmıştı. Bir karikatürcü, özellikle de "muhalif karikatürcü" olarak parladığı yıllar ise Demokrat Parti'nin iktidarda olduğu yıllardı.

Burak'ın "muhalif karikatürcü potansiyeli"ni o güne kadar yeterince açığa çıkar(a)maması çeşitli nedenlere bağlanabilir. Bunlardan ilki, sanatında olgunlaşmaya başladığı 1920'li yıllardan itibaren Türkiye'nin bir devrim ve ardından da tek partili bir yönetim sürecine girmiş olmasıdır. Basın da dahil olmak üzere tüm muhalefet kontrol altındaydı. Bu atmosferde devlet yöneticilerini eleştiren karikatürler çizmek sadece Ratip Tahir'in değil, hiçbir karikatürcünün harcı değildi. Bunu yapmak isteyenler ise ya vazgeçirilir ya da vazgeçmek zorunda bırakılırlardı. İkinci neden ise, Ahmet Sipahioğlu'nun da belirttiği gibi, Türk karikatürcüsünün -dolayısıyla Ratip Tahir Burak'ın daaydın elite mensup olması, devrim ve tek parti döneminde muhalif özelliğini yitirip aydınlanmacı iktidara destek olarak muhalefet potansiyelini tamamen yitirmesi[2] olarak açıklanabilir. Son olarak da Ratip Tahir Burak'ın bireysel ilişkileri ve rejimin nimetlerinden yararlanır konumda bulunması akla gelmektedir. Burak ile İsmet İnönü'nün eskiye dayanan dostlukları; Atatürk'ün desteğiyle Paris'e resim eğitimine gitmesi, Atatürk resimleri yaparak bunları resmi dairelere satması, çeşitli resmi kurumlarda görev alması, muhalif yönünü ister istemez törpüleyen etkenlerdir.[3]

DEMOKRAT PARTİ İKTİDARININ BAŞLARINDA RATİP TAHİR BURAK

14 Mayıs 1950'de Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle parametreler tamamen değişmişti. Her şeyden önce geniş kitlelerce demokrasinin artık geldiği, iktidarı eleştirmenin de en doğal hak olarak kabul edildiği bir döneme girilmişti. Buna bağlı olarak her kafadan ayrı bir ses çıkmaya başladı. Dönemin siyasi çizerleri de artık geldiğine inandıkları demokrasinin güveni ile siyasi dozu gittikçe artan karikatürler çizmeye, hatta iktidarı eleştirmeye başladılar. Siyasi yaşam-

da ise saflar hızla belirlenirken, on yıl boyunca dozu giderek artacak olan iktidar-muhalefet çatışmasının ilk sinyalleri de ortaya çıkmaya başladı.

Ratıp Tahir Burak ise tercihini uzun süren bir iktidar döneminden sonra muhalefete düşmüş olan CHP'nin yanında yer alarak kullandı. 14 Mayıs 1950 seçiminin hemen ardından resmen CHP'ye kaydolan Burak, artık yalnızca bir karikatürcü olarak değil, aynı zamanda bir CHP'li olarak da DP iktidarının ve Adnan Menderes'in karşısındaydı.[4] Yıllardır çalıştığı CHP'nin yayın organı *Ulus*'ta "Karikatürcünün Şakaları" başlığıyla haftalık panoramalar çizmeye başladı. Sert muhalefetten yana olan Nihat Erim'in yönetimindeki *Ulus* ise bu dönemde DP iktidarına amansız saldırılarını sürdürmekteydi.[5]

Burak 485 gün süren cezasını tamamladıktan sonra olaylı bir şekilde cezaevinden çıkar. Olağan dışı bir şekilde -aslında bu "tedbirler"e DP yönetimince sık sık başvurulmaktadır- sabah saat beşte kaldırılarak arabaya bindirilir ve Zincirlikuyu Mezarlığı'nın önünde sivil polis memurları tarafından serbest bırakılır.

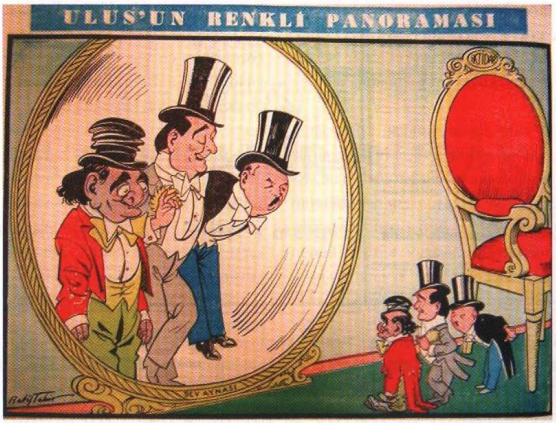
Bu yeni dönemde Ratıp Tahir Burak'ın çizgisinde başta Adnan Menderes olmak üzere, DP ileri gelenleri adeta yerden yere vurulur. Çoğu zaman, kadın kılığındaki Menderes'in yanında en sevimli çizimlerle Başbakan Yardımcısı Samet Ağaoğlu yer almaktadır. Karikatürlerde acemi, yalancı, diktatörlüğe özenen ve kendilerini dev aynasında gören aşağılık kişiler olmakla suçlanan DP'liler, ülkenin başına gelen en büyük felaket olarak gösterilir. DP'nin irticaya taviz veren tavrı, radyoyu tekeline alması, besleme basın yaratması, CHP'nin malları konusundaki tutumu en sert biçimde eleştirilir. Fakat bu eleştirileri -tıpkı CHP'nin yaptığı eleştiriler gibi- her zaman siyasi atmosferle örtüşmez. DP'nin yıldızının parladığı ilk iktidar dönemindeki (1950-1954) ekonomik kalkınma hızına ve köylünün hayatındaki rahatlatıcı gelişmelere rağmen, Burak bunları görmezlikten gelerek muhalifi olduğu partiye ısrarla saldırını Ratıp Tahir'in etkisinde kalarak çizmekteydi.[7]

Siyasi Halk Gazetesi'nin bir başka çizeri olan Mim Uykusuz'un, Ratıp Tahir'in sık sık mahkemeye gittiği günleri hicveden bir karikatürü.

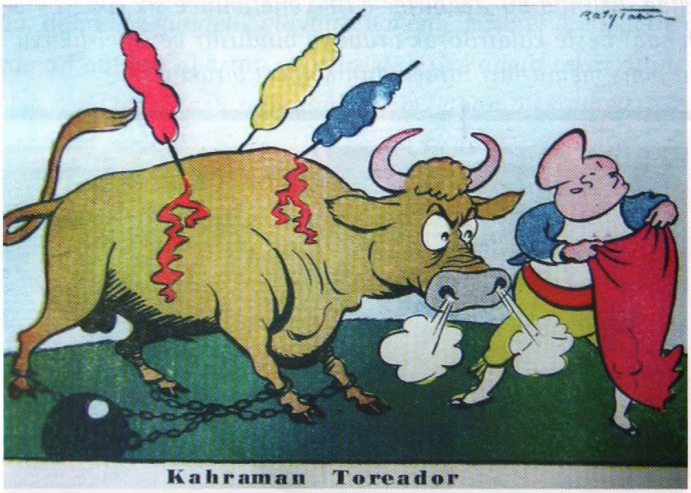
Siyasi Halk Gazetesi 26 Eylül 1956.

1950-52 arasında *Ulus*'ta yayınlanan, DP iktidarına muhalif kişi ve gruplar tarafından büyük bir ilgiyle takip edilen karikatürler sonunda gazetenin makine dairesi şefinin önerisiyle bir albümde toplanır.[8] "Karikatürcünün Şakaları" adıyla çıkan bu albüm, bir karikatür albümünden çok DP karşıtı bir propaganda kitabına benzemektedir. İstisnasız tüm karikatürlerin siyasi içerikli olduğu albümde, DP iktidarını yerden yere vuran karikatürlerin en sert olanları seçilmiş gibidir. Ratıp Tahir Burak albümün önsözünde,[9] bu karikatürlerin yalnızca "şaka"dan ibaret olduğunu ve bu gözle değerlendirilmesi gerektiğini belirtse de, bu açıklaması aslında karikatürlerinden dolayı kendisine yöneltilen "hakaret" suçlamalarına karşı bir cevaptı. Burak, albümün girişinde bu eleştirileri yöneltenleri mizahı, karikatürü anlamamakla, hazmedememekle suçlar çünkü karikatürleri sebebiyle başı belaya girmeye başlamıştır. Karikatürleri iktidardakileri rahatsız etmiş, buna bağlı olarak da 1952'den itibaren hakkında sayıları gittikçe artan davalar açılmaya başlamıştır.[10] Bunda DP'lilerin muhalefete ve eleştiriye karşı tutumlarıyla birlikte bir başka sebep daha akla gelmektedir. Tek parti döneminde devletin üst kademelerinde görev alan yöneticilerin karikatürleri çizilmez, yöneticiler eleştirilmezken, DP'nin iktidara gelmesinin ardından

Ratip Tahir'in DP yöneticilerini dev aynasında göstererek eleştiren bir çizimi.

Ulus 14 Kasım 1950.

Baskı nedeniyle DP yöneticilerini çizmeyen Burak'ın bu ve benzeri karikatürler sebebiyle gazetesi toplatılmaktan kurtulamamış ve yeni davalar açılmıştı.

Siyasi Halk Gazetesi, 18 Temmuz 1956

ilk defa karikatürlerde sert eleştiriler ve hicivler görülmeye başlanmıştı. Hele hele bir başbakanın kadın kılığında çizilmiş bir karikatürü, alışılmışın çok dışındaydı. Her ne kadar tek parti döneminden kalan zihniyeti temizleyeceklerini iddia etseler de, yeni iktidar sahiplerinin de tek parti döneminin birer uzantısı olarak kendilerini dokunulmaz kabul ettikleri düşünülürse, bu karikatürlerin DP'liler üzerinde ne kadar "kışkırtıcı" bir etkiye sahip olduğu tahmin edilebilir.

1953 yılında Burak *Yeni Sabah* gazetesine geçer ve İstanbul'a taşınır. Yeni gazetesinde resimli tarihi romanlar çizmeye başlar. Ancak burada da çizgisi sürekli "müstehcenlik" engeline takılır ve davalar peşini bırakmaz.[11] Bu davaların dışında Burak yeni bir engelle daha karşılaşır. Gazetenin sahibi Safa Kılıçlıoğlu, iktidardan gelen baskıya dayanamayarak Burak'la arasındaki sözleşmeyi fesheder.[12] Yıllar sonra eşi Nimet Burak o günleri şu şekilde anlatmaktaydı:

"... *Yeni Sabah* Gazetesi ile çok iyi bir anlaşma yapmıştı ve orada çalışıyordu. Demokrat Parti iktidarını eleştiren karikatürleri yüzünden, *Yeni Sabah* Gazetesi'nin sahibi Safa Kılıçlıoğlu büyük baskı görüyordu. Bu baskılar sonucunda, *Yeni Sabah*'tan ayrılmak zorunda kaldı. Bir süre işsiz kaldı. Kızımız Gül de vardı. Hem işini sürdürmek ve hem de geçinmek zorundaydık. O zaman kendisi *Halk* Gazetesi'ni çıkardı. O zamanlar, basına karşı sansür, ağır baskı dönemi başlamıştı. Herkes huzursuzdu. Kimse hoşnut değildi."[13]

CHP'nin mallarının hazineye devredilmesi sırasında el konulan *Ulus*, 1955 yazında yeniden yayın hayatına dönünce Ratip Tahir Burak da tekrar eski gazetesindeki yerini alır. Artık günlük karikatürler de çizmektedir. Karikatürlerinin teması değişmese de, siyasi ve ekonomik sorunların artışına paralel olarak, yaptığı muhalefet daha anlamlı hale gelmeye başlamıştır. Bu arada, aleyhine açılan davalar günlük hayatının bir parçası olmaya başlamıştı.

Burak'ın 1955'te *Ulus*'ta çizdiği karikatürlere bakıldığında belirgin bir değişim göze çarpar. Her ne kadar klasik anlayışla çizdiği karikatürler ağırlıkta olsa da yeni kuşağın getirdiği "Çizgide Mizah" akımına[14] kayıtsız kalmadığı görülür. Artık yeni anlayışa uygun karikatürler de çizmektedir. Buna bağlı olarak kimi karikatürlerinde iktidar artık Adnan Menderes'le değil, modern karikatür anlayışında olduğu gibi sembolik çizimlerle görülür. Bunda "Çizgide Mizah" akımından etkilenmesinin yanında, sürekli olarak hakkında açılan davaların da etkili olduğu anlaşılmaktadır.

1952'den 1956 yılı ortasına kadar Ratip Tahir Burak aleyhine açılan dava sayısı 54'ü bulmuştu. Bu davaların kimisi karikatür ve resimli tarihi romanlarından, kimisi yazılarından, kimisi de yaptığı konuşmalardan dolayı açılmıştı. Girip çıkmadığı ne Askeri Mahkeme, ne Asliye Mahkemesi ne de Toplu Basın Mahkemesi kalmıştı.[15] Buna rağmen çizgisinde hiçbir değişiklik olmaz. Hatta 1956 Mayıs'ından itibaren, kendi kurduğu *Siyasi Halk Gazetesi*'nde de bu tavrını daha fazla sergileme olanağına kavuşur.

Siyasi Halk Gazetesi

Dönemin muhalif basını arasında önemli bir yere sahip olan *Siyasi Halk Gazetesi*'nin ilk sayısı 5 Mayıs

1956'da yayınlandı. Bir gazete olmaktan çok dergi niteliğindeki gazete çarşamba ve cumartesi günleri olmak üzere haftada iki gün yayınlanır. Ratip Tahir Burak'ın sahip olduğu *Siyasi Halk Gazetesi* yayın hayatını 10 Nisan 1957 tarihine kadar sürdürür. Toplatma ve kapatmalarla 96 sayı olarak yayınlanan *Siyasi Halk Gazetesi*'nin başyazarı, Ratip Tahir Burak'ın İstiklal Mahkemeleri döneminde hapishanede ziyaret ederek tanıştığı ve o günden sonra da dostluklarının sürdüğü Hüseyin Cahit Yalçın'dı. Gazetede Hüseyin Cahit Yalçın ve Ratip Tahir Burak'ın sürekli yazılarının yanında İsmet İnönü, Falih Rıfkı Atay, Bülent Ecevit ve İsmail Hakkı Baltacıoğlu imzalı yazılar da yayınlanır.

Gazete bu görünümü itibariyle CHP'yle organik bağ içerisinde olmamasına rağmen yayın politikasıyla CHP'yi destekler bir görünüm içindeydi. Bu durum gazetenin tüm sayılarında açıkça görülmekteydi. Gazete CHP'yi destekleyen, DP'yi eleştiren yayın politikasının yanında laiklik konusunda da ciddi bir etkinliğe sahipti. Özellikle İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun din konusunu işlediği yazılarda bu durum açıkça görülmekteydi.

Siyasi Halk Gazetesi'nin çıktığı günlerde CHP parti meclisi üyeliğini de yürüten Ratip Tahir Burak, "Partiden önce vatan" düşüncesi doğrultusunda gazetesinin bir parti gazetesi olmadığını ilk sayıdan itibaren okuyucularına duyurarak, gazete sayfalarının her parti ve düşünceye mensup kişilere açık olduğunu ilan eder. Ancak Ratip Tahir'in 1950 yılından itibaren CHP'li olması ve DP'ye karşı takındığı açık tavır ve başta İnönü olmak üzere CHP'li üst düzey yöneticilerle yakın ilişkileri, sahibi olduğu ve yönettiği bir gazetenin CHP doğrultusunda yayın yapması için yeterli nedenlerdi. O günün siyasi koşullarında DP'yi eleştirmek, iktidar açısından da CHP saflarında yer almak olarak algılanıyordu. Demokrat Parti'nin bu tutumu da iktidarın uygulamalarına karşı olan herkesin CHP çatısı altında toplanmasına ya da en azından böyle görünmesine neden oluyordu.

Siyasi Halk Gazetesi bir gazete olmaktan çok bir dergi görünümündeydi. Ajans ve asayiş haberlerine yer verilmeyen gazetenin her sayısının ön ve arka sayfalarında çoğu Ratip Tahir imzalı oldukça büyük siyasi karikatürlere yer verilmekteydi. Ayrıca Ratip Tahir Burak'ın çizmiş olduğu tarihi resimli roman "Cinci Hoca", gazetenin diğer karikatüristi Mim (Mustafa) Uykusuz'un çizdiği Nasrettin Hoca'nın günlük siyasi konulardaki hicivlerini içeren "Hoca Diyorki", "Çarıklı Diplomat Şaban Ağa" ve CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek'in DP ile olan mücadelesini siyasi bir tarzda işleyen "Kasım Gülek'in Maceraları" *Siyasi Halk Gazetesi*'ni karikatür ağırlığı açısından diğer yayınlara göre oldukça farklı kılıyordu. Gazetenin resimli tarihi romanlara ve karikatürlere bu kadar yer vermesinin başlıca iki sebebi vardı. Her şeyden önce gazetenin sahibi Ratip Tahir Burak'ın bir çizgi ve resim ustası olması gazetenin bu görünümünü açıklamakta en büyük nedendi. Diğer sebep ise Ratip Tahir Burak'ın nüfusun yarısından fazlasının okuryazar olmadığı bir ülkede geniş kitlelere ulaşabilmenin ve anlaşılabilir olmanın yolunun karikatürden geçtiğinin farkında olmasından kaynaklanıyordu. Ratip Tahir bu durumu gazetenin birinci sayısında şu şekilde dile getiriyordu:

"Türkiyemizde, nüfusun yarıdan çok fazlası okur yazar dahi olmadığına göre, milyonları fikir ve kanaat sahibi kılmak hayli güç bir meseledir. Kaldı ki, okur yazar dediğimiz azınlık arasında da gazete okuyucularının sayısı yine azınlıkta kalmaktadır. (...) Doğruyu söylemek lazımsa gazetelerimizdeki makale ve fıkraların çoğu okur yazar dediğimiz vatandaşların çoğunluğu için birer bilmece gibidir."[16]

Siyasi Halk Gazetesi ilk sayısından itibaren büyük bir ilgiyle karşılanır. Gazete daha 4. sayısında kâğıt tahsisinin yetersizliğinden dolayı baskı sayısını artıramadığını okuyucularına duyurarak, okuyucuların gazeteyi okuduktan sonra bulamayan dostlarına vermeleri ricasında bulunur. 10. sayısına kadar 6 sayfa olarak çıkan gazete 9 Haziran 1956 tarihli sayısından itibaren de kâğıt sıkıntısından dolayı, kapandığı tarihe kadar 4 sayfa olarak yayınlanır.

Siyasi Halk Gazetesi'nin çıkmaya başladığı 1956 yılında, ülke 1950'nin coşkusunu çoktan kaybetmişti. DP'nin izlediği ekonomi politikası iflasın eşiğine gelmiş, muhalefetin sesi ise daha gür çıkmaya başlamıştı. Artan ekonomik sıkıntılar, yokluklar ve yolsuzluk iddialarıyla iyice bunalan Demokrat Parti ise sorunların çözümünü başka yollarda aramak yerine kendini eleştiren muhalefeti, basın ve akademisyenleri susturmakta görmüş, eldeki kanunlar yetmeyince de yeni antidemokratik yasalarla bunu sağlayabilmenin çarelerini aramaya başlamıştı. Buna bağlı olarak aynı yılın mayıs ayında, yani *Siyasi Halk Gazetesi*'nin ilk sayılarının çıkmaya başladığı günlerde, basının üstüne Demokles'in kılıcı gibi asılmak istenen yeni basın kanunu Demokrat Parti tarafından gündeme getirilmişti.

Birçok gazete ve gazeteci gibi, Ratip Tahir Burak ve *Siyasi Halk Gazetesi* de ilk andan itibaren yeni tasarının

Burak'ın karikatürlerine "Resmi sıfatı haiz şahıslar ve bunların şahıslarında hükümet icraatı aleyhinde açılan ve onları küçük düşürmek, itibarlarını sarsmak, aleyhlerinde istihkar ve istihfaf hissi telkin ederek şahısları ve hizmetleri hakkında ammede itimatsızlık ve tereddütler yaratmak (...)" gerekçesiyle yeni bir dava açılacaktır.

karşısındaki yerini alır. Basının sert muhalefetine rağmen tasarı meclisten geçer ve basının elini kolunu bağlayan iki yeni kanun 8 Haziran 1956 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girer. Yeni düzenlemede; "Memleket ahlakını bozmak", "resmi sıfatı haiz olanlar aleyhine soru hissi telkin edebilecek yahut müphem ve suizanni davet edebilecek mahiyette neşriyatta bulunmak", "maksadı mahsusa müstenit neşriyatta bulunmak" gibi ceza hukukuna aykırı sayılabilecek kaypak ifadelerle yeni yayın yasakları getirilir. Bu yasaklara uymayanlara da ağır hapis ve para cezaları öngörülür.[17]

Kabul edilen yeni değişiklikler basında adeta bir soğuk duş etkisi yapar. Gazeteciler göze alabildikleri ölçüde hükümeti eleştirmektedir. Burak'ın eleştirisi ise alışıldığı üzere çizgiyi *Halk Gazetesi*'nde ise Ratip Tahir'in hem basın kanunundaki değişikliğe hem de gazetenin toplatılma kararına karşı tepkisi açıkça görülür. Kanundaki değişikliklerle iktidarın artık eskisi gibi eleştirilemeyeceğini belirten Burak, gazetenin yayın anlayışındaki değişikliği şöyle ifade eder:

"Mensubu olduğumuz bir parti var: Cumhuriyet Halk Partisi! Bu partinin iktidara gelmesi için fikir, kanaat ve programının en geniş ölçüde halk efkarına maledilmesinin zaruret olduğuna kaniiz. Hareket noktamız bu olacaktır. Gelecek sayılarımızda görüş ve inanışlarımızın birer birer izahını yapmak yolunda gayret sarfedeceğiz. Kısacası bundan böyle politikamızın esası bugünkü iktidarın icraatını tenkid etmek değil, ilk fırsatta iktidara gelmesini vatan ve millet menfaatine daha uygun bulduğumuz endişeyle artık malum ve meşhur zevatın karikatürlerini çizemiyor, D.P. iktidarını koca göbekli, kalın enseli, dazlak kafalı, balta burunlu bir tiple canlandırıyordum. O günlerde burun, hele büyük, koskocaman bir burun basın savcılarını çok rahatsız ediyordu. Karikatürlerimde iktidarı canlandıran tipi büsbütün burunsuz yapsam muhakkak ki benim için de, kendileri için de rahatça nefes almak kaabil olacaktı. Fakat Demokratların burnu henüz kırılmanıştı ki..."[21]

Gazetenin muhalif çizgisi haziran ve temmuz aylarında da devam eder. Antidemokratik kanun tasarıları, DP'nin icraatları ve siyasi görüşleri, yürürlükteki antidemokratik kanunlar el verdiğince eleştirilir.[22] Bu arada CHP parti meclisi toplantısına katılmak üzere Ankara'da bulunduğu bir sırada TBMM'deki oturumları izlemeye giden

Ratip Tahir Burak artık her hafta Toplu Basın Mahkemesi'ndedir. Bu koşuşturma içerisinde, gazetesinin bel kemiğini oluşturan karikatürlerini yetiştirmekte güçlük çeker. Kimi zaman birinci sayfa karikatürlerini onun yerine gazetenin diğer karikatürcüsü Mim Uykusuz çizer. Uykusuz'un çizdiği bu karikatürlerden birinde mahkeme kapısında karikatürlerini yetiştirmeye çalışan Burak konu edilir.

ledir. Kanunun kabul edilmesinden hemen sonra çıkan 9 Haziran 1956 tarihli *Siyasi Halk Gazetesi*'nde yayımlanan "Oldu da Bitti Maşallah" alt yazılı karikatürde, başta Adnan Menderes ve Refik Koraltan olmak üzere DP ileri gelenleri basını sünnet ederken gösterilir.

İktidarın tavrı ise Burak'tan aşağı kalmayacak kadar çabuk ve açıktır. 9 Haziran tarihli *Siyasi Halk Gazetesi*, söz konusu karikatür sebebiyle hemen toplatılır. Karikatürde yer alan TBMM başkanı, başbakan ve bakanların izniyle de Ratip Tahir Burak ve *Siyasi Halk Gazetesi* aleyhine dava açılır.[18]

Gazetenin toplatılmasının ardından 13 Haziran günü Ratip Tahir Burak İstanbul Basın Savcılığı'na davet edilerek söz konusu karikatür hakkında ifadesi alınır.[19] Aynı gün çıkan *Siyasi* siyasi teşekkülün programını tahlil etmek olacaktır."[20]

Yeni basın kanununun getirdiği hükümler, baskılar ve soruşturmalar karşısında muhalefetini sürdürmeye çabalayan tüm basın mensupları gibi Burak da kendini sınırlamak zorunda kalır. Nitekim gazetenin toplatılmasıyla bu durum somut olarak görülür. Artık Menderes ve diğer DP ileri gelenlerinin karikatürlerini çizemez. Çizdiği karikatürlerde onların yerini koca göbekli, kalın enseli, dazlak kafalı, balta burunlu yeni bir tip almıştır. Burak kaleme aldığı anılarında bu yeni durumu, çizgisindeki değişimi ve yarattığı tipi şöyle anlatmaktadır:

"'Resmi makam işgal eden eşhas'ı küçük düşürücü sayılabilir, dolayısiyle yeni yeni dava konuları olabilir, sonunda da hapishaneyi boylatabilir Ratip Tahir Burak, tartışmaların harareti azaldığında birçok kişi gibi meclis koridorlarına çıkar. İstanbul'a dönüşünde ise Başbakanlık Basın-Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü'nden gelen bir yazıyla kendisine nizamnameye aykırı hareket ettiği için meclisten dışarı çıkarılmış olduğu ve bir daha meclis müzakerelerini izleyemeyeceği bildirilir.[23]

DP'nin "burnunu kırma"yı amaçlayan, ancak hapse girmemek için de temkinli davranmak zorunda olan Burak'ın tüm dikkatine rağmen *Siyasi Halk Gazetesi*'nin 14 Temmuz tarihli sayısı da toplatılmaktan kurtulamaz. 18 Temmuz tarihli bir sonraki sayıya ise matbaada basıldıktan hemen sonra, daha piyasaya çıkmadan el konulur. Her iki uygulamanın gerekçesi de Ratip Tahir Burak imzalı karikatürlerdir. Söz konusu karika-

türlere de "Resmi sıfatı haiz şahıslar ve bunların şahıslarında hükümet icraatı aleyhinde açılan ve onları küçük düşürmek, itibarlarını sarsmak, aleyhlerinde istihkar ve istihfaf hissi telkin ederek şahısları ve hizmetleri hakkında ammede itimatsızlık ve tereddütler yaratmak mahsus maksadiyle devam ettirilen neşriyatı ifade eder mahiyette görülmesi" gerekçesiyle yeni bir dava açılacaktır.[24]

Siyasi Halk Gazetesi daha ilk üç ayını doldurmadan yüz binleri aşan para cezası, sık sık gündeme gelen toplatma ve kapatma kararlarıyla iflasın eşiğine gelmiştir.[25] Bu duruma sert yazılarıyla ateş püsküren Burak, gazeteyi kapatmakla devam etmek konusundaki kararsızlığını okuyucularıyla paylaşır.[26] Ya susmak ya da eleştirilerine devam ederek gazetesinin kapanmasını göze almak zorundadır. Burak bu durumu *Siyasi Halk Gazetesi*'nin 25 Temmuz tarihli sayısında bir karikatürle dile getirir. "Hangisini tercih ediyorsunuz?" sorusuyla, okuyucuların kendisine yardımcı olmasını ister.

Burak'ın soruşturmalardan kurtulmak, ancak söylenemeyeni de söylemek için karikatürlerinde DP'yi "koca göbekli, kalın enseli, dazlak kafalı, balta burunlu bir tip"le canlandırmanın yanı sıra bulduğu yeni bir yöntem daha vardır. 28 Temmuz 1956 tarihli nüshadan itibaren arka sayfada "Atatürk Sözleri" serisine başlar. Yeni davalar açılmasını önlemek için de, serinin ilk karikatürünün altına, "Atasözlerini karikatürle ifade edecek olan bu seride politik mana aranmaması ehemmiyetle rica olunur" notunu ekler. Ancak, uzun süre yayımlanacak olan bu seride karikatürleri çizilen atasözleri, mesajı almayı bilen bir okuyucu için gayet açık olarak DP'nin icraatlarını, ülkenin içinde bulunduğu siyasi durumu ve muhalefeti ifade etmekteydi.[27]

RATİP TAHİR BURAK VE *SİYASİ HALK GAZETESİ* ALEYHİNE AÇILAN DAVALAR

Temmuzdan itibaren Ratip Tahir Burak ve *Siyasi Halk Gazetesi* aleyhine açılan davaların duruşmaları başlar. Burak ilk aşamada "Oldu da Bitti Maşallah", "Yazısız", "Kurbanlıklar" ve "Kahraman Toreador" alt yazılı karikatürlerinden ve "Memleketin muhtaç olduğu fikir kahramanları"[28] başlıklı yazısından ötürü yargılanır.[29] Ancak aleyhine açılan davalar bunlarla sınırlı kalmaz. Süreç içerisinde listeye yeni yeni davalar eklenir.

Başlangıçta, ayrı ayrı devam eden davalara *Siyasi Halk Gazetesi* geniş yer ayırır. Ancak bu yayınlardan rahatsız olan savcılığın talebi üzerine, "Oldu da Bitti Maşallah" davasının gizli celselerde görüşülmesi kabul edilir. Daha sonra, tüm karikatürler hakkında açılan davaların bir dosyada birleştirilerek celselerin gizli olarak sürdürülmesi kararlaştırılınca, *Siyasi Halk Gazetesi* de duruşmaların tarihini yazmaktan öteye gidemez.

Karikatürler hakkındaki davanın gizli celselerde görüşülmesi sebebiyle bu süreçte *Siyasi Halk Gazetesi*'nden somut bilgiler edinmek mümkün değildir. Daha sonra yayımlanan kaynaklara göre ise Ratip Tahir'in "Oldu da Bitti Maşallah" lejandlı karikatür hakkındaki savunmasının esasını şu şekilde özetlemek mümkündür:

Karikatürün çizilmesi, yayımlandığı sayının matbaada basılması ve basılan nüshaların bayilere dağıtılması, yargılanmasına -ve daha sonra mahkûm olmasına- esas kabul edilen kanun maddesinin ve yine kanunun yürürlüğe girmesinden önceydi. Karikatürün basıldığı sayının bayilere dağıtıldığı anda kanun TBMM'de kabul edilmişti. Ancak kanunun yürürlüğe girmesi için Resmi Gazete'de yayımlanması şarttı. Kanunun Resmi Gazete'de yayım tarihi ise, söz konusu karikatürün olduğu *Siyasi Halk Gazetesi*'nin basıldığı tarih olan 08.06.1956'dır. Ayrıca gazete, Ankara'da basılan Resmi Gazete'nin İstanbul'a gönderilmek üzere postaneye gönderilmesinden önce bayilere dağıtılmıştır. Bundan dolayı bu davada, kanun değişikliği ve dolayısıyla da ilgili olduğu ileri sürülen madde esas alınamaz.[30] Ratip Tahir Burak artık her hafta davalardan dolayı Toplu Basın Mahkemesi'ndedir. Aşağı yukarı her çarşamba ve cumartesi günü de gazetesinde çıkan yazı ve karikatürlerden ötürü savcılıkta ifade verir.[31] Tabii bu koşuşturma içerisinde, gazetesinin bel kemiğini oluşturan karikatürlerini bile yetiştirmekte güçlük çeker. Kimi zaman onun yerine, gazetenin diğer karikatürcüsü Mim Uykusuz birinci sayfa karikatürlerini çizer. Hatta Uykusuz'un çizdiği bu karikatürlerden birinde de mahkeme kapısında karikatürlerini yetiştirmeye çalışan Ratip Tahir Burak ve *Siyasi Halk Gazetesi*'nin içinde bulunduğu trajikomik durum işlenmekteydi.

Çok sevdiği eşi Nimet Burak ile.

Tüm sıkıntılara rağmen *Siyasi Halk Gazetesi* temkinli muhalefet çizgisini sürdürür. Yazı ve karikatürlerle DP iktidarı mümkün olduğunca eleştirilir. Adnan Menderes'in muhalefet yıllarında basın özgürlüğü hakkındaki sözleri yayımlanır.[32] Yine basın öz-

Ratip Tahir Burak'ın 16 ay hapse mahkum edilmesine gerekçe olan karikatür.

Siyasi Halk Gazetesi 9 Haziran 1956

Ratip Tahir İsmet İnönü ile birlikte.

gürlüğü hakkında Batılı ülkelerdeki haklar ve muhalif gazetelerin iktidara yönelik nasıl eleştiri yapabildikleri, örneklerle sık sık işlenir.[33] DP'ye alternatif olarak daima CHP gösterilir. Yazı ve karikatürlerle muhalif partilerin DP karşısında birleşmesi için kamuoyu oluşturulmaya çalışılır.[34]

Mahkemeler sürecinde *Siyasi Halk Gazetesi*'nin çizgisi de değişmişti. Burak, karikatürlerinde mümkün olduğunca iç politikadan uzak durarak, dış siyasi gelişmelerin de sağladığı olanakla yönünü dış politikaya çevirir. Dış politikada yaşanan gelişmeler Ratip Tahir için yeni bir malzeme konusu olmaya başlar. Zira o günlerde Sovyetler Birliği Macaristan'a askeri müdahalede bulunmuştur. İngiltere, Fransa, İsrail ve Mısır ise kendi aralarında savaş halindedir.

Gazetenin bu yeni yayın politikası da yeni davaların açılmasına engel olamaz. Bu davalardan birinin nedeni de yine karikatürdür. Fakat bu kez davaya konu olan karikatürü çizen kişi Ratip Tahir Burak değil, *Köylü Gazetesi*'nin karikatürcüsü Kozma Togo'dur. DP'nin propaganda gazetesi olan *Köylü Gazetesi*'nde çıkan ve CHP'ye ağır biçimde saldıran söz konusu karikatürün Ratip Tahir Burak tarafından aynı sertlikle eleştirilmesi sonrasında *Köylü Gazetesi* yöneticisi Tarık Mümtaz Göztepe, Ratip Tahir Burak aleyhine hakaret davası açmıştır.[35]

19 Aralık 1956'da, Ratip Tahir'in dört karikatürü ve bir yazısından dolayı açılan davalar sonuçlanır. Açıklanan karara göre, karikatürler sebebiyle açılan davada Ratip Tahir Burak "Oldu da Bitti Maşallah" alt yazılı karikatürden dolayı suçlu bulunarak 16 ay hapis ve 4000 lira para cezasına çarptırılır. *Siyasi Halk Gazetesi*'nin de bir ay süreyle kapatılmasına karar verilir. Davaya konu olan diğer karikatürlerde ise suç unsuru görülmemiştir.[36]

Ratip Tahir Burak anılarında, verilen hapis kararının sebebini sadece bir karikatüre bağlamaz. Burak'a göre "suçu" daha geniş kapsamlıdır:

"Suçum, 1950 ile 1960 arasında Türkiye'nin kaderine hükmeden insanlara inanmamış olmak!.. Bir karikatürcü olarak fırçamla, bir yazar olarak kalemimle, bir politikacı, bir hatip olarak konuşmalarımla, bu insanlara karşı davranışlarım ve bana karşı olan davranışlar, adım adım bu akıbeti bana hazırlamış oldu."[37]

Mahkemenin aldığı karar temyize gönderilse de, sonuç Ratip Tahir Burak ve *Siyasi Halk Gazetesi* açısından olumsuzdur. 11 Nisan 1957 günü, gazeteye gelen iki polis memuru tarafından durum Burak'a bildirilir ve toparlanması için kendisine on dakika süre verilir. Bu on dakika içerisinde ancak eşi Nimet Hanım'a bir not yazma fırsatı bulabilen Burak, 16 aylık cezasını çekmek üzere Üsküdar Paşakapısı Cezaevi'ne sevk edilir.[38] Cezaevine girdiğinde, yazı ve konuşmalarından dolayı aleyhine açılmış ve devam eden üç ayrı dava bulunmaktaydı.[39] Ratip Tahir Burak'ın hapse girmesiyle birlikte kapatılan *Siyasi Halk Gazetesi*'nin ise kapatma cezası bittikten sonra yayın hayatına dönmesi mümkün olmadı.

Burak'ın cezaevine girmesi kamuoyunda geniş yankı uyandırdı. Basın, olayı yakından takip ederek okuyucularına duyurur.[40] Partisi CHP de Burak'a sahip çıkmaya çalışır.[41] İnönü cezaevinde kendisini ziyaret eder.[42] Karikatürcü meslektaşlarının ise tepki göstermekte yetersiz kaldıkları gözlenir. Zira Semih Balcıoğlu'nun da belirttiği gibi, baskılar o kadar fazladır ki, karikatürcüler yeni basın kanunu karşısında kendilerini bile kurtarmaktan acizdir.[43] Ayrıca o dönemde örgütlü hareket edebilecekleri Karikatürcüler Derneği gibi bir kuruluştan da yoksundurlar. Yine de *Dolmuş* dergisinde çıkan İlhan Selçuk imzalı yazılarda olduğu gibi bireysel çabalarla kamuoyunun ilgisi sıcak tutulmaya çalışılır.[44]

Aslında mizahi açıdan yaklaşıldığında, Burak'ın cezaevine girdikten sonra dışarıdakinden daha "rahat" ettiği ileri sürülebilir. En azından mahkümlar ve cezaevi yönetimi tarafından saygıyla karşılanır. Rahat etmesi için gerekli tedbirler alınır. Hatta resim çizebilmesi için koğuşunda özel bir düzenek bile sağlanır. Bir süre sonra da cezaevinin revirine nakledilerek ayrıcalıklı bir muamele

görür.[45] Ancak Burak bu süre içerisinde "dışarıdan kaynaklanan" çeşitli engellerle de karşılaşır. Sürmekte olan davaların duruşmalarına gitmesi, çeşitli usulsüzlüklerle engellenir. Cezaevindeyken kendisinin ve ailesinin geçimine katkı sağlamak amacıyla resimli hikâyeler çizdiği *Kumbara* adlı derginin yayınına son verilir.[46] Yasal olarak bir engel bulunmamasına rağmen, milletvekili adayı olmak istediği 1957 seçimlerinde önü kesilir.[47] Cezaevine girişinin yıldönümünde ise CHP İstanbul Gençlik Kolu tarafından düzenlenen karikatür sergisi valilikçe yasaklanır ve sergi açılışı polisler tarafından engellenir.[48]

Burak 485 gün süren cezasını tamamladıktan sonra olaylı bir şekilde cezaevinden çıkar. Olağan dışı bir şekilde -ki aslında o dönemde bu tip "tedbirler"e DP yönetiminde sık sık başvurulmaktadır- sabah saat beşte yatağından kaldırılarak arabaya bindirilir ve Anadolu yakasının tam tersi yönde, Avrupa yakasında, Zincirlikuyu Mezarlığı'nın önünde sivil polis memurları tarafından serbest bırakılır. Aslında alınan tüm bu tedbirler CHP'nin Üsküdar'da hazırladığı gösteriyi önlemek içindir. Ancak Burak serbest bırakıldıktan sonra tekrar Anadolu yakasına geçerek gösteriye katılır. Yapılan usulsüzlüğün faturası ise cezaevi müdürüne kesilir. Konunun CHP milletvekilleri tarafından adalet bakanına sorulması üzerine cezaevi müdürü hatalı görülerek uyarı cezası verilir.[49]

BURAK YENİDEN AKTİF MUHALEFETTE

Cezaevinden çıkmış olan Burak, kaldığı yerden yoluna devam etmek niyetindedir.[50] Bu şansı da, o günlerde yeni bir mizah dergisi çıkarmayı planlayan Semih Balcıoğlu'nun yaptığı teklifle yakalar. Ancak dergide çizmek için tek bir şartı vardır: Balcıoğlu'nun daha önceden anlaşmış olduğu Kozma Togo'nun kadrodan çıkarılması. Çünkü Burak çeşitli gazete ve dergilerdeki karikatürleriyle kendisine hakaret eden Togo'yu defalarca mahkemeye vermeyi düşünmüş, ancak her defasında da bundan vazgeçmiştir. Togo ile aynı dergide çalışmayı kabul etmez. Togo'nun kadro dışı bırakılmasıyla[51] Burak, *Taş*'ın ilk sayısından itibaren Demokrat Parti'ye saldırmaya başlar ve daha sonra *Taş-Karikatür*'de de aynı çizgisini sürdürür. İşin ilginç yanı, her ikisi de modern karikatür anlayışındaki bu dergilerin Ratip Tahir Burak gibi eski kuşaktan bir karikatürcünün eserlerine fazlasıyla rağbet etmesiydi. Bunda Burak'ın "Çizgide Mizah"a ayak uydurma çabası etkili görünse de, asıl etkenin dergilerin yayın politikasıyla Burak'ın muhalifliğinin çakışması olduğu anlaşılmaktadır. DP muhalifliğinin her iki kuşağı da aynı noktada buluşturması, Ratip Tahir'e genç kuşak karikatürcüler arasında yer bulmanın yolunu açmıştı.

Taş ve *Taş-Karikatür*'de DP'ye yönelik muhalefetini sürdüren Burak, bir yandan da hapse girişinin ardından kapanan *Siyasi Halk Gazete*'sini tekrar yayımlamak için girişimlerde bulunur. Ancak kâğıt, devlet tekelindedir ve DP iktidarı istediğine istediği kadar kâğıt tahsisi yapmaktadır. Dokuz ay boyunca hiçbir çabası sonuç vermez. Geçinebilmek için çıkarmayı düşündüğü çocuk dergisi dahi aynı engelle karşılaşır.[52]

DP karşıtı yayın yapan *Taş-Karikatür* dergisinin bir komployla aniden kapanmak zorunda kalmasının ardından, Burak'ın siyasi çalışmalara daha fazla ağırlık verdiği anlaşılmaktadır. Hükümetin artık iyice kontrolü kaybettiği ihtilalin eşiğindeki günlerde, İstanbul'daki 28-29 Nisan 1960 öğrenci olaylarının tertipçilerinden biri olarak gözaltına alınır. Evi aranarak bazı belgelere el konulur. Ailesi ve yakınları sorguya çekilir.[53] Kendisinden uzun süre haber alınamaz. Ailesinin kulağına, sokak ortasında asılacağı haberleri gelir.[54]

27 MAYIS İHTİLALİ VE SONRASI

Ratip Tahir Burak gözaltındayken 27 Mayıs ihtilali gerçekleşir ve roller değişir. DP yöneticileri tutuklanarak Yassıada'ya gönderilir. Onlara karşı yıllarca çizgisiyle mücadele etmiş olan Ratip Tahir Burak ise ihtilalden sonra oluşturulan Kurucu Meclis'in yolunu tutar. Kurucu Meclis üyeliğinin ardından bir dönem de milletvekilliği yapan Burak, böylece meclise giren ilk karikatürcü olur.[55]

Ratip Tahir Burak 1960'tan sonra da gazetelerde yazmaya ve çizmeye devam eder.[56] Ancak karikatürleri eski gücünü yitirmiştir. Zira mesleğinin doruğunu yaşadığı 50'li yıllarda yeni bir karikatür anlayışı yeşermiş, "Çizgide Mizah" akımı iyiden iyiye kök salmış, Burak ise, her ne kadar yeni akıma ayak uydurmaya çalıştığı, hatta bir ölçüde başarılı olduğu kabul edilse bile, "eskimek"ten kurtulamamıştır.

50'li yıllarda, kişilere ve gündelik siyasi gelişmelere bağlı klasik siyasi karikatür anlayışını sürdüren Burak, on yıl boyunca gözü kapalı bir başkaldırının, alaycı ve kavgacı bir tutumun temsilcisi olarak karikatürler çizer. Karikatürlerindeki asıl güç "DP karşıtlığı"na dayanmaktadır. Yaptığı eleştiriler ise kaybedilmiş CHP iktidarını geri getirme çabasından öteye gidemez. Yarattığı "koca göbekli, kalın enseli, dazlak kafalı, balta burunlu tip" de DP'nin iktidardan düşmesiyle anlamını yitirir. Çizdiği karikatürler adeta "günlük yumurta"[57] gibidir. Birçoğu günün koşullarına göre ilgi çekici ve popüler olmasına rağmen, koşullar değiştikten sonra anlamsız hale gelir.

1960'tan sonra iktidardaki bir partinin milletvekili olarak muhalif özelliğini de tamamen yitiren Burak, sanat hayatında büyük bir düşüş yaşar. 1977 yılındaki ölümüne kadar geçen sürede ise basında kendine yer bulmakta oldukça zorlanır ve Babıâli'ye küskün biçimde hayata gözlerini kapatır.[58]

AHMET MEHMETEFENDİOĞLU
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE
İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

YASİN KAYIŞ
DOKTORA ÖĞRENCİSİ
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE
İNKILAP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

DİPNOTLAR

1 Ratip Tahir Burak'ın hayatı hakkında bkz. "Ratip Tahir Burak (1904-1977)", *Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi*, III, s. 1171; Gül Pulhan, "Ratip Tahir Burak-Bir Siyasi Karikatürist", *Arsos*, sayı: 8 (Nisan 1989), s. 124-126; Sefer E. Berzeg, *Kafkas Diasporası'nda Edebiyatçılar ve Yazarlar Sözlüğü*, Basım: Sönmez Ofset, Samsun, 1995, s. 78-79; Selma Tükel, "Bir Ömürde 4 Hayat", *Hürriyet*, 10-11 Mayıs 1991. Ratip Tahir Burak'ın kapsamlı biriyografisi, ikinci eşi rahmetli Nimet Burak Hanımefendi ve kızları Gül Burak Hanım'dan alınan bilgi, belge ve görsel malzemeye dayalı olarak bu makalenin yazarları tarafından yayına hazırlanmaktadır.

2 Ahmet Sipahioğlu, *Türk Grafik Mizahı (1923-1980)*, Dokuz Eylül Yay., İzmir, 1999, s. 65.

3 İsmet İnönü'ile Ratip Tahir Burak'ın dostlukları oldukça eskiye dayanır. Ratip Tahir Burak'ın Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın ardından, Lozan'dan dönen heyeti taşıyan Gülcemal vapurunda görev yaptığı sırada İsmet İnönü'nün bir portresini çizmesiyle başlayan dostluk yıllarca sürmüştür: *Akis*, IX/154 (20 Nisan 1957), s. 9; Atatürk de Ratip Tahir'in resim çalışmalarını çeşitli şekillerde desteklemiş, Ankara'ya ziyarete gelen yabancı devlet adamlarının pek çoğunun resimlerini ona ısmarlamıştır. Bu arada Burak yaptığı pek çok Atatürk portresini de resmi dairelere satmıştır: Gül Pulhan, agm, s. 124; ayrıca bkz. Semih Balcıoğlu, *Memleketimden Karikatürcü Manzaraları*, Can Yay., İstanbul, 2003, s. 57; Semih Balcıoğlu, *Önce Çizdim Sonra Yazdım*, YKY, 3. baskı, İstanbul, 2001, s. 105-106.

4 Ratip Tahir Burak'ın ikinci evliliğinden olan kızı Gül Burak ile 15 Ağustos 2003 tarihinde İstanbul'da yapılan görüşme.

5 Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları (1944-1973)*, II (DP'nin Altın Yılları, 1950-1954), Bilgi Yay. 2. baskı, 1991, s. 117.

6 Ratip Tahir Burak'ın DP iktidarlarının ilk yıllarında çıkardığı karikatürlerinin siyasi gelişmeler ekseninde yapılan ayrı bir değerlendirmesi için bkz. Zafer Toprak, "Demokrat Parti ve Ratip Tahir Burak", *Tombak*, sayı: 21 (Ağustos 1998), s. 4-12.

7 Semih Balcıoğlu, *Memleketimden Karikatürcü Manzaraları*, s. 55, 63.

8 *Age*, s. 55, 63.

9 Ratip Tahir Burak, *Karikatürcünün Şakaları*, Ulus Basımevi, Ankara, 1952, s. 2.

10 Ratip Tahir Burak, *Hapishane Hatıraları*, Güven Yay., İstanbul, 1961, s. 44. Bu anılar tarafımızdan tekrar yayına hazırlanmaktadır.

11 Çetin Yetkin, "Çizginin Suçu-Ratip Tahir Burak", *Siyasal İktidar Sanata Karşı*, Bilgi Yay., Ankara, 1970, s. 263-264.

12 Gül Pulhan, agm, s. 124. Sözleşmenin feshedilmesinden sonra açıları dava uzun yıllar sürecek, Sala Kılıçlıoğlu davayı kazanan Ratip Tahir Burak'a yüklü bir tazminat ödemek zorunda kalacaktır: Karikatürist Semih Balcıoğlu ile 15 Mayıs 2003 tarihinde İstanbul'da yapılan görüşme.

13 Selma Tükel, "Bir Ömürde 4 Hayat", *Hürriyet*, 11 Mayıs 1991.

14 Türk karikatüründe 1950'lerden sonra Turhan Selçuk, Semih Balcıoğlu, Ali Ulvi, Ferruh Doğan gibi genç kuşak karikatürcülerin etkisiyle hâkim olmaya başlayan "Çizgide Mizah" akımı, "yazısız" ya da pek az yazılı çizimlere dayanan, karikatürü sadece bir gülmece aracı olarak görmeyen, içerikte konu aldığı "insan"ın fiziksel özelliklerinden çok onun hiç değişmeyen mizacı ile ilgilenen, aynı zamanda kalıcılık ve evrensellik kaygıları taşıyan bir akımı ifade eder. Bkz. Sezer Tansuğ, "Çizgiyle Mizah", *Hürriyet Gösteri*, sayı: 34 (Eylül 1983), s. 87; Ahmet Sipahioğlu, *age*, s. 75-76; Turhan Selçuk, "Çizgide Mizahın Tarihçesi", *Grafik Mizah*, (Yay. haz. Turgut Çeviker), İrs Yay., İstanbul, 1998, s. 48-51.

15 Ratip Tahir Burak, *age*, s. 8.

16 Ratip Tahir Burak, "Halk Niçin Çıkıyor", *Siyasi Halk Gazetesi*, 5 Mayıs1956.

17 Neşriyoluyla veya radyo ile işlenen ekbazı cürümler hakkındaki 6334 sayılı kanunun adı ile bazı maddelerinin tadiline ve bir madde ilavesine dair kanun; Basın Kanununun bazı maddelerinin tadiline ve kanunamuvakkatbir madde eklenmesine dair kanun, *T.C. Resmi Gazete*, 8 Haziran 1956; Ayrıca bkz. Cem Eroğul, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Yay., 4. Baskı, 2003, s. 192.

18 Karikatürde yer alan ve savcılığın talebiyle, dava açılmasına izin verenler TBMM Başkanı Refik Koraltan, Başbakan Adnan Menderes, İşletmeler Bakanı Samet Ağaoğlu, Devlet Bakanı Emin Kalafat ve Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'dür: *Siyasi Halk Gazetesi*, 16 Haziran, 14 Temmuz, 15 Ağustos 1956.

19 *Siyasi Halk Gazetesi*, 16 Haziran 1956.

20 Ratip Tahir Burak, "Bundan Böyle", *Siyasi Halk Gazetesi*, 13 Haziran1956.

21 Ratip Tahir Burak, *Hapishane Hatıraları*, s. 8.

22 Toplantı ve gösteri yürüyüşleri kanununda yapılması tasarlanan antidemokratik değişiklikleri eleştirildiği bir yazı bu duruma örnek olarak gösterilebilir: Bkz. Ratip Tahir Burak, "Biz Yanılmuş Olalım", *Siyasi Halk Gazetesi*, 27 Haziran 1956.

23 Ratip Tahir bu hakları aktardığı yarısında meclisten kendisinin çıktığını, çıkarıldığının ise yanlış olduğunu belirtir. Meclise sokulmama kararı karşısında, "Eh, herkesin günlürde bir arslan yatarmış. Kısmetse bir daha sefere ateke kapıdan değil, ön kapıdan gireriz. Balkonda değil salonda otururuz," diyerek milletvekili olma dileğini belirtir Nitekim 27 Mayıs ihtilalinden sonra da bu dileği gerçekleşir. Ratip Tahir Burak, "Ankara Dönüşü", *Siyasi Halk Gazetesi*, 4 Temmuz 1956.

24 *Siyasi Halk Gazetesi*, 5 Eylül 1956.

25 Özellikle binlerce litralık kâğıt, klişe, tertip, baskı, yazı, idare ve postanasarfiödenerek basıldıktan hemen sonra, 18 Temmuz tarihli sayıya daha piyasaya çıkmadan el konulması gazeteye büyük bir darbe vurur. Zaten büyük bir sermayeyle kurulmamış olan *Siyasi Halk Gazetesi*, toplatıldığı ve dolayısıyla satılamadığı için iflasın eşiğine gelmiştir. Bir sayının daha toplatılması göze alınamaz; Ratip Tahir Burak, "Gazetemizin Son Sayısına, Basıldıktan Sonra Matbaada El Konuldu", *Siyasi Halk Gazetesi*, 25 Temmuz 1956.

26 Ratip Tahir Burak, "Gazetemizin Son Sayısına, Basıldıktan Sonra Matbaada El Konuldu", *Siyasi Halk Gazetesi*, 25 Temmuz 1956.

27 Karikatürüçizilen atasözlerinden bazılarıda şunlardır: "Köpeklerin Duası Kabul Olsa Gökten Kemik Yağar", "Yavaş Atın Çiltesi Pek Olur" ...

7 Temmuz 1956 tarihli *Siyasi Halk Gazetesi*'nde çıkan bu yazıya eski Adalet Bakanı ve Yargıtay Başkanı Halil Özyörük'ün izin vermesi ve savcılığın talebiyle hakaret davası açılmıştır.

29 Davaların seyri için bkz. *Siyasi Halk Gazetesi*, 14, 28 Temmuz, 15, 18, 22 Ağustos; 5, 8, 22, 29 Eylül 1956; 24 Kasım 1956.

30 Oysa savcılar basın suçlarına çok daha ağır suçlar öngören yerli basın kanunur un uygulanmasında israr edecek, mahkeme heyeti de bu doğrultuda kararverecektir: Ratip Tahir Burak, *Hapishane Hatıraları*, s. 45-46; *Siyasi Halk Gazetesi*, 22 Aralık 1956; ayrıca bkz. Çetin Yetkin, agm, s. 265.

31 Burak, *age*, s. 8.

32 *Siyasi Halk Gazetesi*, 23 Haziran 1956.

33 Böyle bir örnek için bkz. *Siyasi Halk Gazetesi*, 3 Ekim1956.

34 *Siyasi Halk Gazetesi*, 6 Ekim1956.

35 Söz konusu karikatürün eleştirildiği yazı için bkz. *Siyasi Halk Gazetesi*, 15 Eylül 1956.

36 22 Aralık 1956 tarihli *Siyasi Halk Gazetesi*, karar metninin tamamını yayınlamıştır.

"Dava ietkik edildi, İncelenmeye değer başka bir cihetkalmadı.

İ.D.: Siyasi HALK gazetesinin 9.6.956 tarihli hüshasının 4. Sahifesinde neşredilen (Oldu da Bitti Maşallah) yazısı ile karikatür ve bu karikatürde bulunan resmi sıfatı haiz olan şahısları küçük düşürmeye hedef tutan ve istihfaf hissini telkin edebilecek mahiyette görülmüş ve her ne kadar şahıslar muhtelif se de birfil olarak kabul edilmiştir. Kanunda neşri tanınırken meriyete girecek yazılı olmasına ve 6732 sayılı kanun 8.6.956 tarihinde saat 9.30'da neşredilmiş olmasına ve kanunun neşrıtarihinden sonra intişar sahasına çıkmasına göre maznunun kanun neşrinden evvel gazeteninçıktığı yolundaki müdafaa varit görülmemiştir. Hareketine uyan 6732 sayılı Kanunla muaddel 1. Maddenin 5. Bendidelaletiyle 2. Fıkrasına tevfikan bir sene müddetle hapsine 3000 lira ağır para cezası ile hükümlülüğüne ve bu maddenin son fıkrasına göre cezası üçtebir nisbetindeartırılarak bir sene 4 ay müddetle hapsine 4000 lira ağır para cezası ile hükümlülüğüne, gazetenin 5680 sayılı Kanunun 30/5 inci maddesine tevfikan bir ay müddetle neşriyatının tatiline, 100 lira duruşmaharcı ile mahkememasraflarının tahsiline.

14 ve 18 Temmuz tarihli nüshalarındaneşredileni karikatürlerden dolayı her ne kadar 6731 sayılı Kanunun 3. Maddesine göre dava açılmış ise de İdel hadisede bu maddede yazılı suç unsurları görülmemiş ve maznunun fiili aynı Kanunun 1. Maddesinin 5. Fıkrasına mümasıve muvafakatle bağlı mahiyet bulunmuş ve böyle bir muvafakatnamenin de alınmamış olduğu dosyanın tetkikinden anlaşıldığından mezkur nüshalarda çıkarı karikatürlerden dolayı açılmış olan duruşmanın tatiline, mahkumiyette ekseriyetle ve duruşmanın tatilinde oy birliği ile 19.12.956 tarihinde temyizi kabil olmak üzere karar verilerek maznuna ve vekillerinin yüzüne karşı açıkolarak anlatıldı."

37 Ratip Tahir Burak, *age*, s. 5-6.

38 *Age*, s. 8-9; *Akis*, IX/154, (20 Nisan 1957) s. 8-9.

39 Bunlardan ilki "Kıvılcı" davası; ikincisi Adana CHP il kongresinde radyoda muhalefete söz hakkı verilmemesinineleştirdiği bir konuşmada, "halkın devlete karşı olan itimadını sarsıcı mahiyette sözler sarf ettiği" gerekçesiyle Adana'da açılan dava, sonuncusu ise Afşehir de cumhurbaşkanına hakaretten dolayı açılmış olan davaydı: Ratip Tahir Burak, *age*, s. 25; *Siyasi Halk Gazetesi*, 30 Ocak 1957. Ratip Tahir, mahkûmiyeti sırasında görüşülen bu davalardan beraatetmiştir.

40 Bkz. *Milliyet*, 12 Nisan 1957; *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1957. Ayrıca ayrı hafta çıkan *Akis* dergisinin kapağı da bu konuya ayrılmıştır: *Akis*, IX/154 (20 Nisan 1957).

41 CHP'nin ulayı kamuoyunun gündemine getirme yöntemi olduğuça ilginçtir. Metin Toker'in verdiği bilgiye göre, parti meclisi toplantısındayapılan yoklama sırasında, Genel Sekreter Kasım Gülek, bilerek Ratip Tahir Burak'ın adını da okumuş, diğer üyelerbağırarak "Hapistedir" cevabını vermişlerdir: Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları (1944-1973)*, III (DP Yokuş Aşağı, 1954-1957), Bilgi Yay., 3. baskı, 1991, s. 241.

42 Burak, *age*, s. 105.

43 Karikatürist Semih Balcıoğlu ile 15 Mayıs 2003 tarihinde İstanbul'da yapılan görüşme.

44 İlhan Selçuk, "Bir Yıldönümü", *Dolmuş*, V/119 (16 Nisan 1958); İlhan Selçuk, "Ratip Tahir", *Dolmuş*, V/131 (9 Temmuz 1958)

45 Ratip Tahir Burak cezaevine girdikten sonra, hem kendi yaşadıklarını hem de toplumun kanayan yarası olarak gördüğü hepbirlere yaşanına ışık tutabilmek amacıyla günü gününenotlar tutmuş, 27 Mayıs askeri müdahalesindensonra dacezaevi anılarını bir kitapta toplamıştır. Bu anı veizlenimlerin renklihir anlarımışçın bkz. Ratip Tahir Burak, *Hapishane Hatıraları*, Güven Yay., İstanbul, 1961.

46 *Kumbara*, İş Bankası'nın o dönemde çocuklara yönelik olarak çıkardığı bir dergidir. Burak bu derginin yayınına, aynı zamanda DP genel idare kurulu üyesi olan, İş Bankası Genel Müdürü Azmi Avunduk'un emriyle son verildiğini belirtir: *Age*, s. 67.

47 Ratip Tahir Burak'ın aday olanlaması üzerine CHP eşini aday göstermiştir: *Age*, s. 107-108; Selma Türkel, "Bir Ömürde 4 Hayat", *Hürriyet*, 11 Mayıs 1991. Ratip Tahir Burak'ın ikinciеşi, İttihad ve Terakki'nin kurucu üyelerinden Dr. Reşid Bey'in kızı rahmeti Nimet Burak (ilkeşi ünlü İttihatçılardan Küçük Telat Muşkara) Hanımefendi ile vefatından önce çeşitli tarihlerde yapılan görüşmelerden tutulan notlardan.

48 *Cumhuriyet*, 12 Nisan 1951.

49 Ratip Tahir Burak, s. 179-181; Ratip Tahir Burak'ın ikinci evliliğinden olan kızı Gül Burak ile 15 Ağustos 2003 tarihinde İstanbul'da yapılan görüşme

50 *Age*, s. 141.

51 Semih Balcıoğlu, Ratip Tahir Burak'ın şartı karşısında Togo'ya nazik bir şekilde kadronun dolduğunu söyler. Togo ise durumun farkındadır "Haklısın... İlerhalde Ratip'le görüştün. Ratip de haklı, ben biraz fazla ileri gitmiştim," diyerek hatasınıkabullenir: Semih Balcıoğlu, *Memleketimden Karikatürcü Manzaraları*, s. 61-62.

52 Ratip Tahir Burak, *age*, s. 49.

53 *Age*, s. 49, 174.

54 Ratip Tahir Burak'ın ikinci evliliğinden olan kızı Gül Burak ile 15 Ağustos 2003 tarihinde İstanbul'da yapılan görüşme.

55 Semih Balcıoğlu, *age*, s. 61; *TBMM Albümü (1920-73)*, Haz. Kazım Öztürk, Ankara, 1973, s. 448; *TBMM Albümü (1920-1991)*, TBMM Genel Sekreterliği Yay., Ankara, 1994, s. 550.

56 "Ratip Tahir Burak (1904-1977)", *Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi*, III, s. 1171; *Spaşettı*, 15 Kasım 1992.

57 "Günlük yumurta" benzetmesi 1952 yılında Turhan Selçuk tarafından, kişilere veya ülkelerdeki siyasi gelişmelere bağlı siyasi karikatür anlayışını tanımlamakiçin kullanılmıştır. Bu sözler direkt olarak Ratip Tahir Burak'ın karikatürleri için söylenmiş olmasa bile, Burak'ineserleri içinde geçerlidir: Turhan Selçuk, "Karikatür Nedir?", *Yeni Istanbul*, 9 Kasım 1952.

58 Semih Balcıoğlu, *age*, s. 62.

Türkiye'de bira bu kapağın altındadır.

Türk basketbolunun sıçramasında, futbolda Milli Takımımızın dünya çapında başarılara uzanmasında, Türk sinemasının büyük atağında, tiyatroların seyirciyle buluşmasında, Türk turizminin gelişmesinde, kültürel değerlerimizin arkeoloji ile gün yüzüne çıkmasında, blues ve rock festivallerinin coşkusunda, hep O'nun payı var.

Kısacası, bu kapağın altında; çok daha fazlası var!

ANADOLU GRUBU

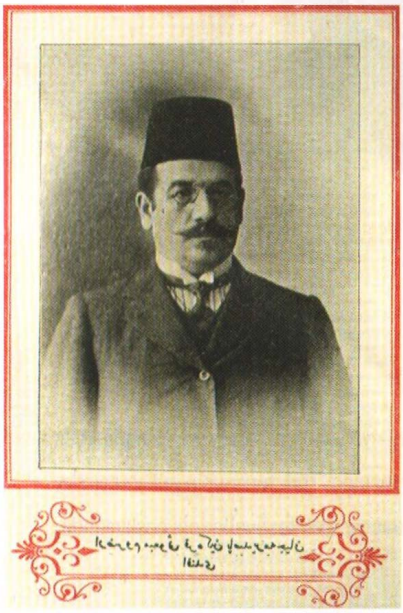
LÜTFEN BİLİNÇLİ TÜKETİNİZ

OSMANLI'NIN UYGULAYAMADIĞI BİR PROJE

KARAKİN PASTIRMACIYAN'IN ANADOLU ŞARKÎ ŞİMENDİFER PROJESİ

DOÇ. DR. MEHMET OKUR

Pastırmacıyan: "Doğu Anadolu vilayetlerine asırlardan beri hükmeden sefaletin başlıca sebebi nakliye vasıtalarından büsbütün yoksun olması olup (...) Zira belirtilen vilayetler memleketin en verimli arazilerinden biri olmasına rağmen elde edilen gelirlerde sürekli bir azalmadan başka. bu havalideki insanların geçinebilmeleri için hükümet her sene pek çok fedakârlık yapmaya mecbur olmaktadır. Bu olumsuz durumun değişmesinin yegâne çaresi ise Trabzon-Sivas-Erzurum-Bitlis-Van-Mamuratül-Aziz ve Diyarbakır vilayetlerini Karadeniz limanlarına bağlayacak bir demiryolunun acilen inşa edilmesidir. (...)"

Erzurum Mebusu Dr. Karakin Pastırmacıyan.

Osmanlı Mebusanı 1324-1328.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nde de küçük çaplı demiryolu inşasının başladığını görüyoruz. Fakat ülkenin uzun süredir içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik krizler, Osmanlı hükümetinin demiryolu politikasını belirlemek konusunda sıkıntı yaşamasına neden olduğu gibi, bu küçük teşebbüslerin dahi yabancı devletlerce yapılmasını zaruri kılmış ve bu devletler, demiryollarını Osmanlı Devleti'nin ekonomik kalkınmasından çok, sömürgeleştirilmesinin en etkili araçlarından biri olarak kullanmışlardır.

Osmanlı Devleti'nde ilk demiryolu inşaatına 1851'de Mısır'da başlandı. İngilizlerin teşviki ile inşa edilen bu demiryolu İskenderiye Kahire arasında döşenmiş olup, 1854 yılında işletmeye açılmıştır.[1] Anadolu'daki en eski demiryolu ise imtiyazı 1856 yılında verilen ve 1866'da işletmeye açılan İzmir-Aydın hattıdır. 1888 yılına kadar değişik dönemlerde uzatılan ve şube hatları eklenen bu demiryolu bir İngiliz şirketine aitti.[2] Osmanlı Devleti'ni Avrupa'ya bağlayan demiryolu da 1888'de işletmeye açılan ve İngiltere, Fransa, Belçika, İsviçre ve Avusturya şirketleri tarafından yapılan Şark demiryolları hattıydı.[3]

Hiç şüphesiz bu alanda Berlin-Bağdat demiryolu projesi[4] çok önemli bir yere sahiptir. Bu hat İngiltere ve Rusya gibi Ortadoğu'da söz sahibi olmak isteyen Almanya tarafından hem iktisadi hem de siyasi maksatlarla gündeme getirilmiştir.[5] Musul ve Bağdat civarında incelemelerde bulunmuş bir Alman teknik komisyonu hazırladığı raporda, bölge için "gerçek bir petrol gölü" tanımlamasında bulunmuştu. Raporda ayrıca bu kaynaklardan hiçbir kâr elde edilmese dahi Ruslarla anlaşıp dünya tekelini elegeçirme yolunda bulunan İngiltere'nin önünün kesilebileceği belirtilmişti.[6] Aynı dönemde İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne yönelik politikasında değişikliğe gitmesi veya yeni bir aşamaya geçmesi Sultan Abdülhamid'i yeni denge arayışları çerçevesinde Almanya'ya yaklaştırmış[7] ve dolayısıyla Bağdat demiryolu hattı imtiyazında bu ülkenin ön plana çıkmasına neden olmuştur[8]

Bağdat demiryolu hattının Almanya tarafından uygulamaya konulması, bölge üzerinde gözü olan devletler arasında, özellikle İngiltere nezdinde büyük bir gürültü kopardı.[9] Zira bu demiryolu İstanbul'dan geçerek Konya üzerinden Mezopotamya top-

raklarını aşacak, Basra Körfezi'ne kadar uzanacaktı ki, bu durum bölgenin hammadde kaynaklarının ve Hindistan yolunun Almanya'nın kontrolüne girmesi demekti.[10]

Osmanlı-Alman yakınlaşmasını dikkatle izleyen İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Sir Clare Ford, Bağdat demiryolu imtiyazının Almanya'ya verilmesinin İngiliz çıkarlarına zarar vereceğini ifade ederek protesto ederken, Fransa Büyükelçisi P. Chambon da Anadolu'dan geçecek demiryolu imtiyazlarının Almanlar lehine kullanılmasını Fransa'ya yapılmış bir saygısızlık olarak nitelemiştir.[11] Rusya'nın sorunu ise Anadolu'dan geçecek bir demiryolunun Osmanlı Devleti'ni güçlendireceği ve iki ülke arasındaki muhtemel bir krizde Osmanlı ordusunun kısa sürede Rusya sınırına nakledileceği kaygısı idi.[12]

II. Meşrutiyet'in ilanı ve Meclis-i Mebusan'ın açılması ile birlikte konu mebuslar tarafından da gündeme getirilmiş ve daha önce verilen imtiyazların uzatılması meselesi sert tartışmalara sahne olmuştur. İttihatçılar Abdülhamid yönetiminin büyük bir gizlilik içinde verdiği ve sonuçlarını ayrıntılı bir şekilde kamuoyuna açıklamadığı Bağdat demiryolu imtiyazının ulusal çıkarlara aykırı hükümler taşıdığını düşünüyorlardı.[13]

Bağdat demiryolu projesine en şiddetli tepki, İttihad ve Terakki'nin nüfuzlu üyelerinden Bağdat Mebusu İsmail Hakkı Bey'den geldi. Hakkı Bey Bağdat demiryolunu, ancak otokrat ve hırsız bir hükümet sayesinde doğabilecek siyasi ve iktisadi bir hilkat garibesi olarak niteledi[14] ve gizli tutulan imtiyaz sözleşmesinin kamuoyuna açıklanmasını istedi. Selanik Mebusu Cavit Bey ise imtiyaz sözleşmesinin Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisadi ve idari bağımsızlığını zedelediğini, kilometre başına garantinin hazineyi kurutacak bir oyun olduğunu, projenin iktisadi yönünden çok stratejik yönüne önem verilmiş olduğunu, Alman nüfuzunun Türkiye'de yayılmasını daha fazla görmek istemediğini söyledi.[15] Erzurum Mebusu Karakin Pastırmacıyan da, Bağdat demiryolu

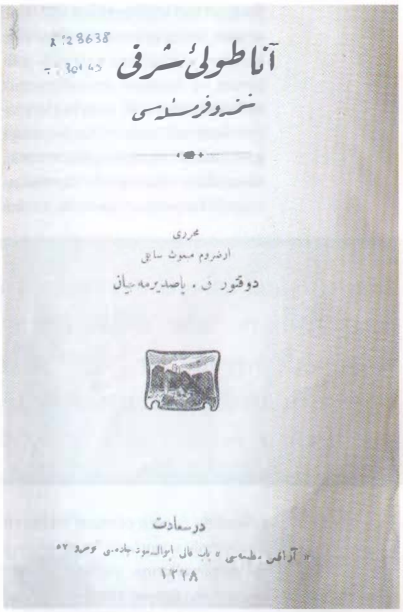
hattının hem maliyet yönünden yüksek hem de geçtiği coğrafyaya katkısının az olduğu üzerinde durdu.[16] Gerçekten de demiryolunun finansman sorununu çözümleyiş mekanizmaları irdelendiğinde, demiryolu yapımı için gerekli paranın Osmanlı hükümeti tarafından borçlanarak sağlandığı anlaşılır.[17]

Bağdat demiryolu projesinin tartışıldığı dönemde alternatif projeler de gündeme gelmişti. Nitekim bir Avusturya-Rus şirketi, Trablusşam'dan Basra Körfezi'ndeki herhangi bir limana uzanacak ve Bağdat ile Hanikin'e ayrılacak kolları olan bir demiryolu döşemeyi teklif etti. Viyana'daki Rus büyükelçisinin kardeşi ve Çar'ın nüfuzlu yakınlarından olan Kont Viladimir Kapnist tarafından hazırlanan bu proje gerek Rusya içinde, gerekse İngiltere ve Almaya nezdinde sert tepki ile karşılaşınca rafa kaldırıldı.[18] Yine Trablusşam'dan başlayıp Halep ve Fırat üzerinden Bağdat'a uzanan Cezalet-Tancrad projesi ve Fransızların İzmit-Ankara-Bağdat hattı, reddedilen tekliflerden bazılarıydı.[19]

Budönmedegündemegelenve Berlin-Bağdat projesi kadar ses getiren en ciddi projeler ise Chester projesi[20] ve Dr. Karakin Pastırmacıyan'ın "Şarki Anadolu Şimendifer projesi (Doğu Anadolu Demiryolu Projesi)"dir.

Erzurum Mebusu Dr. Karakin Pastırmacıyan[21] ve mebus arkadaşları tarafından hükümete sunulan bu proje Sivas, Erzurum, Trabzon, Mamuratü'l-aziz, Diyarbakır ve Bitlis vilayetlerinin demiryolu ile hem birbirlerine ve hem de İstanbul'a bağlanmasını öngörüyordu.[22] Zira 1774 Küçük Kaynarca ve 1792 Yaş antlaşmaları sonucunda Karadeniz'in Rus ticaretine açılması dengeleri yeniden değiştirmiş,[23] Osmanlı Devleti ile Avrupa ülkeleri arasındaki ticaretin artması ile de Karadeniz'deki ticari trafik hızlanmıştı.[24] Buna karşılık Karadeniz'in en önemli limanı konumunda olan Trabzon Limanı'nı Doğu Anadolu'ya ve İran'a bağlayan bir demiryolunun olmaması, Karadeniz'deki ticari aktivitenin en büyük handikapıydı. Zira gemilerle İstanbul Boğazı ve Tuna üzerinden Trabzon'a getirilen Avrupa malları bu noktaya kadar teknolojinin imkânlarını kullanarak seri bir şekilde gelirken, Trabzon'dan itibaren uzun ve meşakkatli bir kara yolculuğuyla Erzurum'a ve oradan da Tebriz'e varıyordu.[25]

Trabzon'dan Doğu Anadolu'ya ve İran'a yapılan ticaret hacminin boyutları[26] hakkında bilgi veren Trabzon İngiliz Konsolosluğu,

آناطولی شرقی
سمندوفر مسئلهسی
محرری
ارضروم مبعوث سابقی
دوکتور ق. پاصدیرمهجیان
درسعادت
۱۳۲۸

II. Abdülhamid zamanında Pastırmacıyan'ın projesi gibi başka demiryolu projeleri ciddi çekişmelere ve çıkar çatışmalarına yol açtı.

***Anadolu Şarki Şemendifer Meselesi* adıyla Dr. Pastırmacıyan'ın hazırladığı rapor 1328 senesinde İstanbul'da basılmış.**

Trabzon'dan iç bölgeye uzatılacak ve oradan İran'a geçecek bir demiryolu hattının uluslararası ticaretin gelişimine ve bölgenin sosyoekonomik kalkınmasına büyük katkı sağlayacağını belirtmektedir.[27] Konsolosluğa göre, transit eşyanın paketlenmesi, karayoluyla taşınması ve taşınma sırasında karşılaşılan güvenlik sorunu bölgedeki ticareti olumsuz etkileyen en önemli unsurlardı ve dolayısıyla demiryollarına şiddetle ihtiyaç vardı.[28] Bu ihtiyaç Gümüşhane Mebusları İbrahim Lütfi ve Hayri beyler tarafından Meclis-i Mebusan'a sunulan takrirde de dile getirilmişti. Bu takrirde, Trabzon ile Erzurum arasında nakil vasıtalarının yokluğu yüzünden bölge şehirlerinin iktisadi açıdan günden güne zayıfladıkları belirtilerek, Trabzon-Erzurum demiryolu hattının bir imtiyaz ile veya başka bir şekilde inşası hakkında Gümüşhane Sancağı İdare Meclisi ile ticaret ve belediye heyetlerinin dilekçelerinin mecliste okunduktan sonra gereğinin yapılması için Nafıa Nezaretine gönderilmesi istenmekteydi.[29]

Gümüşhane mebuslarının takriri hakkında söz alan mebuslar, bölgeye bir demiryolu yapımının yalnızca ekonomik zorunluluk değil, stratejik ve askeri bakımdan da önemli olduğu üzerinde durmuşlardır. Erzurum Mebusu Ohannes Varteks Efendi, Rusların kısa bir süre içinde Kafkasya'dan Sarıkamış'a kadar şoseler ve demiryolu hattı inşa ettiğini, buna karşılık Osmanlı tarafında bırakın demiryolunu, şose dahi bulunmadığını belirtmiş ve iki devlet arasındaki muhtemel bir savaşta Rusların binlerce askeri bir haftada cepheye yığacağı, Osmanlı Devleti'nin ise böyle bir imkândan mahrum olacağı üzerinde durmuştur.[30]

Karakin Pastırmacıyan da Doğu Anadolu'yu Doğu Karadeniz'e bağlayacak bir demiryolunun bölgenin sosyoekonomik yönden kalkınmasını sağlayacağı ve güvenliğe katkıda bulunacağı üzerinde durmuş, belirtilen coğrafyayı birbirine bağlayan bir öneri getirmiştir. Pastırmacıyan önerisinde kendi projeleri ile Berlin-Bağdat demiryolu projesini karşılaştırmakta ve Trabzon, Sivas, Erzurum, Bitlis, Van, Mamüretülaziz ve Diyarbakır vilayetlerini Karadeniz'e bağlayacak bir demiryolunun yalnızca masraf ve gelir elde etme bakımından daha avantajlı olmayıp,[31] aynı zamanda askeri ve siyasi açıdan da devlete önemli katkılar sağlayacağını belirtmektedir. Ona göre, Alman projesi tamamen siyasi maksatlı olup, Osmanlı Devleti'nden ziyade Almanya'nın menfaatleri doğrultusunda tatbikata konulmuştu. Çünkü Sultan II. Abdülhamid, saltanatını korumak için Rusya'yı gücendirmemek ve Almanya'ya yaslanmak gibi bir politika izliyordu. Pastırmacıyan şu iddialarda bulunuyordu:

"(...) Kafkasya sınırlarına kadar uzanacak olan demiryolu hatlarını endişe ile izleyen Rus siyasetini memnun etmek üzere ve hatta kilometre başına 17.650 Frank gibi yağlı bir teminata rağmen, Alman diplomasisi hemen şimal güzergâhından vazgeçerek Eskişehir-Konya yolu ile öncekinden uzun ve pahalı olan doğu hududumuzun muhafazasına hiç bir faydası olmayan ve ancak Rus diplomasisini memnun eden güney güzergâhını tercih ettiler.

(Esasında) 1895'te Alman hattı zaten Konya'ya varmış olup, belirtilen tarihten 1901 sonuna kadar uzun takibattan sonra ve bazı 'bahşişler' yardımıyla ve hattın tümü için 15.500 Frank teminatla Konya-Bağdat ve İran Körfezi'ne kadar olan kısmın imtiyazını elde etmiştir ki, bu Sultan Abdülhamid siyasetinin muhafazasına hizmet eden ve onun muhterem dostu olan Alman imparatoruna ihsan olunan bir bahşiş idi. (...)"[32]

Anadolu'daki en eski demiryolu ise imtiyazı 1856'da verilen ve 1866'da açılan İzmir-Aydın hattıdır. 1888'e kadar değişik dönemlerde uzatılan ve şube hatları eklenen demiryolu, bir İngiliz şirketine aitti. Osmanlı Devleti'ni Avrupa'ya bağlayan demiryolu da 1888'de açılan ve İngiltere, Fransa, Belçika, İsviçre ve Avusturya şirketlerince yapılan Şark Demiryolları hattıydı.

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu bukıskaçtan kurtulması ve Avrupa'nın Osmanlı ülkesi üzerindeki siyasi ve iktisadi ihtiraslarına bir an önce set çekilmesi için başta demiryolları olmak üzere bayındırlık teşebbüslerine iyi düşünülerek girişilmesini isteyen Pastırmacıyan, arkadaşları ile birlikte Meclis-i Mebusan'a sundukları "Şarki Anadolu Şimendifer Projesi"ni de bu girişimin bir başlangıcı olarak görmüştür.[33] Pastırmacıyan, meclise sundukları projenin gerekçesini şöyle açıklamaktadır:

"Doğu Anadolu vilayetlerine asırlardan beri hükmeden sefaletin başlıca sebebi nakliye vasıtalarından büsbütün yoksun olması olup, gerek ahali ve gerek hükümet için tahammül edilemez bir noktaya ulaşmıştır. Zira belirtilen vilayetler memleketin en verimli arazilerinden biri olmasına rağmen elde edilen gelirlerde sürekli bir azalmadan başka bu havalideki insanların geçinebilmeleri için hükümet her sene pek çok fedakârlık yapmaya mecbur olmaktadır. Bu olumsuz durumun değişmesinin yegâne çaresi ise Trabzon-Sivas-Erzurum-Bitlis-Van-Mamuratül-Aziz ve Diyarbakır vilayetlerini Karadeniz limanlarına bağlayacak bir demiryolunun acilen inşa edilmesidir. (...)"[34]

Pastırmacıyan, *Anadolu-i Şarki Şimendifer Meselesi* adlı eserinde pro-

jesinin ehemmiyetini, maliyetini ve gelirini ise Berlin-Bağdat projesi ile karşılaştırmak suretiyle şöyle açıklamaktadır:

"Elhalif-Bağdat hattının teminat miktarı yıllık 320.000 ve Adapazarı-Bolu hattının teminatı da 140.000 liradır ki bu iki hat için toplam tutarı 460.000 liraya ulaşmaktadır. Şahsi kanaatime göre hükümet bu 460.000 lirayı Nafıa Nezareti programında ikinci ve üçüncü derecede yer alan aşağıda belirtilen hatlara tahsis etmelidir:

Ankara-Sivas 406 kilometre,
Samsun-Sivas 434 kilometre,
Sivas-Erzurum 542 kilometre,
Trabzon-Erzurum 380 kilometre,
Toplam 1.762 kilometrelik bir şebeke.

Yani aynı meblağla Kuzey Anadolu'da 1.700 kilometrelik bir demiryolu hattı inşası mümkün iken, bu şebekenin haiz bulunduğu ehemmiyete rağmen 460.000 liranın ancak 850 kilometrelik inşaata tahsisi tercih edilmiştir.

Gerçekten de Kuzey Anadolu Demiryolu Hattı için kilometre başına yaklaşık olarak 15.000 frank ödense, bütün şebeke için senede 1700 x 15.000 = 25.500.000 Franklık bir yük altına girilmiş olacaktı. Hükümetin teminat olarak 460.000 lira, yani 10.580.000 Frank ödeme yapması farz olunsa, belirtilen hatların inşasını yapacak olan şirkete 25.500.000-10.580.000 = 14.920.000 Frank, yani yıllık her kilometreye 8.776 Frank ödeme yapılmış olacaktır. Sivas ve Erzurum gibi esasen zirai olan iki vilayetten Samsun ve Trabzon limanlarına yalnız zahire ihracından elde edilecek gelir ise yaklaşık olarak şu kadardır:

Sivas-Samsun 434 km x 300.000 Tonu x 5 santimden = 6.510.000 Frank

Erzurum-Trabzon 380 km x 200.000 Tonu x 5 santimden = 3.800.000 Frank

Yani yalnızca zahire ticaretinden elde edilen gelir 10.310.000 Franktır.

Hükümet tarafından teminat suretinde verilecek ücret bu meblağa eklendiğinde, belirtilen şebeke için 20.890.000 Frank ayrılmış olup, hattın tesisine sarf olunan sermayenin faiz ve işletmesi masraflarına karşılık olarak 3.800.000 Frank, yani kilometre başına 2.235 Frank kalır. Fakat hiçbir şüphe yoktur ki toplam 191.720 kilometre kare alanı kapsayan ve 613.243 nüfusun yaşadığı, yani kilometre kare başına 19 kişinin düştüğü Erzurum, Trabzon ve Sivas Vilayetleri'ne hizmet edecek bu hatlar, kilometre başına 13 kişi düşen bir vilayete hizmet eden Haydarpaşa-Ankara hattı gelirinden çok daha fazla gelir temin edebilir.

Aynı durum Bağdat ve Musul vilayetleri için de geçerlidir. Zira bu vilayetler dahilinden geçecek arazideki nüfus yoğunluğu 6.3 civarında olup, son beş yılda elde edilen aşar gelirleri dikkate alındığında Musul Vilayeti'nden 77.000 ve Bağdat Vilayeti'nden ise 170.985 lira gelir elde edilmiş olup, toplam 247.985 Osmanlı lirası civarındadır.

Elde edilen bu gelir miktarını Doğu ve Kuzey Anadolu şehirleri ile çarpıp nüfuslarına taksim ettiğimizde nüfus başına 132 kuruş, bütün memleket nüfusu başına düşen miktar ise 206 kuruştur ki, bu iki vilayetin zahire ihtiyacına mecbur olmasının sebebi de budur.

Bağdat demiryolu inşaatı savunucuları, Bağdat demiryolunun bölgedeki zirai üretimin artmasına hizmet edeceğini iddia edebilirler. Fakat şurası unutulmamalıdır ki, zirai üretimin nakli için o coğrafyada iki büyük nehir mevcut iken, Doğu Anadolu'dan İskenderun'a zahire ihracı için gerekli olan bin kilometreden fazla bir demiryolunun inşa şansı mevcut değildir.

Demek oluyor ki, memleketimizin demiryolu şebekelerinden en önemlisinin inşası için bizim Bağdatçıların üç seneden beri hiçbir ciddi teşebbüsleri söz konusu olmamıştır.

Pastırmacıyan raporunu yazdığı dönemde, Hicaz demiryolu en çok konuşulan projelerden biriydi. 1324 senesinde hazırlanmış Hicaz demiryolunun tabelası ve demiryolunun yapımından bir fotoğraf.

Yukarıdaki iki fotoğraf nabataea.net/hejaz. sitesinden alınmıştır.

Yine demek oluyor ki, Nafıa Nezareti iktisadi nedenlerle değil, ancak siyasi ve askeri nokta-ı nazardan hareketle Bağdat hattı projesinin yürürlüğe konulmasını tercih etmiştir.

Bağdatçıların namına hareket eden Nafıa Nazırı Hulusi Bey'in müsaadeleri ile şurasını beyana mecburum ki, tercih olunan Bağdat hattının, Ankara-Erzurum hattı ve şubeleri kadar, Devlet-i Osmaniye'nin siyasi, iktisadî ve askerî ihtiyaçlarına hizmet edebileceği yolundaki garip bir düşünceye iştirak edemem..."[35]

Pastırmacıyan, Bağdat demiryolu hattı ile kuzey Anadolu demiryolu hattı arasındaki maliyeti ve geçtiği bölgedeki sosyoekonomik yapıya katkısını rakamlarla ortaya koyduktan sonra şu değerlendirmede bulunmuştur: "(...) Sonuç olarak kuzey Anadolu demiryolu hattının düşünceden eyleme geçmesinin ertelenmesi ile zaten za-

yıf olan mali durumumuz, arta kalan paranın da Nafıa Nezareti tarafından Elhalif-Bağdat şubesinin inşasına tahsis edilmesiyle askerî, siyasî ve iktisadî menfaatler yabancı bir şirketin menfaatine feda edilmiştir..."[36]

Karakin Pastırmacıyan, *Anadolu-i Şarkî Şimendiferler Meselesi* kitabının son kısmında maksadını, Nafıa Nazırı Hulusi Bey'in, nazırlık müşavirlerinin ve memurlarının yaklaşımını, demiryolu güzergâhlarından hangilerinin devlet için iktisadi, siyasi ve askeri yönden avantajlı olduğunu vurgulamakta ve özetle şöyle demektedir:

"(...) Anadolu'nun en geride kalan bir köylüsü bile şimendiferin ehemmiyetini Nafıa Nezaretimizde Şimendifer Müdüriyeti gibi önemli görevler üslenen memurlardan daha iyi idrak ederken, Nafıa Müsteşarlığı görevinde bulunanlar bu projenin gerçekleştirilemez olduğunu iddia etmektedirler. Halbuki nafıa memurlarımız pekâlâ biliyorlar ki, bu medeniyet çağında Avrupa devletleri ancak demiryolu ile Afrika'da ve Asya'da kendi hâkimiyetlerini muhafaza ve takviye edebilmişlerdir. Biz ise her şeyden evvel memleketimize kendimiz sahip çıkmak ve batı medeniyetinin tazyiki önünde peyderpey gerilemeye mecbur olan büyük imparatorluğumuzdan geri kalanı muhafaza edebilmek için en çok mecbur olduğumuz bu önemli aletten mahrumuz.

Son yıllarda askeri yapımızda büyük ilerlemeler sağlanması önemlidir. Ancak ordumuz ne kadar güçlü olursa olsun doğu sınırında meydana gelebilecek herhangi bir kriz durumunda buraya en kısa zamanda ulaşabilecek bir vasıta olmazsa meydana gelen ilerlemenin ne anlamı olabilir?

Memleketin iktisadi, sosyal, askeri ve bilhassa asayiş için her şeyden evvel ve mümkün olduğu kadar süratle demiryolu inşasına ihtiyacımız vardır. Nafıa memurlarımızın bazısını istisna ettiğimizde herkes bu noktada müttefiktir. Diğer taraftan herkesçe malumdur ki, ihtiyaç sebebiyle yapımına lüzum görülen on bin kilometre kadar yeni demiryolu hattının bir an evvel inşasına başlanması için gerekli olan kaynağın sağlanmasına mali durumumuz müsait değildir.

Bu nokta-i nazardan yola çıkarak 1909 senesi başında hükümet için hiçbir masrafa gerek kalmaksızın Anadolu'nun kuzeyinde ve doğusunda yaklaşık 3.000 kilometrelik bir hattın inşasına muvaffak olmak için maden işleriyle demiryolu imtiyazlarının birbirine karşılık getirilmesini hükümete teklif etmiş idim.

(...) Benim yegâne maksadım, nafıa memurlarımızın su-i niyet ve muhalefetine rağmen, önerdiğim demiryolu hattının inşasını sağlamaktır. Bundan sonra da böyle olacaktır. Zira Doğu Anadolu halkı asırlardan beri cahil, sefil yani gayr-i medeni şartlarda yaşamla ve birbiriyle boğuşmaktadır."[37]

Pastırmacıyan projesinin hayata geçirilemeyip, Bağdat demiryolu hatlarının yapımına devam edilmesinde uluslararası gelişmeler ve bu gelişmelerin Osmanlı Devleti'ne etkisi önemli rol oynadı. Özellikle II. Meşrutiyet'in ilanı sürecinde Osmanlı başkentindeki Alman aleyhtarı siyasi durumun çok geçmeden değişip Alman taraftarlığına dönmesi, daha sonraki iktisadi ve siyasi olaylara yön veren önemli bir gelişmeydi. Bu değişiklikte gerek İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne karşı olumsuz tutumları, gerekse Almanya'nın İngiltere ve Fransa'nın olumsuz tutumlarını değerlendirerek İttihatçılarla sıcak ilişkiler kurmaya çalışması,[38] hatta 11 milyon altın tutarında borç para vermeleri iktisadi ve siyasi yönden Osmanlı Devleti'ni Almanya'ya yaklaştırmış ve bu durum, demiryolu imtiyaz tartışmalarında tercihin Bağdat demiryolu lehinde kullanılmasının en önemli nedenlerinden birini oluşturmuştur.[39] Nitekim Pastırmacıyan, kendi projesinin hayata geçirilmeyip Bağdat demiryolunda ısrar edilmesinde üst düzey memurların Alman yanlısı tutumuna dikkat çekmektedir.[40]

Yine Pastırmacıyan projesinin hayata geçirilememesinde, başta Rusya olmak üzere bölgede söz sahibi olmak isteyen devletlerin müdahalelerinin ve şirketlerin ticari önceliklerini ön plana çıkarmalarının da büyük rolü olmuştu. Özellikle Rusya, Kafkaslar, Doğu Anadolu ve Kuzey Iran'ı kendi nüfuz sahası olarak gördüğünden, bu ve buna benzer projelere karşı çıkmıştır.[41] Erzurum ve civar vilayetlerde Osmanlı vatandaşlarının ve Avrupa devletlerinin herhangi bir ekonomik faaliyetlerine mani olan Ruslar, demiryolu yapılmasına ve fabrikalar kurulmasına kapitülasyon imtiyazlarına dayanarak müsaade etmiyordu. Buna mukabil çok miktarda Rus mensucatı, şeker ve diğer birçok eşya doğu vilayetlerinin piyasasını tutmuştu.[42] Rusya, İran hükümetine karşı da benzer bir politika uygulamış ve çeşitli baskı unsurları kullanarak kuzey Iran'ın kendi etki alanı olduğunu kabul ettirmişti.[43]

Böylece Osmanlı hükümetinin çekingen tutumu ve büyük güçlerin nüfuz mücadelesi yüzünden Türkiye ve İran'ın belirli bölgeleri demiryolundan mahrum kalırken, Rusların

Pastırmacıyan: "(...) Sonuç olarak Kuzey Anadolu Demiryolu hattının düşünceden eyleme geçmesinin ertelenmesi ile zaten zayıf olan mali durumumuz, arta kalan paranın da Nafıa Nezareti tarafından Elhalif-Bağdat şubesinin inşasına tahsis edilmesiyle askerî, siyasî ve iktisadî menfaatler yabancı bir şirketin menfaatine feda edilmiştir..."

Türkistan'ı işgalden sonra bölgede yaptıkları demiryolları Hindistan ile Avrupa'yı Rusya ve Türkistan üzerinden birbirine bağlama düşüncesini gündeme getirmiş, Türkistan'daki Tırmız'e kadar ilerlemiş olan Rus demiryolu sistemi ile Hindistan'daki demiryolları arasında yaklaşık 800 km mesafe kalmıştı. Bu mesafenin de kapatılması durumunda Hollanda-Berlin-Varşova-Moskova-Orenburg-Taşkent-Peşaver ve Delhi hattı üzerinden 5.695 millik, yani yaklaşık 9.200 kilometrelik mesafe, demiryolu ile altı günde kat edilebilecekti.[44] Böylece Avrupa ile İran ve Hindistan'ı en kısa yoldan birbirine bağlayan ve Trabzon-Erzurum üzerinden geçen tarihi bir güzergâhın demiryolsuz kalmasına zemin hazırlayan Avrupalı devletler, artık iki kıtayı başka bir yoldan demir ağlarla birleştirmek üzereydi.

MEHMET OKUR
KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ
TARİH BÖLÜMÜ ÖĞRETİM ÜYESİ

DİPNOTLAR

1 Bilmez Bülent Can, *Demiryolundan Petrole Chester Projesi (1908-1923)*, İstanbul, 2000, s. 43.

2 Edward Mead Earle, *Bağdat Demiryolu Savaşı* (Çev.: Kasım Yargıcı), İstanbul, 1972, s. 40.

3 Can, *Demiryolundan Petrole Chester Projesi*, s. 43-44.

4 Esasında Bağdat demiryolu projesi ilk defa 1871'lerde Bağdat Valisi Mithat Paşa tarafından gündeme getirilmişti. Buna göre demiryolunun ana hattı İstanbul-Bağdat arasında inşa edilecek, yan hatlarla da Karadeniz, Akdeniz ve Basra Körfezi'ne bağlantı sağlanacaktı. Mithat Paşa'ya göre böyle bir hat yabancı bir devlet eliyle değil, Osmanlı Devleti teşebbüsü olarak yapılmalıydı. Murat Özyüksel, *Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişimi Sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, İstanbul, 1988, s. 14.

5 Almanlar 1888 yılı sonbaharına kadar Asya Türkiye'sinde demiryollarına hiçbir ilgi göstermemişlerdi. Ancak Almanların Ekim 1888'de Haydarpaşa-İzmit hattının Ankara'ya kadar işletme hakkını alması yeni bir dönemin başlangıcını oluşturdu. Bundansonra Almanlar Balkanlar'daki demiryollarının işletmesini ele geçirdiği gibi, Anadolu'da yeni demiryolları imtiyazları elde etmeye başladı ve sonunda da asıl planları olan Bağdat demiryolu imtiyazını elde ettiler. Earle, *Bağdat Demiryolu Savaşı*, s. 42-81.

6 Earle, *Bağdat Demiryolu Savaşı*, s. 27.

7 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin ağır yenilgiye uğraması Osmanlı yöneticilerini yeni ittifak arayışlarına yöneltmiş, İngiltere, Rusya ve Fransa'ya karşı o sırada ekonomik, askeri ve siyasi olarak önemli bir güç haline gelen Almanya'ya yaklaştırmış, bu politika değişikliği ile ülke arasındaki ticarete de yansımıştı. 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında Osmanlı-Almanya ilişkileri ve Osmanlı Devleti'nin Alman nüfuzuna girmesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İstanbul, 1998.

8 Sultan Abdülhamid Almanların Osmanlı Devleti üzerinde herhangi bir politik amaç taşımadığına inanıyordu. Abdülhamid bu düşüncesini, "Büyük devletler arasında demiryolu inşaatı bakımından en fazla Almanya'ya ihtimat edebiliriz. Çünkü onun için ehemmiyetli olan, işin sadece ikmâsâtı ve mali cephesidir," şeklinde ifade ediyordu. Özyüksel, *Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, s. 253.

9 Esasında başlangıçta İngiltere, Almanya'ya verilen Berlin-Bağdat demiryolu imtiyazına pek karşı çıkmadı. Hatta bu dönemde İngiltere Almanya'ya Osmanlı Devleti'ni paylaşma tekliflerinde bile bulundu (1895, 1898 ve 1901). Erol Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, İstanbul, 1982, s. 10.

10 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi II, Trablusgarp ve Balkan Savaşları, Osmanlı Aşayişinin Paylaşılması İçin Anlaşmalar, Kısım III, Paylaşmalar*, Ankara, 1991, s. 334-335; Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, s. 158.

11 Özyüksel, *Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, s. 80-82.

12 A. P. Novicev, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleşmesi* (Çev.: N. Dinçer), Ankara, 1973, s. 28-29. Bağdat demiryolu imtiyazının Almanlara verilmesinden ücrâsa düşen Rus hükümeti, bir yandan Alman hükümetine müracaatı edip İstanbul'a dair özel bir maksat ve Rusya ile ilgili gizli bir niyetinin bulunup bulunmadığını sorarken, diğer yandan da Bağdat demiryolu imtiyazına karşılık bir denge unsuru olmak üzere- Ruslar tarafından inşa edilecek bir demiryoluyla Ankara'nın Erzurum üzerinden Kars'a bağlanmasını Osmanlı hükümetine teklif etti. E.E. Adamof, *Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu'nun Taksim Planı*, (Çev.: Hüseyin Rahmi), İstanbul, 1972, s. 62.

13 Özyüksel, *Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, s. 217-219.

14 Earle, *Bağdat Demiryolu Savaşı*, s.237-238.

15 Earle, *Bağdat Demiryolu Savaşı*, s. 238.

16 Karekin Pastırmacıyan, *Anadolu-i Şarkî Şimendiğer Meselesi*, Dersaadet, 1326, s. 31-33.

17 Özyüksel, *Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, s.219.

18 Earle, *Bağdat Demiryolu Savaşı*, s. 67-68.

19 Can, *Demiryolundan Petrole Chester Projesi*, s. 51.

20 II. Meşrutiyet'le başlayıp cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar devam eden Chester projesi tartışmasının ayrıntılarına burada girilmeyecektir. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Bilmez BülentCan, *Demiryolundan Petrole Chester Projesi (1908-1923)*, İstanbul, 2000.

21 Karekin Pastırmacıyan 1873'te Erzurum'da doğdu, Erzurum'da Sanasaryan Mektebi'ni, Fransa'da Ziraat Mektebi'ni ve Cenova Üniversitesi'ni bitirdi. 1908 ve 1912'de memleketi olan Erzurum'dan Osmanlı meclisine mebus seçilen Pastırmacıyan, bir ara Meclis-i Mebusan İdare Azalığı görevinde de bulundu. *TürkParlamento Tarihi I. Veli Meşrutiyet II*, Ankara, 1997, s. 360.

22 *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, I/1, s. 225; Karekin Pastırmacıyan, *Anadolu-i Şarkî Şimendiğer Meselesi*, Dersaadet, 1328.

23 Kemal H. Karpat, *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Ulusleşme*, Çev. Dilek Özdemir, Ankara, 2006, s. 12.

24 Ahmet Canbek, *Kafkasya'nın Ticaret Tarihi, Eski Çağlardan XVII. Yüzyıla Kadar*, İstanbul, 1978, s. 50-62.

25 19. yüzyıl ortalarında bölgede bulunup İran transiti hakkında bilgi veren Almanya'nın Trabzon konsoloslarından Otto Blau, Trabzon-Tebriz arasındaya yaklaşık 150 kervan saati tutuğunu belirtmektedir. Otto Blau, *Commercielle Zustande Persiens*, Berlin, 1858, s. 215-216.

26 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında Rize, Trabzon, Tirebolu, Giresun ve Ordu limanları toplam ihracatının %60'ını ve toplam ithalatının %70'ini sağlamaktaydı. Eliot Grinnel Mears, "Economic Position of Ports in the Trebizond Vilayet", *Full Report of the Committee upon the Arbitration of the Boundary Between Turkey and Armenia*, Appendix V, Number 1, pp.1-2. (National archives Microfilm Publications, T1193, Records of the Departmlent of State Pelating to Political Relations Between Armenia and Other States, 1910-1929, Roll: 2, National Archives and Records Service, General Services Administration, Washington: 1975).

27 *Foreign Office, Annual Series, No. 1346, Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance, Turkey, Report for the Year 1893 on theTrade of the Consular District of Trebizond*, London, 1894, p. 7.

28 Burada şunu ifade etmek gerekirki, bugörüşün altında, Karadeniz'i demiryolu ile bir taraftan Avrupa'ya, diğer taraftan Türkiye ve kuzey İran üzerinden İran Körfezi ve Hindistan'a bağlama fikri yatıyordu. Bu konuda bkz.: *Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance, Turkey, Report for the Year 1893 on the Trade of the Consular District of Trebizond*, London, 1894, p. 7; Andrew A. Paton, *Researches on the Danube and the Adriatic*, I, Leipzig, 1861, p. 413.

29 *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, I/2, s. 192. Aynı günlerde Erzurum halkı adına Belediye Reisi Şerif Efendi tarafından kalemte alınan ve Trabzon-Erzurum arasında demiryolu inşasını dile getiren bir haber de *Tasvir-i Efkâr* gazetesi'nde yayınlanmıştı. *Tasvir-i Efkâr*, 16 Şubat 1910.

30 *Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi*, I/2, s.193; Niteki'm Varteks Efendi'nin bahsettiği durum birkaç yıl sonra I. Dünya Savaşı'nda gerçekleşecektir. Rusya, demiryollarının avantajını kullanarak Kafkas Cephesi'ne kısa sürede çoksayıdaasker ve teçhizat nakledecek, Osmanlı Devleti asker ve cephane nakliyatında büyük zorluklar çekmiştir. *I. Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekâtı I*, Ankara, 1993, s. 86.

31 Pastırmacıyan, Erzurum-Trabzan hattının inşa edilmesi durumunda sadece Trabzon Limanı'nın yaşıdacak zahire nakliyatından 191 itibarıyla yıllık 800.000 Frank (34,780 lira) gelir elde edilebileceğini, bu ve Samsun-Sivas hattının Haydarpaşa-Ankara hattından daha fazla hasılat temin edeceğini iddia etmekteydi. Pastırmacıyan, *Anadolu-i Şarkî Şimendiğer Meselesi*, s. 31-33.

32 Pastırmacıyan, *Anadolu-i Şarkî Şimendiğer Meselesi*, s. 1-2.

33 Pastırmacıyan, *Anadolu-i Şarkî Şimendiğer Meselesi*, s. 6.

34 Pastırmacıyan, *Anadolu-i Şarkî Şimendiğer Meselesi*, s. 4-5.

35 *Anadolu-i Şarkî Şimendiğer Meselesi*, s. 29-37.

36 *Anadolu-i Şarkî Şimendiğer Meselesi*, s. 29-37.

37 Pastırmacıyan, *Anadolu-i Şarkî Şimendiğer Meselesi*, s. 85-96.

38 Earle, *Bağdat Demiryolu Savaşı*, s. 50.

39 Özyüksel, *Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, s.229-231.

40 Pastırmacıyan, *Anadolu-i Şarkî Şimendiğer Meselesi*, s. 44.

41 Rusya'nın bu projelere karşı çıkmasında Azerbaycan-Avrupa ticaretindeki kontrolü kaybetme endişesi de rol oynamaktaydı. Şöyle ki, Azerbaycan tacirleri dahaönce İstanbul, Rusyaveya Avrupa'yanal götürmek için Bayezit-Hınıs Erzurum-Bayburt yolunu kullanmaktaydı. Fakat Ruslar Baku-Batumdemiryoluhattını inşa edince, bu yolun ve dolayısıyla Trabzon'un önemi azalmıştır. Trabzon-Erzurum demiryolu hattının inşa edilmesi durumunda Kafkasya yolunun önemini kaybedeceği açıktır. İbrahim Memduh, "Memleketimizde Şimendiferler", *Ticaret-i Umumiye Mecmuası*, Cilt: 1, Sayı: 20, 29 Teşrinisani 1333, s. 314-315.

42 Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi*, Ankara, 1999, s. 410.

43 Ruslar Avrupa mallarının Kuzey İran'a girmesini engellemek için 1883'ten beri Kafkasya üzerinden geçen transit akışını engellediğibi, Tebriz'i Trabzon'a bağlayacak bir Fransız projesini boşa çıkartmak için, kuzey İran'da 21 yıl boyunca demiryolu yapma imtiyazını 1890'da İran hükümetinden almayı başardı. Gibbons, *An Introduction to World Politics*, P. 179.

44 "Railway to Link Europe and India", *The New York Times*, April 29, 1917.

I. DÜNYA SAVAŞI'NDA GÜNEY CEPHESİ

İNGİLİZLERİN BAĞDAT'A GİRİŞİ

DR. İSMET ÜZEN

11 Mart'ta, saat 15.30'da General Maude nehir yoluyla Bağdat'a girdi. Ailesine yazdığı bir mektupta şunları söylemişti: "Gambotların koruması eşliğinde, şehir halkı nehrin her iki yakasına dizilmiş ve bizi alkışlıyordu. Nüfusun %90'ının gelişimizden memnun kaldığı görülüyordu. Türkler sabah 02.00'de şehri terk ettiği için karmaşa hâkimdi. (...) Biz hemen düzen sağladık." Bağdat'ın ele geçirilmesi sadece İngiliz İmparatorluğu'nda değil, tüm müttefik ülkelerde önemli bir yankı buldu.

General Maude komutasındaki İngiliz birlikleri Bağdat'a giriyor. Yanda ve karşı sayfada.

Aksi belirtilmedikçe fotoğraflar altraki siteden alınmıştır. www.firstworldwar.com

Birinci Dünya Savaşı başında İngilizler Osmanlı Devleti ile savaşa girmek ihtimaline karşılık, Eylül 1914'ten itibaren Irak'ı işgal etmek üzere hazırlıklara başladı. 10 Ekim 1914'te Hindistan'da hazırladıkları kuvvetin komutanı General Delamain'e, Basra Körfezi'nde İngiliz çıkarlarını korumak için hazırlanması emredildi. Hazırlanan birlikler 16 Ekim'de Bombay'dan hareket etti ve 23 Ekim'de Bahreyn adalarında toplandı. İngiltere'nin 5 Kasım 1914'te Osmanlı Devleti'ne savaş ilanıyla Irak cephesindeki muharebeler başladı. Ertesi gün 6. Tümen'den oluşan Hint Sefer Kuvveti "D" Şattülarap yakınında karaya çıktı. 22 Kasım'da Basra ve 9 Aralık'ta da Kurna işgal edildi. İngilizler tarafından 23 Kasım 1914'te Basra Vilayeti'ne yayınlanan beyannamede, İngilizler tarafından Türklere verilen garantilerin dikkate alınmadığı, Türkiye'nin Almanya'nın safında savaşa girdiği, Arapların, İngilizlerin getirdiği özgürlük ve adaletin faydalarını tadacakları, İngilizlerin Araplara dostça davrandığı ve aynı şeyin Araplardan da beklendiği, Arapların önceden olduğu gibi serbestçe işlerine devam edebilecekleri, Basra ticaretinin geçmişteki nden daha hızlı gelişeceğine inanıldığı belirtilmekteydi.[1] Fakat bu, Basra Vi-

layeti için yayınlanmış bir beyannameydi ve Irak ve Araplar hakkındaki genel İngiliz politikasını açıklamaktan uzaktı.[2] Tümgeneral C.V.F. Townshend 22 Nisan 1915'te 6. Tümen'in komutasını devraldı. Bundan sonraki muharebelerde İngilizler planlı bir şekilde adım adım Irak içine ilerledi. 3 Haziran'da Amare'yi, 24 Temmuz'da Nasıriye'yi işgal ettiler. Irak'taki İngiliz Sefer Kuvveti Komutanı General John Nixon Bağdat'ın ele geçirilmesini düşünmeye başladı. Bu arada Hindistan'da ve Londra'daki karar vericiler Bağdat'ın ele geçirilmesinin Çanakkale'deki İngiliz başarısızlığına karşı Orta Doğu'da İngiliz prestijini artırmakta önemli bir katkı sağlayacağını düşünüyordu. Sonuçta, Eylül 1915'te General Nixon 6. Tümen Komutanı Charles Townshend'e, Amare'den nehir yoluyla 190 km uzaklıktaki Kut'ül-Amare'yi işgal emrini verdi. Kut'ül-Amare'ye çekilen Türklerin kesin sonuçlu bir savaşı kabul etmemesi ve burayı boşaltması üzerine İngilizler 29 Eylül'de Kut'ül-Amare'yi işgal etti. 24 Ekim 1915'te Bağdat'ı ele geçirmek üzere hareket edilmesine karar verildi. Bağdat'ın işgali kararından önce, Townshend, ciddi takviyeler almadan daha fazla ilerlemeyi sakıncalı gördü. Siyasi işlerden sorumlu Sir Percy Cox, Townshend'e eğer Bağdat'a girerse, bunun İstanbul'a girmekle eşanlamlı olacağını ve bu haberin etkisinin tüm Asya'ya yayılacağını söyledi.[3] İngilizler Noel'de Bağdat'ta olacaklarını hayal ediyordu.[4] Townshend, 20 Kasım'da Selmanıpak'a doğru ilerledi. 22 Kasım'daki Selmanıpak muharebesinde ağır kayıplara uğradı ve Türk takibi altında Kut'ül-Amare'ye doğru çekildi. 3 Aralık'ta Kut'ül-Amare'ye vardı. Takviyelerin geleceğini umarak Kut'ül-Amare'de savunmada kalmaya karar verdi. Kasabada yaklaşık 15.900 İngiliz ve Hint askerinden oluşan bir kuvvet bulunuyordu.[5]

Kut'ül-Amare kuşatması 4 ay 23 gün sürdü. İngilizler kuşatma altındaki 6. Tümen'i kurtarmak için bir Kurtarma Ordusu kurdular ama Türklerle yaptıkları muharebeler sonunda başarısız oldular. Sonunda Kut'ül-Amare'deki İngiliz 6. Tümen'i Türklere teslim olmak zorunda kaldı.[6] Bu, Bağdat'ı ele geçirmeyi hedefleyen İngiliz projesi ve savaş planları için acı bir sonuç ve yine Çanakkale yenilgisinden sonra İngiliz gururu için büyük bir darbe oldu.

Townshend anılarında, kendisinden sonra bu işi üstlenen General F.S. Maude'a yaklaşık 120.000 askerle birlikte çok sayıda malzeme, gemi ve demiryolu malzemesi verildiğini söyleyerek kırgınlığını belirtir.[7] Aynı şekilde, Filistin cephesinde de Kudüs'ü ele geçirmek için General A. Murray'dan esirgenen kuvvetler General E. Allenby'e verilecekti. General, 1917 yılında önce Bağdat'ı, sonra da Kudüs'ü ele geçirecekti.

Nisan 1916 sonlarına doğru, izlenecek strateji hakkında bir karara varmak amacıyla Alman Generali Von Lossaf ile birlikte Bağdat'a gelen Başkomutan Vekili Enver Paşa, Fırat ve Dicle cephelerindeki birliklerin İngilizlere karşı savunmada kalmasına, İran'da Hanikin-Kirmanşah yönünde saldırıya geçilmesine karar verdi. Nitekim 3 Nisan 1916'da 13. Kolordu'nun İran'da saldırıya geçmesi emredilmişti. 13. Kolordu'nun Irak'tan uzaklaşması sakıncalı olmakla beraber, Enver Paşa kararında direnmiş, Kirmanşah ile Hemedan'ın mutlaka işgal edilmesi emrini vermişti.[8] Bu da İngilizlere rahat bir nefes alma olanağı sağlamış ve özellikle takviye ve ikmal için gerekli zamanı kazandırmıştı. Daha sonra Bağdat'ın düşme tehlikesi ortaya çıkınca, İran fethine gönderilen 13. Kolordu ve Komutanı Ali İhsan Sabis hemen geri çağrılmıştı ama Bağdat'ın savunmasına yetişemeyecek kadar ilerletilmiş olduğu için geri çağrılmasının bir faydası olmayacaktı. Böylece İran fethi hayali Bağdat'ın kaybıyla sonuçlandığı gibi, İran'da harcanan çabalar ve can kayıpları boşa gitmiş oldu.[9]

Liman Von Sanders İran seferi hakkında, "İran'a karşı bir harekât, havaya kılıç sallamaya benzer. Çünkü öncelikle oradaki başarılar devamsızdır. İkinci olarak halkı askerliğe alışkın olmayan ve güven vermeyen İran üzerine tasarlanan baskının, dünya savaşının sonucu üzerine hiç-

Kut'ül-Amare kuşatması 4 ay 23 gün sürdü. İngilizler kuşatma altındaki 6. Tümen'i kurtarmak için bir Kurtarma Ordusu kurdular ama Türklerle yaptıkları muharebeler sonunda başarısız oldular. Kut'ül-Amare'deki İngiliz 6. Tümen'i teslim olmak zorunda kaldı. Bu yenilgi İngiliz gururu için büyük bir darbe oldu.

bir etkisi yoktur,"[10] diyerek, Irak'ın ihmal edilip İran içlerinde ilerlemenin faydasızlığını belirtmiştir.

Türkler Dicle cephesinin savunmasını 18. Kolordu'ya bırakmıştı. Silah mevcudunun toplamı, 11.914 tüfek, 403 kılıç ve 57 toptan ibaretti. Dicle cephesinde 18. Kolordu'nun bırakılması, İngilizlere karşı olan kuvvet dengesini yok etmişti. Ayrıca, çok geniş olan cepheyi İngiliz saldırılarına karşı savunmak zordu.[11]

İNGİLİZLERİN HAZIRLIKLARI

İngiliz Genelkurmay Başkanı William Robertson, 1916 ilkbaharında Irak'taki politikanın savunmada kalmak olduğunu, Kut'ül-Amare'nin ele geçirilmesine veya Bağdat'ın işgaline

İngiliz askerleri kontrolündeki Osmanlı esirleri Bağdat sokaklarında.

önem vermediğini, uzun dönemde izlenecek siyaseti şimdiden belirlemenin ve diğer cephelerdeki şartlar nedeniyle Irak'ta ilerlemenin mümkün olmadığını belirtiyor, Bağdat üzerine yürüyüşün 1 Aralık'tan önce yapılmaması gerektiğine inanıyordu. Robertson kesin sonuçlu Fransa cephesine daha çok önem veriyor ve bu cephedeki İngiliz asker miktarının eksilmesine razı olmuyordu. 28 Ağustos 1916'da General Lake'in yerine Irak Seferi Kuvvet Komutanlığı'na General Maude atandı. İngiliz Genelkurmayı Ekim 1916 ortasında veya sonunda Irak'taki kuvvetlerinin 52.800 tüfek, 4600 kılıç ve 228 topa ulaşacağını düşünüyordu.[12]

Yoğun hazırlıkların ardından İngiliz saldırıları Aralık 1916 ortasında başladı ve 11 Mart 1917'de Bağdat'ın ele geçirilmesiyle son buldu. Muharebelerin başında Türk 18. Kolordusu'nun tüm mevcudu 10.500 tüfek ve 50 toptu.[13] İngiliz General Maude'un emrinde 4000 kılıç, 41.500 tüfek, 174 top vardı.[14] General Maude'un 28 Şubat tarihli raporuna göre, Türklerden 7500 esir alınmıştı. Aynı tarihte İngiliz hükümeti General Maude'a gönderdiği telgrafta şimdiki politikanın Bağdat Vilayeti'nde İngiliz yönetiminin kurulması olduğunu bildirmişti.[15]

BAĞDAT'IN DÜŞMESİ

10 Mart'a kadar devam eden muharebeler sonunda Türk birlikleri hayli zayıfladı. 10 Mart akşamı ordu, kolordu, tümen komutanları ile kurmay başkanlarının hazır bulunduğu bir toplantıda üç ay boyunca süren muharebelerin geniş bir değerlendirmesi yapıldı ve herkes düşüncelerini açıkça ortaya koydu. Ordu Komutanı Halil Paşa, 11 Mart 1917'de kesin sonuçlu muharebenin yapılmasını istiyordu. Ona göre, bu büyük tarihi şehrin kolayca ve mevcut kuvvetin üçte birine mal olacak bir muharebe verilmeden terk edilmesi, 6. Ordu için silinmez bir leke olacaktı. 18. Kolordu Komutanı Albay Kazım Karabekir ise tutulan hatta beklemenin faydasız olduğunu, aksi halde kuvvet yetersizliğinden dolayı muhtemelen imha olacaklarını, İngilizlerle temasın kesilmesinin doğru bir hareket tarzı olacağını, Arap halkının gözünde, perişan olmuş bir Türk ordusunun çekilmesinin doğru bir görüntü olmayacağını, bunun yerine Bağdat'ı terk edip çekilmenin daha şerefli bir davranış olacağını savundu.

Bu görüşe karşı Ordu Komutanı Halil Paşa, "Evet. Fakat Bağdat nasıl terk olunur?" diyebildi. Karabekir, Bağdat'ı boşaltmanın zorunlu olduğu konusunda kendisinin ve tümen komutanlarının imzalı bir belge dahi verebileceklerini söylemesine rağmen Halil Paşa buna gerek olmadığını söyledi. Daha sonra da Halil Paşa kurmayları ile başka bir odada toplanarak durumu bir daha gözden geçirdi ve sonunda gerçeği kabul etmek zorunda kaldı. Halil Paşa daha sonra anılarında, "Bağdat elden çıkmaya mahkûmdu," itirafında bulunacaktı. 10 Mart'ta çekilme emri verildi ve Bağdat boşaltıldı. 18. Kolordu, Müşahade-Bakuba hattına çekildi.[16] Mehmed Emin'e göre, bu sonuçla Bağdat otuzuncu kez el değiştirmiş ve daha önce, fethedenin eline hiç bu kadar kolay geçmemişti.[17]

10 Mart'ta Türklerin İngilizlerin kuvvet ve silah üstünlüğüne karşı durması imkânsızdı. Türkler 500 kılıç, 9000 tüfek ve 48 topa sahipken, General Maude savaş hattında 4000 kılıç, 41.500 tüfek, 174 topa sahip idi. Bundan başka çok sayıda geri hizmetiyle bir de günlük iaşe olarak 275.000 kişi vardı ve bu sayı savaşan kuvvetin beş katıydı. 13. İngiliz Tümeni 11 Mart'ta, saat 06.30'da Dicle'nin sol kıyısından Bağdat'a ilerledi. Fakat şehre girmeme talimatı almıştı. Maude bu ayrıcalığı sağ yakadaki 35.Tugay'a vermişti. Ama tugay bu iş için çok gecikti. Bu yüzden, 13. Tümen şehirde düzeni sağlamak için İngiliz alayından bir birliği şehre gönderdi. Kaleye İngiliz bayrağı çekildi. Bu bayrak daha sonra İngiltere'deki meşhur Canterbury Katedrali'ne kondu.

Şehirde hemen düzen sağlandı. Ama şehre girişteki gecikme yüzünden Arap ve Kürt yağmacılar çok zarar vermişti. Türkler geri çekilmeden önce askeri amaçla kullanılan birçok atölye ve malzemeyi tahrip etmişti. Doğrudan Berlin ile haberleşmek için kurulan bir Alman telsiz istasyonu da bunlar arasındaydı. Türk hastanelerinde yaralı ve yürüyemeyecek de-

recede ağır hasta 600 kişi bulundu. Hastaların çoğu tifüsten acı çekiyordu. Hasta ve yaralılar dört binada bulunuyordu. Türkler bunlar için bir sıhhiye subayı ve dört Fransız hemşire bırakmıştı. Bağdat'ta 50.000 Yahudi, 15.000 Hıristiyan, 54.000 Şii ve 130.000 Sünni Arap ile toplam 250.000 nüfus vardı.[18]

11 Mart'ta, saat 15.30'da Maude nehir yoluyla Bağdat'a girdi. Ailesine yazdığı bir mektupta şunları söylüyordu: "Gambotların koruması eşliğinde, şehir halkı nehrin her iki yakasına dizilmiş ve bizi alkışlıyordu. Nüfusun %90'ının gelişimizden memnun kaldığı görülüyordu. Türkler sabah 02.00'de şehri terk ettiği için karmaşa hâkimdi ve Kürt ve Araplar yağmaya girişmişti. Biz şehre girince kadar önemli bir

lıyorlardı. Çocuklar önümüzde dans edip bağırıyor ve el çırpıyordu. Şehrin kadınları da en güzel elbiselerini giymişti.

Geçen iki yılda şehrin halkı Türk ordusu tarafından soyulmuştu. Baskı dayanılmazdı ve İngiliz kelimesini ağzına alan kimsenin cezalandırıldığı söyleniyordu.

Türk askeri ayrıldıktan sonra gece saat 02.00'de Kürtler ve diğerleri şehri yağmalamaya başladı. Biz bu sabah doğudan şehre girerken hâlâ ateş ediyorlardı ve bir grup tüccara rastladığımızda kendilerini korumamızı istediler.

Şehirde hemen düzen sağlandı ise de olan olmuş ve birçok dükkân soyul-

Beyanname, 19 Mart'ta Maude imzasıyla İngilizce ve Arapça olarak yayımlandı. Aynı tarihte tüm tarafsız ülkelerde ve Doğu ülkelerinde de aynı anda yayımladı. Mark Sykes tarafından taslağı çizilen bu belgenin her satırında, Sykes'ın coşkun Doğu uzmanlığının izleri görülüyordu.[22]

Bu beyanname, bir İngiliz kabinesinin dikkate değer birkaç belgesinden birisiydi. Beyannamede birkaç nokta dikkati çekmektedir:

Belge, kimin adına yayınlandığını şöyle anlatır:
1- Kralım ve yönettiği halklar,
2- Kralım, halkları ve ittifak halinde olduğu Büyük Milletler,
3- İngiliz halkı ve müttefikleri,

Halil Paşa, kurmayları ile başka bir odada toplanarak durumu bir daha gözden geçirdi ve sonunda gerçeği kabul etmek zorunda kaldı. Halil Paşa daha sonra anılarında, "Bağdat elden çıkmaya mahkûmdu," itirafında bulunacaktı. 10 Mart'ta çekilme emri verildi ve Bağdat boşaltıldı. 18. Kolordu, Müşahade-Bakuba hattına çekildi.

Bağdat'ı alan General Maude.

zarar vermişlerdi. Biz hemen düzen sağladık." Bağdat'ın ele geçirilmesi sadece İngiliz İmparatorluğu'nda değil, tüm müttefik ülkelerde önemli bir yankı buldu. Bu, Fransa'daki Marn Savaşı'ndan beri İtilaf Devletleri'nin karada kazandığı ilk ciddi zaferdi. En başta İngiltere Kralı, Hindistan Valisi, Rus Çarı, Harbiye Nezareti, Hindistan Genelkurmayı, Kraliyet Donanması, Londra Belediye Başkanı ve diğer cephelerdeki İngiliz komutanları General Maude'a kutlama telgrafları gönderdi.[19]

İngiliz *Manchester Guardian* gazetesinin 16 Mart 1917 tarihli nüshasında, savaş muhabiri Edmund Candler'ın verdiği şu bilgiler yer alıyordu: "Öncülerimiz saat 09.00'da Bağdat'a girdi. Kalabalık Bağdat halkından Iranlı, Yahudi, Ermeni, Keldani ve Hıristiyanlar bizi karşılamaya gelmişti. Caddelerde, balkonlarda ve çatılarda dizilmiş, bağırıyor ve alkış-

muş, değerli eşyalar yağmalanmıştı. (...)

Şehre girişimiz resmi olmadı. Memurlar bizi karşılamaya gelmedi. Davranışımız belliydi. Bir baskı yaratma girişimimiz olmadı."[20]

E. Candler, ayrıca hatıratı olan eserinde, Bağdat'taki Türk yönetiminin kötü yönlerini ispatlamak için uç örnekler vererek kendilerini kurtarıcı olarak göstermeye gayret etmiştir.[21]

Maude şehre girmeden önce Sir Percy Cox ile istişare ederek, yayınlayacağı beyanname üzerinde çalıştı. Fakat İngiliz hükümeti yeni talimatlar gelmeden bir duyuru yapılmaması konusunda onu uyardı. Maude bunu hoş karşılamadı. Maude 19 Mart'ta, kendi adıyla yayınlanması talimatını içeren telgrafla birlikte bir beyanname metni aldı.

4- İngiliz hükümeti ve İngiltere'ye müttefik Büyük Güçler,
5- İngiliz halkı ve onunla ittifak halinde olan milletler.

Bunların ne istediği veya beklentileri şöyle belirtiliyordu: "Arap ırkının dünya halkları arasındaki büyüklük ve ününe birkez daha yükselmesi ve birlik ve uyum içinde kendisini bu amaca bağlaması İngiliz halkının ve kendisiyle müttefik olan milletlerin isteği ve umududur."

Beyanname şunlara hitap ediyordu:
1-Bağdat Vilayeti halkına
2- Bağdat halkına

Hitap edilenlerden de şu isteniyordu:
"İngiltere'nin siyasi temsilcileriyle işbirliği yapmak üzere soylu, yaşlı ve temsilcileriniz aracılığı ile sizi davete emredildim. Böylece, ırkınızın isteklerinin farkına vararak kuzeyde, do-

Bağdat'ın alınması sırasında İngiltere Genelkurmay Başkanı olan W. Robertson.

olmadığını ve hükümetin bunu onayladığını söyledi. Ertesi gün MacVeagh Savaş Kabinesi'nin, beyannamede yer alan ifadelerden yola çıkarak Araplara verilen sözlerin farkında olup olmadığın sordu. MacVeagh da muhtemelen İrlanda'yı düşünüyordu. Avam Kamarası başkanı Irak ve İrlanda arasında kıyaslama yapılmasına karşı çıktı ve "bazı şeyleri çok dikkate almamalarını," istedi.[24]

Hükümetin yayınlanan talimatlarında, var olan yönetim mekanizmasının mümkün olduğunca korunacağı, Arapların Türk ruhu ve personelinin yerini alacağı, yerel temsilcilerin sivil yönetime katılması için her çabanın gösterilmesi, İngiliz işbirliğinin danışman düzeyinde sınırlandırılması gibi bilgiler yer alıyordu. Basra Vilayeti'nde bir İngiliz Yüksek Komiseri altında İngiliz yönetimi, Bağdat Vilayeti'nde İngiliz himayesinde bir Arap rejimi ve Sykes-Picot Anlaşmasına göre de Musul Vilayeti'nde Fransız himayesi altında otonom bir Arap rejimi kurulacaktı.

Talimatta belirtilen "var olan yönetim mekanizması" artık kalmamıştı ve Türkler ayrılmıştı. Arapların sivil yönetime katılmasını teşvik etmek oldukça zordu. Bir hükümet kurulması ancak savaş sonunda olabilirdi. Tuğgeneral C.J. Hawker şehre askeri vali olarak atandı. Kendisi Türkçe bilmesine rağmen Arapça bilmiyordu. İlk günden itibaren sıkıyönetim ilan edildi. Ev ev silah araması yapıldı. Ana yollar ve köprüler işgal edildi. Askeri polis teşkilatı kuruldu. Daha küçük kasabalarda bölge liderleri öncülüğünde küçük devriyeler kuruldu. İç kısımlarda da devriye göreviyle küçük yerel kollar oluşturuldu. İngiliz sivil yönetimi yaygın hale getirildi. 1917 yazında, kıdemli siyasi subay Bağdat'ta sivil komiser oldu. Sivil yöneticiler askeri otoritenin altında kaldı. R.C. Dobbs Gelirler Bölümü Müdürü, C.R. Watkins Gümrükler Bölümü Müdürü oldu. Vergi ve posta sistemi kuruldu.[25]

29 Kasım 1914'te İngilizler Basra'da *The Basra Times* adlı bir gazete yayınlamışlardı. Bağdat ele geçirildikten sonra günlük *The Baghdad Times* adlı gazete İngilizce ve Arapça olarak yayımlandı.[26]

Aralık 1916-11 Mart 1917 arasında Türklerin aldığı yenilgiler ve Bağdat'ın İngilizlerin eline geçmesi İngilizlerin propaganda amaçlı beyannamelerinde yer almış ve cephedeki Türk askerlerine duyurulmuştu. Bu beyannamelerde, General Maude komutasındaki İngiliz ordusunun Bağdat'ı zapt ettikten sonra 6. Osmanlı Ordusu'nu ikiye ayırarak bu kollardan birini Diyale nehri kuzeyinden, diğerini nehir boyundan sürdüğü anlatılmaktadır. İngilizlerin Türkleri yenilgiden yenilgiye uğrattıkları, Bağdat ve Samarra'nın ele geçirilmesi sırasında alınan Türk esirlerinin sayısının 12.140 olduğu bilgisi de yer almaktaydı.[27]

Bağdat'ın düşmesi İstanbul'da müthiş bir hayal kırıklığı yaratmıştı. Hükümet içinde, Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın istifa etmesi gerektiğine inananlar vardı. Fakat onun yerine uygun bir aday olmadığını da kabul ediyorlardı. İttihad ve Terakki Cemiyeti içinde yapılan hararetli tartışmalar sonunda, Enver Paşa'nın istifası konusundan vazgeçildi. Buna karşılık, Bağdat'ın mümkün olduğunca çabuk geri alınması konusunda görüş birliğine varıldı. Halkı yatıştırmak için Bağdat'ın kaybının geçici olduğu ve savaşın sonucunu hiç etkilemeyeceği gazetelerde duyuruldu.

Liman Von Sanders İran seferi hakkında, "İran'a karşı bir harekât, havaya kılıç sallamaya benzer. Çünkü öncelikle oradaki başarılar devamsızdır. İkinci olarak, halkı askerliğe alışkın olmayan ve güven vermeyen İran üzerine tasarlanan baskının, dünya savaşının sonucu üzerine hiçbir etkisi yoktur."

guda, güneyde ve batıda akrabalarınızla birleşebilirsiniz."

Beyanname, 1916 Sykes-Picot Anlaşması'na uymayan bir Arabistan fikrini benimsemiştir. Lord Cromer'in işaret ettiği gibi, "İngiliz hükümeti için Yahudi peygamberlerine özenmek gerekli değildi ama hükümet bir manifesto yayınlamadan önce İslami duygulara dokunarak Müslümanların yardımını sağlaması konusunda iyi tavsiyeler almıştı."[23]

1917'de Bağdat'ın ele geçirilmesine kadar, İngiliz hükümeti tarafından Irak'taki siyasi niyetleri hakkında bir duyuru -Basra Vilayeti'ne yayınlanan beyanname farklı tondadır- yapılmamıştı.

Beyanname İngiliz parlamentosunda biraz farklı algılandı. Avam Kamarası başkanı beyannamenin çok fazla Doğulu olduğunu, süslü bir dil içerdiğini ve Batı dünyasına uygun olmadığını söyledi. Devlin ise, benzer bir beyannamenin İrlanda için de uygun olacağını ve S. MacNeill de, bir İrlandalı olan F. Maude'un muhtemelen İrlanda'nın vaziyetini de düşündüğünü söyledi. Bonar Law ise, beyannamenin tek bir kişinin işi

Almanya savaştan galip çıktığı takdirde sadece Bağdat geri alınmakla kalmayacak, Türkiye'nin payına çok daha önemli topraklar düşecekti. Bu arada patlak veren Rus ihtilali de halkın moralini düzeltmek konusunda hükümete yardımcı oldu.

Enver Paşa Bağdat'ın geri alınmasının ancak Almanya'nın yardımıyla gerçekleşebileceğine karar verince, Alman üst düzey yetkilileriyle görüşmelerde bulunmak ve onların desteğini almak üzere 17 Mart'ta (Bağdat'ın düşmesinden altı gün sonra) Alman Genelkurmay Karargâhı'na gitti.

Alman Genelkurmayı Karargâhı'nda da Bağdat'ın düşmesi çok üzüntü yaratmıştı. Alman Mareşal Hindenburg, Bağdat'ın kaybı üzerine Doğu ile ilgili Alman hayallerinin yıkıldığını, oysa daha önce Bağdat dendiği zaman ne kadar çok hayal kurulduğunu ve Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü garanti ettiklerini söylemişti. Artık halifeler şehri gitmişti. Türklerin İran üzerinden Hindistan'ı istila tehlikesi ortadan kalkmış, Türk ordusunun prestiji büyük ölçüde yara almıştı. Bu olay, politik bakımdan Alman yanlısı Türk hükümetinin itibarının ve Türkiye'deki Alman nüfuzunun zayıflamasına sebep olmuştu. Ayrıca bu olayla Bağdat demiryolu, İran ve Hindistan'a ulaşacak demiryoluna ait Alman planları da sonuçsuz kalacak gibi görünüyordu. Üstelik önemli İngiliz kuvvetlerinin Irak'tan Avrupa'ya sevk edilmesi tehlikesi de vardı.[28] Bunun sonucunda, Bağdat'ı kurtarma düşüncesi olan ama daha sonra Filistin cephesine kaydırılan, "Yıldırım" denilen ordular grubu

Bağdat'ın ele geçirilmesi üzerine İngilizler tarafından yayınlanan beyannamenin Türkçesi

Bağdat Vilayeti Halkına:

Kralım ve yönettiği halklar adına size hitap ediyorum:

Askeri harekâtımız düşmanı mağlup etmek ve bu topraklardan sürmek amacındadır. Bu görevi tamamlamak için İngiliz ordusunun faaliyette bulunduğu bütün bölgelerin mutlak kontrolüyle görevlendirildim. Fakat ordularımız şehirlerinize ve topraklarınıza fatihler veya düşmanlar gibi değil, kurtarıcılar olarak geldi.

Hulagü zamanından beri şehir ve topraklarınız yabancıların zulmünün hedefi oldu. Saraylarınız yıkıldı, bahçeleriniz perişan oldu ve atalarınız ve sizler kölelik altında inlediniz. Oğullarınız istemediğiniz savaşlara götürüldüler. Servetiniz adaletsiz yöneticiler tarafından sizden alındı ve uzak diyarlarda harcandı. Türkler Mithat Paşa zamanından beri reformlardan bahsettiler. Günümüzün harabeleri ve issız yerleri bu sözlerin işe yaramadığına tanıklık etmez mi?

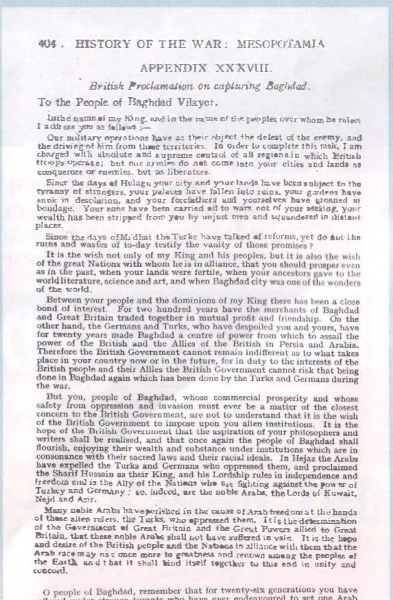
Topraklarınızın verimli olduğu, atalarınızın dünya edebiyatına, bilim ve sanatına katkıda bulunduğu ve Bağdat'ın dünyanın harikalarından biri olduğu geçmiş zamanlardaki gibi başarılı olmanız, sadece Kralımın ve halkının değil, müttefik olduğu Büyük Milletlerin de isteğidir.

Halkınız ve Kralımın yönettiği ülkeler arasında yakın bir çıkar ilişkisi oluştu. İki yüzyıldır Bağdat ve İngiltere tüccarları karşılıklı kazanç ve dostluk içinde birlikte ticaret yaptı. Diğer yandan sizi ve size ait şeyleri soyan Almanlar ve Türkler 20 yıldır İran ve Arabistan'da İngilizlerin ve müttefiklerinin gücüne saldırmak için Bağdat'ı bir güç merkezi haline getirdiler. Bu yüzden İngiliz hükümeti şimdi ve gelecekte ülkenizde neler döndüğüne kayıtsız kalamaz. İngiliz halkının ve müttefiklerinin çıkarlarının gereği olarak, İngiliz hükümeti savaş sırasında Türklerin ve Almanların yaptıklarının tekrar Bağdat'ta yapılmasını göze alamaz.

Fakat siz, onun ticari refahı ve istila ve baskıdan muhafazası İngiliz hükümetinin çok yakın ilgisini çeken Bağdat Halkı, İngiliz hükümetinin size yabancı kurumları dayatmak istediğini anlamayacaksınız. Düşünür ve yazarlarınızın isteği göz önünde bulundurularak, Bağdat halkının milli idealler ve dini kanunlarına uygun kurumlar altında servet ve refahını kullanarak bir kez daha gelişmesi İngiliz hükümetinin isteğidir. Hicaz'da Araplar kendilerini ezen Türk ve Almanları sürdüler ve Şerif Hüseyin'i kralları olarak ilan ettiler ve onun Krallığı bağımsızlık ve özgürlük içinde idare ediyor. O, Türkiye ve Almanya'ya karşı savaşan Milletlerin Müttefiği'dir; gerçekten Asir, Necid ve Kuveyt şeyhleri olan soylu Araplar da öyledir.

Birçok soylu Arap kendilerini ezen yabancı yöneticilerin, yani Türklerin ellerinde Arap bağımsızlığı davasında yok oldu. Bu soylu Arapların boşuna acı çekmemesi Büyük Britanya hükümeti ve müttefiki Büyük Güçlerin kararıdır. Arap ırkının dünya halkları arasındaki büyüklük ve ününe bir kez daha yükselmesi ve birlik ve uyum içinde kendisini bu amaca bağlaması. İngiliz halkının ve kendisiyle müttefik olan milletlerin isteği ve umududur.

Ey Bağdat halkı, 26 nesildir anlaşmazlıklarınızdan faydalanarak bir Arap evinin karşısına diğerinin inşası için sürekli çaba gösteren yabancı müstebitler altında acı çektiğinizi hatırlayınız. Bu siyaset, İngiltere ve müttefikleri için nefret vericidir. Çünkü düşmanlık ve kötü yönetimin olduğu yerde ne barış ne de refah vardır. Bu yüzden, sivil işlerinizin yönetimine katılmak için İngiliz ordusuna eşlik eden İngiltere'nin siyasi temsilcileriyle işbirliği yapmak üzere soylu, yaşlı ve temsilcileriniz aracılığı ile sizi davete emredildim. Böylece, ırkınızın isteklerinin farkına vararak kuzeyde, doğuda, güneyde ve batıda akrabalarınızla birleşebilirsiniz.

404 HISTORY OF THE WAR: MESOPOTAMIA

APPENDIX XXXVII.

British Proclamation on capturing Baghdad.

To the People of Baghdad Vilayet.

In the name of my King, and in the name of the peoples over whom he rules I address you as follows:—

Our military operations have as their object the defeat of the enemy, and the driving of him from these territories. In order to complete this task, I am charged with absolute and supreme control of all regions in which British troops operate; but our armies do not come into your cities and lands as conquerors or enemies, but as liberators.

Since the days of Hulagu your city and your lands have been subject to the tyranny of strangers, your palaces have fallen into ruins, your gardens have gone in desolation, and your forefathers and yourselves have groaned in bondage. Your sons have been carried off to wars not of your seeking, your wealth has been stripped from you by unjust rules and squandered in distant places.

Since the days of Midhat the Turks have talked of reforms, yet do not the ruins and wastes of to-day testify the vanity of those promises?

It is the wish not only of my King and his peoples, but it is also the wish of the great Nations with whom he is in alliance, that you should prosper even as in the past, when your lands were fertile, when your ancestors gave to the world literature, science and art, and when Baghdad city was one of the wonders of the world.

Between your people and the dominions of my King there has been a close bond of interest. For two hundred years have the merchants of Baghdad and Great Britain traded together in mutual profit and friendship. On the other hand, the Germans and Turks, who have despoiled you and yours, have for twenty years made Baghdad a centre of power from which to assail the power of the British and the Allies of the British in Persia and Arabia. Therefore the British Government cannot remain indifferent as to what takes place in your country now or in the future, for in duty to the interests of the British people and their Allies the British Government cannot risk that being done in Baghdad again which has been done by the Turks and Germans during the war.

But you, people of Baghdad, whose commercial prosperity and whose safety from oppression and invasion must ever be a matter of the closest concern to the British Government, are not to understand that it is the wish of the British Government to impose upon you alien institutions. It is the hope of the British Government that the aspiration of your philosophers and writers shall be realised, and that once again the people of Baghdad shall flourish, enjoying their wealth and substance under institutions which are in consonance with their sacred laws and their racial ideals. In Hejaz the Arabs have expelled the Turks and Germans who oppressed them, and proclaimed the Sharif Hussain as their King, and his Lordship rules in independence and freedom as the Ally of the Nations who are fighting against the power of Turkey and Germany; so, indeed, are the noble Arabs, the Lords of Kuwait, Nejd and Asir.

Many noble Arabs have perished in the cause of Arab freedom at the hands of these alien rulers, the Turks, who oppressed them. It is the determination of the Government of Great Britain and the Great Powers allied to Great Britain, that these noble Arabs shall not have suffered in vain. It is the hope and desire of the British people and the Nations in alliance with them that the Arab race may once more be great and renowned among the peoples of the Earth, and that it shall bind itself together to this end in unity and concord.

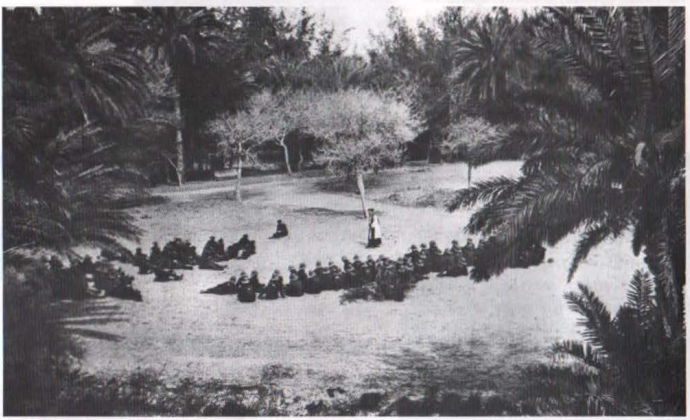
O people of Baghdad, remember that for twenty-six generations you have suffered under strange tyrants who have ever endeavoured to set one Arab house against another in order that they might profit by your dissensions. This policy is abhorrent to Great Britain and her Allies, for there can be neither peace nor prosperity where there is enmity and misgovernment. Therefore I am commanded to invite you, through your nobles and elders and representatives, to participate in the management of your own civil affairs in collaboration with the political representatives of Great Britain who accompany the British Army, so that you may be united with your kinsmen in North, East, South and West in realising the aspirations of your Race.

G. Buchanan Wilson in *The Tragedy of Mesopotamia* kitabından alınmıştır.

İngiliz ordusundaki Hint birlikleri Dicle'de ilerliyor.

Irak'taki İngiliz birlikleri bir dini ayin sırasında.

doğdu. Fakat Yıldırım'ın kaderi Filistin cephesine kaydı ve Bağdat asla bir daha geri alınamadı. Maude'un beyannamesinin yayımlanmasından sonraki üç yıl içinde İngiliz yönetimine isyan eden 10.000 Iraklı, gaz ve bombalarla öldürüldü.[29] İngiliz bakış açısına göre, İngiliz ordusu Basra'dan Irak halkını diktatörlerden kurtarmak için yola çıkmış ve işgalci olarak değil, kurtarıcı olarak gelmişti. Maude ve propaganda amaçlı beyannamesi Irakluların yabancı işgalini benimsemesi için bir ikna metoduydu. 19. yüzyıldan beri Batı, Ortadoğu'daki bir bölgeye özgürlük götürürken diktatörlerin devrilmesi gerekliliği gerekçesini ileri sürmüştü. Birinci Dünya Savaşı'nda Araplara verilen sözler tutulmadı ve toprakları otuz sene kadar daha İngiliz ve Fransızların işgali altında kaldı. Geçmişte, General Maude, İngilizlerin Irak'ı Türk zulmünden kurtarmak istediklerini beyannamesinde belirtmişti. Bugün de Iraklıları diktatör Saddam Hüseyin'in zulmünden kurtarmak bahanesiyle harekete geçen ABD ve İngiltere 2003'ten beri Irak'ı işgal etmiş bulunmaktadır.[10]

DİPNOTLAR

1 F. J. Moberley, *The Campaign in Mesopotamia 1914-1918*, Vol. 1, London, The Imperial War Museum, 1997, s. 1-131.

2 V.H. Rothwell, "Mesopotamia in British War Aims, 1914-1918", *The Historical Journal*, Vol. 13, No. 2, (Jun. 1970) s. 274.

3 C.V.F. Townshend, *Irak Seferi ve Ezdaret* (Tercüme: Tarih-i Asker-i Osmanî Encümeni, Sad. Recep Ahıskalı), İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2007, s. 73-153

4 Ronald Millar, *Death of an Army: the Siege of Kut 1915-1916*, Boston, Houghton Mifflin, 1970, s. 3.

5 Townshend, *age*, s. 285 vd.; Mehmet Emin, *Selmanpak Meydan Muharebesi*, İstanbul, Askeri Matbaa, 1337.

6 Öönem hakkında bkz. T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi: Irak-İran Cepheai 1914-1918*, C. 1, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1979; Moberley, *age*, Vol. 2; Townshend, *age*; A.J. Barker, *The Bastard War: The Mesopotamian Campaign of 1914-1918*, New York, The Dial Press, 1967; Russell Braddon, The Siege, New York, Viking Press, 1970; H.C.W. Bishop, A Kut Prisoner, London, John Lane, 1920; C. H. Barber, *Besieged in Kut and After*, Edinburgh and London, William Blackwood and Sons, 1918, W. J. Blackledge, *The Legion of Marching Madmen*, London, Sampson Low, Marston & Co. Ltd., 1936; Halil Paşa, *Bitmeyen Savaş*, (Haz. Taylan Sorgun), İstanbul, Kum Saati Yayınları, 2003; Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım Birinci Dünya Harbi*, C. 3, İstanbul, Nehir Yayınları, 1991.

7 Townshend, *age*, s. 16-17

8 T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi: Irak-İran Cepheai 1914-1918*, C. 2, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2002; s. 39; Halil Paşa, *age*, s. 134-135

9 Ali İhsan Paşa'nın 13. Kolordu Komutanı olarak İran seferine ait hatıraları için bkz. *age*, s. 178 vd.

10 Liman von Sanders, *Türkiye'de 5 Sene*, Çev. Osmanlı Genelkurmayı Askeri Tarih Encümeni Tercüme Heyeti, Yayına Haz. Muzaffer Albayrak, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2006, s. 164-165

11 *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi: Irak-İran Cepheai 1914-1918*, C. 2, s. 52 vd

12 Moberley, *age*, Vol. 3, s. 1-39

13 *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi: Irak-İran Cepheai 1914-1918*, C. 2, s. 87-88

14 Moberley, *age*, Vol. 3, s. 243.

15 Moberley, *age*, Vol. 3, s. 202-205.

16 *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi: Irak-İran Cepheai 1914-1918*, C. 2, s. 311-314.

17 Moberley, *age*, Vol. 3, s. 247. Mehmed Emin'in 1 Ağustos-1 Eylül 1336 tarihli Mecmua-i Askeriye'de yayınlanan "Osmanlı-İngiliz Irak Seferi ve Hatalarımız" adlı makalesinin İngilizce çevirisi "Baghdad and the Story of its Last Fall" olarak çevrilmiştir.

18 Arnold T. Wilson, *Loyalties: Mesopotamia. 1914-1917*, Vol. 1, London, Oxford University Press, 1930, 233-236.

19 C.E. Callwell, *The Life of Sir Stanley Maude*, London, Constable And Company Ltd, 1920, s. 275-278.

20 http://www.firstworldwar.com/source/baghdad_candler.htm

21 Edmund Candler, *The Long Road to Baghdad*, Vol. 1, London, Cassell and Company Ltd., 1919, s. 11, 129.

22 Wilson, *age*, s. 237; G. Buchanan, *The Tragedy of Mesopotamia*, Edinburgh, W. Blackwood, AMS Press, 1974, s. 161-172.

23 Wilson, *age*, s. 239.

24 Wilson, *age*, s. 240. Parlamentodaki tartışmalar için ayrıca bkz. http://hansard.millbanksystems.com/commons/1917/mar/21/sir-stanley-maudes-proclamation#S5CV0091P0-06117

25 Wilson, *age*, s. 240-242; Moberley, *age*, Vol. 3, s. 254.

26 Wilson, *age*, s. 72.

27 Sadık Sarısaman, *Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Cephelerinde Beyannamelerle Psikolojik Harp*, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1999, s. 68.

28 Josef Pomiankowski, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküşü*, 1914-1918 I. *Dünya Savaşı*, Çev. Kemal Turan, İstanbul, Kayıhan Yayınları, 1990, s. 246-247.

29 Geoff Eley, "Historicizing the Global, Politicizing Capital: Giving the Present a Name", *History Workshop Journal*, Issue. 63, s. 154.

30 Robert Fisk, *History, Forerunners, We've been Liberating the Middle East. Why do we never learn?* http://www.robert-fisk.com/articles176b.htm.

TÜYAP
Uluslararası İstanbul Fuarları

TÜRKİYE YAYINCILAR BİRLİĞİ

YİRMİYEDİNCİ İSTANBUL

KİTAP FUARI

1968: KIRK YIL ÖNCE KIRK YIL SONRA

1 - 9 Kasım 2008

www.istanbulkitapfuari.com

TÜRK TELE KOM
İletişim Sponsoru

NTV
www.ntvmsnbc.com
Medya Sponsoru

ufi
Küresel Fuar Endüstrisi Birliği
Üye Kuruluş

ICCA Member

İTFYD
Üye Kuruluş
TÜRKİYE FUAR YAPIMCILARI DERNEĞİ

TS EN ISO 9001:2000

TÜYAP TÜM FUARCILIK YAPIM A.Ş. / FUAR ALANI VE MERKEZ OFİS

Tüyap Fuar ve Kongre Merkezi
İ-5 Karayolu, Gürpınar Kavşağı
34522, Büyükçekmece
İstanbul

Tel : 90 (212) 886 6 886 (pbx)
Faks: 90 (212) 886 6 698

tuyap.com.tr

E-posta:

Yurtiçi Satış: yurticisatis@tuyap.com.tr
Tanıtım ve Halkla İlişkiler: tanitim@tuyap.com.tr
Yurtdışı Satış: sales@tuyap.com.tr
Fuar Alanı: fairarea@tuyap.com.tr
Yurtdışı Fuarlar: tuyapoverseas@tuyap.com.tr

TÜYAP YURTİÇİ OFİSLER

E-posta:

Tüyap Adana : tuyapadana@tuyap.com.tr
Tüyap İzmir : tuyapizmir@tuyap.com.tr
Tüyap Ankara: tuyapankara@tuyap.com.tr
Tüyap Kayseri : tuyapkayseri@tuyap.com.tr
Tüyap Bursa : tuyapbursa@tuyap.com.tr
Tüyap Konya : tuyapkonya@tuyap.com.tr
Tüyap Diyarbakır : tuyapdiyarbakir@tuyap.com.tr
Tüyap Samsun : tuyapsamsun@tuyap.com.tr
Tüyap Gaziantep : tuyapgaziantep@tuyap.com.tr

TÜYAP YURTDIŞI OFİSLER

E-posta:

Tüyap Moskova: tuyapmoscow@tuyap.com.tr
Tüyap Tiflis: tuyapgeorgia@tuyap.com.tr
Tüyap Sofya: tuyapsofia@tuyap.com.tr
Tüyap Tahran: tuyaptehran@tuyap.com.tr
Tüyap Halep: tuyapaleppo@tuyap.com.tr

TÜYAP İstanbul
Tüyap Fuar ve Kongre Merkezi
Büyükçekmece, İstanbul

BU FUAR 5174 SAYILI KANUN GEREĞİNCE TÜRKİYE ODALAR V

1993 DYP KONGRESİNE GİDEN SÜREÇ

DEMİREL'İN VELİAHTI NEDEN TANSU ÇİLLER OLDU?

HÜSEYİN ÇAVUŞOĞLU

Turgut Özal'ın ölümünden sonra Süleyman Demirel Türkiye'nin 9. Cumhurbaşkanı oldu. DYP genel başkanlığı için parti tabanının ve milletvekillerinin desteklediği aday, Hüsamettin Cindoruk'tu. Demirel ise Cindoruk'un adaylığına onay vermedi. 13 Haziran 1993 günü yapılan DYP II. Olağanüstü Kongresi'nde Tansu Çiller, İsmet Sezgin ve Köksal Toptan aday oldular. İlk turda Sezgin ve Toptan'ın toplamından daha fazla oy alan Çiller, ikinci turda Sezgin ve Toptan'ın adaylıktan çekilmesi üzerine genel başkan seçildi.

Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel Urfa tünellerinin temelini atarken konuşma yapıyor. Arkada Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil. Demirel'in sağ arkasında Urfa Milletvekili Necmettin Cevheri ve onun yanında Devlet Bakanı Seyfi Öztürk. 13 Nisan 1977.

Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın 17 Nisan 1993 tarihli vefatı Türkiye'nin gündemini değiştirdi. Anayasaya göre TBMM'nin otuz gün içerisinde yeni cumhurbaşkanını seçmesi gerekiyordu. DYP milletvekilleri, 180 imzalı bir önergeyle Başbakan Süleyman Demirel'i cumhurbaşkanlığına aday gösterdiler. Demirel'in SHP Genel Başkanı Erdal İnönü ile yaptığı görüşmenin sonunda, SHP'den Demirel'in cumhurbaşkanlığına destek çıkmıştı. Anayasaya göre ilk iki turda 300 oy şartı aranmaktaydı. Demirel, 8 Mayıs günü ilk tur oylamada 234, 12 Mayıs'ta yapılan ikinci tur oylamada 235 oy almıştı. Üçüncü tur oylamada 226 oy gerekliydi. 16 Mayıs günü yapılan üçüncü turda Demirel 244 oyla Türkiye Cumhuriyeti'nin 9. Cumhurbaşkanı oldu.[1] Demirel'in cumhurbaşkanı olmasıyla DYP'de genel başkanlık sorunu ortaya çıktı. DYP genel başkanı, olağanüstü kongre ile belirlenecekti. Kongrenin önemi, DYP genel başkanı olacak kişinin aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin başbakanı olacak olmasıydı.

DYP II. OLAĞANÜSTÜ KONGRESİ ÖNCESİ SİYASİ GELİŞMELER

20 Mayıs günü, DYP geçici genel başkanlığını belirlemek üzere yapılan Genel İdare Kurulu ve Merkez Karar Kurulu ortak toplantısında Mehmet Gölhan genel başkan vekili seçildi. Oylamada Cindoruk taraftarlarının desteklediği Mehmet Gölhan 60 oy alırken, Köksal Toptan, Cavit Çağlar ve arkadaşlarının desteklediği Esat Kıratlıoğlu 40 oy aldı. Demirel'in kayınbiraderi Ali Şener, Cavit Çağlar ve Yaşar Topçu, Ömer Barutçu Kıratlıoğlu'nun genel başkan vekili seçilmesi için yoğun kuliste bulundular.[2] Esat Kıratlıoğlu da Teşkilat Başkanı Mehmet Gölhan'ın genel başkan vekili olması için çalışmaktaydı. Fakat oylamadan iki gün önce Demirel'in kayınbiraderi Ali Şener, Kıratlıoğlu'nu arayarak genel başkan vekilliğine adaylığını koymasını istedi ve Kıratlıoğlu adaylığını koydu.[3]

Kongrede adaylık için ismi geçenler arasında Hüsamettin Cindoruk, Cavit Çağlar, Bedrettin Dalan, Tansu Çiller, İsmet Sezgin ve Köksal Toptan bulunmaktaydı. Bu isimler dışında Sümer Oral, Yaşar Topçu ve İsmail Köse de aday olduklarını açıklamışlardı.[4] İlk olarak Demirel'e yakınlığıyla bilinen Devlet Bakanı Cavit Çağlar, 22 Mayıs günü Bursa il kongresinde gözyaşları arasında yaptığı konuşmada, "Bu yarışta ben yokum," diyerek aday olmadığını açıkladı.[5] Bedrettin Dalan ise Demirel'in yakınları tarafından ortaya atılan bir isimdi. Dalan, kongreden bir gün önce adaylıktan İsmet Sezgin lehine çekildi. DYP, 1984'ten 1989'a kadar Dalan'a karşı bir siyaset anlayışı izlemişti. ANAP İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı olan Dalan için DYP, 1989 yerel seçimlerinde "Yalan Talana, Dalan'a Son" şeklinde bir propaganda yürütmüştü. Bundan dolayı Dalan'ın adaylığı tepkiyle karşılanmıştı.[6] Demirel'in yakınları tarafından ismi ortaya atılan Dalan'ın Demirel'e yakınlığıyla bilinen Sezgin lehine adaylıktan çekilmesi, Demirel'in yakın çevresinin Sezgin'in adaylığını desteklediğini göstermektedir.

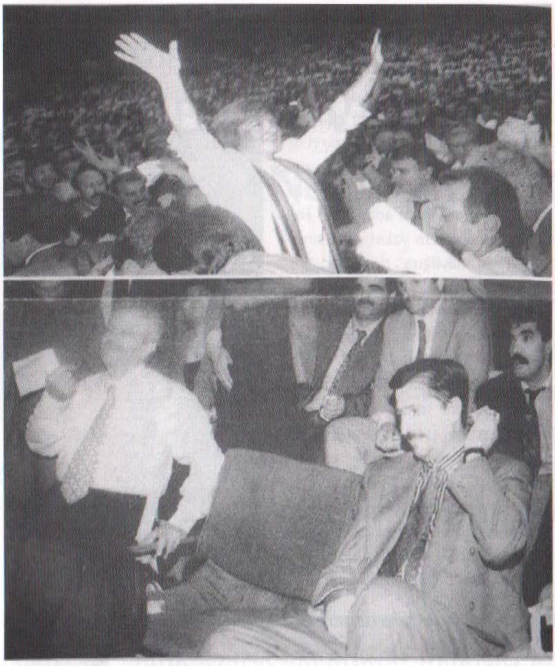
Demirel'in cumhurbaşkanlığına aday olduğunu açıklamasından sonra DYP grubu bir toplantı yapmış, uzun tartışmalardan sonra sözcülüğünü Rıfat Serdaroğlu'nun yaptığı yedi milletvekilinden oluşan bir komite kurulmuştu. DYP grubu, komiteye Demirel'le görüşme görevini vermişti. Görüşmede, Demirel'e kongrede genel başkanlık için gönlünden geçen isim soruldu. Demirel ise tarafsız bir cumhurbaşkanlığı yapmak istediğini gerekçe göstererek hiçbir isim belirtmedi. Demirel'e görüşmede, milletvekili grubunun Cindoruk'un genel başkan olmasını istedikleri de belirtildi. Demirel buna da yanıt vermedi, sessiz kaldı.[7]

Demirel'in ardından gelecek DYP genel başkanlığı için en uygun isim, 1985-1987 yılları arsında DYP genel başkanlığı yapan ve adı "emanetçi genel başkan'a" çıkan Hüsamettin Cindoruk'tu. Cindoruk'a kongrede aday olması için büyük baskı vardı. DYP'li 110 milletvekili Cindoruk'a genel başkanlık adaylığını teklif ettiler. Bunun üzerine Cindoruk bu durumu konuşmak için Demirel ile görüştü. Görüşmede Demirel, Cindoruk'un üzerindeki baskıyı anladığını ve bu baskıları atlatacağını ifade ederek, TBMM başkanı olarak görevini sürdürmesini söyledi. Demirel cumhurbaşkanlığının, TBMM başkanlığının ve başbakanlığın DYP'de kalmasını istemekteydi çünkü DP'nin 1950-1960 arasındaki avantajlarını DYP'nin de elde edeceğini düşünmekteydi. Böylece, Cindoruk kongrede genel başkanlığa adaylığını koymadı. Cindoruk Demirel'e rağmen adaylığını koyduğu takdirde DYP'de bölünme olabileceği endişesini taşımaktaydı çünkü DYP'de bir grup hâlâ Demirel'e bağlıydı ve Demirel Cindoruk'un aday olmasını istememişti. Buna rağmen Cindoruk adaylığını koyup genel başkan olduğunda DYP'de parçalanma olabilirdi.[8] Cindoruk, siyasi yaşamı boyunca Celal Bayar'a ve Bilgiç grubuna yakın olmuştur. AP, yeminliler grubu ve Bilgiç grubu (Ilımlılar-Hışımlılar) diye ikiye ayrılmış, 1970 yılında yaşanan bölünmeyle Demokratik Parti kurulmuştu. DP'nin kurulmasında Bayar'ın desteği olmuştu. Cindoruk, Bayar'ı saydığı için Bilgiç'in

Tansu Çiller'in DYP genel başkanı seçildiği günün ertesinde çıkan 14 Haziran 1993 tarihli *Hürriyet*.

Bedrettin Dalan Demirel'in yakınları tarafından ortaya atılan bir isimdi. Dalan, kongreden bir gün önce adaylıktan İsmet Sezgin lehine çekildi. DYP, 1984'ten 1989'a kadar ANAP İstanbul Belediye Başkanı olan Dalan'a karşı, 1989 yerel seçimlerinde "Yalan Talana, Dalan'a Son" şeklinde propaganda yürütmüştü. Bundan dolayı Dalan'ın adaylığı tepkiyle karşılanmıştı.

DYP kongresinden görüntüler. Üstte Tansu Çiller delegeleri selamlıyor, altta İsmet Sezgin ve Köksal Toptan. 14 Haziran 1993 Cumhuriyet.

DP İstanbul II Başkanlığı teklifini kabul etmişti. Bayar ile Demirel arasında uzlaşmanın sağlanmasından sonra Cindoruk AP'de görev almıştı. Demirel'in, bir dönem kendisine karşı cephe alan Cindoruk'a DYP genel başkanlık için yeşil ışık yakması beklenemezdi. Demirel, DYP'yi muhalif grubun üyesi olan Cindoruk'a teslim etmek istemedi. Bu noktada, "O zaman neden Demirel 1985'teki kongrede Cindoruk'un DYP genel başkanı olmasını istedi?" sorusu akla gelebilir. Aradaki farkı şöyle açıklayabiliriz: DYP, siyasi yasakların kalkması için mücadele veriyordu ve Cindoruk genel başkanlığı süresince "emanetçi başkan" olduğunu, yasaklar kalktığında görevi Demirel'e vereceğini belirtmekteydi.

Cindoruk, DYP genel başkanlığına aday olmamasının gerekçelerini yazılı açıklamayla duyurmuştu. Açıklamasında kullandığı bazı cümleler dikkat çekiciydi. Cindoruk şöyle diyordu: "Cumhurbaşkanının etkilediği ve temel politikalarda yönlendirdiği bir hükümetin yeni bir yürütme organı kişiliği kazanması mümkün değildir (...) Bunun tek çözümü, Cumhurbaşkanlığı kurumunun ağırlığını, günlük siyasetle ilişkisini ve taraf olma durumunu gidermektir (...) Parlamenter sistemde hükümet etme işlevi, sorumlu olmayan Cumhurbaşkanı ile paylaşılmaz." Cindoruk'un aday olmamasının gerekçelerinden biri de, cumhurbaşkanı olması halinde Demirel'in hükümeti yönlendireceğine, tarafsız kalmayacağına inanmasıdır.[9]

Hüsamettin Cindoruk TBMM başkanı olduktan sonra, Demirel'in başbakanlığında kurulan DYP-SHP hükümetinin kabinesinin kurulmasında "5'li çete rol oynadı" şeklinde bir beyanat verdi. Bu beş isim Demirel'e yakın olan kişilerdi. Cindoruk'un adaylığı söz konusu olduğunda, bu beş isim Cindoruk'un genel başkanlığını kabul etmemesi için Demirel'e ricada bulundular.[10] Demirel'e yakınlıklarıyla bilinen bu kişiler Cavit Çağlar, Ömer Barutçu, Yaşar Topçu, Mehmet Ali Yılmaz ve Mehmet Batallı idi.[11] Bu beş kişi her sabah Demirel'in kayınbiraderi Ali Şener'in Ankara'daki yazıhanesinde toplanıp görev paylaşımı yapıyorlardı.[12] Cavit Çağlar, Yaşar Topçu ve Ömer Barutçu, Cindoruk taraftarlarının adayı olan Gölhan'ın genel başkan vekili seçilmemesi için Kıratlıoğlu'nu desteklemişlerdi.

DYP grubu Cindoruk ile adaylık konusunu görüşmek için Rıfat Serdaroğlu ve Ümit Canuyar'ı görevlendirdi. Antalya'da olan Cindoruk'a, "DYP grubunun kendisinin kongrede aday olmasını istediği" belirtildi.

Sözcülüğünü Rıfat Serdaroğlu'nun yaptığı yedi milletvekilinden oluşan bir komite kurulmuş. komiteye Demirel'le görüşme görevi verilmişti. Demirel'e genel başkanlık için gönlünden geçen isim soruldu. Demirel tarafsız bir cumhurbaşkanı olmak istediğini söyledi, hiçbir isim belirtmedi. Milletvekili grubunun Cindoruk'un genel başkan olmasını istedikleri de belirtildi. Demirel yanıt vermedi, sessiz kaldı.

Cindoruk'un yanıtı, "Meclis Başkanı lojmanında 30 milletvekili ile karşılarsanız ben adayım," şeklinde oldu. DYP grubu 110 milletvekili ile Cindoruk'u karşıladı fakat Cindoruk kongrede genel başkanlığa adaylığını koymadı.[13] Dönemin TOBB Başkanı Yalım Erez, Cindoruk'un çok yakın bir dostuydu. Cindoruk'u çok iyi tanıdığı için kongrede aday olmayacağını biliyordu çünkü Cindoruk, Demirel'in

Demirel 1964'te AP Genel Başkanı seçildiği gün Osman Kibar ile.

"Geç genel başkan ol" demesini bekliyordu. Erez de Demirel'in böyle bir şey söyleyemeyeceğini biliyordu.[14]

Kongre öncesinde gündemde olan en önemli konu, Demirel'in bir adaya işaret verip, vermeyeceğiydi. Demirel kongreye bilfiil müdahale etmedi fakat ne ölçüde karışacağını Yavuz Donat'a şu cümlelerle açıklamıştı: "Mümkün olduğa kadar diyorum, zira senin de söylediğin gibi 30 yıldır peşime takılan insanlar var. Şimdi onlara kapılarımı demirleyemem ki..."[15]

Demirel, kongrede bir adayın desteklenmesi için işaret vermemişti. İl başkanları da zor durumda kalmışlardı. Mehmet Dülger'in bu durumla ilgili sözleri önemlidir: "Perşembe gününe kadar il başkanları benim odamda ağladılar. Patron birini göstermiyor mu? Biz onu destekleyelim. Göstermeyince il başkanları da Çiller'i desteklemeye karar verdiler."[16]

DYP kongresine birkaç gün kala Demirel'in Sezgin'e işaret verdiği yönünde haberler basında geniş yer aldı. Bunun üzerine Demirel DYP kongresine karışmadığını, tarafsız kaldığını kamuoyuna kesin bir dille yaptığı iki ayrı açıklamayla duyurdu. İsmet Sezgin'i destekleyen ve Demirel'e çok yakın bir bakan, "Hadi birincisini anladık. İkinci açıklamayı niye yapıyor? Madem böyle yapacaktı, madem karışmayacaktı bizi niye bu işin içine itekledi," diyerek Demirel'e tepkisini dile getiriyordu.[17] Demirel tarafsız olduğu açıklarken, Cavit Çağlar, Demirel'in yanından gecenin geç saatlerinde ayrıldıktan sonra, "Adayımız İsmet Sezgin," diyordu. Ayrıca İsmet Sezgin adaylığını açıklarken yanında Demirel'in sırdaşı olarak bilinen DYP GIK üyesi ve THY Yönetim Kurulu Başkanı Erman Yerdelen de bulunuyordu.[18] Ayrıca kongre öncesinde Demirel bazı delege ve il başkanlarıyla Güniz Sokak'ta görüştü. Demirel görüşmede, "Siz ne yapacağınızı bilirsiniz. Benim bir şey söylemem yakışık almaz," diyerek herhangi bir adayı işaret etmemişti.[19]

DYP'nin merkez sağdaki rakibi ANAP'tı. Daha doğrusu Mesut Yılmaz'dı. Demirel de cumhurbaşkanlığı oylamasının üçüncü turundan bir gün önce bazı DYP milletvekilleriyle yaptığı görüşmede bu noktayı hatırlatarak, "DYP'nin rakibi Mesut Yılmaz'dır. Ne yaparsanız yapın, bu ölçüyü göz ardı etmeyin," diyordu.[20]

DYP II. OLAĞANÜSTÜ KONGRESİ

13 Haziran 1993 günü yapılan DYP II. Büyük Olağanüstü Kongresi için ilk olarak Tansu Çiller, 8 Haziran günü adaylığını açıkladı. Aynı gün Çiller devlet bakanlığından istifa etti ve mal beyanında bulundu.[21] İsmet Sezgin ve Köksal Toptan ise adaylıklarını 10 Haziran günü ilan ettiler. 9 Haziran günü Köksal Toptan Demirel'i ziyaret etmişti. Demirel Toptan'a, İsmet Sezgin ile anlaşması tavsiyesinde bulunmuştu. Bunun üzerine Toptan, Sezgin ile görüşmüş fakat görüşmeden bir sonuç çıkmamıştı.[22]

DYP'nin II. Olağanüstü Kongresi'nde Tansu Çiller, İsmet Sezgin ve Köksal Toptan aday oldu. Bu kongre, DYP'nin daha önceki kongrelerinden çok farklı bir atmosferde yapıldı. Sa-

londa köylü havası değil, kentli bir görünüm hâkimdi. Halk türkülerinin yerine de Türk pop müziği parçaları çalınmaktaydı. Önceki kongrelerin aksine gençler çoğunluktaydı. DYP'yi saran değişim delegeleri de etkilemişti.[23] Demirel'in yakın arkadaşlarından Ekrem Ceyhun'un kongredeki atmosfere bakarak, "Allah Allah, burası DYP kongresi mi," sözleri değişimi gösteriyordu.[24] DYP'nin ikinci Genel Başkanı Yıldırım Avcı'ya göre, "Kongrede Çiller lehine öyle bir hava vardı ki, Demirel aday olsaydı zorlanırdı."[25]

DYP II. Olağanüstü Kongresi, DYP'nin daha önceki kongrelerinden çok farklı bir atmosferde yapıldı. Salonda köylü havası değil, kentli bir görünüm hâkimdi. Halk türkülerinin yerine de Türk pop müziği parçaları çalınmaktaydı. Önceki kongrelerin aksine, gençler çoğunluktaydı. DYP'yi saran değişim delegeleri de etkilemişti.

Demirel'in yakın çalışma arkadaşlarından Nahit Menteşe, Necmettin Cevheri ve Mehmet Gölhan kongrede Tansu Çiller'i desteklediler.[26] Çiller'i destekleyen milletvekilleri arasında bölgelerinde etkili olan Mustafa Çiloğlu, İsmet Attila, İsmail Köse, Veysel Atasoy, Bahattin Şeker, Yaşar Dedelek, Kazım Dinç, Cemal Alişan, Nafiz Kurt, Nadir Kartal gibi kişiler bulunmaktaydı.[27] Demirel'e yakınlıklarıyla tanınan Ömer Barutçu, Yaşar Topçu, Ekrem Ceyhun, Gökberk Ergenekon, Bekir Sami Daçe ve Cavit Çağlar, İsmet Sezgin'in yanında yer almışlardı.[28]

İlk tur oylama sonucunda Tansu Çiller 574, İsmet Sezgin 320, Köksal Toptan ise 212 oy aldı. Çiller'in ilk turda aldığı oydan sonra Sezgin ve Toptan bir süre baş başa görüştü ve çekilme kararı aldılar. İkinci turda 933 oy alan Tansu Çiller DYP genel başkanı oldu.[29] Demirel, İsmet Sezgin'e değil de Köksal Toptan'a destek verseydi, Tansu Çiller kongreyi rahat kazamazdı.[30]

Tansu Çiller'in kongrede genel başkan seçilmesinde en büyük katkı, dönemin TOBB Başkanı Yalım Erez'indir. Odalar Birliği Başkanı olan Erez'in delegeler üzerindeki etkisi oldukça fazlaydı. Erez'in kongre öncesinde Çiller'e söylediği, "Cindoruk ben aday değilim diyene kadar adaylığını açıklamayacaksın," ifadesi, Erez'in Çiller üzerinde ne kadar etkili olduğunu göstermektedir. Erez'in görüşmemizde, "Çiller'i desteklediğimden dolayı Demirel'in bana içten kırıldığından eminim," sözleri oldukça anlamlıydı.[31]

Çiller'in genel başkan seçilmesinde Yalım Erez, aralarında Rıfat Serdaroğlu, Refaiddin Şahin, Ayvaz Gökdemir'in yer aldığı genç milliyetçi milletvekilleri ve Necmettin Cevheri'nin etkisi fazladır. Her ildeki bir il başkanı, sanayi odasının veya ticaret odasının üyesiydi. Bu nokta göz önüne alındığında, TOBB Başkanı Yalım Erez'in kongredeki etkisi ortaya çıkmaktadır.[32] Yalım Erez, Türkiye çapındaki 310 oda ve borsa başkanı ve meclis başkanlarıyla Ankara'da tek tek yaptığı görüşmelerde, başkanlardan delegelerle temas kurmalarını istemişti. Erez'e yardımcı olan kişi ise, DYP teşkilatını çok iyi tanıyan İbrahim Mendilcioğlu'ydu.[33] Kongre öncesinde, TOBB'un üst düzey bir yöneticisi de düşüncelerini, "Bizim 310 oda başkanımız var. Her biri iki delege getirse Çiller'in alacağı oy en az 620 eder," şeklinde açıklamıştı.[34]

Necmettin Cevheri de delegeler üzerinde etkisi olduğunu kabul etmektedir. Cevheri'nin Tansu Çiller'in seçilmesini arzu etmesinin sebebi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kadın bir başbakan çıkarmasını önemli görmesiydi. Türk tarihinde kadının lider olması ilk defa rastlanan bir olay olacaktı. Cevheri'nin düşüncesinin kaynağında bu vardı. Çiller başbakan olduktan sonra Bakanlar Kurulu Hakkâri'de toplandı. Hakkâri Dağ Komando Okulu'nda yenilen yemekte bir yarbayın, "Atatürk Cumhuriyeti şimdi kuruldu," demesi, kadın bir başbakana verilen desteğin en önemli göstergesiydi.[35] Demirel'in İsmet Sezgin'i tercih etmesine AP ve DYP'nin önemli isimlerinden Necmettin Cevheri üzülmüş, Sezgin'e karşı Tansu Çiller'in yanında yer almıştı. Demirel yakın çevresine, Çiller'i desteklemesinden dolayı Cevheri'yi "Sırtımdaki hançer" olarak niteledi.[36]

DYP üst yönetiminde ve tabanda Demirel'in yıllarca başbakan ve parti başkanı olmasından sıkıntı duyanlar vardı. Bu kişiler istedikleri yerlere gelememişlerdi veya geldikleri halde görevden alınmışlardı. Buna, lidere karşı duyulan bıkkınlık da denebilir. Kongredeki adayları incelediğimizde, Tansu Çiller yeni bir isimken, Köksal Toptan ve İsmet Sezgin Demirel tipolojisini temsil etmekteydi. İkinci bir Demirel dönemi yaşamak istemeyenler Tansu Çiller'i desteklediler. Çiller'in kongreyi kazanmasına bir arayış, değişim ya da direniş de denilebilir.[37] DYP'nin genç milletvekilleri kendilerini ispat etmek istiyorlardı. Cindoruk'un da belirttiği gibi, ikinci bir Demirel dönemi yaşamak istemeyenler Tansu Çiller'i desteklediler. Sezgin seçildiği takdirde genç milletvekilleri için değişen bir şey olmayacaktı. AP'ye de emekleri geçen bu genç milletvekilleri yüksek kademelerde görev almak, bakan olmak istiyorlardı. Çiller'in seçilmesinde büyük payı olan Rıfat Serdaroğlu'nun, "Ben namuslu adamım. Bir sürü sahtekâr adam bakan olmuş. Niye ben olmayayım? O zaman bunu devirmem lazım. Devirdim orasını geçtim," sözleri Çiller'in neden desteklendiğini ortaya koymaktadır.[38] Çiller kurduğu kabinede, önceki koalisyon hükümetinde yer alan Necmettin Cevhe-

ri, Yıldırım Aktuna ve Nevzat Ayaz'a yer vererek, kabinedeki Demirel izini sildi.[39]

Cindoruk'a destek veren 110 kişilik grup, Cindoruk'un aday olmayacağını açıklamasından sonra bölündü. Milletvekili grubunun büyük bir bölümü Çiller'i destekledi. Fakat Çiller, birçok kişi tarafından tanınmamaktaydı. Bundan dolayı Çiller'i çok iyi tanıyan Cindoruk'tan Çiller ile ilgili bilgi alındı. Cindoruk'tan Çiller'in dürüst bir insan olduğu yanıtı alındı. Cindoruk ile Çiller'in yakınlığını Cindoruk'un şu sözleri göstermektedir: "Biz İstanbul dışına çıktığımızda kızlarımızı onlara bırakırız. Onlar yurt dışına gittiklerinde oğullarını bize bırakırlar. O kadar yakınız." Cindoruk, Serdaroğlu'ndan Tansu Çiller'e destek olunmasını istiyordu. Çiller'i kongrede destekleyen ekipte Rıfat Serdaroğlu, Ayvaz Gökdemir, Refaiddin Şahin, Aytekin Durutürk bulunmaktaydı.[40] Cindoruk'un aday olmadığını açıklamasından sonra Çiller'i destekleyen milletvekili sayısı 75'e indi. Şahin'in Çiller'in adaylığını gösteren önergesine 30-35 arasında milletvekili imza vermişti.[41]

Çiller'in kongreyi kazanmasında kadın seçmenin de büyük bir etkisi oldu. Kadınlar, DYP delegesi olan eşlerini etkilediler. Eşlerine verdikleri talimatta, Çiller'in desteklenmesini istediler.[42] Kongrede 21 Isparta delegesinden 18'inin Tansu Çiller'in yanında yer alması, Çiller'e olan desteğin önemli göstergelerindendir.[43]

Kongredeki adaylardan İsmet Sezgin, adaylığını açıklamadan önce Süleyman Demirel'e kongrede aday olacağını belirtmişti. Fakat Demirel Sezgin'den beklemesini istedi. Kongre cumartesi günü yapıldı. Perşembe akşamı Demirel Sezgin'e, "Hayırlı olsun İsmet. Sen bu işi başarırsın," dedi. Sezgin oldukça geç kalmıştı. Sezgin'in ifadesiyle, "Ben beklerken atı alan Üsküdar'ı geçmişti." Tansu Çiller'in eşi Özer Çiller'in kongreden sonra, "Eğer İsmet Sezgin 15 gün önce adaylığını koysaydı biz aday olmazdık," açıklaması da bu durumu gözler önüne sermektedir.[44]

Alp'nin %53 oy aldığı 1965 seçimleri sonrasında Demirel yurt gezisinde.

İsmet Sezgin'in kongreyi kaybetmesinde en önemli etken, Türkiye'nin en sorunlu bakanlığının başında olmasıydı. PKK terör örgütünün gerçekleştirdiği eylemlerden ötürü özellikle İçişleri Bakanı İsmet Sezgin son derece yıpranmıştı. Bundan dolayı güneydoğulu delegelerin oyları da Tansu Çiller'e gitti.[45] Kongreden sonra Abdullah Öcalan'ın delegelere gönderdiği, "Sezgin bizim ırkımızı yok ediyor. Sezgin'e oy vermeyin," şeklindeki talimatları ortaya çıktı. Bu mesaj delegeler üzerinde etkili oldu çünkü daha önce güneydoğulu birçok delege açıkça, kongrede İsmet Sezgin'e oy vereceklerini söylemişlerdi.[46] İsmet Sezgin'i destekleyen eski bir milletvekili de, kongrede doğulu delegelerin içişleri bakanı olduğu için Sezgin yerine Tansu Çiller'i destekleyeceklerini söylüyordu.[47]

İsmet Sezgin'in kongrede beklediği sonucu almamasında bazı kişilerin olumsuz açıklamalarının etkisi de vardı. Bunların en önemlisi, kongre öncesinde Cavit Çağlar'ın, "Kasım'a kadar İsmet abi," şeklinde verdiği beyanattır.[48] Çağlar'ın bu açıklaması Sezgin'in adaylığı üzerinde bir tereddüt yarattı.[49] Sezgin, Cavit Çağlar ve Yaşar Topçu'nun kendisine faydadan çok zarar verdiği görüşündedir.[50]

Kongre öncesinde İsmet Sezgin mal beyanında bulundu ve Sezgin'in evinden başka önemli bir şey bulunmamaktaydı. Sezgin, bu maddi durumunun kendisinin çok dürüst, namuslu bir kişi olmasının kongrede istediği sonucu alamamasında aleyhine etken olmuş olabileceği görüşündedir.[51]

Köksal Toptan ise kongreyi neden kaybettiğini şu cümlelerle açıklıdı: "Demirel'e karşı tavır almadım. Alsaydım kongre benimdi. Sezgin aday olmasaydı da, kongre benim-

di. Sezgin'i destekleyenler, kongreyi Çiller'e verdiler."[52]

Turgut Özal'ın ölümü sonrasında Türk siyaseti gençleşme, yenileşme arayışına girdi. SHP lideri Erdal İnönü siyasetten çekileceğini açıkladı. Türk halkının büyük bir çoğunluğu da değişim ve yenilik arıyordu. DYP delegeleri, Mesut Yılmaz liderliğinde ANAP'a karşı özellikle şehirlerde başarılı olabilmek için Tansu Çiller'i desteklediler. Çiller'in milliyetçi, muhafazakâr bir partinin başına bir kadın olarak gelmesi başarıydı. Tansu Çiller, büyük bir medya ve kamuoyu desteğini de arkasına aldı. DYP II. Olağanüstü Kongresi'nde tabanı kırsal, köylü kesime dayanan, Demirel'in köylü partisi olarak bilinen DYP'nin Tansu Çiller'i başbakan seçmesi, Türkiye'deki değişim ve yenileşme rüzgârının DYP'yi de etkilediğinin kanıtıdır.

HÜSEYİN ÇAVUŞOĞLU
DEÜ SBE TARİH ANABİLİM DALI
KARŞILAŞTIRMALI TARİH
DOKTORA ÖĞRENCİSİ

KAYNAKLAR

Arşiv

HulusiTurgutFotoğrafArşivi

Röportajlar

Esat Kıratlıoğlu ile yapılan görüşme, 4 Ekim 2007.

Hüsamettin Cindoruk ile yapılan görüşme, 29 Kasım 2007.

İsmet Sezgin ile yapılan görüşme, 23 Mayıs 2007.

Mehmet Dülger ile yapılan görüşme, 3 Ekim 2007.

Mehmet Gölhan ile yapılan görüşme, 3 Ekim 2007.

Orhan Keçeli ile yapılan görüşme, 29 Kasım 2007.

Refaiddin Şahin ile yapılan görüşme, 15 Nisan 2008.

Rifat Serdaroğlu ile yapılan görüşme, 1 Nisan 2008.

Yalım Erez ile yapılan görüşme, 2 Haziran 2008.

Yıldırım Avcı ile yapılan görüşme, 16 Ocak 2007.

Kitaplar ve makaleler

AKYOL, Taha, Objektif "Başbakan Ararken", *Milliyet*, 10 Haziran 1993, s. 13.

AKYOL, Taha,Objektif "Kasıma Kadar", *Mil Iyet*, 12 Haziran 1993, s. 11.

AKYOL, Taha, Objektif "Başbakan Tansu", *Milliyet*, 14 Haziran 1993, s. 11.

ARCAYÜREK, Cüneyt, Güncel "Türkiye: Kolay Gelsin", *Cumhuriyet*, 14 Haziran 1993, s. 15.

ÇEKİRGE, Fatih, "Demirel Devrede" *Sabah*, 10 Haziran 1993, s. 13.

ÇEKİRGE, Fatih, "Bir Devir Kapanıyor", *Sabah*, 13 Haziran 1993, s.27.

DONAT, Yavuz, Vitrin "Demirel'in İşareti", *Milliyet*, 19 Mayıs 1993, s. 2.

DONAT, Yavuz, Vitrin "Demirel'den Öğütler", *Milliyet*, 11 Haziran 1993, s. 2.

EREL, Nursun, BİLGE, Ali, *Tansu Çiller'in Siyaset Romanı*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1994.

GÖKMEN, Yavuz, "Türkiye'yi Sarsan 57 Gün", *Hürriyet*, 20 Haziran 1993, s. 9. (Yazı Dizisi: 15-20 Haziran 1993)

GÖKMEN, Yavuz, *Sarışın Güzel Kadın*, Doğan Kitapçılık, İstanbul,1999.

GÖNÜLTAŞ, Nuh, Babalar ve Oğulları Yenildi, *Zaman*, 14 Haziran 1993, s. 8.

KIVANÇ, Taha, Kulis "Salon ve Sandık", *Zaman*, 14 Haziran 1993, s. 3.

ÖNKİBAR, Sebahattin, Politika Günlüğü "Mesut Yılmaz: Demirel'in Müdahalesine İtirazımız Var", *Türkiye*, 11 Haziran 1993, s. 10.

ONKİBAR, Sebahattin, Politika Günlüğü "Çiller'in Zaferi", *Türkiye*, 14 Haziran 1993, s. 13.

ÖYMEN, Altan, Bugün "Cindoruk'un Bildiği Nedir?", *Milliyet*, 28 Mayıs 1993, başsayfa.

SARIKAYA, Muharrem, DYP Kulisi "Özal Taktiği", *Hürriyet*, 11 Haziran 1993, s. 8.

SARIKAYA, Muharrem, "Çiller ve Demirel'e Şarkılı Satışma", *Hürriyet*, 14 Haziran 1993, s. 26.

SOLAK, İsmet, Notlar "Kırk Yıllık Kanî", *Hürriyet*, 13 Haziran 1993, s.17.

SOLAK, İsmet, "Tribün ve Sandık", *Hürriyet*, 14 Haziran 1993, s. 26.

SÜTER, Şakir, *Beyaz Elbiseli Kadın*, Fast Yayıncılık, İstanbul , 2002.

TAMER, Rauf, Şahsiyet Galip, *Hürriyet*, 14 Haziran 1993, s.3.

TAŞKIN, Hasan, *Demirel'in Kara Kutusu Orhan Keçeli*, Neden Kitap Yayıncılık, İstanbul, 2007.

TOKER, Yalçın, *Cumhuriyet Kavgaları ve Türk Cumhurbaşkanları*, Toker Yayınları, İstanbul, 1994, ss. 204-207.

TÜRENÇ, Tufan, "Demokrasi Budur İşte", *Hürriyet*, 14 Haziran 1993, s. 25.

YILMAZ, Ensar, *Çankaya Savaşları*, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2007.

YÜCE, Said, Ankara Mektubu "Ankara'da Hızlı Saatler", *Zaman*, 10 Haziran 1993, s. 8.

YÜCE, Said, Ankara Mektubu "Yalım Erez Faktörü", *Zaman*, 16 Haziran 1993, s. 8.

ZEYBANLI, Vedat, Günün İçinden "TOBB DYP'ye Başkan Seçiyor", *Türkiye*, 12 Haziran 1993, s. 5.

DİPNOTLAR

1 Yalçın Toker, *Cumhuriyet Kavgaları ve Türk Cumhurbaşkanları*, Toker Yayınları, İstanbul, 1994, ss. 204-207.

2 *Sabah*, 21 Mayıs 1993.

3 Esat Kıratlıoğlu ile yapılan görüşme, 4 Ekim 2007.

4 Oral, Tupçu ve Köse adaylıktan çekildiler, *Milliyet*, 2 ve 6 Haziran 1993 ve *Zaman*, 8 Haziran 1993.

5 *Cumhuriyet*, *Milliyet*, *Yeni Asır*, 23 Mayıs 1993.

6 Orhan Keçeli ile yapılan görüşme, 29 Kasım 2007; Hasan Taşkın, *Demirel'in Kara Kutusu Orhan Keçeli*, Neden Kitap Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 110.

7 Rifat Serdaroğlu ile yapılan görüşme, 3 Nisan 2008; Refaiddin Şahin ile yapılan görüşme, 15 Nisan 2008.

8 Hüsamettin Cindoruk ile yapılan görüşme, 29 Kasım 2007.

9 Altan Öymen, Bugün "Cindoruk'un Bildiği Nedir?", *Milliyet*, 28 Mayıs 1993, baş sayfa.

10 Bu iddia Cindoruk'a yakın bir kişiye aittir, Yıldırım Avcı ile yapılan görüşme, 16 Ocak 2007.

11 Ensar Yılmaz, *Çankaya Savaşları*, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 249.

12 Cindoruk, 5'li çete deyiminin kullanmadığını, bu ifadeyi gazetecinin eklediğini belirtti. Hüsamettin Cindoruk ile yapılan görüşme, 29 Kasım 2007.

13 Rifat Serdaroğlu ile yapılan görüşme, 3 Nisan 2008; Refaiddin Şahin ile yapılan görüşme, 15 Nisan 2008.

14 Yalım Erez ile yapılan görüşme, 2 Haziran 2008.

15 Yavuz Donat, Vitrin "Demirel'den Öğütler", *Milliyet*, 11 Haziran 1993, s. 2.

16 Mehmet Dülger ile yapılan görüşme, 3 Ekim 2007.

17 Fatih Çekirge, "Bir Devir Kapanıyor", *Sabah*, 13 Haziran 1993, s. 27.

18 Muharrem Sarıkaya, DYP Kulisi "Özal Taktiği", *Hürriyet*, 11 Haziran 1993, s. 8.

19 İsmet Solak, Notlar "Kırk Yıllık Kanî", *Hürriyet*, 13 Haziran 1993, s. 17.

20 Yavuz Donat, Vitrin "Demirel'in İşareti", *Milliyet*, 19 Mayıs 1993, s. 2.

21 NursunErel, Ali Bilge, *Tansu Çiller'in Siyaset Romanı*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1994, s. 126.

22 Sebahattin Onkibar, Politika Günlüğü "Mesut Yılmaz: Demirel'in Müdahalesine İtirazımız Var", *Türkiye*, 11 Haziran 1993, s. 10; Taha Akyol, Objektif "Başbakan Ararken", *Milliyet*, 10 Haziran 1993, s. 13; Fatih Çekirge, "Demirel Devrede" *Sabah*, 10 Haziran 1993, s. 13; Said Yüce, Ankara Mektubu "Ankara'da Hızlı Saatler", *Zaman*, 10 Haziran 1993, s. 8.

23 Taha Akyol, Objektif "Başbakan Tansu", *Milliyet*, 14 Haziran 1993, s. 11.

24 Muharrem Sarıkaya, "Çiller ve Demirel'e Şarkılı Satışma", *Hürriyet*, 14 Haziran 1993, s. 26.

25 Yıldırım Avcı ile yapılan görüşme, 16 Ocak 2007.

26 Yavuz Gökmen, *Sarışın Güzel Kadın*, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 1999, s. 66.

27 Şakir Süter, *Beyaz Elbiseli Kadın*, Fast Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 59.

28 İsmet Solak, "Tribün ve Sandık", *Hürriyet*, 14 Haziran 1993, s. 26.

29 *Cumhuriyet*, *Hürriyet*, *Milliyet*, *Sabah*, 14 Haziran 1993.

30 Sebahattin Önkibar, Politika Günlüğü "Çiller'in Zaferi", *Türkiye*, 14 Haziran 1993, s. 13.

31 Yalım Erez ile yapılan görüşme, 2 Haziran 2008.

32 Orhan Keçeli ile yapılan görüşme, 29 Kasım 2007.

33 Said Yüce, Ankara Mektubu "Yalım Erez Faktörü", *Zaman*, 16 Haziran 1993, s. 8.

34 Vedat Zeybanlı, Günün İçinden "TOBB DYP'ye Başkan Seçiyor", *Türkiye*, 12 Haziran 1993, s. 5.

35 Necmettin Cevheri ile yapılan görüşme, 4 Ekim 2007.

36 Süter, s. 46.

37 Cindoruk aday olsaydı Tansu Çiller aday olmayacaktı. Hüsamettin Cindoruk ile yapılan görüşme, 29 Kasım 2007.

38 Rifat Serdaroğlu ile yapılan görüşme, 3 Nisan 2008.

39 *Cumhuriyet*, *Zaman*, *Sabah*, *Türkiye*,*Yeni Asır*, 26 Haziran 1993.

40 Rifat Serdaroğlu ile yapılan görüşme, 3 Nisan 2008.

41 Refaiddin Şahin ile yapılan görüşme, 15 Nisan 2008.

42 Mehmet Gölhan ile yapılan görüşme, 3 Ekim 2007; Tufan Türenç, "Demokrasi Budur İşte", *Hürriyet*, 14 Haziran 1993, s. 25.

43 Rauf Tamer, Şahsiyet Galip, *Hürriyet*, 14 Haziran 1993, s. 3; 21 delegeden 20'si Çiller'e oy vereceklerini Yahya Demirel'e belirtmiler. Cüneyt Arcayürek, Güncel "Türkiye: Kolay Gelsin", *Cumhuriyet*, 14 Haziran 1993, s. 15.

44 İsmet Sezgin ile yapılan görüşme, 23 Mayıs 2007.

45 Nuh Gönültaş, Babalar ve Oğulları Yenildi, *Zaman*, 14 Haziran 1993, s. 8.

46 İsmet Sezgin ile yapılan görüşme, 23 Mayıs 2007.

47 Taha Kıvanç, Kulis "Salon ve Sandık", *Zaman*, 14 Haziran 1993, s. 3.

48 Taha Akyol, Objektif "Kasıma Kadar", *Milliyet*, 12 Haziran 1993, s. 11.

49 İsmet Sezgin ile yapılan görüşme, 23 Mayıs 2007.

50 *Sabah*, 18 Haziran 1993.

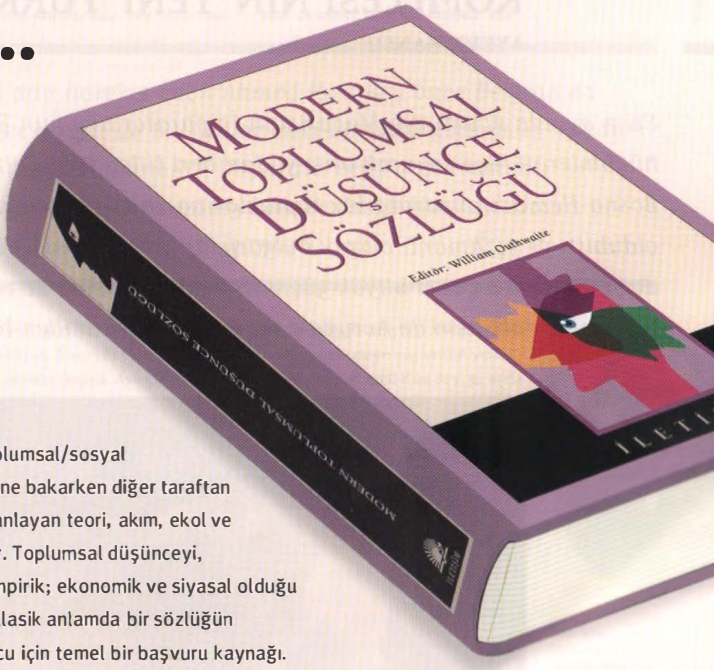
51 İsmet Sezgin ile yapılan görüşme, 23 Mayıs 2007.

52 Yavuz Gökmen, "Türkiye'yi Sarsan 57 Gün", *Hürriyet*, 20 Haziran 1993, s. 9.

İletişim'den

2008 KASIM

TOPLUMA DAİR NE VARSA...

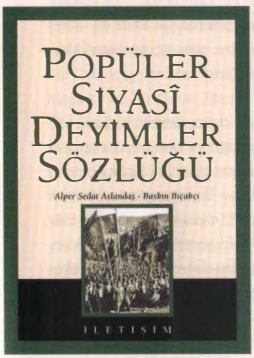

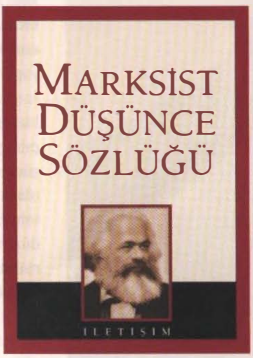
Editör WILLIAM OUTHWAITE

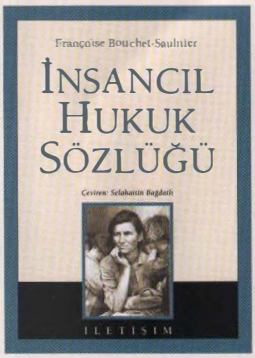
MODERN TOPLUMSAL DÜŞÜNCE SÖZLÜĞÜ

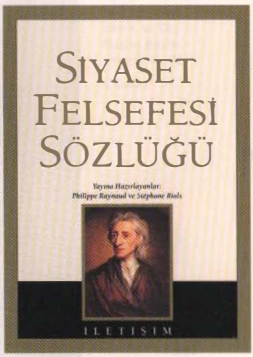
Sözlükler dizisi, 1004 sayfa

Modern Toplumsal Düşünce Sözlüğü, toplumsal/sosyal düşüncenin bir yandan tarihsel kökenlerine bakarken diğer taraftan bu tarihselliği güncel tartışmalarla harmanlayan teori, akım, ekol ve hareketlerin etraflı bir anlatımını sunuyor. Toplumsal düşünceyi, normatif veya spekülatif olduğu kadar ampirik; ekonomik ve siyasal olduğu kadar da kültürel boyutlarıyla ele alan, klasik anlamda bir sözlüğün sınırlarını çok aşan, her düzeyden okuyucu için temel bir başvuru kaynağı.

www.iletisim.com.tr

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul • t 212 516 22 60-61-62 • f 212 516 12 58 • e iletisim@iletisim.com.tr

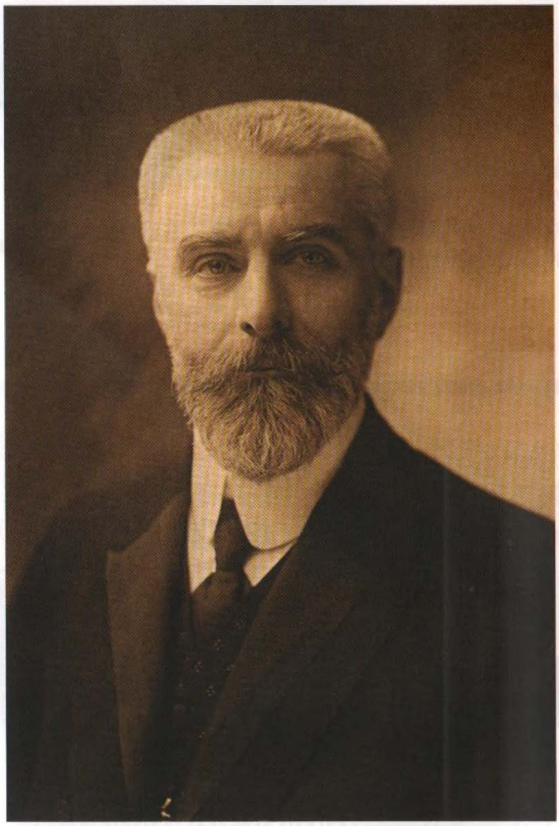
Genel Dağıtım PUNTO t 212 496 10 50 f 212 551 30 13 e punto@puntokitap.com • www.puntokitap.com

YABANCI BASINDA TÜRKİYE'DEKİ DEVRİM SÜRECİNİN GÖRÜNÜMÜ
KASIM 1908

AHMED RIZA BEY'İN DİPLOMASİ MEKİĞİ VE BALKAN KOMİTESİ'NİN YENİ TÜRKİYE'YE DESTEĞİ

AYKUT KANSU

Ekim ayında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Berlin Antlaşması hükümlerini hiçe sayarak otuz yıldan beri fiilen işgali altında bulunan Bosna-Hersek'i imparatorluk topraklarına kattığını açıklaması ile sonuçlanan oldubitti ve eşzamanlı olarak Bulgaristan'ın bağımsızlık ilanı yalnızca Balkanlar'da değil, Avrupa'da tüm büyük güçlerin başkentlerinde de ciddi yankı buldu. Hem Balkanlar'daki hem de Avrupa'daki güç dengesi aniden büyük bir sarsıntı geçirdi.

1908'de İTC başkanı olan Ahmed Rıza Bey.

İkinci Meşrutiyet'in 100üncü yılı kitabından alınmıştır.

1908 yılının ekim ve kasım aylarında ciddi bir diplomatik bunalım yaşandı. Zaten Sırbistan ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğu arasında birkaç yıldan beri devam eden huzursuzluk hem Bosna'nın ilhakı hem de Bulgaristan'ın bağımsızlık ilanı ile birlikte daha da arttı. Dünya basınında Balkanlar'da savaş çıkması olasılığı ciddi ciddi konuşulmaya başlandı. Buna bağlı olarak da tüm dünya borsalarında bu huzursuz ortamdan kaynaklanan bir sarsıntı yaşandı. Sırbistan'ın Avusturya ile savaşa gireceği söylentileri Belgrad'dan tüm Avrupa başkentlerine yayılırken, orduların seferberlik ilanı da dahil olmak üzere tüm savaş hazırlıkları yapılmaya başlandı.

Bu ortam daha devrimin yeni yapılmış olduğu ve henüz yeni siyasal güçlerin iktidara tam olarak egemen olamadıkları Türkiye için son derece tehlikeli bir durum yaratmıştı. Eski düzen yanlılarının devrime tepkilerini dile getirebilecekleri ve harekete kalkışabilecekleri bir ortam hızla vücut bulabilirdi. Aslında böylesi bir karşı-devrim hareketinin ilk kıvılcımları olarak da nitelenebilecek birkaç olay ekim ayı sonları ile kasım ayı başlarında İstanbul'da meydana gelmemiş değildi. İttihad ve Terakki

Cemiyeti'nin zamanında aldığı tedbirlerle bu hareketler toplum katında ses getirecek hale gelmeden bastırılabildi. Ancak Türkiye'nin bu devrim ortamında doğal karşılanacak geçici istikrarsızlığına bir de dış politika cephesinden gelen darbe eklenince, Türkiye'de yeni düzenin bu sorunların üstesinden gelip ge-

ve Terakki Cemiyeti'nin yeni kurmaya çalıştığı siyasal düzeni sağlama almak için yoğun bir çaba içerisine girdiğini görüyoruz. Türkiye'yi iç ve dış politikada destekleyecek ülkeler ve bu ülkeler içerisindeki liberal eğilimli baskı gruplarıyla yakın temas kurmak amacıyla Ahmed Rıza Bey'in ve yine Ahmed Rıza Bey gibi, onun

ettiğimiz gibi, iç politika ile dış politikanın birbirinden ayrılmaz şekilde iç içe geçmiş olduğunu bu metinden de anlıyoruz.

Neue Freie Presse gazetesinin 3 Kasım 1908 Salı günkü sayısında Ahmed Rıza Bey'e yöneltilen sorular içinde, yeni düzenin istikbali konusu ağır-

Kasım ayı başında İstanbul'dan hareket eden Ahmed Rıza Bey önce Belgrad'da Sırbistan kralı ve diğer devlet erkânı ile Balkanlar'daki durumu görüşmüş, oradan da ekim ayında henüz Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun resmen Bosna-Hersek'i ilhak etmediği günlerde Avusturya-Macaristan Hariciye Nazırı Baron von Aehrenthal ile görüştüğü Viyana'ya gitmişti.

lemeyeceği yavaş yavaş tartışmaya açıldı.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'i ilhakı, kâğıt üzerinde Türkiye'nin gözüken ama zaten fiilen otuz yıldan beri elden çıkmış bir bölgenin oldubittiyle resmen kaybı anlamı taşımıyordu yalnızca. Bu aynı zamanda, yeni devrim yapmış Türkiye'nin yurtiçinde ve yurtdışında itibarını zedelemeyi hedefleyen bir hareketti. Hem Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun hem de bu ilhaka destek veren Alman İmparatorluğu'nun iç yönetimlerinin de tümüyle liberal olmadığı ve Avrupa ölçülerinde yarı mutlakiyetçi bir siyasal yapıya sahip oldukları göz önüne alındığında, onların zaten Türkiye'deki mutlakiyetçilik aleyhindeki bu yeni ve liberal siyasal oluşumdan rahatsızlık duyacakları kesindi. Bu açıdan bakıldığında, Bosna-Hersek'in ilhakı meselesinde Avusturya'nın tutumu yalnızca ve yalnızca dış politikayı ilgilendirmiyor, belki -tam tersine- Türkiye'nin iç politikasına olumsuz anlamda ciddi bir müdahale anlamı taşıyordu.

İşte hem Balkanlar'da savaş söylentilerinin yaygınlaştığı, hem de Türkiye'deki liberal düzene karşı darbe olasılıklarının konuşulduğu böylesine nazik bir ortamda, İttihad

yanında uzun yıllar Paris'te birlikte çalıştığı Dr. Nazım Bey'in 1908 yılı kasım ayında değişik Avrupa başkentlerinde yaptıkları bir dizi görüşme, Avrupa nezdinde Türkiye'deki yeni düzen lehine bir kamuoyu oluşturma çabalarının önemli bir parçası olarak görülmelidir.

Kasım ayı başında İstanbul'dan hareket eden Ahmed Rıza Bey önce Belgrad'da Sırbistan kralı ve diğer devlet erkânı ile Balkanlar'daki durumu görüşmüş, oradan da ekim ayında henüz Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun resmen Bosna-Hersek'i ilhak etmediği günlerde Avusturya-Macaristan Hariciye Nazırı Baron von Aehrenthal ile görüşmüş olduğu Viyana'ya gitmişti. Ahmed Rıza Bey Viyana'da bu sefer de daha önceki ziyaretinde izlenimlerini aktardığı *Neue Freie Presse* gazetesine tekrar uzun açıklamalarda bulundu. *Neue Freie Presse* muhabirinin Ahmed Rıza Bey'le yaptığı bu uzun mülakat, gazetenin 2 ve 3 kasım günkü sayılarında ikişer sayfa üzerinden verildi. *Toplumsal Tarih* dergisinin bu sayısında bu mülakatın dış politikayı ilgilendiren ve 2 Kasım 1908 Pazartesi günü çıkan ilk kısmı tam olarak çevrilip yayınlanıyor. Mülakatın 3 Kasım günü devam eden kısmında Ahmed Rıza Bey daha çok iç politikayı ilgilendiren konular üzerinde duruyor; ama yukarıda sözünü

lıklı yer işgal ediyor. Abdülhamid'i tahttan indirmeye güçlerinin yettiğini ima eden Ahmed Rıza Bey, şu anda böyle davranmayacaklarını sözlerine ekliyor. Muhabirin Abdülhamid'in yurtdışına kaçması olasılığından bahsetmesi üzerine Ahmed Rıza Bey Padişah'ın yurtdışına çıkmasının mümkün olmadığını, ama ileride belki bu durumun olabileceğini söylüyor. Padişah'ın kendisini resmen kabul ettiğini belirten Ahmed Rıza Bey, bunu Abdülhamid'in yeni düzene bağlılığının bir işareti olarak görüyor. Meclisin açılış töreninde Abdülhamid'in de hazır bulunacağını sözlerine ekleyen Ahmed Rıza Bey, meclisin yetenekli bir milletvekili kadrosuyla görev yapacağını belirtiyor. Meclisin ilk işinin adalet ve güvenliği sağlamak olacağını vurgulayan Ahmed Rıza Bey, bu kurumun uluslararası kamuoyu ile sürekli bağlantı içinde çalışacağını söylüyor. İngiltere Kralı Edward'ın ya da Galler Prensi'nin Türkiye'ye resmi bir ziyaret yapacağı dedikoduları üzerine sorulan bir soruyu ise, böyle bir ziyaretten çok memnun kalacaklarını, ancak var olan uluslararası durumun şu an buna uygun olmadığını söyleyerek cevaplıyor.

Ahmed Rıza Bey'in Dr. Nazım Bey'le birlikte ziyaret ettiği Londra'da kendisine Liberal Parti üyelerinin ve üyelerinin bir kısmı yine bu partiden

Dört kez başbakanlık yapmış olan meşhur siyasetçi William Gladstone tarafından kurulan National Liberal Club'da Ahmed Rıza Bey'e ve Dr. Nazım Bey'e yemek verilir.

wikipedia

olan Balkan Komitesi'nin büyük ilgi gösterdiğini görüyoruz. Hem *The Times* hem de *The Manchester Guardian* gazetelerinde Ahmed Rıza Bey ve Dr. Nazım Bey'in Londra ziyaretlerine büyük yer ayrılmış. 17 Kasım 1908 Salı günü Balkan Komitesi'nin her iki Jön Türk şerefine yerdiği öğle yemeğinde İngiltere liberal siyaset çevrelerinin önemli isimleri hazır bulunuyor. Liberal Parti'nin önde gelen isimlerinden ve dört kez başbakanlık yapmış olan meşhur siyasetçi William Gladstone tarafından 1882 yılında kurulan National Liberal Club'da verilen yemekte Ahmed Rıza Bey'in ve Dr. Nazım Bey'in yapmış oldukları konuşmalar hakkında, 18 Kasım 1908 Çarşamba günkü *The Manchester Guardian* gazetesinde bilgi bulmaktayız. Her iki şeref misafirinin yaptıkları konuşmaların davetlileri derinden etkilediği anlaşılıyor.

Bu yemekte hazır bulunanlar arasında Balkan Komitesi üyelerinin büyük çoğunluğu ile yine Liberal Parti'nin liberal kanadından Sir Charles Schwann'ın bulunmaları, Türkiye'deki yeni liberal düzene hükümet dışı desteğin ne denli büyük ve ciddi olduğunu gösteriyor. *Fortnightly Review* ile birlikte dış politika konusunda önemli aylık yayınlardan biri olan *Contemporary Review* dergisinin genel yayın yönetmeni Sir Percy William Bunting de yemekteki davetlilerden biriydi. Ahmed Rıza Bey şerefine verilen yemekte hazır bulunanlardan bir diğer önemli isim de 1914 yılında kurulacak olan Union of Democratic Control adlı baskı grubunda da etkin rol alacak olan George Peabody Gooch idi. Ordunun siyasete müdahalesine ve genel olarak Birinci Dünya Savaşı'ndaki İngiliz politikalarına karşı çıkacak olan G.P. Gooch bir akademisyen olmasa da Avrupa diplomasisi üzerine yazdığı kitaplarıyla çok etkili olmuş revizyonist bir tarihçiydi.

Bir ölçüde Sir Charles Schwann'ın resmi hükümet politikasını eleştiren ve Sir Edward Grey'in başında bulunduğu Hariciye Nezaretini Türkiye'yi daha yakından destekleme çağırdığı, *The Manchester Guardian* gazetesinde çıkan mektubunu bu ayki çevirilerimiz arasında bulabilirsiniz. İngiltere'de liberal ve ilerici düşüncelerin kalesi olan ve yine Liberal Parti ile sıkı bağları olan Reform Club'ın bir üyesi sıfatıyla yazdığı için, Sir Charles Schwann'ın mektubunun kişisel olmayıp Liberal Parti'nin ilerici kanadının dış politika konusundaki tercihlerini yansıttığı söylenebilir.

Ahmed Rıza Bey'in kendisiyle yaptığı görüşmenin ve Liberal Parti'nin ilerici kanadının baskısının Hariciye Nazırı Sir Edward Grey üzerinde Türkiye lehine ciddi bir etki bıraktığı düşünülebilir. Bunun belirtilerini, Sir Edward Grey'in Scarborough'da,

Edward Grey iki ülke arasında geçmişte yaşanan sorunların mutlakiyetçi hükümetlerin tutumundan kaynaklandığını söylediğinde salondan tasvipkâr sesler yükseldi. Tam da Makedonya'daki sorunların çözüme kavuşması anlamına gelen bu yeni ve ilerici hamlenin ardından Avusturya-Macaristan'ın uluslararası antlaşmalara rağmen Bosna-Hersek'i ilhakını çok kesin ve açık bir dille eleştirdi.

Jön Türk Komitesi üyeleri. Solda Ahmed Rıza ve onunla Avrupa'ya giden Dr. Nazım Bey.

Uğur Göktaş koleksiyonu.

İkinci Meşrutiyet'in 100üncü Yılı kitabından alınmıştır.

17 Kasım 1908 Salı akşamı Londesborough Theatre'da yapmış olduğu konuşmada görebiliriz. Beşte birini kadınların oluşturduğu yaklaşık bin altı yüz kişilik bir dinleyici grubuna seslenen Sir Edward Grey, o sıralarda iç siyasette liberallerin en fazla konuştuğu, kadınların siyasal hayata katılması konusunun ardından sözü dış politika meselelerine getirdi. İngiliz dış politikası, Almanya ile olan ilişkiler ve diğer konulardan sonra, konuşmasının yaklaşık yarısından fazlasını ayırdığı Türkiye konusunu gündeme getirdi.

Sir Edward Grey birkaç ay öncesine kadar koyu bir mutlakiyetçi rejim altında inleyen Türkiye'nin özgürlük ve adaletten mahrum yaşantısının artık son bulduğunu söyledi. Eski rejimde görevde bulunanların ne özgürlük ne de adaletle yakından uzaktan ilgilerinin olmaması nedeniyle İngiliz hükümetlerinin uzun yıllar Türkiye ile diplomatik konularda sorun yaşa-

dığını belirten Sir Edward Grey, geçmişteki ilişkiyi tek kelimeyle ifade etmek gerektiğinde "umutsuzluk" lafının durumu tanımlamaya en uygun kelime olacağını söyledi. Değişmesinden neredeyse umut kestikleri bu mutlakiyetçi rejimden tarihte benzeri görülmemiş bir şekilde birkaç ay içerisinde kurtulunmuş olunmasının mucizevi olduğunu söylemesi üzerine salonda alkışlar koptu. Sir Edward Grey Türkiye'deki tüm iyi insanların vargüçleriyle çalıştığını söyledi. Konuşmasında, umutsuzluğun umuda dönüştüğünden ve İngiltere'deki kamuoyunun yeni Türkiye lehine dönüşüm gösterdiğinden bahsetti. Geçmişte mutlakiyetçi rejimin Türkiye içinde yaptıklarını en fazla eleştiren Balkan Komitesi gibi örgütlerin artık yeni düzeni desteklemekte en ön safta yer almalarının Türkiye'deki işlerin iyiye doğru değişmesi anlamına geldiğinden söz etti. Yeni düzen taraftarlarının arkalarında ciddi bir kamuoyu desteği olduğunu özellikle vurguladı.

Sir Edward Grey iki ülke arasında geçmişte yaşanan sorunların Türk halkından değil, o zamanki mutlakiyetçi hükümetlerin tutumundan kaynaklandığını söylediğinde salondan tasvipkâr sesler yükseldi. Türk halkıyla hiçbir sorunlarının olmadığını kesin bir dille vurguladıktan sonra da konuyu Balkan krizine getirdi. Tam da Makedonya'daki sorunların çözüme kavuşması anlamına gelen bu yeni ve ilerici hamlenin ardından Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun uluslararası antlaşmaları hiçe sayarak bir oldubittiyle Bosna-Hersek'i ilhakını çok kesin ve açık bir dille eleştirdi. Antlaşmalara olan bağlılıklarından ve bunların tek taraflı olarak ihlal edilmesinden hükümet olarak duydukları rahatsızlığı dile getirdi. Berlin Antlaşması'na taraf olarak bu son durumun kendilerini yakından ilgilendirdiğini ve meselenin tüm boyutlarıyla müzakere edilip Avrupa devletleri arasında bir uyum sağlanması gerektiğini söyledi. Sir Edward Grey, haksızlığa uğramış yeni ve liberal Türkiye'ye diplomatik alanda destek vereceklerini açık ve net bir biçimde söyleyerek konuşmasına son verdi.

Ahmed Rıza İle Bir Mülakat

ALMANCA ÇEVİRİ:
VOLKAN ÇIDAM
İNGİLİZCE ÇEVİRİ:
AYKUT KANSU, EFECAN İNCEOĞLU VE ZAFER ÇELER

VİYANA, 2 KASIM (PAZARTESİ)

Jön Türk hareketinin liderlerinden Ahmed Rıza Bey İstanbul'dan Paris'e yapmakta olduğu yolculuk nedeniyle geçen pazar Viyana'da bulunuyordu. Bir gazetemiz çalışanı ile kendisi arasında yapılan etraflı görüşme esnasında tutulmuş notları aşağıda yayınlıyoruz:

Ahmed Rıza yalnız gelmemişti. Sekreterlik işlerinde yardımcı olmak üzere görevlendirilmiş bir genç -kız kardeşinin oğlu- kendisine eşlik ediyordu. Beş hafta önce yine Viyana'da görüşmüş olduğum Ahmed Rıza, bu görüşmemizde yorgun ve keyifsiz görünüyordu. İstanbul'da geçen zamanın yoğun ve endişe dolu bir çalışma dönemini beraberinde getirdiği ilk bakışta fark edilmekteydi.

Beş hafta önce İstanbul'a gitmek üzere yola koyulduğunda umut içindeydi; sevinç dolu bekleyişi, yirmi yıldır görmediği annesine kavuşmaktan ileri gelmiyordu sadece, aynı zamanda anayasal Türkiye'nin yeni hayatının rayına oturmasına, ılımlı devlet adamlığı ile yönetilebilecek bir ülkenin geleceğine katkıda bulunacağına seviniyordu. Bir baloda Baron von Aehrenthal ile de görüşmüştü o zaman. Dünkü sohbetimizde de kendisinin Baron von Aehrenthal'ı ziyareti konusu açıldı: "Ne kadar çok şey değişti o zamandan bu yana, ne kadar çok şey kötüye gitti. İstanbul'a gitmeden önce Baron von Aehrthal ile yaptığım görüşmede, kafasından geçen ve hatta uygulamaya konmuş planların farkında değildim. ● zaman Baron von Aehrenthal'a şöyle demiştim: 'Berlin Antlaşması üstümüze çok ağır bir yük bindirdi, fakat yine de antlaşmanın bozulması en son isteyeceğimiz şey olur. Biz statükodan yanayız, bizim beklentimiz sadece muhataplarımızın da statükoya riayet etmesi.' Bunun üzerine Baron von Aehrenthal da Türkiye'ye karşı duyduğu sempatiyi, anayasal geleceği için beslediği umutları dile getirdi ve kullandığı kelimelerin [bendeİ uyandırdığı intiba, Avusturya-Macaristan açısından statükonun değişmesinin söz konusu olmadığı yönündeydi."

"Birkaç gün sonra anavatanımın girdiği yeni dönem vesilesi ile beklenti ve umutla dolu geldiğim İstanbul'da Bosna'nın ilhakı ve Bulgaristan'ın bağımsızlık ilanı ile karşı karşıya kaldık. Açık söyleyeyim, hepimiz derinden sarsıldık. Tam Türkiye'yi yeni bir geleceğe hazırlarken önümüze engel konuldu. Avusturya-Macaristan'ın Bosna'yı ilhakını -ki bu olay cereyan etmeseydi, Bulgaristan da bu şekilde hareket edemezdi- antlaşmanın tek taraflı olarak bozulduğu şeklinde yorumlamak mecburiyetindeydik."

"İyi ama Avusturya-Macaristan Bosna karşılığında Yeni Pazar Sancağı'nı terk ederek tavizde bulundu."

"Siz buna taviz mi diyorsunuz? Bunun adına tazminat denilebilir mi hiç; bu mu yüce gönüllülük? Size açıkça ifade edeyim; Türkiye, Avusturya-Macaristan'ın attığı bu adımı asla unutmayacaktır. Uzun vadede iki ülke arasındaki ilişkilere gölge düştü."

Avusturya-Macaristan'ın Türkiye'den aldığı toprakların zaten otuz yıl önce kendisine ait olduğunu işaret etmem üzerine Ahmed Rıza: "Biz kesinlikle olaya bu şekilde bakmıyoruz. Şayet Avusturya-Macaristan ile Türkiye arasındaki ilişkilerin bir nebze düzelmesi isteniyorsa, Avusturya-Macaristan tazminat ödemelidir. Bizim talebimiz bu bölgenin tarafsızlaştırılması, Bosna-Hersek'e özerklik verilmeli, başına da bir prens ya da bir vali geçirilmeli. Bu sayede hem Avusturya-Macaristan ile aramızda dostane ilişkilerin gelişmesine imkân tanınmış olur hem de Avusturya-Macaristan ile Sırbistan arasındaki ilişkiler gelişme kaydeder, inancındayım," dedi.

"Ancak," diyerek girdim söze, "Avusturya-Macaristan sizin ya da adına konuştuğunuz Jön Türklerin taleplerine asla karşılık vermeye yanaşmayacaktır. Sadece Avusturya-Macaristan değil, Büyük Güçler'in birçoğu meseleyi kapanmış olarak görüyor."

Bunun üzerine Ahmed Rıza, "Bana ulaşan bilgiler dahilinde bu söylediğiniz bütün devletlerin bakış açısını yansıtmıyor. Avusturya İmparatoru'nun bildirgesine birçok hükümdarın yanıt vermemiş olması da bunun kanıtı. Kral Edward yanıt verdi gerçi, ama o da büyük çekincelerle. Bu oldubittiyi o da henüz tanımış değil. Bu arada yarından sonra Paris'e giderek oradaki elçiliğimize ulaşacak yeni bilgileri

öğreneceğim," diye cevap verdi.
"Bilgiler' derken Türkiye'nin konferans fikri karşısında alacağı tavrı içeren bilgileri mi kastediyorsunuz?"
"Tabii bunun hakkında da daha yakından bilgi edinme fırsatı bulacağım." Ardından Ahmed Rıza Paris'te Başbakan [Georges] Clemenceau ve Dışişleri Bakanı [Stéphen] Pichon ile görüşmelerde bulunacağını ima etti. Ayrıca İttihad ve Terakki Cemiyeti delegesi Nazım Bey de kendisini bekliyor olacak. Ahmed Rıza Paris'ten Londra'ya geçerek, orada evvelce kararlaştırıldığı gibi İngiltere Hariciye Nazırı Sir Edward Grey'le temasda bulunmayı planlıyor. Zamanı kalırsa Berlin'e de gitmeyi istiyor. Ahmed Rıza eylül başında Alman Şansölyesi'yle Norderney'de yaptığı görüşmeyi, ardından Berlin'de Hariciye Nezareti'nde ağırlanışını ve Avusturya-Macaristan'ın Bosna'yı ilhak edeceği yönündeki dedikoduların gerçekliğine dair sorulara o sıralar çıktığı her yerde olumsuz bir yanıt aldığını hatırlattı. Avusturya-Macaristan'a karşı yapılan boykotla ilgili soruma: "Şayet İttihad ve Terakki Cemiyeti ilanlı bir eylem yönünde tavsiyede bulunmasaydı, bu boykot çok daha büyük boyutlara ulaşacaktı," diye cevap verdi Ahmed Rıza.
"İstanbul'da Avusturya-Macaristan Büyükelçiliği ile görüşmeye geçtiniz mi?" soruma Ahmed Rıza'nın cevabı şöyle oldu: "İçinde bulunduğumuz koşullar altında Markı Pallavici ile karşılaşmayı bile anlamsız bulurdum herhalde. Kendisini hiç görmedim. Buna karşılık Almanya, İngiltere ve Fransız büyükelçilikleri ile birçok defa olmak üzere temaslarda bulundum. Alman ve Fransız Büyükelçileri, İstanbul'un bir banliyösünde yanında kaldığım annemin evine iade-i ziyarette bulundular. İngiliz Büyükelçisi hatta İttihad ve Terakki Cemiyeti merkezinde ziyaret etti beni."
Ahmed Rıza Türkiye'nin yapacağı borç alımı ve bu konuda İngiltere ve Fransa'dan gelmesi beklenen yardım konusunda şunları söyledi: "İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliği anayasal düzene geçmiş bir Türkiye'nin İngiltere'den her türlü mali desteği alabileceği varsayımıyla hareket edebileceğini beyan etti. Büyükelçi gelir ve giderlerin Meclis denetimine alınmasının ve Meclis'te sorumlu bir nezaretin bulunmasının İngiltere'nin güvenini kazanmada önemli faktörler olarak kullanabileceğini düşünüyor. Çünkü, diyor, otoriter bir rejimle yönetilen Türkiye ile olan ilişkilerde güvensizlik hissinin önüne geçilemezken, borç verene karşı yükümlülüklerin yerine getirilmesi hususunda yeni Türkiye bambaşka güvenceler sağlamakta."
Fransa'nın savaş harcamaları için kullanılacak bir borç alımında taraf olmak istemediğine işaret etmem üzerine, Ahmed Rıza: "Ama biz Jön Türkler tam da savaşın önüne geçmeyi istiyoruz. İstiyoruz ki Türkiye'nin toprak bütünlüğü barışçıl yollarla yeniden sağlansın. Henüz, Avrupa'da bu gibi işlerin barışçıl bir şekilde halledilebileceğine olan inancımızı kaybetmiş değiliz."
"Yani öncelikle Avusturya-Macaristan ve Türkiye arasında iyi niyet içeren bir düzenlemenin vücuda gelmesini umut edebilir miyiz?"
"Pek tabii," diye cevap verdi Ahmed Rıza, "Avusturya-Macaristan ve Türkiye'nin müzakere etmesi iyi olur. Ama tekrar altını çizmek istiyorum: Avusturya-Macaristan'ın atmış olduğu adım Berlin Antlaşması'na imza atan tüm tarafları ilgilendiriyor."
Belgrad'daki görüşmesi hakkında şunları söyledi: "Belgrad'da ilerde yapılacak bir konferanstan hiçbir beklentim olmadığı şeklinde bir ifadede bulunduğum doğru değil. Ancak benim kanaatim daha taraflar konferans masasına oturmadan yeterince güçlükle karşılaşılacağı yönünde. Kralı, Başbakanı ve Bölgeşefi Spatailovich'i gördüm; ayrıca Belgrad elçimiz de beni bekliyordu. Belgrad'a yaptığım ziyaret çok önceden planlanmıştı. İtiraf etmeliyim ki orada işittiklerim çok kararlı bir vatanperverliğin ifadesiydi. Kral'ın bana karşı tutumu arkadaşça ve nazikti, ancak konuşmasının tonu askeri bir kararlılığı içeriyordu."
"Sırbistan'ın size bir savunma ve güvenlik anlaşması, savaşa yönelik bir ittifak anlaşması isteği ile geldiğini varsayabilir miyiz?"
Ahmed Rıza: "Belgrad'a gitmekte belirli bir amacım vardı. Ancak hükümetin verdiği resmi bir görev söz konusu değil. Sırbistan hakikaten bizimle bir ittifak arayışında; biz de tüm diğer Balkan devletleriyle olduğu gibi bu devletle de bir pakt kurmak taraftarıyız. Bu paktlar oluşma yolunda."
"Bağımsızlığını ilan eden Bulgaristan'la da mı?"
Ahmed Rıza: "Evet Bulgaristan'la da. Tabii bir şartla: Bulgaristan kendisinden ülkemizin onur ve haysiyetine zarar vermemek için talep etmek zorunda olduğumuz tazminatı bize ödemeli."
Hemen ekledi: "Bulgaristan, Sırbistan ve dahası Yunanistan ile Türkiye arasında görüşmeler sürüyor." Tüm bu devletler İstanbul'a ikişer delege göndereceklerden biri resmi, diğeri gayri resmi olarak atanacaklar. Resmi delege Türk hükümeti ile, gayri resmi delege de İttihad ve Terakki Cemiyeti ile görüşecek. Çünkü bizim için Meclis göreve başlamadan önce de halkın sesinin ifade bulması önemli."
"Belirli şartlar yerine getirildiği takdirde Girit'i Yunanistan'a vermeye hazır mısınız?"
Ahmed Rıza: "Şartımız Girit sorununun tüm müzakerelerin tamamıyla dışında tutulmasıydı. Bu konuda ne 'evet' ne de 'hayır' demeyi uygun görmüş olabiliriz."
"Ya Romanya?"
"Romanya da Türkiye ile bir pakta eğilim gösteriyor; biz tüm diğer Balkan devletleri ile olduğu gibi Romanya ile de anlaşmaya hazırız."
Bunun üzerine Ahmed Rıza'ya sordum: "Bu paktlarda her bir devletin Makedonya'daki yurttaşlarını temel alan çıkarları da gündeme geliyordur sanırım?"
Ahmed Rıza'nın cevabı: "Makedonya sorunu ile ilgili olarak gelecekte karar verme yetkisi sadece ve sadece anayasal Türkiye'ye bırakılmıştır. Bildiğiniz gibi, Makedonya'daki tüm millet ve mezhepleri mutlak eşitlik temelinde bir muameleye tabi tutmak isteyen biziz. Sorunun milletleri ilgilendiren tarafının çözümü daha kolay olmakla beraber, hiçbir mezhebin eşitsizlikten yakınmasına meydan vermemek için gerekli tüm ağırlığımızı koymuş durumdayız. Okulu eksik olan millete okulunu, ihtiyacı olan mezhebe ibadethanesini yapmayı istiyoruz. Bu hususta zengin olmamamıza rağmen maddi fedakârlıklarda bulunmayı bile göze aldık. İşte size tüm millet ve mezheplere karşı gösterdiğimiz hoşgörünün bir kanıtı daha. Altını çizmek isterim: Sözünü ettiğim, gayrimüslim ve

"Birkaç gün sonra anavatanımın girdiği yeni dönem vesilesi ile beklenti ve umutla dolu geldiğim İstanbul'da Bosna'nın ilhakı ve Bulgaristan'ın bağımsızlık ilanı ile karşı karşıya kaldık(...) Tam Türkiye'yi yeni bir geleceğe hazırlarken önümüze engel konuldu. Avusturya-Macaristan'ın Bosna'yı ilhakını (...)antlaşmanın tek taraflı olarak bozulduğu şeklinde yorumlamak mecburiyetindeydik."

Türk olmayanlara gösterilecek pasif bir hoşgörüden, müsahama göstermekten ibaret değil. Etkin bir hoşgörüden, yani milli ve mezhepleri ilgilendiren ihtiyaçların fiilen karşılanmasını öngören bir hoşgörüden bahsediyoruz. Alın size Balkan devletlerinin Makedonya'daki yurttaşları ile ilgilenmelerinin ne kadar gereksiz bir uğraş olacağına dair bir kanıt daha. Çünkü onların güvenliğini kendi görevimiz bilmek istiyoruz."

Konuşma daha sonra Boğazlar sorununa geldi. Ahmed Rıza bu meselenin hali hazırda konferans öncesi müzakerelerin dışında tutulduğunu ileri sürdü. Bosna'nın ilhakı ve Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesinin uluslararası meseleler olduğunu bir kez daha vurguladı. Boğazlar sorununda durum farklıymış.

"Son zamanlarda yayılan bir dedikoduya göre," dedim, "İngiltere Türk hükümetinden Jön Türk rejimini olası bir reaksiyona karşı korumak amacıyla Ege'deki donanmasını Boğazlar'dan geçirmek için izin almış; doğru mu?"

Bu soruma karşılık Ahmed Rıza şöyle dedi: "İç işlerimizi ilgilendiren konularda ne İngiltere'ye ne de başka bir ülkeye ihtiyacımız var. *La Turchia sarà da se*. Hem kendimizi reaksiyona karşı korumaya, hem de yabancıların mutlak güvenliğini sağlamaya muktediriz." Ve Ahmed Rıza, en iyisinden ve anayasaya bağlılığa ant içmiş üç taburun asayişi sağlamak üzere İstanbul'a gönderildiğine işaret etti. Jön Türk liderine İstanbul'da askerler arasında çıkan isyana dair yeni ulaşan haberlerin doğruluğunu sordum. Ahmed Rıza, "Bu konuda daha fazla bir bilgiye sahip değilim," dedi.

Ardından Ahmed Rıza'ya altı hafta önce olduğu gibi bu sefer de Baron von Aehrenthal'i ziyaret edip etmeyeceğini sordum. Ahmed Rıza: "Şimdi bunun sırası değil. Ama tekrar ediyorum: Baron von Aehrenthal bundan birkaç gün önce Yeni Pazar Sancağı'nın terk edilmesini ilhaka karşılık bir tazminat olarak sunduysa, bu kesinlikle olaya bizim yaklaşımımızı yansıtmıyor. Öte yandan, Avusturya-Macaristan'ın bize vermeye yükümlü olduğu tazminatın şekli üzerinde düşünmek bize düşmez. Ulusumuzun en mutlu gününde bize yaptığı haksızlığı bir nebze de olsa unutmamızı sağlamak, bizi yatıştırmak, bir tarziye üzerine düşünmek Avusturya-Macaristan'ın işi olabilir ancak. Bizimle bir gün yeniden dostane ilişkiler içine girme hakkını kazanmak istiyorsa, bize vermesi gereken gerçek tazminatın mahiyeti hakkında Avusturya-Macaristan düşünmek zorunda. Halbuki Avusturya-Macaristan, Meclis-i Mebusan'ımızın açılışının hemen öncesinde engel çıkarmamış olsaydı, İttihad ve Terakki Cemiyeti iki ülke arasında var olan iyi ilişkileri pekiştirmeyi hedefliyordu.

Ahmed Rıza'ya daha başka neler planladığını sorduğumda, bana ilk işinin Meclis'in açılmasından hemen önce İstanbu'a geri dönmek olacağını ve bu vakte kadar önümüzdeki haftaları Paris ve Londra'daki duruma göre değerlendireceğini söyledi. Adaylığını koymamış olmasına rağmen halkın kendisini Meclis'te görmek istediğini ima etti. Her halükârda, vatanından uzak kaldığı yirmi yıl boyunca sözü ve kalemi ile anayasal bir Türkiye ve ilerleme için verdiği mücadeleyi bundan böyle ülkesinde sürdürecek.

Neue Freie Presse, 2 Kasım 1908, Pazartesi, ss.5-6

Bir Jön Türk Liderinin Görüşleri

BELGRAD, 1 KASIM (PAZAR)

Bugün Ahmed Rıza [Bey] ile yaptığım ilginç bir görüşme sırasında, Ahmed Rıza Balkanlar'da şu an var olan karışık durum ve Bosna-Hersek'in işgali sonrasında olumlu bir havanın doğacağından kesinlikle emin olduğunu söyledi. "Her musibette bir hayır vardır," sözünü hatırlatarak, bu olayların Türkiye ve Balkan yarımadasının Hıristiyan devletleri arasında bir yakınlaşmayla sonuçlanacağına inandığını belirtti. Bulgaristan meselesiyle ilgili olarak, Türkiye'nin talep ettiği tazminatı Bulgaristan'ın ödemekte zorlanabileceği şekilde toptan olarak değil de birkaç yıla yayılan faiz ya da taksitlerle ödeyebileceğini ifade etti. Türkiye'nin sadece Bulgaristan'la değil Sırbistan'la da yakın ilişkiler kurmaya başlamasını ve Balkan halkları için Balkan yarımadasının güvenliğini sağlayacak bir Balkan konfederasyonunun kurulmasını umduğunu belirtti. Türkiye bu oluşumun doğal merkezi haline gelecek. Ahmed Rıza Makedonya sorununun yeni özgürlük ve eşitlik rejimi dahilinde ortadan kalkacağını söyledi. Dinden kaynaklanan sorunlar, tüm inançların eşitliği temelinde bir çözüme ulaşacak. Rum Patrikhanesi'nin hak iddia ettiği ve şu anda kapalı olan

Mehmed Baha'nın Balkan krizi esnasında Osmanlı'nın Avusturya-Macaristan'a uyguladığı ekonomik boykotla ilgili bir karikatür. Franz Joseph hasta, Hacivat doktor, Karagöz de hastabakıcı olarak çizilmiş.

14 Kasım 1908 *Karagöz*

kiliselerin bulunduğu köylerin halkına yeni kiliseler inşa etmeleri için para yardımı yapılacak ve Rumlar olasılıkla kapalı olan kiliseleri halka satma eğilimi gösterecekler. Arnavutların kendi dillerinde eğitim talepleri tamamıyla yerine getirilecek. Ahmed Rıza, bu programa Rusya'dan herhangi bir tepki gelmesini beklemediğini, fakat Avusturya'nın düşmanca bir tavır takınacağını düşündüğünü ifade etti. Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından ilhakını Türkiye'nin asla tanımayacağını da belirtti.

Ahmed Rıza Avusturya'ya güvenmeyişinin nedenini açıklarken, Bosna'nın ilhakının ilan edilmesinden dört gün önce Baron von Aehrenthal ile yaptığı ilginç bir görüşmeyi aktardı. Ahmed Rıza, Baron von Aehrenthal'a Avusturya'nın Balkanlar'daki var olan durumu koruyacağını ve olası değişikliklere karşı çıkacağını umduğunu ifade etmiş. Karşılığında, Baron von Aehrenthal, Avusturya'nın Balkanlar'da Berlin Antlaşması ile kurulmuş olan statükoyu titizlikle koruyacağını temin etmiş.

Büyük ihtimalle Veliaht'ın ve Petersburg'dan Bay Pasitch'in barışçıl tavsiyeleri sonucunda buradaki kavgacı hava dağılmış görünüyor. Şimdi, aynı cenahtan gelen öneriler doğrultusunda, Bulgaristan ile bir anlaşmaya varılacağı düşünülebilir. Dün, eski Ticaret Bakanı Bay Kosta Stoyanovitch Sofya'ya gitti, fakat herhangi bir özel vazifeyle görevlendirilip görevlendirilmediği bilinmiyor.

The Times, 3 Kasım 1908, Salı, s. 5

Jön Türkler Londra'da

Reuter's muhabiri, Dr. Nazım Bey'le birlikte İttihad ve Terakki Cemiyeti adına siyasi konularda görüşmeler yapmakla görevlendirilen ve bu amaçla Londra'ya gelen Ahmed Rıza Bey ile bir mülakat yaptı. Ahmed Rıza Bey görevli olarak Londra'da birkaç gün kalacaklarını ve bu esnada İngiliz Hariciye Nazırı Sir Edward Grey ve diğer devlet adamları ile görüşmeler yapacaklarını, daha sonra da yine görüşmeler yapmak üzere Paris'e döneceklerini söylemiştir. İngiliz Hariciye Nazırı ile yapacakları görüşmelerde tartışacakları konuları kamuoyu önünde açıklayamayacağını belirten Ahmed Rıza Bey, görüşmelerin başarılı geçeceğinden emin olduğunu söylemiştir.

Türkiye konusuna dönen Ahmed Rıza şunları söylemiştir: "Şu anda Türkiye içindeki durum çok memnuniyet verici ve her konuda gelişme gözleniyor. Yeni Meclis'imizde çoğunluk, özgürlükçü düşüncelere sahip ve Kanun-u Esasi temelinde memleketimizde reformlar yapmayı amaçlayan insanlardan oluşacaktır. Reformlara muhalif olanlara gelince; Kanun-u Esasi ile birçok şeyini kaybeden ve durumdan hoşnut olmayan bazı kimselerin olması doğal, fakat ben hiç kuşku duymadan, İngiltere'de anlaşıldığı anlamda bir irtica grubun olduğunu düşünmüyorum. Türkiye'de fikirleri ağırlık taşıyan herkes anayasal düzenden yana. Tüm alanlarda reform yapacağız, ama gece gündüz özellikle orduyu örgütlemek üzerinde çalışıyoruz -fakat, doğru anlaşılsın, savaş amacıyla değil, çünkü Türkiye barış istiyor, savaş değil."

"Dış duruma gelince: biz tüm gücümüzle reform işleriyle uğraşırken Avusturya-Macaristan başımıza dert açtı. Bütünlüğümüze saldırmakla kalmadı, aynı anda ve her şeyden daha önemlisi özgürlüğümüze ve ilerlememize saldırdı. İtibarımıza saldırdı, ama itibarımızı sarsamadı. Bizim için en önemli mesele olan reform çabalarımızı baltaladı. Memnuniyetsizliğimizi Avusturya mallarını boykot ederek gösterdik; boykotumuz, olumlu sonuç alana kadar günden güne artan bir şekilde devam edecek. Bir konferans düzenlenmesini istiyoruz, ama bu arada da düşmanlığı kızıştırmak istemiyoruz."

Kendisine, içinde Türkiye'nin de yer aldığı muhtemel bir Balkan ülkeleri ittifakı konusunda ne düşündüğü sorulduğunda [Ahmed] Rıza Bey şunları söyledi: "İçinde Türkiye, Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan, Karadağ ve Romanya'nın bulunduğu bir ittifak neden kurulmasın? Eğer hepimiz barıştan yanaysak, siyasi ve ekonomik konularda yapılacak olan ittifak hem mümkün hem de arzu edilir bir şeydir."

The Manchester Guardian, 14 Kasım 1908, Cumartesi, s. 9

Londra Muharebatı Özel Telgraf

Ahmed Rıza Bey
Londra, [16 Kasım] Pazartesi Gecesi
Yarın [17 Kasım Salı] National Liberal Club'da Ahmed Rıza [Bey] şerefine Parlamento'dan bazı Liberal [Parti] milletvekilleri, Balkan Komitesi'nin yönetim kurulu üyeleri ve bazı gazete başyazarlarının katılacağı bir öğle yemeği verilecek. Davetlilerin Ahmed Rıza Bey'i yemekte yakalamaları büyük şans, çünkü kendisi yarın gece Londra'dan ayrılacak.

The Manchester Guardian, 17 Kasım 1908, Salı, s. 6

Jön Türkler ve İstikballeri

The Manchester Guardian'ın Başyazarına,

Efendim,
Burada Londra'da, Jön Türklerin İngiltere deleğasyonunu oluşturan Ahmed Rıza Bey ve arkadaşını [Dr. Nazım Bey] izleme olanağını buldum.
Barış içinde gerçekleştirilen devrime ilişkin öyküleri yaşadığımız dünyayı değil, peri masallarını andırır cinsten şeyler. Haylı derin ve güçlü olan ve bunun yanında Rusya ile beraber diğer bazı güçlerin desteğindeki bu mutlakiyetçi rejimin on dört günde paramparça olması şüphesiz muhteşem bir şeydir. Hiçbir şey şansa bırakılmamış. Ordu mensupları, insani bir çaba ile özgürlüklerini ve hatta hayatlarını riske atarak hazırlanmış. Zamanı geldiğinde birkaç bin saray gözdesi, reaksiyoner subay, haydut ve dolandırıcı dışında herkes özgürlüğe ve anayasaya koştu. Kimse tevkif edilmedi, idamlar olmadı, şahsi veya genel intikam gösterilerine yer verilmedi.
Cemiyetin şu an yönetimde baskın olması ve ebedi adalet ile dürüst kanunlar çıkarması harika bir durum. Kimse şu veya bu dine mensup diye

ödüllendirilmeyecek artık. Hıristiyan, Ermeni, Yahudi, bir Müslüman kadar eşit fırsata sahip olacak -hepsi "Osmanlı" kimliği altında bütünleşecek ve eşit olarak ifade ve inanç özgürlüğüne kavuşacak.
Hepsi gerçek olamayacak kadar iyi geliyor kulağa. Şimdi İngiltere'nin yapacağı iş, cehalet içinde bırakılmış ve mutlakiyetçi rejimin baskısına uzun zaman katlanmış bu ulusun anayasal hareketine tam destek vermek olacaktır. Muhakkak ki İngiltere, bu dönüşüme hiç de hoş gözle bakmayan, birçoğu yarı mutlakiyetçi bir rejimle yönetilen komşularının [Türkiye'nin] bu şafağını söndürmemesi için gereken hassasiyeti tüm gücüyle gösterecektir.
Bizim Hariciye Nezaretimizin İran'daki benzer durum karşısında şimdiye kadar çok da başarılı olduğunu söyleyemeyiz. Acaba Sir Edward Grey'in eli Rusya ile yapılan bir anlaşmayla mı bağlı? Bunu bilemeyiz; fakat şurası aşikâr ki, Rus diplomatları ve subayları İran'daki siyasal gelişmeyi ve İkurulmak istenen] anayasal yönetimi ezmek için çalışan Şah'ı maddi olarak destekliyorlar. Hariciye Nezaretimizin -diplomatik dilde kullanıldığı üzere- "doğru" hareket ettiğine inanmak istiyorum, ama bugüne kadar alınan sonuçların çok da etkili olduğu söylenemez. Türkiye'deki yeni düzeni korumak ve desteklemek için bizim bir ulus olarak canla başla çalışacağımızı umut ediyorum. Berlin Antlaşması'nı ihlal etmeye meyilli iki Cermen gücünü [yani Alman ve Avusturya-Macaristan imparatorluklarını] kordon altına almak ve bunu da savaşa yol açmayacak bir şekilde -diplomatik olarak- halletmek mümkündür. [Türkiye'deki] bu muhteşem dönüşümün bastırılmasına göz yummak İngiltere için yüzkarası olacaktır.
Umut edelim ki, Liberal halefleri Gladstone'un ruhuyla hareket etsinler! Avrupa'nın güneydoğusunda -bizim uzun yıllardan beri köklü ticari ilişkilerimizin olduğu- aydınlanmacı ve ilerlemeci bir hükümetin varlığı Avrupa için ciddi bir kazanımdır. Aramızdaki ilişkilerin daha yakın olamamasının nedenini, yakın zamana kadar süregelen Türkiye'deki hükümetin doğasında ve hukuk ve adalet alanında yaşanan belirsizlikte aramak gerekmektedir.
Şuna inanıyorum ki, elendim, gazeteniz, şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da yukarıda belirttiğim görüşleri savunmaya ve tehdit altındaki yeni Türkiye'yi desteklemeye devam edecektir.
Saygılarımla,

Charles E. Schwann
Reform Club, Londra
17 Kasım

Not: Avusturya "yutabileceğinden büyük bir lokma ısırdığını" fark edebilir ve mallarının -şu anda ve muhtemelen gelecekte- Türkiye'de boykot edilmesi dolayısıyla antlaşmaların ve uluslararası hukukun çiğnenmesinden dolayı yaptırımla karşılaşacağını öğrenebilir.

The Manchester Guardian, 18 Kasım 1908, Çarşamba, s. 4

Büyük Güçler ve Jön Türkler

Bu sabah Sir Charles Schwann'ın Jön Türk hareketine ilişkin övgü dolu yazısını yayımladık. Öyle sanıyoruz ki çoğu İngiliz de bu konuda hemfikirdir. Kendisinin dile getirdiği üzere, "Muhakkak ki, İngiltere bu dönüşüme hiç de hoş gözle bakmayan birçoğu yarı mutlakiyetçi bir rejimle yönetilen komşularının [Türkiye'nin] bu şafağını söndürmemesi için gereken hassasiyeti tüm gücüyle gösterecektir," sözüne biz de kalpten katılıyoruz. Ancak Sir Charles Schwann'ın Türkiye'deki liberallere destek konusunda yazdıklarına küçük bir itirazımızı belirtmek isteriz. [Sir Charles Schwann] diyor ki, "Berlin Antlaşması'nı ihlal etmeye meyilli iki Cermen gücünü [yani Alman ve Avusturya-Macaristan imparatorluklarını] kordon altına almak ve bunu da savaşa yol açmayacak bir şekilde -diplomatik olarak- halletmek mümkündür." Korkarız ki bu kordon Türkiye'ye pek fayda sağlayamayacaktır. İstediğimiz kadar [bu iki Cermen gücünü] yalıtmaya ve karantina altına almaya çalışalım; bu, Türkiye'nin Bosna ve Bulgaristan üzerindeki tartışmalı haklarını iade etmeyecektir. Yapabilecekleri tek şey şu anda çok ihtiyacımız olan Avrupa Uyumu'nun yeniden hayata geçirilmesini engellemek. Avusturya ve Bulgaristan'ın yaptığı kötülük Türkiye'nin haklarını çiğnemenin de ötesinde Avrupa Uyumu kavramına darbe indirmek. Biz, bu Uyum'da sürekli niteliğe dönüşebilecek bir bölünme yaratarak durumu düzeltemeyiz. Toplanması öngörülen konferans için yapılan müzakereler şu anda Türkiye ile Bulgaristan arasında bir anlaşma sağlanamaması nedeniyle kesilmiş durumda. Hangi şartların adil olarak kabul edileceği artık Türkiye'ye kalmıştır, ancak Türkiye'deki özgürlükçü hareketin başına gelebilecek en kötü şey, süre giden çıkmazın ülkeyi savaş tehlikesiyle karşı karşıya bırakma olasılığıdır. Umuyoruz ki, Türkiye'nin sorunlarını savaşa giderek çözebileceği yönünde cesaretlendirici davranışlar ve yazılar olmaz; zira savaş, yeni kazandıkları özgürlüğe tehdit oluşturmaktan başka bir şeye hizmet etmeyecektir.

The Manchester Guardian, 18 Kasım 1908, Çarşamba, s. 6

Jön Türkler ve İstikballeri

The Manchester Guardian'ın Başyazarına

Efendim; içinde benim "Jön Türkler ve İstikballeri" başlıklı mektubumun da çıktığı bu sabahki gazetenizin başyazısına ilişkin, benim yazdıklarımla ilgili olarak şu açıklamayı yapmak istiyorum: "Berlin Antlaşması'nı ihlal etmeye meyilli iki Cermen gücünü [yani Alman ve Avusturya-Macaristan imparatorluklarını] kordon altına almak ve bunu da savaşa yol açmayacak bir şekilde -diplomatik olarak- halletmek mümkündür," derken Türkiye, Bulgaristan, Karadağ ve Sırbistan'ın -ve belki de Romanya'nın- bir araya gelerek Bosna ve Hersek'in tarafsız bölge olarak tanınması konusunda ısrarcı olmaları olasılığını düşünmüştüm. Böyle bir ittifakla Avusturya'nın baş edebilmesi kolay olmayacaktır. Bu ülkeler eğer böyle bir ittifak yapmazlarsa, eninde sonunda kuzeylerinde bulunan şu ya da bu emperyalist akbabaya yem olacaklarını hesaba katmalılar. Avusturya'nın Adriyatik Denizi'ne inmesinden İtalya'nın hoşnut kalacağını söylemek mümkün değil. Bu nedenle de, Üçlü İttifak'ın bir parçası olmasına rağmen Avusturya'yı desteklemesi beklenemez.
Gazetenizde daha fazla yer işgal etmek istemiyorum. Sadece, bahsettiğim kordonu Avusturya'nın görmekten hoşlanmayacağına dikkatinizi çekmek istemiştim.

Saygılarımla,

Charles E. Schwann
18 Kasım 1908

The Manchester Guardian, 20 Kasım 1908, Cuma, s. 5

100 YIL ÖNCE ABD

1908 BAŞKANLIK SEÇİMİ

ALİ BİLGENOĞLU

100 yıl önce yine bir kasım ayında ABD'de başkanlık seçimi heyecanı yaşanmıştı. 3 Kasım 1908 günü yapılan seçimde Cumhuriyetçiler ve Demokratlar Washington'da iktidarı ele geçirmek için kıyasıya bir mücadele içine girmişlerdi. Ekim ayı boyunca süren kampanya döneminde kendilerini ve vaatlerini halka anlatmaya çalışan iki aday, Taft ve Bryan 3 Kasım 1908'de tartıya çıktılar ve ağır gelen Taft oldu. Bryan üçüncü kez çıktığı tartıda yine kaybetti.

1908 ABD seçimlerinde başkan seçilen Cumhuriyetçi Parti adayı William Howard Taft.

2008 Kasım ayı Amerika Birleşik Devletleri'nde başkanlık seçimlerinin yapılacağı ay olması nedeniyle Amerika ve Amerikalılar için olduğu kadar dünya için de büyük önem taşıyor. İki dönemlik başkan seçilebilme limitinin sonuna gelen George W. Bush'un koltuğu için iki aday bulunuyor. Bir tarafta Cumhuriyetçi Parti'nin adayı John McCain, diğer tarafta ise Demokratik Parti'den Barack Obama bu ay başkanlık için seçime giriyorlar. Hâlâ tek süper güç olma özelliğini koruyan ABD'de Beyaz Saray'ın yeni ev sahibi merakla bekleniyor.

Bundan tam 100 yıl önce yine kasım ayında, Amerika Birleşik Devletleri'nde bir başkanlık seçimi heyecanı yaşanmıştı. 1908 yılının 3 Kasım günü yapılan seçimde Cumhuriyetçiler ve Demokratlar Washington'da iktidarı ele geçirmek için kıyasıya bir mücadele içine girmişlerdi.

6 Eylül 1901'de dönemin başkanı William McKinley'nin bir anarşistin saldırısı ile hayatını kaybetmesinin ardından göreve gelen ve oldukça başarılı bir yedi yıl geçiren Theodore Roosevelt, partisinden ve yakın çevresinden gelen yoğun baskılara rağmen bir dönem daha başkanlık yapmak üzere aday olmayı reddetmişti.[1] Roosevelt büyük sanayileşme atağı ve demiryolları gibi politikalarla ülkeye dinamizm getirmiş ilerici ve güçlü bir liderdi[2] ve popülerliğin zirvesindeydi, ancak Amerikan siyasetinde yerleşmiş olan iki dönemden fazla başkanlık yapılmaması geleneğini bozmak istememiş ve 1908'de tekrar aday olmamıştır.

1800'lü yılların sonu ve 1900'lerin ilk çeyreği Amerikan siyasetinde Cumhuriyetçilerin oldukça baskın olduğu dönemlerdir. Arka arkaya 1896, 1900, 1904 seçimlerini kazanan Cumhuriyetçiler 1908 seçimlerine de bir hayli iddialı girmekteydiler. Bu dönemler, McKinley, Roosevelt gibi güçlü ve karizmatik liderlerin karşısına aynı oranda güç ve iddia sahibi başkan adayları çıkaramayan Demokratlar için mağlubiyet yılları olarak görülmektedir.

Roosevelt'in başkanlığa aday olmama kararının ardından Cumhuriyetçi Parti'de başkan adaylığı için pek çok aday ortaya çıkmıştı ve doğal olarak Roosevelt'in yerini doldurabilecek nitelikte bir aday bulmak son derece zordu. Diğer adaylar arasında öne çıkan tek isim, Roosevelt kabinesinin başarılı Savunma Bakanı William Howard Taft (1857-1930) olmuştu. Taft bu dönemde aynı zamanda Ohio senatörü olarak senatoda bulunmaktaydı. Ohio'nun politikacılarıyla ünlü Taft ailesinin bir üyesi olarak[3] hukuk eğitimi alan, kendisine Amerikan Yüksek Mahkemesi üyeliğini hedef olarak belirleyen, ancak kısa süre sonra politikaya giriş yapan William Howard Taft 1901-1904 yılları arasında Filipinler valiliği yapmış, buradaki başarılı yöneticiliğinin ardından 1904-1908 yılları arasında da savunma bakanı olarak görev yapmıştı.[4] Bu dönemde Roosevelt ile çok yakın çalışmış ve onun güvenini kazanmıştı. Bu nedenle de

Roosevelt, partisinin başkan adaylığı için Taft'ı desteklemişti.[5]

Cumhuriyetçi Parti kongresi 1908 seçimi için başkan adayını belirlemek üzere 16-19 Haziran 1908 tarihleri arasında Chicago'da toplanmıştır. Burada yapılan seçim sonucunda Ohio Senatörü William H. Taft toplam 979 oyun 702'sini alarak Cumhuriyetçilerin başkan adayı ilan edilmiştir. En yakın rakibi Pennsylvania Senatörü Philander Chase Knox[6] ise sadece 68 oy alabilmiştir.[7] Taft'ın elde ettiği bu bariz oy çoğunluğunda Roosevelt'in kendisine verdiği desteğin payı şüphesiz çok büyüktür. Başkan adaylığının resmen ilanının ardından, Taft başkan yardımcısı adayı olarak James Schoolcraft Sherman'ı (1855-1912) seçmiştir. Sherman 1887-1891 ve 1893-1909 dönemlerinde New York temsilcisi olarak Temsilciler Meclisi'nde yer almıştı.[8]

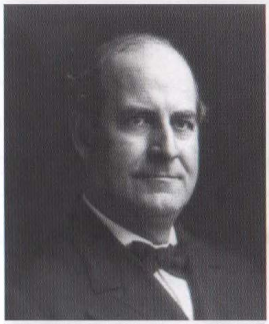
Demokratlar için 1908 seçiminin zorluk açısından 1896'dan beri yapılan seçimlerden pek farkı yok gibiydi. 1896 ve 1900 seçimlerine aynı adayla çıkmışlardı, William Jennings Bryan (1860-1925). İki seçimi de Cumhuriyetçi McKinley karşısında kaybettikten sonra 1904'te Roosevelt'in karşısına bu defa Alton B. Parker ile çıkmışlar, ancak sonuç yine hüsran olmuştur. Demokratlar çeşitli yollarla Cumhuriyetçilerin politikalarını eleştiriyor fakat seçimi kazanabilecek iyi bir alternatif çıkaramıyorlardı.

Demokratik Parti kongresi başkan adayını belirlemek için 8-10 Temmuz 1908 tarihleri arasında Denver'da toplandığında, bir isim diğer adaylar arasında tekrar ön plana çıkmıştı, Nebraska Senatörü William Jennings Bryan. 19. yy Amerikan siyasetinin en iyi hatiplerinden birisi olarak kabul edilen, Demokratların reformist kanadına mensup deneyimli bir politikacı olan Bryan, büyük kongrede kullanılan toplam 993 oyun 888'ini alarak parti içinde girdiği yarışı kazanmış ve Demokratların 1908 seçimi başkan adayı olmuştur. En yakın rakibi George Gray ise 59 oyda kalmıştır. Bryan burada elde ettiği zaferin ardından başkan yardımcısı adayı olarak Indiana Senatörü John W. Kern'ü seçmiştir.[9]

Kampanyalar öncesinde Cumhuriyetçiler Roosevelt gibi sevilen, başarılı bir başkanın ardından onun kalitesine yakın bir kişiyi aday olarak göstermeye çalışmışlar; Roosevelt kabinesinin tanınan, başarılı bir üyesi olan William Taft'ı aday göstererek başarılı sayılabilecek bir seçimde bulunmuşlardı. Buna karşın Demokratlar kaybedilen son üç seçimin ardından dördüncüsünü de kaybetmemek üzere yola çıkmışlar, ancak ilk iki seçimi kaybeden William J. Bryan'ı yeniden aday göstermek suretiyle büyük bir politik riske girmişlerdi. Roosevelt'in koltuğuna iki büyük seçimi kaybetmiş bir kişiyi bir kez daha aday olarak çıkarmak bu yıllarda Demokratların nasıl bir siyasal kriz içinde olduklarını görmek açısından önemli bir kanıt olarak kabul edilebilir.

Kampanyaların başlangıcında gerek Cumhuriyetçi Parti, gerekse Demokratik Parti söylemlerini netleştirmeye başlamışlardı. Cumhuriyetçiler Roosevelt dönemine atıfta bulunarak yeni dönemde eski başarıların devam ettirileceğini, yarım kalan işlerin tamamlanacağını söylemlerinin merkezine oturtmuş ve başarılı bir dönem daha vaat etmişlerdir. Gümrük düzenlemeleri, ulusal para idaresinin kurulması, tekelleşmeyi önlemeye yönelik sıkı yasal tedbirlerin yaşama geçirilmesi, işçi sağlığı ve güvenliği konusunda iyileştirmeler yapılması ve demiryolu politikasına hız kesmeden devam edilmesi gibi konular Cumhuriyetçilerin yeni döneme ilişkin projelerinin önemli başlıkları olarak ortaya çıkmaktaydı.[10] Demokratlar ise eleştiri oklarını öncelikle Roosevelt idaresi altında oldukça büyüyen bürokratik mekanizmaya ve müsrifçe yapılan harcamalara yönelterek işe başlamışlardır. Seçim kampanyalarına yapılan bağışların miktarlarının ve sahiplerinin kim olduklarının kamuoyu ile paylaşılmasını isteyerek, şeffaflık talep etmişlerdir. Bunun yanı sıra gümrük vergilerinde indirim yapılması, sıkı tekel karşıtı yasaların hayata geçirilmesi, gelir vergisi uygulamasının başlatılması, tüm resmi kurumlarda günlük çalışma süresinin 8 saat olarak belirlenmesi, işçilere tazminat ödenmesi amacıyla sigorta yapılmasının sağlanması, halk sağlığının korunması için ulusal bir kurumun oluşturulması, doğal kaynakların israfının önlenmesi, Arizona'nın birliğe katılımının sağlanması[11] gibi başlıklar Demokratların ajandasında önemli başlıklar olarak yer almıştı.[12]

Demokratlar üç seçimin ardından dördüncüsünü de kaybetmemek üzere yola çıkmışlar, ancak ilk iki seçimi kaybeden William J. Bryan'ı yeniden aday göstermek suretiyle riske girmişlerdi. Roosevelt'in koltuğuna iki büyük seçimi kaybetmiş bir kişiyi bir kez daha aday olarak çıkarmaları Demokratların nasıl bir kriz içinde olduklarını gösterir.

Taft karşısında seçimi kaybeden Nebraska Senatörü William Jennings Bryan.

1908 seçimi kampanya sürecindeki en ilginç noktalardan bir tanesi, Cumhuriyetçilerin ve Demokratların birbirleri arasındaki farkları göstermek ve kendilerini öne çıkarmak isterken ortaya koydukları tespitlerdi. Örneğin, Cumhuriyetçilere göre Cumhuriyetçilerle Demokratlar arasındaki asıl fark birinin talihsizlik, ötekinin refah; birinin düşük ücret, diğerinin yüksek ücret; birinin yarınından şüphe ve borç, ötekinin güven ve tasarruf demek olmasıdır. Bu anlayışa göre, Cumhuriyetçilerle Demokratlar arasındaki fark birinin hükümette kararsızlık, diğerinin istikrar; birinin vaat etmesi, diğerinin yapmasıdır. Cumhuriyetçilere göre Demokratlar sosyalizme, buna karşın kendileri akıllı ve iyi düzenlenmiş bireyselliğe eğilimlidir.

Demokratlara göre ise kendileri demokrasinin, Cumhuriyetçiler aristokrasinin ve plütokrasinin savunucusudur; Demokratlar fırsat eşitliğinden, Cumhuriyetçiler ayrıcalıklardan yanadır. Bu inanışa göre, Cumhuriyetçiler hükümetin koruması altında oluşan küçük bir azınlığın emrinde bulunurken, Demokratlar bütün halkın emrinde olup, küçük bir azınlığın yerine her bir vatandaşın refah seviyesini esas alarak ülkenin gelişme ve ilerleme boyutlarını hesaplamaktadır.[13]

1908 seçim kampanyalarının cevap aradığı tek soru, Theodore Roosevelt'in politikalarını hangi adayın başarıyla devam ettirebileceğiydi. Onunla birlikte aynı kabinede görev yapan yakın arkadaşı Taft mı, yoksa politik kariyerinde iki seçim kaybetmiş olan Bryan mı?

Elbette yukarıdaki sorunun halktaki cevabı Taft'tı. Bunun bilincinde olan Bryan, kampanyasında Roosevelt'in başarıyla uyguladığı geçmiş döneme ait politikaların aslında Demokratların öne sürdüğü projeler olduğunu iddia etmiş ve bu iddiasını ısrarla işlemiştir.[14] Bu yolla Bryan aslında yukarıdaki soruya cevap olarak kendisini sunmaya çalışıyordu. Halka Roosevelt'in başarılarının arkasında Demokratların projelerinin yer aldığını göstermeye çalışırken, aynı zamanda başarılı bulunan o politikaları en iyi kendisinin devam ettirebileceğini anlatmaya, halkı buna ikna etmeye çalışıyordu. Bryan'a göre büyük tekellere ve ulusal zenginliklerin israfına karşı ancak kendisi etkin bir şekilde mücadele verebilirdi.[15] Ancak basın ile olan kötü ilişkisi Bryan'ın halka ulaşmasını ve kendini ifade edebilmesini zorlaştırıyordu. 1896 seçiminden sonra basınla arası bozulan ve desteklenmeyen Bryan, Abraham Lincoln'den Franklin Roosevelt'e kadar olan süreçte iki büyük partinin başkan adayları arasında Amerikan basınının en az destek verdiği kişi olarak kabul edilmektedir.[16]

Demokratların adayı William Bryan, kampanyasında daha çok gümrükleme, tekelleşmenin önüne geçilmesine ve işçilerin desteklenmesine yer vermiştir.[17] İlk başlarda oldukça başarılı geçmeye aday bir kampanya ile seçmenlerin ve rakibi Taft'ın karşısına çıkan Bryan'ın, bir konuşmasında demiryollarının kamulaştırılmasından ve bireysel rekabetin mümkün olmadığı yer ve zamanlarda kamu mülkiyetinin devreye girmesinden söz etmesi bütün gidişatı tersine çevirmiştir. Rakiplerinin kamulaştırmadan bahsetmesi üzerine Taft ve Roosevelt bu önerileri Bryan'ın sosyalizm özlemi olarak yorumlamış ve rakiplerinin sunduğu önemli bir silahı böylece kampanyalarına dahil etmişlerdir: "Bryan'ı sosyalizmle beraber anılır hale getirmek." Her ne kadar bu saldırılar karşısında Bryan ülkenin henüz böyle bir kamulaştırmaya hazır olmadığını gördüğünü ve bunun sosyalizmle alakası olmadığını söylese de durumu tersine çevirmeyi başaramamıştır. Bir anda Bryan radikal bir isim olarak ortaya çıkmış ve bu sebeple başta Wall Street olmak üzere tüm büyük iş çevrelerini Taft'a kaptırmıştır.[18] Zamanla iş çevrelerine yönelik yaptığı etkin propagandaya rağmen bu çevrenin desteğini alamayan Bryan aynı başarısızlığı işçi kesiminin desteğinin sağlanmaya çalışılması aşamasında yaşamış, işçilerin desteğini de alamamıştır. Dolayısıyla iç savaş sonrası ülkede başlayan sanayileşme sürecinin getirdiklerinden, bu süreçte rol alan işçi ve işverenlerden gerekli desteği sağlayamayan; bu çevreleri rakibi Taft'a kaptıran Bryan'a oy toplamak için tek bir seçenek kalıyordu, Orta ve Güney Amerika. Kuzeyin endüstrileşmiş, şehirleşmiş yapısına karşın tarımın hâlâ büyük oranda yaygın olduğu, köy ve kasaba yaşantısının

Taft'ı aday gösteren Cumhuriyetçiler seçim kampanyası sırasında sıklıkla şu sloganı kullanıyordu: "Bryan'a her zaman oy verebilirsiniz ama şimdi oylar Taft'a!" Bu, Bryan'ı en zayıf olduğu yerden, kaybettiği seçimlerle dolu olan kişisel politik kariyerinden vurmayı deneyerek oldukça akılcı bir şekilde hareket eden Cumhuriyetçilerin kullandığı en popüler sloganıdır.

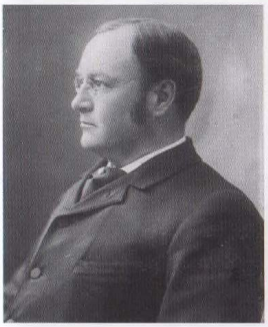

Cumhuriyetçi Parti'den iki dönem başkanlık yapan Theodor Roosevelt.

sürdüğü topraklar artık Bryan'ın hedef kitlesi içinde yerini almıştı. Kampanya sürecinin ortalarından itibaren şekillenmeye başlayan bu tablo, seçim sonası ortaya çıkacak tablo ile neredeyse tıpatıp aynıydı.

Taft'ı aday gösteren Cumhuriyetçiler seçim kampanyası sırasında sıklıkla şu sloganı kullanıyordu: "Bryan'a her zaman oy verebilirsiniz ama şimdi oylar Taft'a!" Bu, Bryan'ı en zayıf olduğu yerden, kaybettiği seçimlerle dolu olan kişisel politik kariyerinden vurmayı deneyerek oldukça akılcı bir şekilde hareket eden Cumhuriyetçilerin kampanya döneminde kullandığı en popüler slogandı. Taft her ne kadar kendisine güvenen bir politikacı olsa da Roosevelt gibi bir liderin arkasından gelip onun yerini doldurmaya aday olmanın zorluklarının bilincindeydi. Bu sebeple halka yaptığı konuşmalarda sıkça, kendisinin göreve seçilmesi halinde, Roosevelt döneminin o hızlı ilerleme sürecinin beklenmemesini, ülkenin önceki dönem gerçekleştirilen ilerlemenin yerleşebilmesi için nefes almaya ihtiyacı olduğunu belirtiyordu. Ona göre Roosevelt döneminde ülke neredeyse nefes almadan ilerlemiş ve büyümüştü, şimdi bütün bu ilerlemelerin kurumsallaşması gerekmekteydi.[19]

Taft bu düşüncesinde haksız da sayılmazdı. İç savaş (1861-1865) ile Birinci Dünya Savaşı arasındaki yaklaşık elli yıllık süre içinde Amerika muazzam bir büyüme kaydetmiş, adeta başka bir ülke haline gelmişti. İç savaş öncesinin tarım ülkesi yerine, artık kuzeyden başlamak üzere sanayileşen, fabrikaların, demiryollarının yaygınlaştığı, şehirleşmenin, refah artışının, zenginleşmenin yaşanmaya başlandığı bir ülke haline gelmişti. Roosevelt'i bu kadar güçlü bir lider yapan, sevilen bir başkan haline getiren en önemli sebep hiç kuşkusuz yaşanan bu ilerleme ve bunun halkın yaşantısında yarattığı iyileştirmelerdi. Bütün bu gelişmeler elbette bazı sorunları da beraberinde getirmiştir. 1908 seçim kampanyalarında gerek Cumhuriyetçilerin, gerekse Demokratların ortaklaşa dile getirdikleri tekelleşme, bu sorunların başında geliyordu.[20] Taft ve Bryan, kampanyalarında tekelleşmenin önüne geçeceklerini vaat ediyorlardı. Yine Bryan fırsat eşitliğini sağlayacağından söz ederken, hedef kitle olarak bu dönemde yaşanan şehirleşmenin yarattığı kalabalıklar, istihdam ve iskân sorunu gibi sorunlar sebebiyle mağdur durumda olanları seçiyordu.[21]

Taft'ın yardımcısı James Schoolcraft Sherman.

Bryan'ın yardımcısı olan Indiana Senatörü John W. Kern.

1896 ve 1900'de iki defa McKinley'e kaybedilen seçimler sonrası şansını 1908'de Taft'a karşı deneyen Bryan buradan da yenilgiyle ayrıldı ve bu bir anlamda onun için son oldu. Bryan'ın 1908'de sağladığı tek başarı, Demokratlara 1904 seçimine oranla yaklaşık 1,5 milyon daha fazla oy kazandırması olmuştur.

Ekim ayı sonuna kadar süren kampanya döneminde kendilerini ve vaatlerini halka tanıtmaya çalışan iki aday, Taft ve Bryan 3 Kasım 1908 günü deyim yerindeyse tartıya çıktılar ve ağır gelen Taft oldu. Bryan üçüncü kez çıktığı tartıda üçüncü defa hafif gelmişti. Cumhuriyetçiler Taft önderliğinde ülke çapında 7.678.908 oy alarak toplam oyların %52'sini kazanmışlardı. Demokratlar ise Bryan liderliğinde girdikleri seçimde 6.409.104 oy alarak %43'te kalmışlardı.[22] Her iki adaydan geriye kalan %5'lik oyun %3'ünü ise beşinci defa seçime giren sosyalist aday Eugene Debs almıştır.[23]

İkinci seçmenlerde ise Taft %66,46 oy oranına ulaşırken, Bryan %33,54'te kalmıştır. Kampanya sürecinde ortaya çıkan tablo seçim sonuçlarına yansımış, Taft California, New York, New Jersey, Ohio, Indiana, Massachusetts ve Washington gibi sanayileşmiş, refah düzeyi yüksek eyaletleri kazanmış; Bryan ise Texas, Tennessee, Alabama ve Nebraska gibi nispeten daha az gelişmiş, tarım ekonomisinin egemen olduğu güney eyaletlerinde seçimi önde tamamlamış, kuzeyi neredeyse tamamen kaybetmiştir.[24]

Taft'in seçimi kazanması sürpriz bir sonuç olmamıştır. Eski savunma bakanı ve Roosevelt ekolünün temsilcisi olan Taft seçimi kazanarak Amerika Birleşik Devletleri'nin 27. Başkanı olmuştur. Yetiştirdiği başkanlarla ünlü olan Ohio, 18, 19 ve 20. başkanlar olan Ulysses S. Grant, Rutherford Hayes ve James Garfield'dan sonra 27. başkanı da çıkarmayı başarmıştır.[25] 1903'te yaptığı bir konuşmada partideki arkadaşlarına kendisini başkan adayı olarak düşünmemelerini öğütleyen, kendisini aday gösteren herhangi bir partinin büyük bir yanlışa imza

atacağını söyleyen William Howard Taft, bu sözlerinden beş yıl sonra Beyaz Saray'ın yeni ev sahibi olarak koltuğu Theodore Roosevelt'ten devralmıştır. Gerek tekellere karşı verdiği mücadele, gerek senatörlerin halk tarafından seçilmesini sağlayan ünlü 17. madde değişikliği, gerekse ülke içinde devam ettirdiği reformlarla iyi bir başkanlık dönemi geçirmiştir.[26] Kendisini aday gösteren Cumhuriyetçi Parti, Taft'ın daha önceki sözlerinin aksine onu aday göstererek hata yapmamıştır.

Öte yandan 1908 seçimi William J. Bryan'ın da başkan adaylığı serüveninin sonu olmuştur. Bryan, 1896'da 36 yaşındayken Demokratların başkan adayı olarak McKinley'nin karşısına çıktığında Amerikan tarihinin en genç başkan adayıydı. 1896 ve 1900'de iki defa McKinley'e kaybedilen seçimler sonrası şansını 1908'de Taft'a karşı deneyen Bryan buradan da yenilgiyle ayrıldı ve bu bir anlamda onun için son oldu. Bryan'ın 1908'de sağladığı tek başarı, Demokratlara 1904 seçimine oranla yaklaşık 1,5 milyon daha fazla oy kazandırması olmuştur.[27] Demokratik Parti içinde 1908 sonrası süreçte siyasete devam eden Bryan'ın bu dönemde Amerikan siyasetine en büyük katkısı, 1912 seçimleri için Demokratların dönemin New Jersey Valisi Woodrow Wilson'ı başkan adayı olarak göstermesi sürecinde oynadığı kilit rol olmuştur. Wilson 1912 seçimlerini Taft'a karşı kazanacak, Bryan'ı 1913'te dışişleri bakanı yapacaktı. Daha sonra da dünya tarihinde önemli bir yere sahip olacak olan ünlü "Wilson Prensipleri"ni yayımlayarak ülkesinin tarihsel içe kapanma dönemini bitirecek, Amerika'nın bugün ucu Irak'a uzanan dünya siyasetine müdahale etme sürecini başlatacaktı.

ALİ BİLGENOĞLU
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ TARİH BÖLÜMÜ

BİBLİYOGRAFYA

Arthur S. Link & StanleyCoban, *The Democratic Heritage: A History of the United States*, A Xerox Company, Massachusetts, 1971.

Allan Nevins & Henry Steele Commager, *ABD Tarihi*, Çev. Ilhâl Inalcık, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2005.

American Leaders 1789-1991: A Biographical Summary, Congressional Quarterly, Washington, 1991.

Presidential Elections since 1789, Congressional Quarterly, Washington, 1987.

Sidney Milk ıs& Michael Nelson, *The American Presidency: Origins and Development 1776-1990*, Congressional Quarterly, Washington, 1990.

William A. DeGregorio, *The Complete Book of US Presidents*, Dembner Books, New York, 1989.

Joseph Nathan Kane, *Facts About the Presidents*, The H.W. Wilson Company, New York, 1974.

NiyaziBerkes, *Siyasi Partiler: İngiltere, Amerika, Fransa ve Almanya'da*, Yurt ve Dünya Yayınları, Istanbul, 1946.

Richard Hofstadter, *The American Political Tradition and the Men who Made It*, Alfred A. Knopf, New York, 1964.

Richard Hofstadter, *The Age of Reform from Bryan and FDR*, Alfred A. Knopf, New York, 1977.

Keith Melder, *Hail to the Candidate, Presidential Campaigns from Banners to Broadcasts*, Smithsonian Institution Pres, Washington & London, 1992.

Mark C.Carnes& John A. Garraty, *The American Nation*, Longman, NewYork, 2003.

John A. Scott, *History of the American People*, Facts on File, New York, 1990.

Frank Luther Mott, "Newspapers in Presidential Campaigns", *The Public Opinion Quarterly*, vol. 8, No. 3, 1944.

DİPNOTLAR

1 Arthur S. Link & Stanley Coban, *The Democratic Heritage: A History of the United States*, A Xerox Company, Massachusetts, 1971, s. 397.

2 Allan Nevins & Henry Steele Commager, *ABD Tarihi*, Çev. Ilhâl Inacık, Doğu BatıYayınları, Ankara, 2005, s. 340.

3 Taft'ın babası Alhonso Taft da Ohio'lu bir senatordu ve 1876'da Ulysses S. Grant'in kabinesinde yaklaşık üç ay(8 Mart-22Mayıs 1876) savunma bakanlığı görevinde bulunmuştu Bkz. *American Leaders 1789-1991: A Biographical Summary*, Congressional Quarterly, Washington, 1991, s. 27; William A. DeGregorio, *The Complete Book of US Presidents*, Dembner Books, New York, 1989, s. 394.

4 *American Leaders 1789-1991: A Biographical Summary*, s. 27.

5 Bu yüzleki hâkim inanca rağmen aslında Roosevelt'in kalasındaki adayın Taft olmadığı, eski Dışişleri Bakanı Elihu Root olduğu da iddia edilmektedir. Bu görüş sahiplerine göre Roosevelt şok istemesine rağmen Root'u aday olarak çıkaramamıştır çünkü bu dönemde tekelleşme iddiaları sebebiyle büyük şirketlere tepkiler o denli yoğundur ki, geçmişi bu şirketlere verdiği hizmetlerle dolu bir avukat olan Root'un rakipleri tarafından kolayca vurulabileceğini düşünmüştür. Bu sebeple Root'tan daha az istediği kişi olan Taft'ı destekleme kararı almıştır. Bu yönde bir yorum için bkz. Arthur S. Link & Stanley Coban, *The Democratic Heritage: A History of the United States*, s. 397.

6 Knox, seçimler sonrası kurulan Taft kabinesinde 1909-1913 yılları arasında dışişleri bakanı olarak görev yapmıştır, Bkz. DeGregorio, age, s. 400.

7 Joseph Nathan Kane, *Facts About the Presidents*, The H.W. Wilson Company, New York, 1974, s. 178; DeGregorio, age, s. 398.

8 *American Leaders 1789-1991: A Biographical Summary*, s. 27.

9 Kane, age, s. 178.

10 DeGregorio age, s. 398.

11 Arizona'nın birliğe katılması Demokratların ülke getirdiği bir proje olmasına rağmen bunu hayata geçirenCumhuriyetçi Taft olacak ve Arizona 14 Şubat 1912 tarihinde 48. eyalet olarak Amerika Birleşik Devletleri'ne katılacaktır. Bkz. Kane,age, s. 182.

12 DeGregorio, age, s. 399.

13 Niyazi Berkes, *Siyasi Partiler: İngiltere, Amerika, Fransa ve Almanya'da*, Yurt ve Dünya Yayınları, Istanbul, 1946, s. 85.

14 Columbia Üniversitesi'nde görev yapan Amerikalı tarihçi Richard Hofstadter da Bryan ile aynı fikirdedir. Hofstadter bir çalışmasında, Theodore Roosevelt'in, başkanlığının herkildönemindede Bryan'ın projelerini küçük küçük de olsa uygulamaya koyduğunu söylemektedir. Detay için bkz. Richard Hofstadter, *The American Political Tradition and the Men who Made It*, Alfred A. Knopf, New York, 1964, s. 195.

15 DeGregorio, age, s. 399.

16 Frank Luther Mott, "Newspapers in Presidential Campaigns", *The Public Opinion Quarterly*, vol. 8, No. 3, 1944, s. 356.

17 Arthur S. Link & StanleyCoban, age, s. 397.

18 DeGregorio, age, s. 399.

19 DeGregorio, age, s. 399.

20 Bu döneme ilişkin detaylı bilgi için bkz. Nevins&Commager, age, ss. 325-338; Mark C.Carnes& John A. Garraty, *The American Nation*, Longman, New York, 2003, ss. 572-596; John A. Scort, *History of the American People*, Facts on File, New York, 1990, ss. 147-159; Richard Hofstadter, *The Age of Reform from Bryan and FDR*, Alfred A. Knopf, New York, 1977, ss. 244-245.

21 19. yy ikinci yarısında Amerika'da sanayileşme hareketinin başlaması ile nüfus artışı da yaşanmıştır. 1870-1900 arası ülke nüfusu neredeyse ikiye katlanmıştır. Bu büyük artışın en önemli sonuçlarından bir tanesi de göç ve istihdam sorunlarının yaratlığı mağdur kesim olmuştur. Bu kesim kırsaldan şehirlere göç etmiş, iş imkânı bulamayıp işsiz kalmış, barınma ve beslenme gibi temel ihtiyaçların karşılanması konusunda büyük zorluklar yaşamıştır. Detay için bkz. Sidney Milkis & Michael Nelson, *The American Presidency: Origins and Development 1776-1990*, Congressional Quarterly, Washington, 1990, s. 183.

22 Kane, age, s. 179.

23 Eugene Debs, ABD'nin en ünlü sosyalistlerinden birisiydi. Ülkenin 1893'te kurulan ilkendüstri sendikası olan Amerikan Demiryolları Sendikası'nın kurucuları arasındayer almıştır. Debs ve politik kariyeri hakkında bilgi için bkz. Keith Melder, *Hail to the Candidate, Presidential Campaigns from Banners to Broadcasts*, Smithsonian Institution Pres, Washington & London, 1992, s. 135; DeGregorio, age, s. 399.

24 Kane, age, s. 179-180. Ayrıca 1908 başkanlık seçim sonuçlarının eyaletler ve adaylar bazında detaylı bir dökümü için bkz. *Presidential Elections since 1789*, Congressional Quarterly, Washington, 1987, s. 113.

25 Kane,age, s.297.

26 Milkis&Nelson, age, s. 209.

27 Arthur S. Link & Stanley Coban, age. s. 398.

İlhan Tekeli Toplu Eserler

Birinci Kitap

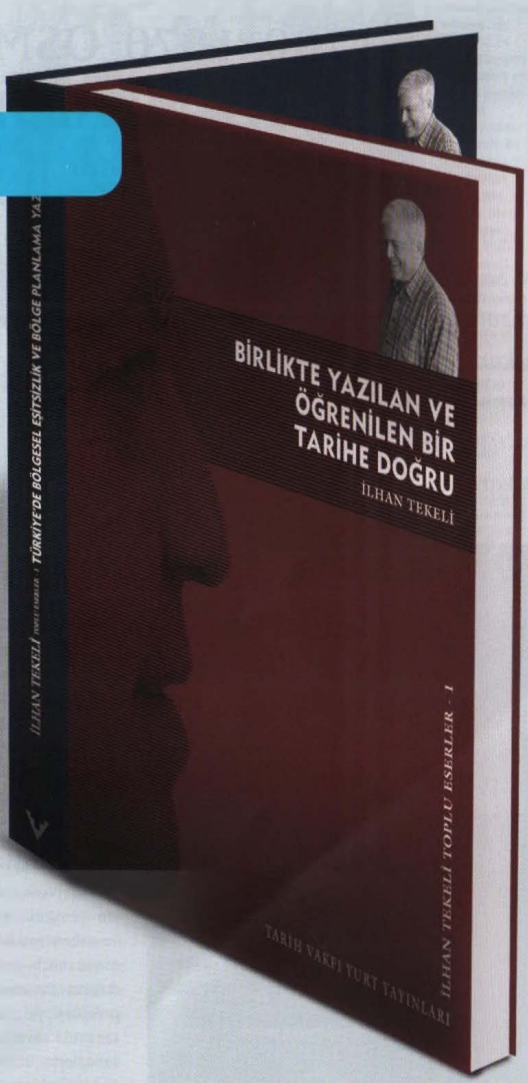
BİRLİKTE YAZILAN ve ÖĞRENİLEN BİR TARİHE DOĞRU

İkinci Kitap

TÜRKİYE'DE BÖLGESEL EŞİTSİZLİK ve BÖLGE PLANLAMA YAZILARI

Üçüncü Kitap

GÖÇ VE ÖTESİ

TARİH VAKFI

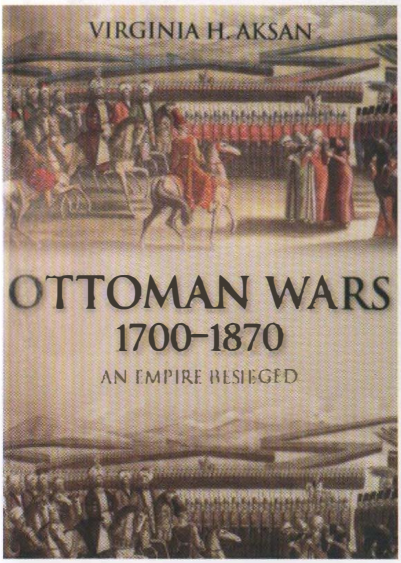
TARİH VAKFI YURT YAYINLARI
Zindankapı Değirmen Sokak No: 15 Eminönü 34134 İstanbul
T (0212) 522 02 02 F (0212) 513 54 00 E yayin@tarihvakfi.org.tr

KARLOFÇA SONRASI OSMANLI SAVAŞ TARİHİNE BİR BAKIŞ

"1700-1870 OSMANLI SAVAŞLARI: KUŞATILMIŞ İMPARATORLUK"*

HÜSEYİN SERDAR TABAKOĞLU

Virginia H. Aksan, 1700-1870 arası Osmanlı savaşları, sebepleri, gelişmeleri ve sonuçlarını ayrıntılı bir şekilde analiz etmiş ve bu çatışmalardan sonra imzalanan antlaşmalara da yer vermiş. Eserde aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin askeri alanda ortaya çıkan modernleşme ihtiyacının devletin genel yapısı ve emperyal ideolojisi üzerindeki etkileri de incelenmiş. Osmanlı savaş tarihi ile ilgili çalışmaların yetersizliği, daha çok araştırılmış olan Habsburg ve Romanovların askeri tarihleriyle telafi edilmeye çalışılmış.

Virginia Aksan'ın Longman/ Pearson'dan 2007'de çıkan kitabı İngiltere'de basılmış.

Bütün görsel malzemeler Virginia H. Aksan'ın kitabından alınmıştır.

Savaş olgusu insanlık tarihinin oldukça büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Savaş tarihi dünyada geniş bir şekilde incelenen ve üzerinde durulan bir tarih dalıdır. Ancak ülkemizde bu dal yakın zamana kadar ihmal edilmiş, Avrupa'da kabul edilen Osmanlı askeri gücü ile ilgili efsanevi söylemler Türkiye'de de gerçek olarak kabul edilir hale gelmiştir. Ancak son dönemlerde bu konu özellikle de yabancı tarihçiler tarafından incelenmeye başlanmış ve Osmanlı askeri tarihi ve silah teknolojisi ile ilgili daha gerçekçi bulgular ortaya konmuştur. Onların yaptığı çalışmalar Türk tarihçilerini de Osmanlı savaş tarihi üzerine eğilmeye teşvik etmiştir. Osmanlı savaş tarihi ile ilgili çalışmalar daha çok Osmanlıların askeri anlamda Avrupa devletlerinden üstün oldukları 1500-1700 yıllarını kapsamaktadır.[1] Bu dönemle ilgili olarak en çok üzerinde durulan konu ise yeniçeri teşkilatının kökenleri ve askeri yetkinliğidir.[2] Günümüzde askeri tarih çalışmaları sadece orduların çatışmaları veya silah teknolojileri ile ilgilenmemekte, aynı zamanda savaşların sosyoekonomik sebeplerini incelemekte ve kültürel, dini boyutlarını da ele almaktadır.

Osmanlı Devleti'nin 1500-1700 yılları arasında ateşli silahların kullanımında öncü olması da araştırmalara konu olmuştur. Osmanlı ordusu rakiplerine karşı ateşli silahları meydan savaşlarında ve daha farklı bir çatışma türü olan kuşatmalarda da başarılı ile kullanmıştır. Ancak Osmanlı askeri tarihi ile ilgili en yaygın söylem ateşli silahlar konusunda ortaya çıkmakta. Osmanlıların devasa toplara düşkün oldukları ve orta ve küçük çaplı top yapımını ihmal ettikleri öne sürülmektedir. Bununla beraber, Osmanlı silah teknolojisi üzerinde çalışan tarihçi Gabor Agoston'un çalışması bu söylemi çürütmüştür.[3] Osmanlı-Avrupa çatışmaları sınır bölgelerinde ayrı bir sosyoekonomik gerçeklik oluşturmuş ve bu oluşumu inceleyen Sınır Tarihçiliği kavramı yaygınlaşmıştır.[4] Osmanlıların Avusturya Habsburgları ile karşılaştıkları Avrupa sınırı kadar, İspanya Habsburgları ile mücadele ettikleri Kuzey Afrika ve Batı Akdeniz sınırı da oldukça önemlidir. 16. yüzyılda Akdeniz, Malta ve Tunus-Sicilya hattı ile ikiye bölünmüştü. Batı Akdeniz genelde İspanyol ve İtalyanların hâkimiyetinde iken, Osmanlı Devleti Doğu Akdeniz'in tartışılmaz hâkimi idi.[5] Sonuç olarak askeri çatışmalar devletlerin sosyoekonomik yapılarını kuvvetli bir şekilde etkilediği için tarih anlayışımızın önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Askeri tarih veya savaş tarihi incelemeleri Osmanlı tarihinin hamaset dolu abartılı söylemlerden arındırılması ve daha iyi anlaşılması için zorunludur.

Eserin 201. sayfasında yer alan "Cartoon satirising the French military mission in Istanbul in 1783" altyazılı karikatüre not: Bu karikatür Johann Hieronymus Löschenkohl (1753-1807) tarafından çizilmiştir. 1747'de ölen Humbaracı Ahmet Paşa (Bonneval) ile ilgilidir ve onun Osmanlı askerlerini eğitmesiyle dalga geçilmektedir. II. Josef'in Türk savaşları vesilesiyle çizilmiş olmalıdır.

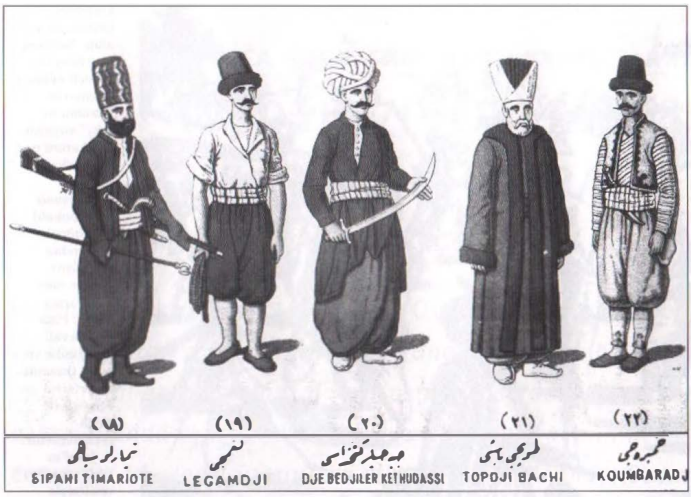
Bk. Heinrich Benedikt, *Der pascha graf Alexander von Bonneval 1675-1747*. Graz 1959, s. 128-129 arası. Hüseyin Tabakoğlu

Virginia H. Aksan'ın *Ottoman Wars 1700-1870: An Empire Besieged* isimli eseri[6] erken modern ve modern askeri sistemler arasında Osmanlı ordusunun, yeniçerilerden III. Selim ve daha sonra II. Mahmud döneminin düzenli askerine geçiş dönemini incelemektedir. Bu geçiş dönemi Avrupa'da Doğu Sorunu olarak bilinen döneme denk gelmektedir. Fakat bu kitapta olaylar Osmanlı bakış açısından ele alınmaktadır. 1700-1870 döneminde reform konusu Osmanlı Devleti için bir ölüm kalım meselesi haline gelmişti. Osmanlılar hayatta kalmak için askeri sahadan başlamak üzere kapsamlı reform çalışmalarına girişmişlerdi.[7] Batılılaşma temelinde gerçekleştirilen bu reform çalışmaları aynı zamanda yeni askeri ve bürokratik elitlerin oluşmasına sebep olmuştu.

Doğu Sorunu birçok devlet için farklı anlama geliyordu. Rusya açısından bakacak olursak, 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı ve sonrasında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması bir başlangıç tarihidir. İngiltere için Mısır topraklarının ve doğu yolunun Hindistan'a açılan ticaret yollarının tehlikeye düştüğü 1798 ve Napoleon'un Mısır'ı istilası Doğu Sorunu için bir başlangıç teşkil etmektedir. Mısır meselesi daha sonra Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın isyanı ile devam etmiş ve daha da karmaşık bir hale gelmiştir. Bu konuda Osmanlı Devleti'nin Avrupa topraklarının durumu özellikle mercek altındadır. Osmanlılar için Doğu Sorunu ise, diplomasinin ve güç dengesinin hayatta kalmak için tek çare olduğu bir meseledir. İmparatorluk tarihinde artık askeri başarıların kazanılamadığı ve topraklarının paylaşımı yönünde ilk fikirlerin ve planların ortaya çıktığı dönemdir.

1700-1870 tarihleri arasında Avrupa devletleri merkezileşirken Osmanlı Devleti bunun tam tersi bir görüntü sergiliyordu. Devlet Balkanlar'da, Anadolu'da ve Doğu eyaletlerinde ortaya çıkan yerel güç odakları ile tehlikeli bir denge politikası oluşturmuştu, çünkü onları ortadan kaldıracak güce sahip değildi. En kritik durum, Osmanlı Devleti'nin Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın isyanı ile ortaya çıktı ve hızla uluslararası bir mesele haline geldi. Kendi reform ve Batılılaşma programını uygulayan Kavalalı Fransa'dan yardım alıyordu. Osmanlı Devleti'nin bir eyaleti olan Mısır bağımsız bir ordu ve donanma oluşturmuştu. Osmanlı Devleti modernleşmenin önemli bir göstergesi olan askeri güç oluşturma ve bunu kullanma tekelini korumakta başarısız olmuştu.

Bu kitap, Osmanlı Devleti'nin Karlofça Antlaşması (1699) sonrasında karşılaştığı askeri çatışmaların kökenleri, sebepleri, gelişme ve sonuçlarını konu edinmektedir. Ayrıca bu eserde Tuna, Kırım ve Kafkaslar'da yaşanan önemli savaşlar, barış antlaşmaları ve jeopolitik etkileri de incelenmektedir. Osmanlıların sefer örgütlenmeleri, mali ve lojistik hazırlıkların yanı sıra liderlik faktörü ve stratejileri üzerinde de durulmaktadır. Her bir bölümden sonra ise söz konusu dönemle ilgili genel bir değerlendirme mevcut. Yazara göre bu eserin üç önemli amacı var: Romanov ve Habsburg imparatorluklarının ışığında Osmanlı'yı ince-

Osmanlı ordusunun geleneksel (üstte) ve Avrupa ordularını örnek alan modern giysi ve donanımları (altta).

lemek; Tuna nehrinde Belgrad'dan Oçakov'a, Karadeniz ve Kafkaslar'da Kars ve Erzurum'a uzanan Osmanlı kuzey savunma hattındaki çatışmaları incelemek; askeri ve siyasi alanlarda Batı'nın model alınmasını ve Osmanlı emperyal düşüncesindeki dönüşümü ortaya koymak. Virginia Aksan kitabın bitiş tarihi için de bize ilk bakışta bir anlam ifade etmeyen 1870 tarihini seçmiştir. Ancak kitabın sonunda bu tarihin Osmanlıların 1869-1870 yıllarında Prusya tipi genel askere alma reformlarının gerçekleştiği yıl olması sebebiyle seçildiği izah edilmektedir.[8]

Aksan'ın eserinde Osmanlı donanması için ayrı bir bölüm açılmamıştır. Girit'in fethinden sonra Osmanlılar donanma harekâtlarını bir kenara bırakıp kara merkezli savunma sistemlerine ağırlık vermişlerdi. Ayrıca Venedik de 16. yüzyılda olduğu gibi ciddi bir tehlike olmaktan çıkmıştı. Osmanlı donanması daha çok korsanlara karşı kıyı güvenliği ile ilgilenmekteydi. Osmanlıların Tuna havzasında yürüttükleri seferlerde lojistik destek büyük ölçüde Tuna nehri üzerinden ve Karadeniz'den, ince donanma olarak bilinen nehir filosuyla gerçekleşmekteydi. Donanma konusu ancak bu açıdan ve dolaylı olarak kitaba girebilmiştir.

Ottoman Wars 1700-1870: An Empire Besieged on bir bölümden oluşan oldukça kapsamlı bir eser (bibliyografya+dizin, toplam 599 sayfa). Bölüm başlıkları ise şöyle:

1. The political map of Central and Eastern Europe circa 1700 (1700 civarında Orta ve Doğu Avrupa'nın siyasi haritası): Bu bölümde 1683'ten 1699'a kadar devam eden Kutsal İttifak Savaşları, Karlofça Antlaşması, Eflak-Boğdan prenslikleri-Osmanlı ilişkisi, Tatarlar, yeniçeriler, İstanbul isyanları ve Habsburg, Osmanlı ve Romanov hanedanlarının stratejik hedefleri ele alınmaktadır.[9]

2. The Ottoman system (Osmanlı sistemi): Bu bölümde yeniçerilerin doğası ve oluşumları, komuta yapısı, disiplinleri, sipahiler, sınır savunma sistemleri, stratejiler, kuzey savunma hattı, güney sınırları (Mısır ve Arap eyaletleri), yardımcı kuvvetler, Tuna havzasında savaş, lojistik sorunlar ve finansman sorunları açıklanmaktadır.[10]

3. From Prut to Belgrade: illusions of success and failure (Prut'dan Belgrad'a: Başarı ve başarısızlığın yanılsamaları): 1700-50 arası siyasi durum, Avusturya, Osmanlı ve Rusya'nın hedefleri, Prut seferi, Mora'nın geri alınması, 1736-39 Osmanlı-Habsburg çatışmaları, Osmanlı askeri gücü ve zayıflıkları konu alınmaktadır.[11]

4. The Austrian-Russian-Ottoman Danube waltz, 1768-92 (1768-92 Avusturya-Rusya ve Osmanlı'nın Tuna Valsi): 1768-92 ve Osmanlılar, Rusya ve Avusturya'nın genel durumları, 1768-74 Osmanlı-Rus Savaşı (sebepler, hazırlıklar, sefer organizasyonu, Çeşme ve Kartal çatışmaları ve barış görüşmeleri), 1787-92 Osmanlı-Avusturya-Rusya Savaşı ele alınmaktadır.[12]

5. Selim III and the new order (Nizâm-ı Cedid): Kriz ve sorunun tespiti, ekonomik reformlar, yeni askeri örgütlenme, III. Selim'den önceki askeri reformlar, III. Selim'in gerçekleş-

tirdiği askeri reformlar, barut ve silahlar, yabancı danışmanlar ve topçu ocağında reform anlatılmaktadır.[13]

6. The internal and external challanges to Selim III (III. Selim'e iç ve dış tehditler): Yerli elitler: Sadakat ve ihanetleri, Kuzey Anadolu'da Caniklizadeler, Vidin'de Pazvanoğlu Osman'ın radikal siyaseti, 1793 öncesi diplomasi, Avrupa'ya ilk daimi elçiliklerin kurulması, Napoleon'un Mısır'ı istilası, Napoleon öncesi Mısır, Fransızların Mısır'ı boşaltması ve III. Selim döneminin sonu konu alınmaktadır.[14]

7. Mahmud II and the new absolutism (II. Mahmud ve yeni mutlakiyetçilik): Sened-i İttifak, Rusya'nın askeri durumu, Osmanlıların savaş hazırlıkları, Rusçuk Savaşı ve Bükreş Antlaşması, Sırp İsyanı, Yanyalı Ali Paşa'nın isyanı ve 1821-27 Yunan İsyanı ele alınmaktadır.[15]

8. The Auspicious Occasion and its consequences (Vaka-i hayriye ve sonuçları): Mehmed Ali Paşa ve Mısır'ın dönüşümü, Vahhabi ayaklanması, Vaka-i hayriye, Bektaşilerin ortadan kaldırılması, yeniden yapılanmanın zorlukları ve askeri düzenlemeler anlatılmaktadır.[16]

9. An Empire returns to war (Tekrar Savaşa yönelen imparatorluk): 1828-29 Tuna'da Osmanlı-Rus çatışması, Osmanlı yenilgileri, Edirne Antlaşması, 1831-33 Suriye meselesi, Avrupa güçleri ve Hünkâr iskelesi antlaşması, 1834-39 Osmanlı reformları, redif sistemi, Kürtler ve 1839 Nizip Savaşı konu alınmaktadır.[17]

10. From Tanzimat to Crimean War (Tanzimat'tan Kırım Savaşı'na): Sultan Abdülmecid ve yeni danışmanlar, yeni askeri reformlar, ekonomik reformlar, bölgesel sorunlar (Suriye, Balkanlar), 1848 ihtilalleri ve Osmanlıların kuzey sınırı, 1850'lerde Avusturya ve Rus orduları ve Kırım Savaşı'nın kökenleri ele alınmaktadır.[18]

11. Completing the northern arc (Kuzey hattını tamamlamak): Kırım Savaşı, Vidin ve Silistre, Kırım ve Sivastapol, 1853 öncesi Osmanlılar ve Kafkaslar, Kars Kuşatması, reform ve Avrupa ahengi ve Osmanlıların 1869 yılında Prusya tipi askere alma reformları ile kitap sona ermektedir.[19]

Kitapta yer alan her bölümün sonunda o bölümle ilgili olarak kullanılan kaynaklar verilmiştir. Kitabın sonunda ise, önce diğer okuma önerileri kısmı geliyor. Daha sonra 36 sayfadan oluşan kapsamlı bir kaynakça mevcut. Bu kaynakça içerisinde Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden belgeler de mevcut, çeşitli yazmalar da. İkincil kaynakların çoğunluğu ise Avusturya, Rusya ve Osmanlı devletlerinin askeri yapıları hakkında yazılmış İngilizce eserler. Kaynakçada az sayıda Fransızca eser de yer almakta. Ancak özellikle de Osmanlı Devleti ile ilgili Türkçe çalışmalar çok titizlikle taranmış ve kaynakçada önemli bir yer tutuyor.

Sonuç olarak Virginia H. Aksan'ın *Ottoman Wars 1700-1870: An Empire Besieged* isimli eseri Osmanlı savaş tarihinin bugüne kadar çok üzerinde durulmamış olan bir dönemini ele almaktadır. 1700-1870 arası Osmanlı savaşları, sebepleri, gelişmeleri ve sonuçları ile ayrıntılı bir şekilde analiz edilmiş ve bu çatışmalardan sonra imzalanan antlaşmalara da yer verilmiştir. Eserde aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin askeri alanda ortaya çıkan modernleşme ihtiyacının devletin genel yapısı ve emperyal ideolojisi üzerindeki etkileri de incelenmiştir. Osmanlı savaş tarihi ile ilgili çalışmaların yetersizliği, daha çok araştırılmış olan Habsburg ve Romanovların askeri tarihleriyle telafi edilmeye çalışılmıştır. Bu üç büyük imparatorluğun zaman içerisinde geçirdikleri değişim ve benzer reform süreçleri üzerinde durulmuştur. Virginia H. Aksan'ın bu kapsamlı ve aynı derecede ayrıntılı eseri Osmanlı savaş tarihini çalışacak tarihçiler için geniş kaynakçası ile bir rehber özelliğine sahiptir.

DİPNOTLAR

* "*Ottoman Wars 1700-1870: An Empire Besieged*"

1 Rhoads Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, Çev. M. Tanju Akad (İstanbul: Homer Kitabevi, 2007) ve daha geniş bir dönem için bkz. Gabor Agoston, "Avrupa'da Osmanlı Savaşları 1453-1826," *Top, Tüfek ve Sünnet: Yeniçağda Savaş Sanatı 1453-1815*, Ed. Jeremy Black, Çev. Yavuz Alogan (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003): 128-153.

2 Godfrey Goodwin, *Yeniçeriler*, Çev. Deniz Türkömer (İstanbul: Doğan Kitap, 2002).

3 Gabor Agoston, *Barut, Top ve Tüfek: Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Bilimi* (İstanbul: 2009).

4 Mark L. Stein, *Osmanlı Kaleleri: Avrupa'da Hudut Boyları*, Çev. Gül Çağalı Güven (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007).

5 Akdeniz'de sınır olgusu için bkz. Andrew C. Hess, *The Forgotten Frontier: A History of the Sixteenth-Century Ibero-African Frontier*, (Chicago: The University of Chicago Press, 1978).

6 Virginia H. Aksan, *Ottoman Wars 1700-1870: An Empire Besieged* (Pearson-Longman, 2007).

7 Osmanlı ıslahatı çalışmaları için bkz. Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarca'dan Tanzimat'a Islahat Düşünceleri," *İlmi Araştırmalar*, cilt. VIII (İstanbul: 1999): 25-64.

8 Aksan, 477-478.

9 Aksan, 18-45.

10 Aksan, 45-83.

11 Aksan, 83-129.

12 Aksan, 129-180.

13 Aksan, 180-214.

14 Aksan, 214-259.

15 Aksan, 259-316.

16 Aksan, 306-343.

17 Aksan, 343-399.

18 Aksan, 399-449.

19 Aksan, 449-483.

KAYNAKLAR

Kitaplar

Agoston, Gabor. *Barut, Top ve Tüfek: Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Bilim*. Çev. Tanju Akad. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006.

Aksan, Virginia H. *Ottoman Wars 1700-1870: An Empire Besieged*. Pearson-Longman, 2007.

Goodwin, Godfrey. *Yeniçeriler*. Çev. Deniz Türkömer. İstanbul: Doğan Kitap, 2002.

Murphey, Rhoads. *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*. Çev. M. Tanju Akad. İstanbul: Homer Kitabevi, 2007.

Stein, Mark L. *Osmanlı Kaleleri: Avrupa'da Hudut Boyları*. Çev. Gül Çağalı Güven. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007.

Top, Tüfek ve Sünnet: Yeniçağda Savaş Sanatı 1453-1815. Ed. Jeremy Black. Çev. Yavuz Alogan. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003.

Makaleler

Agoston, Gabor. "Avrupa'da Osmanlı Savaşları 1453-1826." *Top, Tüfek ve Sünnet: Yeniçağda Savaş Sanatı 1453-1815*. Ed. Jeremy Black. Çev. Yavuz Alogan. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2003: 128-153.

Beydilli, Kemal. "Küçük Kaynarca'dan Tanzimat'a Islahat Düşünceleri." *İlmi Araştırmalar*. Cilt VIII (İstanbul, 1999): 25-64.

İZMİR TİCARETİNDE ÖNEMLİ BİR UNSUR

ASYA DEVESİ

CENGİZ İLHAN

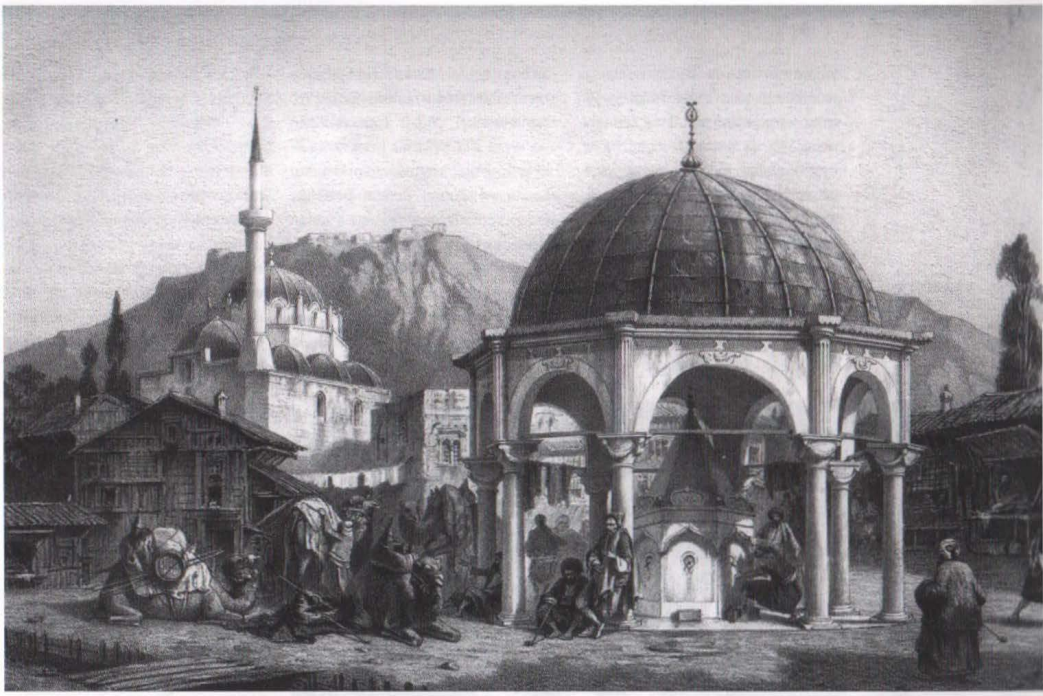
Sir Charles Fellows: "Eğer bu kavramı kullanmama izin verilirse, develer İzmir'in ulaşımında büyük önem taşıyor ve küçük bir gezintide dahi insan 800-900 deve ile karşılaşabiliyor. Sokaklar o kadar dar ki, develerin boyunları altından geçmek zorunda olan veya her iki tarafı balya ve çuvallar ile dolu sıra sıra develer ile duvar arasında kalan, bu hayvana alışık olmayan bir Avrupalının mangal gibi yüreğe ihtiyacı var."

19. yy ortalarında İzmir.

J. Schrantz L. Sabatier, *Le Bosphore et Constantinople*, Paris 1855

İzmir ile ilgili eski fotoğrafların, önceki dönemlerle ilgili karakalem desenlerin, gravürlerin çoğunda öne çıkan figür, yüklü develer ve kervanlardır. Bir bakıma İzmir, limanı, limanda sıra bekleyen gemileri veya evleri, otelleri, kahvelerî ile olduğu kadar, hatta daha çok, ınal yüklü deve kervanları ile de ifade edilmektedir. İzmir'in "Doğu'nun küçük Paris'i" adını kazanacak kadar Batılılaşmış olduğu 1900'lü yılların başında kimi çevrelerde dillendirilen bir görüştü. Geçmiş yıllarda yayınlanmış bir kitapta gördüğüm insanlarla develerin birlikte dolaştıkları "birinci kordon" fotoğrafı hâlâ aklımdadır. Yıllarca önce Paris'te uzun arama ve

İzmir Develer Hanı Çeşmesi.

Eugène Flandin
L'orient Paris, 1853

dolaşmalardan sonra bulabildiğim İzmir deseninin ön figürü yine bir devekervanıdır, körfez ve liman geri planda kalmıştır. Örnekler çoktur; Doğu'nun simgesi deve, Anadolu'nun en Batılılaşmış bölgesi ve şehrinin yaşamının bir unsuru olarak görülmektedir. Bu oryantalist bakış, önceden koşullanmanın, seyyahların, ressamların Doğu, Osmanlı denince yaşamı fes, nargile, deve kervanı vb, ile birlikte algılamalarının sonucu mudur? Daha da öte, bu bir çelişki değil midir? Sanmıyorum, ne İstanbul ve ne de diğer Anadolu şehirlerinin eski fotoğrafları, desenleri bu kadar çok deve kervanları üzerine kurguludur.

"Eğer bu kavramı kullanmama izin verilirse, develer İzmir'in ulaşımında büyük önem taşıyor ve küçük bir gezintide dahi insan 800-900 deve ile karşılaşabiliyor. Sokaklar o kadar dar ki, develerin boyunları altından geçmek zorunda olan veya her iki tarafı balya ve çuvallar ile dolu sıra sıra develer ile duvar arasında kalan, bu hayvana alışık olmayan bir Avrupalının mangal gibi yüreğe ihtiyacı var."[1]

Deve kervanlarının bölgenin, şehrin yaşamında önemli bir yeri olduğu anlaşılmaktadır.

"Kervanlar bu kente Şubat, Haziran ve Ekim aylarında gelirler ve gene aynı ayın içinde memleketlerine dönerler." "Son seyahatim sırasında, İzmir'den yola çıkarken kervanımızda altı yüz deve ve hemen hemen bir o kadar da atlı vardı. Kimi zaman kervanlar daha büyük olabiliyor ve develer tek sıra halinde gittiklerinden bir orduya benziyor ve hem yürürken hem konakladıklarında çok yer kaplıyorlar." 17. yüzyılın ortalarında, 1640'lı yıllarda tüccar Tavernier'nin saptaması budur. "İzmir'in ticaret hacmi büyüktür; yabancıların buradan aldıkları başlıca mal: Ermenilerin İran'dan getirdikleri ham ipek; İzmir'e on-on beş günlük yoldaki küçük kent Ankara'dan gelen keçi (tiftik keçisi) kılından yapılma iplikler ve mallar, pamuk ipliği, birçok renkte deri ve kordon veya maroken, beyaz ve mavi pamuklu kumaşlar, yünlü yünleri, halılar, pike örtüler, sabun, ravent, mazılar, meşe palamudu, mahmude ve afyon. Bu malların son dört tanesi İzmir çevresinden elde edilir ama bol miktarda bulunmaz."[2]

Deve, İzmir ve bölgesinin ticarete dönük üretim ilişkilerinin ve İzmir'in ihracat üzerine kurulu ticaretinin bir parçasıdır. Yaşamın her bölümünde rastlanması Batılı anlamda ticari hayatı, ticaretin şehrin yaşamındaki etkili ve belirleyici rolünü ifade etmektedir.

İzmir'de, yemiş çarşısında veya bir başka bölgede deve gördüğümü hatırlamıyorum. Bu daha önceleriymiş, duyup hatırladığım, otuzlu yıllarda İzmir'in ünlü Belediye Başkanı Behçet Uz'un sütçü eşeklerinin caddeye çıkmasına bile izin vermek istememesidir. Uzun bir süre ağustos sonlarından başlayarak eylül, ekim aylarında, hatta kasıma kadar üzüm, incir, pamuk, zeytin, tütün çuval ve hararları ile yüklü develer, deve çanları, kervanları bağlardan, tarlalardan köylere, köylerden kasaba ve hatta şehirlere bölge bereketinin bir işareti olmuştur. Karayollarının (eskiden şose denilirdi) kenarında, ince bir çizgi üzerinde sık sık beş-on deveden oluşan küçük kervanlara altmışlı

yılların ortalarına kadar rastlamak mümkündü. Başta Menemen, çoğu İzmir kasabasının sokak ve caddeleri bu aylarda develerle dolup taşar, üzüm çuvalları indirilir, tekrar yüklenir, zeytin çuvalları fabrikaya götürülürdü, kısaca develer her yerde vardı, bölgede büyükbaş hayvanlardan daha önemli bir yer tutardı. Özellikle Menemen, develeri ile ün kazanmıştır. İzmir'de bir dönemin vazgeçilmez şakası, her Menemen'e gidene, gülerek, "Deve kıçı yalamağa mı" (doğrusu yağlamaktır) sorusunu sormaktır. Bu, Menemen ovasının bereketinin bir başka türlü anlatımıdır.

İzmir Bergama'da tiyatro kalıntıları önünde develer.

Camtede Choiseul Goullier, *Voyage pittoresque de la Grèce* Paris 1782-1822.

Ama develerin İzmir için yereli de aşan bir önemi vardır. İzmir zenginliğini yaratan etkenlerin birisi, hatta başlıcası develerdir de denilebilir. Tarih boyunca her zaman var olan İzmir'in değeri 17. yüzyılın sonlarından başlayarak Anadolu, hatta Asya ile karayolu bağlantısının kurulması sonucu giderek artmıştır. İzmir limanı hep vardır, ama limanların değeri deniz yolları ile olduğu kadar karayolları bağlantılarına göre de değişir, bu bütün limanlar için böyledir. Bölge ile sınırlı olan İzmir limanının değeri, asıl iç ve Doğu Anadolu, Suriye, İran ve Asya bağlantıları ile önem kazanmıştır. "Küçük Asya topraklarının nihayetinde bulunan İzmir'in XVII. yüzyıldaki parlak talihi, kısmen karayollarının bir zaferi olarak yorumlanabilir. Çünkü İran Halep'in besleyici trafiğinin bir kısmını (özellikle İran'dan kaynaklanan kısmını) kapmıştır. Bunun nedeni belki de Batı'yla deniz aracılığı ile yapılan mübadelelerin hareket noktasını daha Batı'ya kaydırmış olmasıdır."[3]

Antoine Galland da (1678) aynı düşüncededir; "buranın kurulmasıyla Halep'teki ticaret iyice azalmıştır." "Yüz yıldan daha kısa bir süre önce bu kentte (İzmir) pek bir şey yoktu. İki fersah mesafede Bornova'ya gitmek için bir iskele olmaktan başka bir anlam taşımıyordu. Kadı Bornova'da oturuyordu, gelip geçen kişiler için bir dükkân vardı. Bu durum Frenklerin oturduğu, denize doğru ilerlemiş vaziyette, kazıklar üstündeki evlerin yeniliğinden anlaşılır. Frenklerin buraya gelip yerleşmesi en fazla otuz yıl önce başlamıştır. Venedikliler bu işte ön ayak olmuşlardır ve Fransızlar da onları izlemekte gecikmemiştir ve sonunda rekabet nedeniyle diğer uluslar da buraya gelmek istemişlerdir. Onları buraya özellikle çeken mal ipekliferdir; Ermeniler, malları-nı buraya getirmek için, ipeklilerini kervanlarla Halep'e götürmekten vazgeçtiler. Buranın kurulmasıyla Halep'teki ticaret iyice azaldı."[4]

Tüccar Tavernier'nin yargısı da budur: "Günümüzde -XVII asır- İzmir hem deniz hem de kara ticaretinde, Levant'ın en ünlü kenti ve Avrupa'dan Asya'ya, Asya'dan Avrupa'ya giden malların toplandığı en büyük limandır. Daha önce Livorno'ya demir atan Batılı filoların düzenli olarak geldikleri ve düzenli zaman aralıklarıyla en güzel kervanların kalktığı yer burasıdır." "Kervanlar birçok tüccardan oluşan büyük bir konvoy gibidir" ve "tüccarların kendi aralarından seçtikleri bir kervanbaşı tarafından yönetilir, kervandaki tüccarlardan çoğu Türk'se kervanbaşı da Türk olur; Türklerden çok Ermeni varsa Kervanbaşı Ermeni olur."[5] "Halep'ten, İran'dan gelen kervanlar, sırasında bin beş yüz deveyi bulmaktadır."[6]

Birisi İstanbul'dan diğeri İzmir'den, her ikisi de Tokat'ta birleşmek üzere Revan'a (günümüzde Erivan) iki kervan yolu vardır. O zamanlarda şimdiki Azerbaycan, Nahçıvan ve Ermenistan İran topraklarıdır. Kervanlar genelde Revan'dan Tebriz'e, sonra da İsfahan'a, Şiraz'a kadar uzanmaktadır. Tüccar Tavernier, "Son Seyahatinde" İzmir'den, Pınarbaşı'ndan, (burası kervana katılacakların buluşma yeridir ve kervanlar buradan hareket etmektedirler) altı yüz deve ve bir o kadar da atlıdan oluşan kervanla 11 Haziran 1664'te yola çıkmış, 14 Eylül Cumartesi günü Revan'a varmış, on iki günlük bir duraklamadan sonra 26 Eylül günü yola çıkarak, 9 Kasım günü sabah saat beşte Tebriz'e, aradaki diğer duraklamalardan sonra da 14 Aralık 1664 günü İsfahan'a ulaşabilmiştir. İzmir-İsfahan arası, Tokat, Revan ve Tebriz üzerinden altı aylık bir yoldur. Eğer yolculuğu Paris'ten başlatırsak, süresi bir yılı bulmaktadır.[7]

Yol ve güzergâh seçimi şüphesiz önemlidir, bunun ölçütü ise yolun durumu veya iklim olmaktan çok, yol boyunca uğranmak zorunda olunan şehirlerde ödenmesi gereken resimlerdir (vergiler). Şehirler büyüdükçe, tüccarlardan alınan ve "malın değerinin belli bir yüzdesi olarak hesaplanan toplam resimler" de artmaktadır.

"İşte bu nedenle, Osmanlı topraklarında izlenen yolların sistemli olarak büyük kentlerden uzaklaşıldığı görülür. Osmanlı İmparatorluğu ile İran'ın da içinde yer aldığı Doğu ticaretinin ve Akdeniz ile Ökyanus arasındaki mücadelenin kilit sorunu işte buradadır."[8]

İzmir, o dönemde küçük bir şehirdir, öncelik almasının bir sebebi de bu olabilir.

Hecin Devesi Asya Devesi

Bunlar hangi develerdir? Böyle bir soru sormanın gerekliliğini, F. Braudel'in "Akdeniz"ini okuyunca anlıyoruz:

"İnsan merkezli tarihte gözden kaçan ama bölgenin, genel olarak Anadolu'nun ekonomik olduğu kadar siyasi tarihi üzerinde etkileri bulunan önemli bir nokta vardır: Hecin (Arap) devesi ile Maveraünnehr (Asya) devesi arasındaki fark. Fiili olarak, ne Anadolu yaylaları ne de İran'ın yüksek bölgeleri ona (Hecin devesine) içtenlikle açılmamışlardır ve eğer Arap istilası küçük Asya'da başarısızlığa uğradıysa ve İran da hiçbir zaman çok rahat olmadıysa bunun suçunu büyük ölçüde Hecin devesine yüklemek gerekmektedir." Bu deve, Asya devesi gibi dağ yollarına ve Asya soğuğuna dayanaklı değildir, çöl sıcağının ve düzlüğünün devesidir.

Gerçekten de büyük açıklamaları tarih sağlamaktadır. Akdeniz, güney ve doğuya doğru iki istila, fiili olarak her şeyi tartışmalı hale getiren iki zincirleme "altüst oluş" dizisi tanımıştır. Bunlar Xavier de Planhol'ün sözünü ettiği "iki açık kopuştur". 7. yüzyıldan itibaren Arap istilaları ve 11. yüzyıldan itibaren Türk istilaları olmuştur. Orta Asya'nın "soğuk çölleri"nden kaynaklanan Türk istilalarına Asya devesi refakat etmiş ve bu istilalar bu devenin yayılma sürecini güçlendirmişlerdi: Arabistan'ın "sıcak çölleri"nden harekete geçen Arap istilaları ise Hecin develerinin yayılmasını teşvik etmiş ve açıklamıştır.

"Bu iki yük hayvanı aşikâr benzerliklere ve olası karıştırmalara rağmen farklıdırlar. Batı onlar hakkında yanılmıştır, ama özrü de vardır: Savary, *Dictionnaire de Commerce*'inde (1759) Hecin devesini çift deve diye tanımlamıştır ki, gerçek tabii bu değildir. Demek ki farklı iki hayvan söz konusudur: Maveraünnehir kaynaklı olan Asya devesi ne soğuktan, ne de engebeden etkilenir; Arabistan'dan gelen Hecin devesi bir kum çölü ve sıcak bölge hayvanı olarak kalmaktadır. Bu deve pratik olarak dağ yollarını izlemeye veya düşük hava sıcaklıklarına dayanmaya yatkın değildir. Zaten Sahra veya Arabistan çöllerinin serin gecelerinde, efendisi onun başını çadırın örtüsü altında sığına sokmaya özen göstermektedir. Hecin devesiyle Orta Asya devesi arasında 10. yüzyıla doğru Türkistan'da başarıyla yapılan melezlemeler sadece yerel bir rol oynayabilmiştir.(**)"[9]

Braudel: "Fiili olarak, ne Anadolu yaylaları ne de İran'ın yüksek bölgeleri ona (Hecin devesine) içtenlikle açılmamışlardır ve eğer Arap istilası küçük Asya'da başarısızlığa uğradıysa ve İran da hiçbir zaman çok rahat olmadıysa bunun suçunu büyük ölçüde Hecin devesine yüklemek gerekmektedir."

Ne demiryolları ne de 19. asrın sonlarına doğru kervanlar döneminin sona ermesi, ticaretin uluslararası koşullara, işlemlere bağlanması, develerin en azından bölge ekonomisindeki önemli rolünü etkilememiştir. Bölgesel tanehir) bunun hem sağlayıcısı hem de kanıtıdır. Körfezdeki gemilerin etrafında bulunan develerin bir bakıma İzmir ile özdeşleşmiş görüntüsünün sebebi budur.

İzmir'in, bölgenin, Müslüman-Türk kimliğinin simgesi, İzmir limanının çok gerilere uzanan tarihinde, Anadolu'dan İran'a uzanan karayolu bağlantısının temeli, bölgenin ticari zenginliğinin vazgeçilemez parçası işte bu Asya develeridir.

Deve kervanları artık sadece bir anıdır.

DİPNOTLAR

1 Sir Charles Fellows-İlhan Pınar. *Gezginlerin Gözüyle İzmir XIX. Yüzyıl* 1, s. 67. Çeviri İlhan Pınar. Akademi Kitabevi, İzmir/1994.

2 Jean-Babtiste Tavernier. *Tavernier Seyahatnamesi*, Çeviren Teoman Tunçdoğan. Editör Stefanos Yerasimos, s. 117, 118. Kitap Yayınevi, /2006.

3 Fernand Braudel. *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* 1, Çeviren Mehmet Ali Kılıçbay. İmge Kitabevi /1993, s. 346.

4 Antoin Galland. *Frederic Bauden Düzenlemesi ve Kunumu ile İzmir Gezisi (1678)*, Çeviren Erol Üyepazarcı". İzmir Büyük Şehir Belediyesi Kent Kitaplığı, 43/2003, s. 106.

5 Jean-Babtiste Tavernier. *Tavernier Seyahatnamesi*, Çeviren Teoman Tunçdoğan. Editör Stefanos Yerasimos. Kitap Yayınevi /2006, s. 111 ve 114.

6 Philip Mansel. "Smyrne, deux mille sept centsans d'unehistoir tourentee" *Le Monde Diplomatique*, Mars 2008 Supplement, İzmir.

7 Jean-Babtiste Tavernier. *Tavernier Seyahatnamesi*, Çeviren Teoman Tunçdoğan. Editör Stefanos Yerasimos. Kitap Yayınevi /2006, s.281-285.

8 Stefanos Yerasimos. *Tavernier Seyahatnamesi*, Çeviren Teoman Tunçdoğan. Editör Stefanos Yerasimos. Kitap Yayınevi /2006, s. 29.

9 Fernand Braudel. *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası* 1, Çeviren Mehmet Ali Kılıçbay. İmge Kitabevi /1993, s. 115.

* Marie-Carmen. *Smyrne, la ville oubliee? 1830 -1930*. Editions Autrement 2006.

** "Türkiye'de tek ve çift hörgüçlü develerin melezlenmesiyle elde edilen en önemli melezlerden biri tüylü (ya da tülü) devedir," *Anabritannica*. Ege bölgesinde, halk dilinde deveninadı da, zaten "tülü"dür. (ç.)

AYDAN ÇELİK aydancelik@yahoo.com

LİDERLİK GELECEĞİ
GÖRMEK DEMEKTİR
Ajans Press güçlü teknolojik altyapısı sayesinde tüm medyayı anında takip eder. Rakiplerinizi inceler, sektörünüzü araştırır, müşterilerinizi analiz eder, Avrupa ve dünyayı sizin için izler. Geleceği netleştirmek için size gereken nitelikli bilgiyi sunar. Çünkü liderlik geleceği görmek demektir.
AJANS PRESS
LİDERLER ÖNDE GİDER

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

İKİ KERE YABANCI
Kitlesel İhraç Modern Türkiye ve Yunanistan'ı Nasıl Biçimlendirdi?
Bruce Clark

30 Ocak 1923'te imzalanan "Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol" gereğince yaklaşık iki milyon insanın "yanlış" dine mensup olmalarından dolayı Ege'nin bir kıyısından ötekine zorunlu nüfus mübadelesine tabi tutulmaları devletler hukuku ve diplomasi tarihi dışında insanlık tarihimiz açısından da önemli... Bruce Clark, *İki Kere Yabancı* kitabında bu trajik olaya insan açısından bakıyor ve mübadelenin içinde yer aldığı tarihsel döneme ait sunduğu değerli belgelerin yanı sıra birinci ve ikinci kuşak mübadillerle yaptığı görüşmelerle "zorunlu nüfus mübadelesi" konusuna çok değerli yeni arşiv malzemesi de eklemiş oluyor.

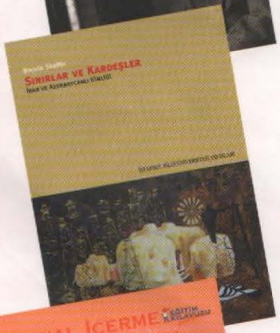
358 Sayfa, ISBN: 978-605-399-060-4

KİRPİ İLE TİLKİ
Seçme Makaleler
Isaiah Berlin

Murat Borovalı'nın derlediği seçki, Isaiah Berlin'in düşüncesinde kilometre taşı olarak değerlendirilebilecek makalelerden oluşuyor. Bu kitap, karşı-Aydınlanma, Machiavelli ve Tolstoy'un tarih anlayışı üzerine makaleleriyle, tek büyük bir şey bilen kirpiye karşı birçok şey bilen tilkinin Batı düşüncesindeki yolculuğunun seyir defteri olarak değerlendirilebilir.

342 sayfa, ISBN: 978-605-399-052-9

SINIRLAR VE KARDEŞLER
İran ve Azerbaycan Kimliği
Brenda Shaffer

Brenda Shaffer bu çalışmasında, Azerbaycanlı kimliğini tarihten günümüze gelen süreç içinde, köken, kültür, din, dil, siyaset ve nüfus dağılımı çerçevesinde incelerken, siyasi ve edebi süreli yayınlardan ve radyo ve televizyon yayınlarından da örnekler vererek, Azerbaycanlı kimliği üzerine son yıllarda yapılmakta olan tartışmaları gözler önüne seriyor.

296 Sayfa, ISBN: 978-605-399-054-3

SOSYAL İÇERME EĞİTİM KILAVUZU
Nurhan Yentürk

İstanbul Bilgi Üniversitesi STK Eğitim ve Araştırma Birimi'nin gerçekleştirdiği STK Çalışmaları – Eğitim Kitapları Dizisi kapsamında Türkçeye kazandırılan kitap özellikle gençlerle çalışan STK'lara Sosyal İçerme konusunda kavramsal ve uygulamalı araçlar ve kaynaklar sunmayı amaçlamaktadır.

112 Sayfa, ISBN: 978-605-399-058-1

www.bilgiyay.com
Kurtuluş Deresi Caddesi No:47 34440 Dolapdere / İSTANBUL
Telefon: **0212 311 52 59**
Satış/Dağıtım Telefon: **0212 311 52 59** Fax: **0212 253 47 00**
E-mail: **yayin@bilgiyay.com - dagitim@bilgiyay.com**